

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 4, 2016

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

КУЗНЕЦОВА А.Я., КОЗЬМУК Н.І. ТЕНДЕНЦІЇ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	5
ВОВЧАК О.Д., МИСЬКІВ Г.В. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ІНОЗЕМНИХ БАНКІВСЬКИХ ГРУП В УКРАЇНІ	14
РУДЕВСЬКА В.І. ПРОБЛЕМИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	22
КОТЛЯРОВ В.О. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗМІСТУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	29
СУРОВЦЕВ О.О. ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	34

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ЄРМАКОВА Г.С. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВТІЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ	40
ІЛЬНИЦЬКИЙ М.С. ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС – ОСНОВА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	48
ПАМПУРА М.В. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНИХ ПОСТТОТАЛІТАРНИХ КРАЇНАХ	55

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ПОПОВА С.М., САВЧЕНКО А.О. АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	62
КОРОПАТНІК І.М. ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ РАД ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ	70
ГРИТЧИНА В.Ю. ДО ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС КАДРОВИХ ПРОЦЕДУР У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	74
ЗАЯРНИЙ О.А. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРИКЛАДНА МОДЕЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДЕЛИКТОЛОГІЇ В ІНФОРМАЦІОННОЇ СФЕРІ І ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПОСТРОЄНОГО ІНФОРМАЦІОННОГО ОБЩЕСТВА.....	80
СТРЕЛЬНИКОВ А.В. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ	88
САМОЛУДЧЕНКО О.А. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ТА ГРОМАДЯНИНА В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	94
ЯНІШЕВСЬКА Н.О. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПЦІЇ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	99

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ФРІС П.А., МЕДИЦЬКИЙ І.Б. «ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ» У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ: ПРИКЛАДИ ТА «ЦІНА» ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА.....	104
ГАЦЕЛЮК В.О. ФАКТОРИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД	111
САПІН О.В. ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ	122
ФЕЛИК В.І. ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРОФІЛАКТИКА», «ПОПЕРЕДЖЕННЯ» ТА «ЗАПОБІГАННЯ» ПРАВОПОРУШЕНЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	128
ДЕНИСЕНКО Г.В. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ	133
КОРОВАЙКО О.І. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАНДАРТУ РОЗУМНОГО СТРОКУ В СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ	141
ЛЕМЕХА Р.І. ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ	148
РУДКОВСЬКА М.Р. ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДІЯННЯ.....	154
ЛИСЕНКО С.О. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ ГІПЕРСИСТЕМ У ПРАВІ	159

ТКАЧЕНКО Н.М. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	166
---	-----

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЛИТВИНЕНКО В.І. СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА РОЛЬ ТА МІСЦЕ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	171
РОМАЩЕНКО І.О. ПОРУШЕННЯ ПРАВА ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ШЛЯХОМ ЗМІНИ ЧИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВОВІДНОШЕННЯ.....	177
ВЕРХОВЕЦЬ Т.М. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ ПОДАТКОВИХ ПОСЛУГ У МЕЖАХ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДФС УКРАЇНИ.....	183

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

АКУЛЕНКО В.І. ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ КАМАСУТРОЮ	190
--	-----

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

КОВАЛЬ Н.Т. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ	199
ПОЛТАВЕЦЬ А.А. МІСЦЕ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	207
ПРИХОДЬКО А.А. СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ	215

ТЕНДЕНЦІЇ І ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

КУЗНЄЦОВА Анжела Ярославівна - доктор економічних наук, професор, проректор з наукової та організаційної роботи Державного вищого навчального закладу Університету банківської справи

КОЗЬМУК Наталія Ігорівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Львівського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу Університету банківської справи

В статті розглянуто динаміку та причини збільшення обсягів тіньової економіки в різні періоди розвитку України, методи оцінки тіньової економіки з конкретизацією за окремими показателями.

Ключові слова: тіньова економіка, розвиток тіньової економічної діяльності, фінансові потоки, нормативно-законодавча база, валовий внутрішній продукт, тіньові структури, методи оцінки тіньової економічної діяльності.

Постановка проблеми

Тіньова економіка за своєю природою явище багатогранне, що має об'єктивний характер і впливає на всі аспекти економічної діяльності. Це, безумовно, лише підкреслює необхідність дослідження і визначення рівня тінізації національної економіки, оскільки неврахування чи недооцінка обсягу тіньової економіки призводять до серйозних помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових пропорцій, до тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті управлінських рішень на державному рівні, а відтак впливає на реалізацію економічної політики в цілому.

В Україні сьогодні існує ситуація, за якої масштаби тіньової економіки досягли значних розмірів. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, обсяг тіньової економіки в Україні становить 47%, а за різними міжнародними оцінками навіть досягає більшого рівня. Тому необхідність оцінки масштабів тіньової економіки та її врахування в офіційній статистиці набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

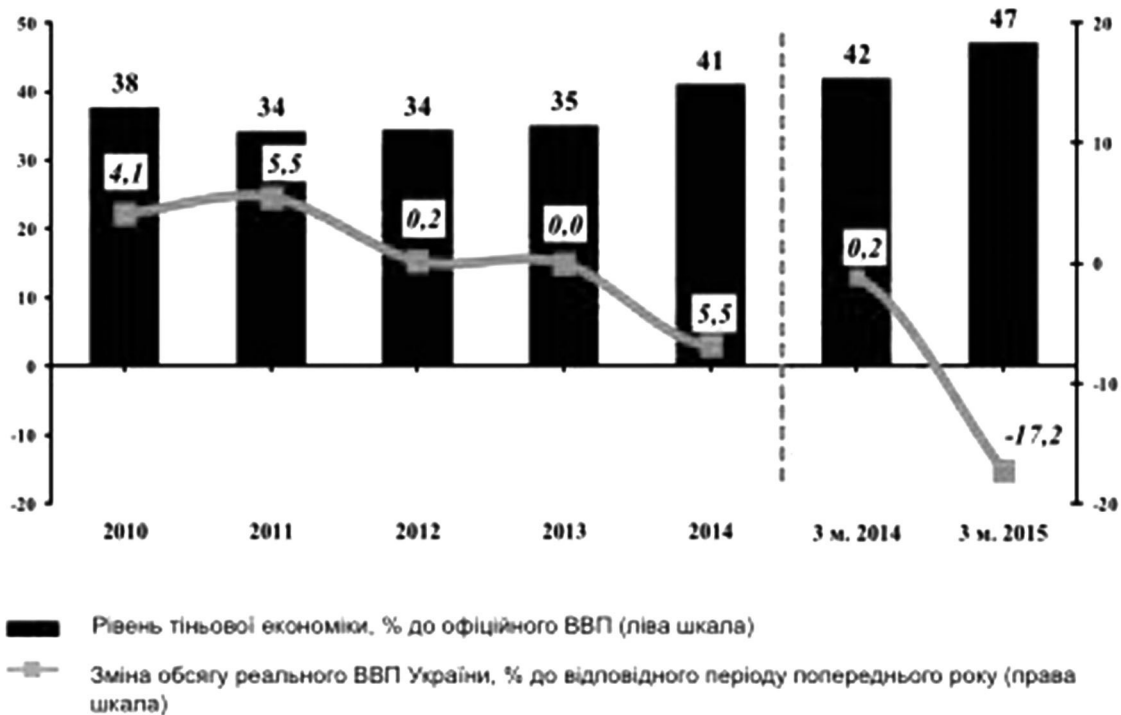
Варто зазначити, що питання рівня тінізації економіки, тенденції і особливості розвитку тіньової економічної діяльності знайшли висвітлення в публікаціях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема, таких як Г. Андрощук, В. Антіпов, А. Беркряшев, А. Бочі, С. Задворних, І. Кондрат, М. Лейфура, М. Пессель, О. Прохоренко, Т. Тишук, О. Турчинов, В. Франчук та інші. Однак багато питань теоретичного і методичного характеру потребує поглиблених досліджень.

Мета роботи полягає в дослідженні, визначенні та вдосконаленні методики оцінки рівня тіньової економіки та її динаміки в Україні, особливостей оцінювання обсягів тіньових фінансових потоків.

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи динаміку та причини зміни обсягів тіньової економіки у різні періоди розвитку України, бачимо:

- під час стійкого економічного розвитку тіньова економіка виступає системним індикатором неефективності державного управління та несприятливих умов ведення бізнесу, а також інструментом збагачення окремих суб'єктів ринку, близьких до влади;
- у період економічних криз вона відіграє роль так званої "амортизаційної подушки", дозволяючи суб'єктам підприємницької ді-

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

яльності підтримувати рівень власної конкурентоспроможності;

· разом з тим у період існування загроз національній безпеці та військових конфліктів на території країни зміна обсягів тіньової економіки, з одного боку, віддзеркалює тенденції до її перетворення на кримінальний бізнес, а з іншого – є реакцією бізнесу на зростання ризиків щодо його знищення.

На початку 2015 року в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 5 % і становить 47% від обсягу офіційного ВВП (рис.1).

Зневіра суб`єктів економічної діяльності в покращення економічної та політичної ситуації найближчим часом спонукала їх

активно використовувати схеми приховування частини прибутків, у тому числі такі, як поширення збитковості та неплатежів в економіці.

Збільшення рівня тіньової економіки стимулювалося також впливом зовнішніх негативних процесів – подальшим загостренням політичних відносин з РФ та згортанням економічних зв'язків з нею.

Збереження значної невідконтрольної території на сході країни формує передумови для розвитку нелегального бізнесу [1].

Міністерство економічного розвитку і торгівлі здійснює оцінку відповідно до методики розрахунку рівня тіньової економіки, затвердженої наказом Міністерства економіки «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р. №123. Дана методика розрахунку рівня тіньової економіки здійснюється за такими методами оцінювання, як: «витрати населення – роздрібний

товарооборот», монетарний, фінансовий, а також інтегральний метод [2].

Розглянемо кожний із названих методів оцінки тіньової економіки:

1) Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання. Цей метод є прямим.

2) Електричний метод полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Існує наступне припущення – приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо відбувається перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці (Непрямий метод).

3) Монетарний метод полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обся-

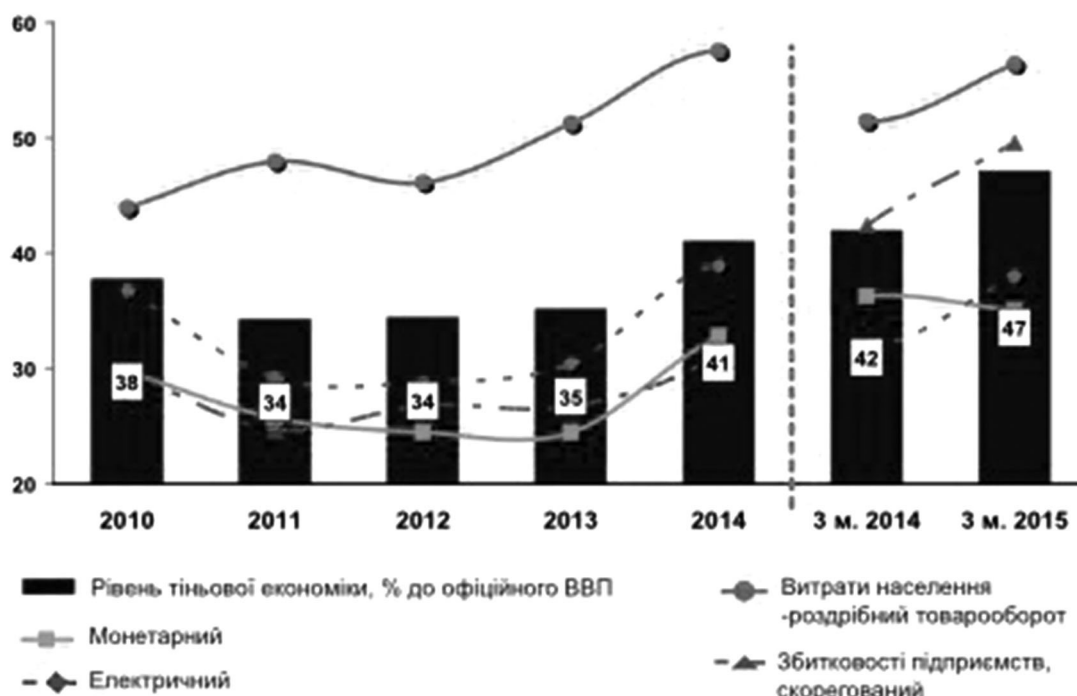
гу готівки до банківських депозитів у аналізованому періоді (Непрямий метод).

4) Фінансовий метод полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств у країні в цілому або у виді економічної діяльності (Непрямий метод).

Три з чотирьох методів (за виключенням монетарного), з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали збільшення рівня порівняно з I кварталом 2014 року (рис. 2). Зокрема:

- метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 5 в.п. (до 56%);
- за методом збитковості підприємств збільшення рівня тіньової економіки склало 8 в.п. (до 50% від обсягу офіційного ВВП);
- електричний метод показав збільшення рівня тіньової економіки на 6 в.п. (до 38%).

Тоді як монетарний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. (до 35) [1,3].

Джерело: розрахунки Міністерства економічного розвитку

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Рис. 3. Рівень тіньової економіки за методом "витрати населення – роздрібний товарооборот", у % до офіційного ВВП

Найбільший рівень тіньової економіки традиційно показав метод "витрати населення – роздрібний товарооборот" (рис.3). Так, за підсумком I кварталу 2015 року рівень тіньової економіки за цим методом збільшився порівняно з показником I кварталу 2014 року на 5 в.п. до 56% від рівня офіційного ВВП.

Відповідно до методології розрахунку, збільшення рівня тіньової економіки за даним методом є наслідком скорочення обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі (на 3,1% порівняно з I кварталом 2014 року) на тлі незначного збільшення скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів (на 0,02% відповідно), що свідчить про збільшення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються у "тіні".

Чинником, що обумовив збільшення рівня тіньової економіки за цим методом у I кварталі 2015 року, стало звуження спожив-

чого попиту з боку населення (спровоковане, у свою чергу, як скороченням реальної заробітної плати, так і погіршенням споживчих настроїв), яке негативно позначилось на результатах роботи роздрібної торгівлі й, насамперед, великих торговельних точок (супермаркетів). Як наслідок, для задоволення споживчих потреб населення надавало перевагу "бюджетним" суб'єктам малого підприємництва, які, у свою чергу, мають високу схильність до відходу в "тінь" при несприятливих умовах функціонування.

Одним із чинників збільшення рівня тіньової економіки також є значні обсяги продажу товарів через організовані ринки (тобто обсяги торговельних операцій, що є складноконтрольованими для фіскальних служб). Так, за підсумком 2014 року у структурі обороту продовольчих товарів частка організованих ринків зроста порівняно з 2013 роком на 0,8 в.п. до 24,9%, а у структурі обороту непродовольчих товарів збільшен-

ня частки організованих ринків становило 0,9 в.п. до 30,6% у 2014 році.

У I кварталі 2015 року хоча й відбулося скорочення обсягів продажу товарів через організовані та неформальні ринки порівняно з I кварталом 2014 року (на 0,9 в.п.), проте вони все одно є значними – 30,4%.

Значне податкове навантаження на фонд оплати праці залишається однією з основних причин тінізації економіки України. Це підтверджується даними рейтингу Глобальної конкурентоспроможності 2014/2015, відповідно до якого Україна посідає критичну позицію за індикатором “вплив податків на стимули до праці” – 135 місце зі 144 країн.

Водночас, високе податкове навантаження на оплату праці є проблемою не лише для України, а й для деяких розвинених країн. Зокрема, у рейтингу 2014/2015 за цим індикатором Франції належить 125 місце, Угорщині – 128, Іспанії – 130, Румунії – 140, Італії – 143 [1, 4].

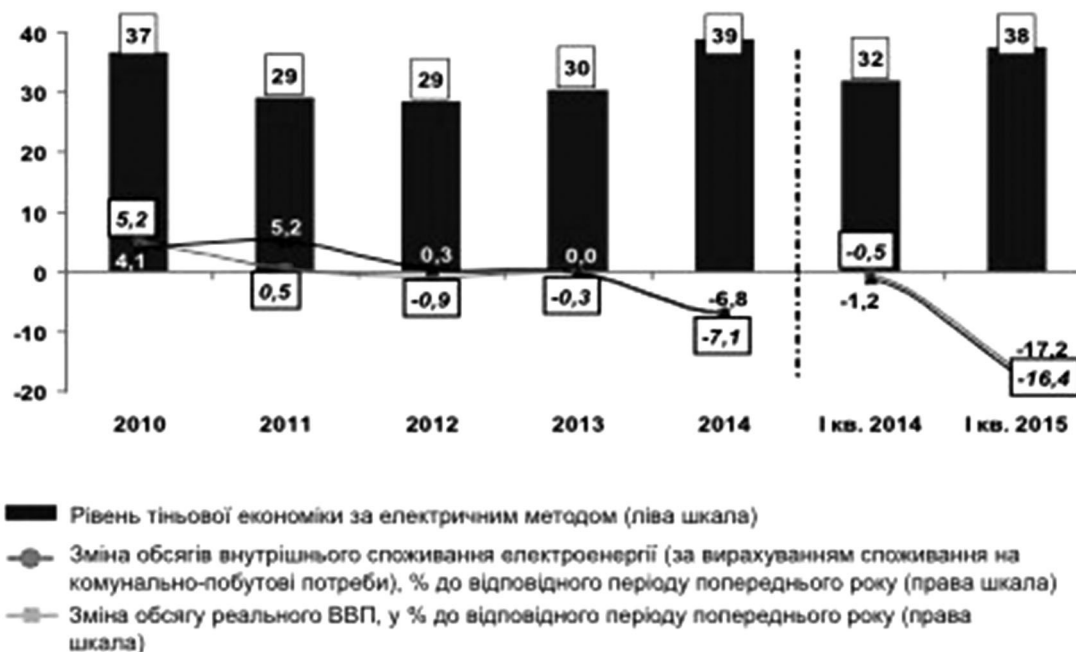
Водночас Україна не є країною з дешевою робочою силою. Україна – країна з низькою заробітною платою та, водночас, з великими витратами на утримання персоналу.

Це також негативно впливає на оцінку інвестиційної привабливості країни і є одним з основних чинників зростання неформальної зайнятості у країні.

Отже, виходу економіки з тіні та легалізації українського ринку праці сприятиме, насамперед, зниження податкового навантаження на оплату найманої праці [5, с. 34].

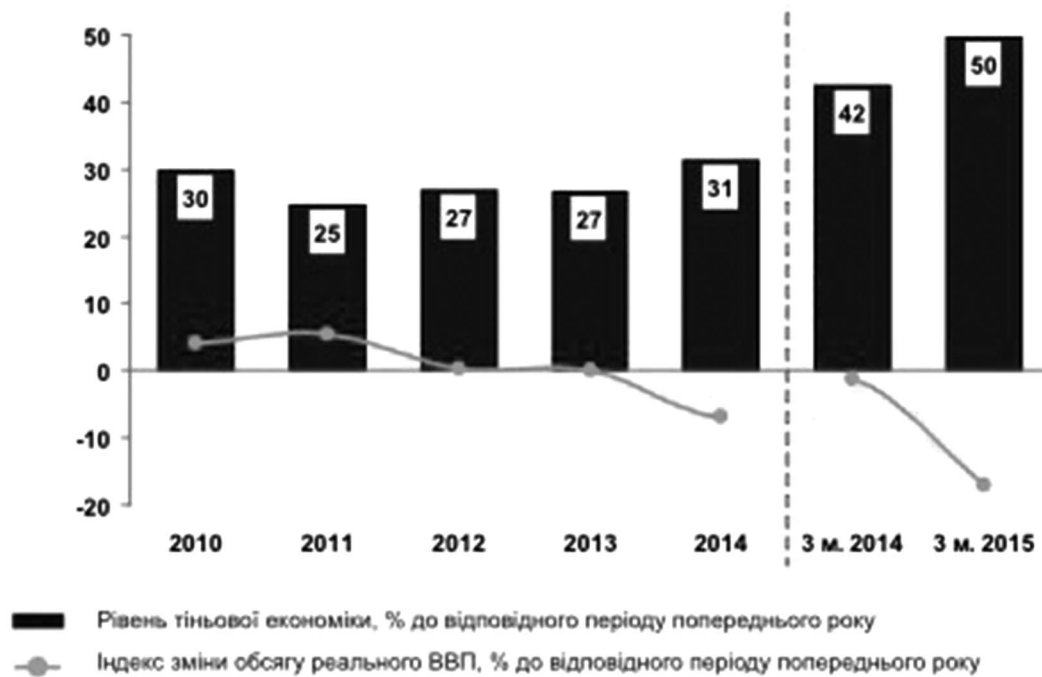
Рівень тіньової економіки, розрахований за електричним методом, за підсумком I кварталу 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився на 6 в.п. і склав 38% від рівня офіційного ВВП, що стало результатом скорочення обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби, меншими темпами (на 16,4% порівняно з показником 3 місяців 2014 року), ніж зменшення обсягу реального ВВП (на 17,2% відповідно). (рис. 4).

Підставою для занепокоєння щодо можливого збереження тенденції до зростання рівня тіньової економіки у найближчому майбутньому є те, що динаміка рівня тіньової економіки, розрахована за електричним методом, має найменшу волатильність порівняно з іншими трьома методами, і відхилення на 6 в.п. є досить значним.

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Рис 4. Рівень тіньової економіки за електричним методом, у % до офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Рис. 5. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, у % до рівня офіційного ВВП

Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у I кварталі 2015 року становив 50% від офіційного ВВП, що на 8 в.п. більше, ніж у I кварталі 2014 року (рис.5). При цьому необхідно зазначити, що функціонування в умовах збройного конфлікту на території країни, наслідками якого стали утворення територій, непідконтрольних владі, руйнування та зупинка виробничих потужностей, розрив логістичних зв'язків сформувало об'єктивні причини для зростання збитковості суб'єктів господарювання. Зазначене стосується, насамперед, добувної промисловості та деяких галузей переробної промисловості (металургійне виробництво, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції)[1, 4].

Тому при розрахунку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств були застосовані експертні корегуючі коефіцієнти з метою врахування впливу об'єктивних причин, але повністю змінювати методологічні підходи, врахо-

вуючи неможливість, наразі, чітко розділити чинники збитковості за ступенем об'єктивності, вважаємо недоцільним. Тому зміну рівня тіньової економіки у цих галузях слід розглядати лише як орієнтир у зміні тенденцій тіньової економіки у короткостроковому.

Отже, відповідно до методології розрахунку збільшення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств відбулося переважно внаслідок зростання збитків суб'єктів господарювання періоді [6, с.211-213].

При цьому необхідно зауважити, що на I квартал 2015 року поширилася негативна тенденція 2014 року, коли суб'єкти господарювання з метою забезпечення функціонування в умовах макроекономічної нестабільності (посиленої наслідками від збройного протистояння на сході України та анексії АР Крим та м. Севастополь), а також інвестиційної пригніченості на тлі девальвації національної валюти використовували схеми приховування частини прибутків, у тому

числі такі, як поширення збитковості та неплатежів в економіці.

Необхідно також відмітити, що рівень тіньової економіки за методом збитковості підприємств формується під впливом сезонного чинника, і найбільший рівень характерний саме для I кварталу року.

У цілому за результатами січня-березня 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року загальні обсяги збитків по економіці в цілому зросли у 2,3 разів при збільшенні обсягів прибутків у 1,2 разів. Загальний сальдований фінансовий результат був негативним і склав “-”385,9 млрд. грн. проти “-” 124,6 млрд. грн. у січні-березні 2014 року. При цьому частка збиткових підприємств зменшилась на 3,0 в.п. до 46,6% у січні-березні 2015 року [1, 4].

Поряд з тінізацією діяльності збільшення обсягів збитків вітчизняних підприємств обумовлювалося також дією у цей період об’єктивних економічних чинників:

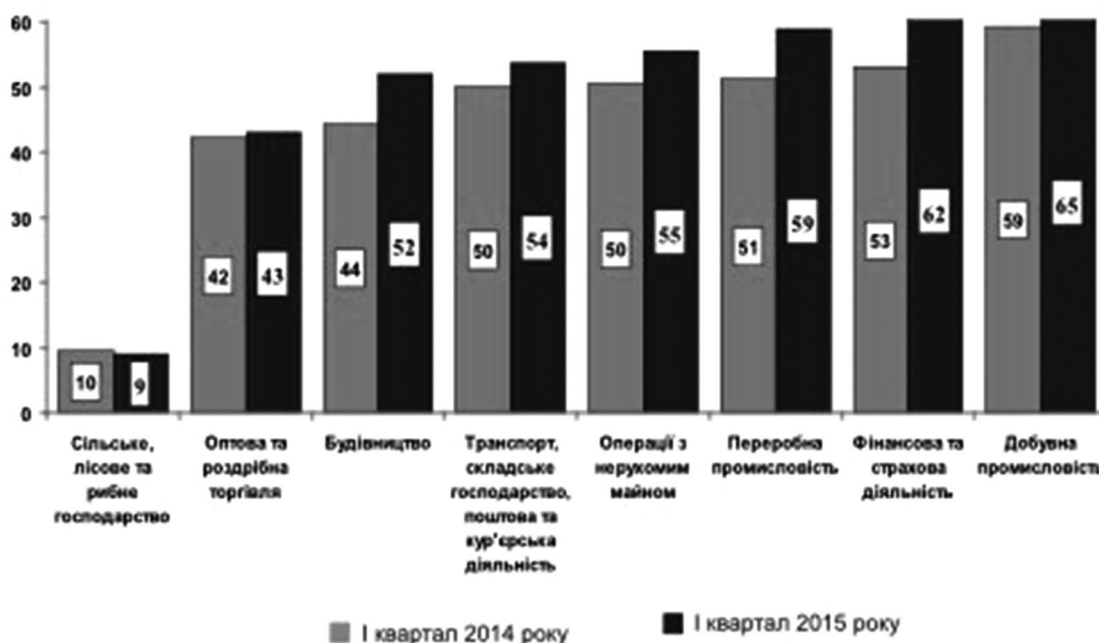
- руйнацією значної частини виробничої та транспортної інфраструктури внаслідок військових дій на сході країни;
- втратою вітчизняними підприємствами економічних позицій на зовнішніх та

внутрішньому ринках через розрив виробничих зв’язків та логістичних сполучень;

- здорожчання собівартості виробництва через девальвацію національної грошової одиниці;
- скорочення попиту з боку суб’єктів господарювання;
- застосування країнами-членами МС зовнішньоторговельних обмежень щодо вітчизняних товарів [7, с.356].

За підсумком I кварталу 2015 року всі агреговані ВЕД за виключенням сільського господарства продемонстрували зростання рівня тіньової економіки. Так, частка тіньового сектору у фінансовій та страховій діяльності зросла на 9 в.п., переробній промисловості та будівництві – на 8 в.п., у добувній промисловості – на 6 в.п., у ВЕД “Операції з нерухомим майном” – на 5 в.п. Водночас, у сільському господарстві рівень “тіні” зменшився на 1 в.п.

При цьому розподіл сфер діяльності за величиною частки тіньового сектору за підсумком I кварталу 2015 року порівняно з I кварталом 2014 року змінився несуттєво. Так, найбільший рівень “тіні”, як і раніше, спостерігався у добувній промисловості і

Джерело: розрахунки Міністерства економічного розвитку

Рис. 6. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності

розробленні кар'єрів (65% від рівня офіційного ВДВ даної галузі), що обумовлено, насамперед, високим рівнем монополізації ринку. Найменший рівень "тіні" традиційно показав ВЕД "Сільське, лісове та рибне господарство" (9% від рівня офіційного ВДВ даної галузі).

Рівень тіньового сектору у ВЕД "Фінансова та страхова діяльність" становив 62% ВДВ, у переробній промисловості – 59%, у ВЕД "Операції з нерухомим майном" – 55%, у транспорті – 54%, у будівництві – 52%, в оптовій та роздрібній торгівлі – 43% (рис.6).

Позитивом I кварталу 2015 року стало скорочення рівня тіньової економіки за монетарним методом порівняно з відповідним періодом 2014 року на 1 в.п. до 35% від ВВП (рис.7). Покращенню ситуації сприяли запроваджені Нацбанком заходи із запобігання деструктивним процесам на грошово-кредитному ринку та обмеження впливу їх ефектів на загальноекономічну ситуацію.

При цьому, незважаючи на запроваджену Нацбанком жорстку монетарну політику, обсяги депозитів продовжують скорочуватись, щоправда, меншими темпами. Так,

станом на кінець березня 2015 року обсяги депозитів населення в національній валюті (в річному вимірі) скоротилися на 20,4%, тоді як зменшення у лютому 2015 року становило 21,3%. При цьому у лютому та березні 2015 року зростали залишки на рахунках юридичних осіб у національній валюті (на 6,6% у річному вимірі).

За визнанням Нацбанку, продовження, хоч і меншими темпами, відпливу коштів з депозитних рахунків було пов'язане з домінуванням негативних очікувань населення на тлі курсових сплесків у лютому 2015 року та прискорення інфляції у березні 2015 року [8].

Водночас, результатом монетарної політики Нацбанку стало скорочення готівкової валюти поза банками – у березні 2015 року на 120 млн. дол. США, а за I квартал 2015 року в цілому – на 342 млн. дол. США. Крім того, у лютому-березні 2015 року обсяги продажу іноземної валюти населенням перевищували обсяги її купівлі – у березні 2015 року на 129,2 млн. дол. США.

Це, у свою чергу, обумовило зменшення питомої ваги готівки в грошовій масі з 29,6%

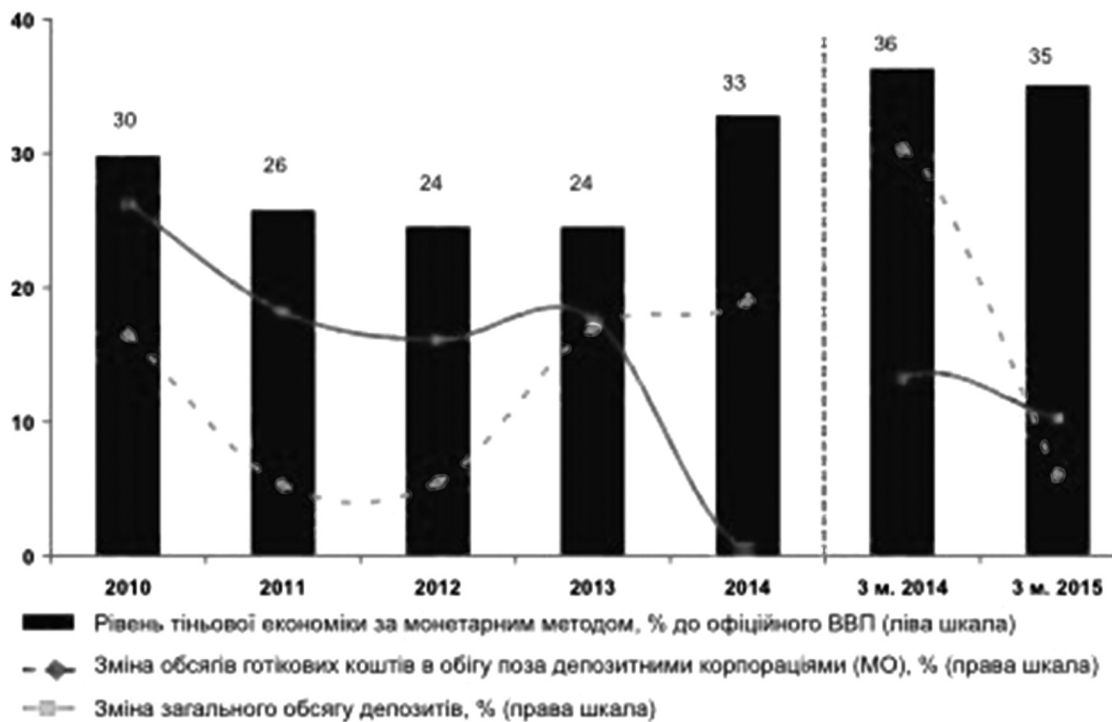

Рис. 7. Рівень тіньової економіки за монетарним методом, % до офіційного ВВП

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто динаміку та причини зміни обсягів тіньової економіки у різні періоди розвитку України, методи оцінки тіньової економіки з конкретизацією за окремими показниками.

SUMMARY

In the article the dynamics and reasons for the change of the shadow economy in different periods of development of Ukraine, methods of estimation of shadow economy specification for individual indicators.

станом на 01.01.2015 до 27,8% станом на 01.04.2015 (28,4% станом на 01.04.2014), що може виступати підставою для поступового скорочення обсягів операцій, законність яких неможливо проконтролювати.

Однак темпи зростання обсягів готівкових коштів в економіці у I кварталі 2015 року (на 6,0% порівняно з I кварталом 2014 року) перевищували темпи зростання загального обсягу скорегованих грошових витрат населення (4,7%), що є одним з чинників, які свідчать про існування ймовірності збільшення рівня тіньової економіки за цим методом у майбутньому [1,4].

Висновок

У ході проведеного аналізу рівня тіньової економіки за видами економічної діяльності бачимо, що ситуація на грошово-кредитному ринку до цього часу залишається "хиткою", адже не подолані основні причини її можливої дестабілізації: невідновлена довіра з боку як фізичних, так і юридичних осіб до вітчизняної банківської системи, зберігаються несприятливі макроекономічні тренди на тлі невщухаючого суспільно-політичного напруження в країні. Отже, питання детінізації потребують подальшого розгляду та ретельного опрацювання.

Література

1.Офіційний сайт міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.

2.Наказ Міністерства економіки «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р. №123. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

3.Офіційний сайт журналу « Кориспонтент» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net>

4.Офіційний сайт Державного комітету статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

5.Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

6. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика [Текст]: [монографія] / Мазур І. – К.: ВПЦ „Київський університет”. – 2006. – 239 с.

7.Огреба С. В. Статистичне оцінювання масштабів тіньової економіки України / С. В. Огреба // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 6. – С. 353–359

8.Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ІНОЗЕМНИХ БАНКІВСЬКИХ ГРУП В УКРАЇНІ

ВОВЧАК Ольга Дмитрівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи ДВНЗ «Університет банківської справи» (м. Київ)

МИСЬКІВ Галина Василівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів НН ІПТ НУ «Львівська політехніка» (м. Львів)

УДК 336.714

В статті досліджено сучасне фінансове становище та особливості діяльності банків іноземних банківських груп в Україні на основі порівняльного аналізу їх показників з показниками вітчизняних банків та банківської системи в цілому. Також здійснено оцінку ефективності діяльності банків іноземних банківських груп за рядом розрахункових показників та визначено їх вплив на розвиток національної економічної системи.

Ключові слова: банки іноземних банківських груп, іноземний капітал, банківська система, ефективність.

Постановка проблеми

Глобалізація та інтернаціоналізація світового фінансового ринку сприяє міграції капіталу між країнами. Одним із опрацьованих результатів таких процесів є створення дочірніх філій потужних материнських банків на території держав, фінансові ринки яких знаходяться на стадії становлення та розвитку. У такий спосіб на території держави з'являються банки з іноземним капіталом, основною метою діяльності яких є освоєння нових ринків задля отримання вищої норми прибутку. Зазвичай вони є конкурентоздатнішими, більш фінансово стійкими та капіталізованими, аніж вітчизняні банки, а їх вплив на розвиток економіки держави – беззаперечний.

Україна також не стала осторонь інтеграційних процесів, що дозволило залучити іноземний капітал у вітчизняну банків-

ську систему, а банки з іноземним капіталом успішно працюють навіть під час затяжної фінансово-економічної кризи. Це зумовлює необхідність поглибленого дослідження особливостей їх діяльності, а також ролі у вітчизняній банківській системі та їх впливу на національну економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми оцінки ефективності іноземного капіталу у банківській системі держави досліджені у багатьох працях вітчизняних учених, зокрема: В. Геєця, А. Герасимовича, О. Дзюблюка, І. Івасіва, Р. Корнилюка, О. Кириченко, В. Кочеткова, А. Мороза, Л. Примостки, Г. Панової, С.Реверчука, Т. Смовженко, В. Черкасова та інших. Водночас, незважаючи на досягнуті результати в теоретичному опрацюванні даної проблематики, поза увагою науковців ще залишаються і потребують поглибленого дослідження окремі аспекти функціонування іноземного капіталу у банківській системі країни, що стосуються оцінки ефективності діяльності банків з іноземним капіталом, з'ясування їх ролі та впливу на національну економіку.

Мета статті

Дослідити сучасний фінансовий стан та особливості діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, оцінити ефективність їх діяльності та визначити вплив на розвиток національної економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прихід іноземного капіталу у банківську систему України розпочався у 1994 р. зі створенням 12 банків з іноземним капіталом та їх представництв на території нашої держави. Це започаткувало процес інтеграції фінансового ринку України у міжнародний фінансово-економічний простір.

Позитивні зрушення у банківському секторі у посткризовому періоді 1998-1999 рр. спонукали збільшення в Україні банків з іноземним капіталом: 2000 р. вже діяло 30 банків з іноземним капіталом, зокрема 8 банків із 100% іноземним капіталом [1]. Це посилює конкуренцію між банків та забезпечило надходження значних потоків дешевих фінансових ресурсів, які спрямовувалися переважно у сферу банківського кредитування, що сприяло зниженню вартості кредитів в Україні.

2008 р. в Україні діяло 47 банків з іноземним капіталом, зокрема, 17 зі 100% іноземним капіталом, а вже на початку 2009 р. їхня кількість становила 53, враховуючи 17 зі 100% іноземним капіталом [1]. Частка іноземного капіталу в національній банківській системі на початок 2009 р. сягнула 40% [2].

Фактично кількість банків з іноземним капіталом була стабільною до 2014 р. Лише 2015 р. відбулося скорочення кількості таких банків порівняно з попереднім роком до 41, або на 20%, а 100% іноземним капіталом володіли 17 банків або 14,5% від загальної кількості банків, що мали ліцензію НБУ на здійснення банківської діяльності [1]. 2016 р. кількість діючих банків з іноземним капіталом збереглася, однак кількість банків із 100% іноземним капіталом скоротилася до 16. Тобто, незважаючи на кризу в банківській системі та масове банкрутство банків з національним капіталом (на початку 2000 р. на ринку загалом діяло 203 банки, а 2016 р. – 117 [3]), кількість банків з іноземним капіталом за останні 16 років зросла у 1,36 раза або на 11 банків [1].

Задля аналізу загальних тенденцій розвитку банківської системи України Національний банк України з 01.01.2016 р. запровадив групування банків за критерієм джерела походження капіталу на:

- банки з державною часткою (в яких держава володіє часткою понад 75%);
- банки іноземних банківських груп (банки, власниками контрольних пакетів акцій в яких є іноземні банківські установи);
- група I (банки, частка активів яких більше 0,5% активів банківської системи);
- група II (банки, частка активів яких менше 0,5% активів банківської системи) [4].

Відповідно до нових критеріїв, до групи «Банки іноземних банківських груп» належать установи, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам, у власності яких є контрольний пакет акцій щонайменше однієї банківської установи. НБУ на початок 2016 р. в Україні визначив 25 банків іноземних банківських груп. Попри те, банківська статистика на початок 2016 р. загалом облікувала 41 банк з іноземним капіталом [1], до яких відносяться банки із часткою капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, не менше 10% [5]. Офіційна статистика щодо діяльності банків з іноземним капіталом в Україні регулятором не надається, а фінансова звітність банків іноземних банківських груп, згідно з новим розподілом банків на групи, оприлюднюється та доступна для аналізу. Варто зазначити, що до даної групи увійшли найбільш фінансовостійкі банки із високорейтинговими материнськими іноземними банками. Інші ж банки, які працюють у банківській системі України як банки з іноземним капіталом, особливих переваг перед вітчизняними банками не мають, а досить часто володіють незначною часткою капіталу нерезидента – фізичної або юридичної особи, або компанії, яка зареєстрована в офшорній зоні з кінцевими вітчизняними бенефіціарами. Окрім назви, зазначені банки не мають зв'язків з потужними іноземними материнськими банками й не мають конкурентних переваг на ринку банківських послуг. Тому проаналізуємо діяльність банків з іноземним капіталом в Україні на основі розширеного переліку Національного банку України групи «Банки іноземних банківських груп», яка включає 25 банків, та визначимо їх конкурентоспроможність в Україні шляхом розрахунку низки показ-

**Основні показники фінансової діяльності банків України
у 2013-2015 рр.**

Показники	Банки іноземних банківських груп			Вітчизняні банки			Банки України, всього		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Кількість банків, од.	25	25	25	155	138	92	180	163	117
Частка банків у загальній кількості банків, %	13,9	15,3	21,4	86,1	84,7	78,6	100	100	100
Капітал, млн грн	49 359	45 814	32 575	143240	102209	71138	192 599	148 023	103 713
Частка капіталу у загальному обсязі капіталу банків України, %	25,6	31,0	31,4	74,4	69,0	68,6	100	100	100
Активи, млн грн	329 913	403 185	435 307	948182	913667	819078	1 278 095	1 316 852	1 254 385
Частка активів у загальному обсязі активів банків України, %	25,8	30,6	34,7	74,2	69,4	65,3	100	100	100
Зобов'язання, млн грн	146 230	356 844	402 732	939 266	811 985	747 940	1 085 496	1 168 829	1 150 672
Частка зобов'язань у загальному обсязі зобов'язань банків України, %	13,5	30,5	35,0	86,5	69,5	65,0	100	100	100
Кредити надані, млн грн	221 732	277 291	272 721	577 496	596 319	441 253	799 228	873 610	713 974
<i>зокрема:</i>									
- юридичним особам, млн грн	166 595	219 890	219 278	487 551	507 929	397 143	654 146	727 819	616 421
- фізичним особам, млн грн	55 137	57 400	53 443	89 945	88 392	44 110	145 082	145 792	97 553
Частка кредитів наданих у загальному обсязі кредитів банків України, %	27,7	31,7	38,2	72,3	68,3	61,8	100	100	100
Чистий процентний дохід (ЧПД)	20 011	23 665	22 173	31 450	36 494	21 678	51 461	60 159	43 871
Частка чистого процентного доходу у загальному обсязі ЧПД банків, %	38,9	39,3	50,5	61,1	60,7	49,5	100	100	100
Результат діяльності, млн грн	-449	-9 936	-42 259	1885	-43030	-24341	1 436	-52 966	-66 600

Джерело: складено та розраховано на основі [1,6]

ників ефективності й порівняння їх з показниками вітчизняних банків та банківської системи загалом. Відразу зазначимо, що перелік банків, які увійшли до групи «Банки іноземних банківських груп», залишається незмінним упродовж багатьох років, що дозволяє аналізувати їх звітність і за попередні періоди (табл. 1).

Як свідчать дані табл. 1, динаміка показників упродовж 2013-2015 рр. за виокремленими групами банків не була синхронною. Так, обсяг капіталу скорочувався у всіх групах одночасно; значення окремих показників зростали у банків іноземних банківських груп та скорочувалися у вітчизняних, зокрема активи, але найбільше показників мали невизначену динаміку у досліджуваному періоді.

Спільною ознакою для усіх груп банків стало незначне піднесення та зростання ділової активності у 2014 р., що відобразилося на зростаючих значеннях майже всіх показників за цей рік. Так, активи вітчизняного банківського сектору на кінець 2014 р. порівняно із початком зросли на 103,3%, зобов'язання – на 107,7%, кредити надані – на 109,3%, чистий процентний дохід – на 116,9%. Водночас негативним явищем у діяльності банків України у 2014 р. було одержання збитку у розмірі 52 966 млн. грн.

Показники діяльності банків іноземних банківських груп у 2014 р. порівняно із банками України зростали випереджаючими темпами: активи зросли на 122,2%; зобов'язання – на 244,0%; кредити надані – на 125,1%; чистий процентний дохід – на 118,3%. Збиток даної групи банків становив 9 936 млн. грн.

Попри зростання у 2014 р. показників діяльності банків України загалом, значення показників діяльності банків з вітчизняним капіталом зростали незначно (незначний приріст відбувся за кредитами наданими – 103,3% та чистим процентним доходом – 116,0%), а деяких навіть знизилися, зокрема – активів – на 3,7%; зобов'язань – на 13,7%; капіталу – на 28,6%. Збиток вітчизняних банків за результатами діяльності 2014 р. становив 43 030 млн. грн.

Таким чином, можемо констатувати, що у 2014 р. на зростання показників банків-

ського сектору України позитивно вплинула діяльність банків іноземних банківських груп, частка яких становила лише 15,3% від усієї кількості банків України. Водночас, вітчизняні банки, незважаючи на незначне зростання значень основних показників діяльності, все ж не подолали наслідків кризи.

Однак у 2015 р. нова хвиля кризи спричинила девальвацію гривні, зростання облікової ставки НБУ та курсу валют, що, у свою чергу, викликало критичне скорочення всіх показників діяльності банків України та призвело до нового відтоку депозитів із банків, зниження платоспроможності клієнтів й позичальників та зростання простроченої заборгованості за кредитами, неплатоспроможності банків та безпрецедентної збитковості банків за підсумками року.

У таких надзвичайних фінансових умовах продовжити свою діяльність змогли лише банки із достатнім рівнем капіталізації та фінансової стійкості, досконалим ризик-менеджментом та висококваліфікованим персоналом: на початок 2016 р. у банківській системі залишилося 117 банків зі 163 на початок 2015 р. [1]. З іншого боку, працювати в умовах кризи легше при підтримці материнської компанії, що саме і має місце у діяльності банків іноземних банківських груп.

Переважно всі фінансові показники діяльності банків 2015 р. скоротилися відповідно до попереднього періоду. Однак, якщо у банків іноземних банківських груп таке скорочення було незначним, або й спостерігалось зростання значень деяких показників, то у групі вітчизняних банків значення основних показників суттєво скоротилися, що загалом негативно відобразилося на показниках діяльності банків України.

2015 р. у групі банків іноземних банківських груп відбулося зростання активів – на 108% та зобов'язань – на 112,9%, що засвідчило активізацію їх діяльності на фінансовому ринку та зростання довіри клієнтів до цих банків, навіть в умовах кризи. Водночас, активи вітчизняних банків скоротилися на 10,3%, а зобов'язання – на 7,9%. Скорочення вказаних показників у всіх банках України становило 4,7% та 1,6% відповідно.

Незважаючи на те, що банки іноземних банківських груп у 2015 р. володіли значними обсягами кредитних ресурсів, а відповідно, і можливостями для кредитування економічних агентів, обсяг кредитів, наданих ними за рік, все ж скоротився на 1,6%. При цьому кредитування юридичних осіб майже не скоротилося, а фізичних осіб скоротилося на 6,9%. У вітчизняних банків склалася більш скрутна ситуація: обсяг наданих ними кредитів 2015 р. скоротився на 26%, у тому числі кредитування юридичних осіб – на 21,8%, а фізичних осіб – на 50,1%. Відповідно, чистий процентний дохід банків іноземних банківських груп скоротився на 4,2%, а вітчизняних банків – на 40,6%. Тобто, у банківському секторі України у 2015 р. склалася ситуація, коли фактично лише банки з іноземним капіталом могли повноцінно вико-

нувати функції фінансових посередників та кредиторів.

Найбільш наочно місце банків іноземних банківських груп у банківській системі України демонструють частки значень їх показників у загальному обсязі показників діяльності всіх банків (рис. 1).

Отже, незважаючи на те, що частка кількості банків іноземних банківських груп у банківській системі України в 2015 р. становила лише 21,4%, інші показники їх фінансової діяльності є достатньо вагомими: їх частки коливалися від 31,4% (частка капіталу у загальному обсязі капіталу банків України) до 50,5% (частка чистого процентного доходу у загальному обсязі ЧПД банків України) та мали постійну тенденцію до зростання. Отже, можна стверджувати, що банки іноземних банківських груп займають чільне

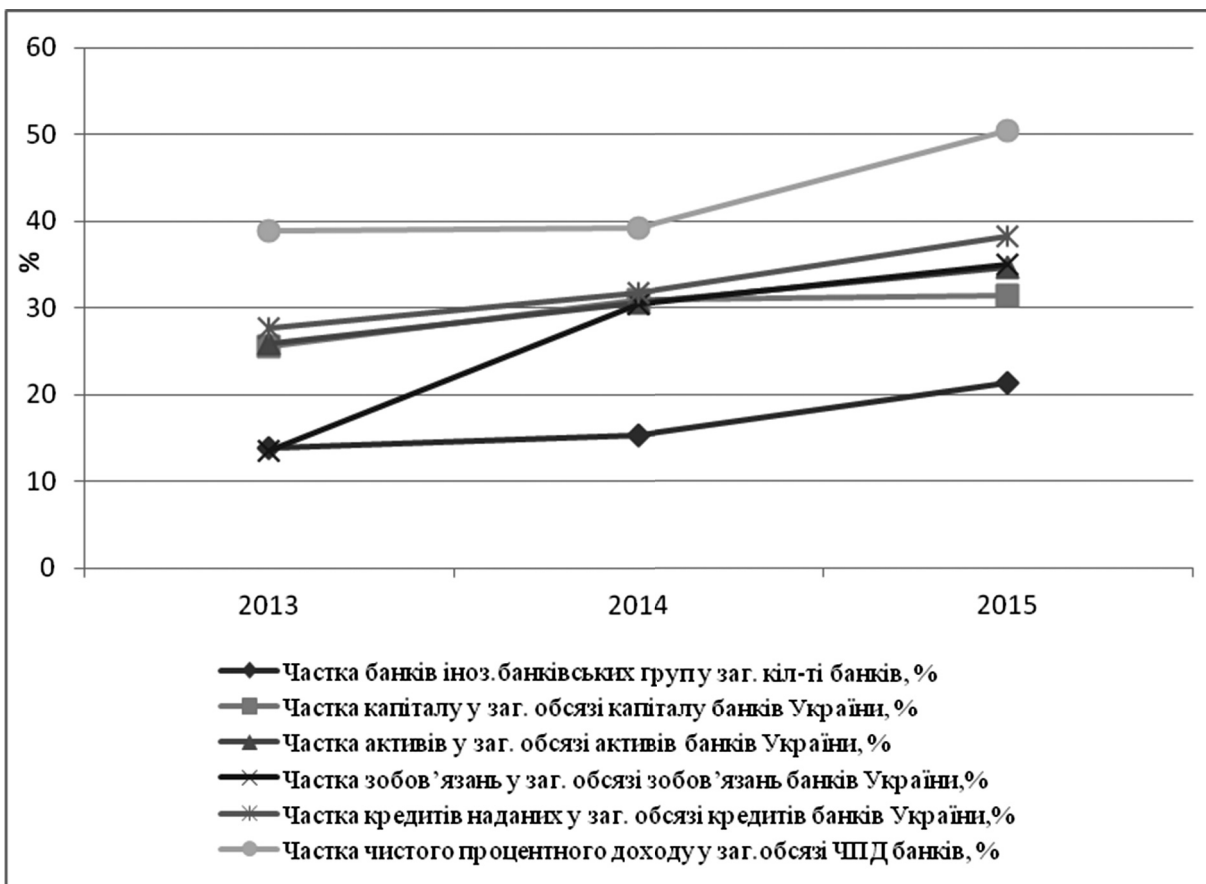

Рис. 1. Динаміка часток показників діяльності банків іноземних банківських груп у загальному обсязі показників банків України за 2013-2015 рр., %

Джерело: складено на основі даних табл.1

місце у банківській системі України та на національному фінансовому ринку.

Доходимо висновку, що сучасна криза національної банківської системи не мала суттєвих наслідків для розвитку дочірніх банків в Україні: девальвація гривні, масова ліквідація вітчизняних банків та критичне зниження довіри населення до них спонукали до активізації діяльності банків іноземних банківських груп, які опираються на фінансову підтримку материнських компаній з-за кордону. Саме це дає їм перевагу над вітчизняними банками та забезпечує більшу довіру з боку клієнтів та позичальників. До позитивних наслідків функціонування банків іноземних банківських груп можна віднести те, що вони:

- підвищують стабільність та ефективність банківської системи;
- посилюють конкуренцію у банківській системі;
- забезпечують зростання капіталізації завдяки фінансовим вливанням материнських компаній, що відповідає вимогам НБУ та створює банкам додатковий захист на майбутнє;
- виступають постійним джерелом стабільних кредитних ресурсів за рахунок коштів материнських банків, що дозволяє забезпечити більші обсяги кредитування економічних агентів;
- дотримуються міжнародних стандартів нагляду і регулювання банківської практики, що дозволяє ефективніше реагувати на кризові явища тощо [7, 8, 9, 10].

Завершене уявлення про ефективність діяльності банків іноземних банківських

груп та їх роль у банківській системі України дозволить сформувавши низка відносних показників ефективності, розрахованих у розрізі виокремлених груп банків (табл. 2).

Для оцінки ефективності діяльності банків України ми обрали такі основні показники: ROA (рентабельність активів), ROE (рентабельність капіталу) та МК (мультиплікатор капіталу), які є складовими моделі Дюпона.

Як свідчать розрахунки, значення показників ROE за 2014-2015 рр. для всіх груп банків були від'ємними, а для банків іноземних банківських груп – і у 2013 р. За досліджуваний період від'ємні розрахункові значення отримано і за показниками ROA для усіх груп банків. Така тенденція характерна для банківської системи у період кризи, коли діяльність банків є збитковою.

Мультиплікатор капіталу (МК) слугує показником ризику банку та розраховується як відношення середніх активів до власного капіталу банку. Чим вищим є значення МК, тим вищим буде й ризик, однак, тим більшим буде і потенціал банків для виплат своїм власникам (акціонерам) та вища здатність капіталу банків залучати в оборот додаткові гроші, не порушуючи фінансової стійкості.

Згідно з отриманими значеннями показників МК за 2013-2015 рр., по всіх групах банків ризик зростав з року в рік водночас із зростанням здатності банків до залучення нових обігових коштів для виконання своїх функцій на ринку. Найбільше значення МК

Таблиця 2

Показники ефективності діяльності банків України упродовж 2013-2015 рр.

Коефіцієнти	Банки іноземних банківських груп			Вітчизняні банки			Банки України, всього		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
ROE, %	-0,91	-21,68	-129,73	1,32	-42,1	-34,2	0,81	-30,46	-51,91
ROA, %	-0,1	-2,4	-9,7	0,2	-4,7	-2,97	0,12	-4,07	-5,46
МК (мультип-лікатор капіталу), разів	6,68	8,0	12,87	6,62	9,1	12,18	6,24	8,76	18,44
Чиста процентна маржа, %	9,02	8,53	8,13	5,45	6,12	4,91	6,44	6,89	6,14
Загальна ліквідність, %	225,6	113,8	108,1	100,9	112,5	109,5	117,7	112,7	109,0
Кредитна активність, %	67,2	68,8	62,7	60,9	65,3	53,9	62,5	66,3	56,9

Джерело: розраховано на основі [1,6]

(18,44) досягнуто банками України у 2015 р., що є свідченням як зростаючих їх можливостей, так і ризикованості їх діяльності загалом.

Основним показником для визначення операційної ефективності діяльності банків є чиста процентна маржа, яка визначається як співвідношення чистого процентного прибутку та середньорічних загальних активів банків. Саме цей коефіцієнт дає змогу визначити ефективність використання кредитних ресурсів та відносну вартість залучення фінансових ресурсів.

У групі банків іноземних банківських груп чиста процентна маржа за 2013-2015 рр. знизилася із 9,02% до 8,13%, незважаючи на відносно стабільний чистий процентний дохід упродовж цього періоду. Основною причиною цього слугувало нарощування банками активів, які зростали випереджаючими темпами, порівняно із зростанням чистого процентного доходу.

У групі вітчизняних банків чиста процентна маржа становила у 2013р. 5,45%; у 2014 р. – 6,12% та знизилася до 4,91% у 2015 р. Причиною таких низьких значень став нестабільний чистий процентний дохід банків у 2013-2015 рр., який за цей період скоротився на 9,8 млрд. грн. або на 31,0%, незважаючи навіть на скорочення обсягів активів вітчизняних банків у цей період. Загалом це свідчить про низьку ефективність посередницької діяльності вітчизняних банків та незадовільний результат від їх кредитної діяльності.

Коефіцієнт загальної ліквідності характеризує максимальну можливість банків погасити зобов'язання сукупними активами. Оптимальне значення даного коефіцієнта має бути не менше 100 %: усі зобов'язання банків повинні повністю покриватися наявними активами [11].

Упродовж 2013-2015 рр. загальна ліквідність банків досліджуваних груп знаходилася в оптимальних межах. Мінімальне значення загальної ліквідності – 100,9% – було зафіксоване у вітчизняних банків 2013 р., а максимальне – 225,6% – у банків іноземних банківських груп також 2013 р. Середнє значення коефіцієнту загальної ліквідності банків іноземних банківських груп за три роки становило 149,2%, а вітчизняних банків –

107,6%. Тобто активи банків з іноземним капіталом були достатніми для покриття їх зобов'язань упродовж досліджуваних років, що свідчить про їх фінансову стійкість.

Кредитна активність банків – це відношення кредитних вкладень до загальних активів, оптимальне значення якої – 65–75%. Значення кредитної активності понад 75% свідчить про агресивну ризиковану кредитну політику банку та недостатню диверсифікацію активів [11].

Розраховані коефіцієнти кредитної активності свідчать про достатній рівень кредитної діяльності на ринку банків іноземних банківських груп, середнє значення яких за три досліджувані роки становило 66,2%, тобто знаходилося в оптимальному діапазоні. Водночас середнє значення коефіцієнтів кредитної активності вітчизняних банків становило 60,03%, що вказує на недостатній рівень їх кредитної діяльності. Загалом отримані результати лише відображають сучасну позицію вітчизняних банків щодо обмеження на видачу кредитів через надзвичайно високі ризики та загальне зниження платоспроможності позичальників. Саме через це загальний кредитний портфель банків України скоротився за 2015 р. на 159 636 млн. грн. або на 18,3%, що стримує відновлення національної економіки та сповільнює її здатність до подолання кризи.

Таким чином, аналіз показників ефективності діяльності банків України у розрізі банків іноземних банківських груп та вітчизняних банків засвідчив незначну перевагу перших, у яких значення розрахованих показників (чистої процентної маржі, загальної ліквідності, кредитної активності тощо) знаходилися на дещо вищому рівні, ніж у вітчизняних банків. Це вказує, що банки іноземних банківських груп краще виконують функції фінансових посередників на ринку, що позитивно відображається на стані національної банківської системи.

Висновки

Отож, аналіз діяльності банків іноземних банківських груп в Україні засвідчив їх домінуючі позиції як за абсолютними показниками, так і за відносними. Поточна фінансова криза серйозно похитнула фі-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сучасний фінансовий стан та особливості діяльності банків іноземних банківських груп в Україні на основі порівняльного аналізу їх показників із показниками вітчизняних банків та банківської системи загалом. Також здійснено оцінку ефективності діяльності банків іноземних банківських груп за низкою розрахункових показників та визначено їх вплив на розвиток національної економічної системи.

SUMMARY

The article explored modern financial position and peculiarities of banks' activity of foreign banking groups in Ukraine based on comparative analysis of indicators of domestic banks and the banking system as a whole. The authors also rated the effectiveness of banks' foreign banking groups on a number of estimates and identified their impact on the national economic system.

нансову стійкість, кредитоспроможність та платоспроможність вітчизняних банків, чим скористалися дочірні банки іноземних материнських компаній, посиливши свою конкурентоспроможність шляхом додаткової капіталізації. Це свідчить про перерозподіл сфер впливу у банківській системі України у бік зростання іноземного капіталу, що згодом може негативно відобразитися на стратегічній реалізації соціально-економічної політики держави та її економічній безпеці.

Література

1. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] : дані Національного банку України. – Режим доступу : – http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
2. Непран А. В. Диспропорції в розвитку банківської системи й нефінансового сектора економіки України [Електронний ресурс] / А. В. Непран. — Режим доступу : <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/.pdf>.
3. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Державний комітет статистики України. – Київ : ТОВ «Август Трейд», 2001 р. – 558 с.
4. Національний банк розширив критерії визначення банків, що належать до іноземних банківських груп [Електронний ресурс]: дані Національного банку Украї-

ни. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=25673128.

5. Про банки та банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000р., № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – С. 30–42.11.

6. Показники фінансової звітності банків України (2013–2015 рр.). [Електронний ресурс] : дані НБУ. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/control/uk/%20publish/category?cat_id=64097.

7. Барановський О. І. Іноземний капітал на ринках банківських послуг України, Росії та Білорусії / О.І. Барановський // Вісник Національного банку України. – №9. – 2007. – С. 12-20.

8. Белінська Я. Щодо впливу зростання присутності іноземного капіталу на банківську систему України. [Електронний ресурс]. / Я. Белінська, Я. Жаліло. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/July2009>.

9. Івасів І. Б. Вплив іноземних банків на банківську систему України / І. Б. Івасів, Р. В. Корнилюк // Вісник Національного банку України. – 2011. – №10. – С.84-91.

10. Смовженко Т. Управління процесом зростання участі іноземних інвесторів у роботі банківської системи України / Т. Смовженко, О. Другов // Вісник Національного банку України. – №1. – 2008. – С. 16-19.

11. Аналіз банківської діяльності: підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; [За ред. А. М. Герасимовича]. – К. : КНЕУ, 2010. – 590 с.

ПРОБЛЕМИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

РУДЕВСЬКА Вікторія Ігорівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи ДВНЗ «Університет банківської справи»

УДК 336.763 264

Стаття посвячена дослідженню основних тенденцій та особливостей процесу капіталізації отечественних банківських установ та освітленню причин її низкого рівня. Проаналізовано стан капіталізації банківської системи України, досліджені основні показники діяльності банківського сектора, структуру власного капіталу банківських установ та їх частку відносно активів. Визначені основні джерела нарощування розмірів власного капіталу банку.

Ключові слова: банк, банківська система, капіталізація, власний капітал банку, статутний капітал банку, регулятивний капітал банку, ВВП, адекватність регулятивного капіталу.

Постановка проблеми

Сьогодні в умовах фінансово-економічної нестабільності однією з проблем вітчизняної банківської системи є підтримка її стабільності та надійності, завдяки чому банки можуть виконувати свої функції із забезпечення економіки достатньою кількістю фінансових ресурсів. Досвід країн з ринковою економікою свідчить, що створення стабільної й ефективної економіки можливо лише за умови функціонування адекватного ринковим відносинам банківського сектора. Отже, важлива умова економічного зростання держави - це надійна банківська система. В умовах загострення конкурентних відносин на вітчизняному банківському ринку важливого значення набувають нові підходи до розроблення ресурсної політики, зокрема заходи, спрямо-

вані на формування достатнього за обсягами власного капіталу.

Концентрація банківського капіталу та підвищення рівня капіталізації банківської системи є надзвичайно важливим фактором динамічного розвитку фінансового сектору України. Власний капітал банку є основним показником його здатності до подальшого розвитку, зміцнення ресурсної бази, тому особливого значення на сучасному етапі розвитку банківської системи набувають питання підвищення її капіталізації.

Стан дослідження

Дослідженням питань капіталізації банківської системи та окремим факторам, що її обумовлюють, займалися такі вчені як В. Геєць, А. Гриценко, Г. Мандзюк, В. Марцин, В. Міщенко та ін. Проблеми, пов'язані з капіталізацією банківської системи, з достатністю власного та регулятивного капіталу банків, а також питання щодо способів та методів підвищення рівня капіталізації банківської системи загалом досліджували А. Атаманцева, І. Губарева, Ж. Довгань, О. Колодізев, О. Лаврушин, І. Ларіонова, А. Мороз, Л. Примостка, К. Рожкова, С. Савлук, Н. Ткачук, І. Чмутова, О. Чорна та інші. Значну увагу дослідженню питань капіталізації банківської системи приділяли такі вчені: М. Діба, В. Коваленко, Є. Осадчий, Р. Слав'юк та ін. Значний внесок у дослідження окремих питань розвитку банківського капіталу та особливостей процесу капіталізації банків України зробили В. Ге-

расименко, М. Козоріз, В. Пила та ін. Однак, незважаючи на значні результати наукових досліджень, невирішеними залишаються питання щодо вибору джерел нарощування власного капіталу банків, а також проблеми стабільності та надійності банківського сектора загалом.

Метою дослідження в рамках статті є визначення проблем та напрямів підвищення капіталізації банківських установ України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток та удосконалення діяльності банків - необхідна умова створення дієвого ринкового механізму в Україні. Такі тенденції в діяльності банків, як концентрація капіталу, зростання конкуренції і впливу іноземних банків на національну економіку, впливають на активізацію процесів формування власного капіталу банків. Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що основною проблемою в процесі формування власного капіталу банку є не нарощування капіталу, а встановлення його оптимальної для конкретного банку величини з урахуванням таких факторів, як: ризиковість розміщення активів, специфіка пасивних операцій, структура власності, галузева приналежність клієнтів.

Капітал є одним з найголовніших показників фінансової стабільності та надійності банківської установи. Капіталізація значною мірою визначає надійність банку, його потенціал проводити активні операції, особливо в умовах економічної кризи. Високий рівень капіталізації банків виступає гарантом стабільності національної валюти, забезпечує інвестиційну діяльність комерційних банків та гарантує фінансову стійкість банків при нестабільності фінансової системи [5, с. 45].

В умовах глобалізаційних процесів відбувається взаємопроникнення національних економік, наслідком яких є міграція капіталу. Тому Україні необхідно зосередити увагу на підтримці стабільності та надійності національної банківської системи, і, зокрема, на забезпеченості достатнім обсягом фінансових ресурсів. Це, у свою чергу, вимагає належного виконання банками своїх функцій

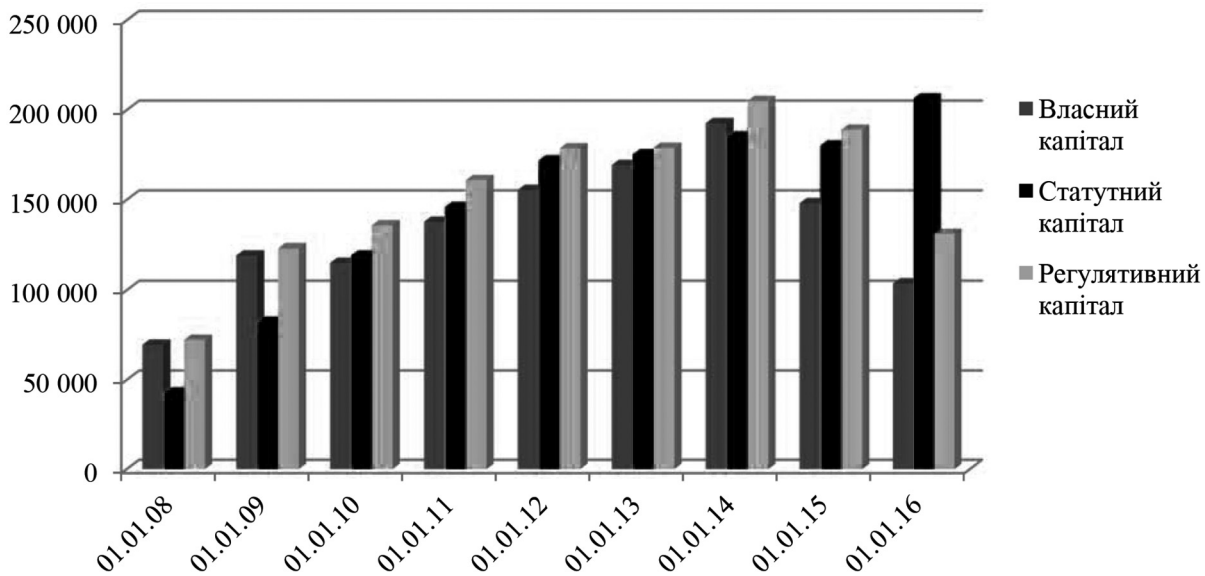
та підвищення ефективності їх функціонування.

Стабільність банківської системи має ключове значення для забезпечення соціально-економічного зростання в Україні, мінімізації банківських ризиків, скорочення проблемної заборгованості, активізації кредитних відносин, збільшення обсягів банківського інвестування, зростання добробуту населення, а відтак – ефективності функціонування фінансової системи України [1, с. 37]. Ефективність діяльності банківського сектору України значною мірою залежить від рівня її капіталізації. В умовах сьогодення, з урахуванням наслідків фінансово-економічної та політичної нестабільності в країні, рівень капіталізації банківської системи є недостатнім.

Капітал банку поглинає можливі втрати і тим самим створює основу для підтримання довіри до банку з боку вкладників, а також визначає кредитоспроможність банку. Це зумовлює значення механізму управління капіталом банків не тільки у процесі розвитку національної економіки, але й у міжнародному контексті, про що свідчить прийняття Міжнародної конвергенції «Базеля III», яка визначає умови достатності капіталу банків, що спонукає банки до більш ретельної перевірки, управління та контролю за капіталом з урахуванням фінансових ризиків в умовах економічної нестабільності [11].

З метою розробки науково обґрунтованих методичних положень і практичних рекомендацій щодо формування власного капіталу банку та факторів, що впливають на стабільність і надійність банківської системи, доцільно, перш за все, проаналізувати сучасний стан формування обсягів капіталу, який є у розпорядженні банківських установ та управління ним. Варто також дослідити основні джерела нарощування обсягів власного капіталу банку і здійснити вибір щодо найбільш ефективного із них у сучасних умовах.

Упродовж останніх років банки продовжують активно нарощувати свою капітальну базу. Серед основних тенденцій розвитку банківської системи у 2007-2015 роках варто відзначити зростання статутного капіталу банків України (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка основних показників власного капіталу банків України у 2007-2015 рр., млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [6]

Зростання банківського капіталу відбулося в основному в результаті збільшення сплаченого зареєстрованого статутного капіталу, який зріс з 42 873 млн. грн. у 2008 р. до 206 387 млн. грн. на початок 2016 р. Однак розмір власного капіталу й надалі залишається меншим за статутний капітал. Це можна пояснити значними збитками банківської системи України у попередні роки [6]. Розмір регулятивного капіталу впродовж аналізованого періоду мав тенденцію до зростання – на початок 2014 р. він становив 204 976 млн. грн., що на 132 711 млн. грн. більше, ніж на початок досліджуваного періоду. Водночас вже станом на 01.01.2016 р. відбулося його зменшення порівняно з 01.01.2014 р. на 74 002 млн. грн., що відбулося внаслідок суттєвого збільшення формування резервів за активними банківськими операціями [2; 6].

На сучасному етапі проблему капіталізації часто плутають із проблемою розміру статутного капіталу або із проблемою законодавчих вимог до розміру регулятивного капіталу. У зв'язку із цим, необхідно чітко зазначити, що проблема капіталізації банків – це проблема недостатньої адекватності капіталів банків до розміру сформованих ними активів. Тобто проблема полягає не у кількісному, а у якісному аспекті. Проблема ка-

піталізації – це проблема загальної фінансової стабільності та автономності банківської системи, а отже, проблема належного обслуговування банками взятих на себе фінансових зобов'язань. Проблема капіталізації – це проблема основних засад функціонування банківської системи. Від їх якості залежить надійність усієї фінансової системи та динаміка її подальшого розвитку [3, с. 25].

Згідно з Постановою Національного банку України № 368 [6] норматив адекватності регулятивного капіталу (норматив платоспроможності) (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розраховуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають з операцій грошового характеру. Чим вищим є значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більшу частку ризику приймають на себе власники банку і навпаки: чим нижче значення показника, тим більшу частку ризику приймають на себе кредитори та вкладники банку. Відповідно Н2 встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів та вкладників банку. Сьогодні рекомендоване значення цього показника дорівнює не менше 10% регулятивного капіталу банку [2; 6]. Однак, як зазначають фахівці, таке значення нормативу

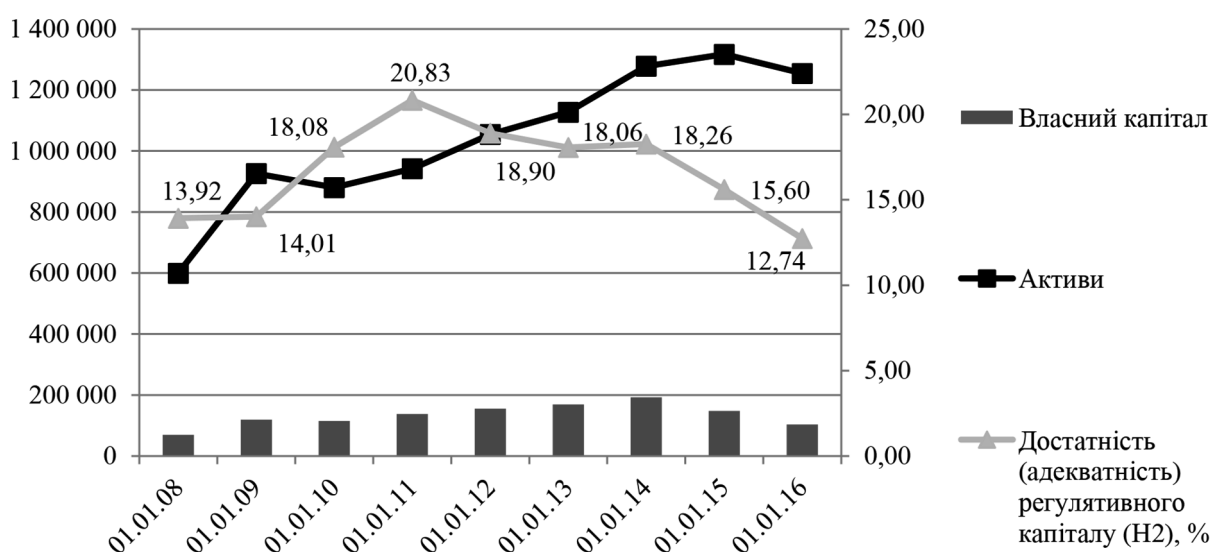

Рис. 2. Динаміка активів та власного капіталу комерційних банків України у 2007-2015 роках, млн.грн.

Джерело: складено автором на основі [6]

є замалим для України, адже капіталізація вітчизняної банківської системи знаходиться на досить низькому рівні порівняно з розвиненими країнами. Рівень капіталізації банківської системи необхідно розглядати в динаміці, щоб можна було побачити певні суттєві зрушення у значенні показника [9, с. 238]. Так, якщо дослідити динаміку активів та капіталу банків України за 2007–2015 рр., то можна простежити певні тенденції (рис.2).

Як свідчать дані рис. 2, починаючи з 2008 р. і до 2015 р. банки активно нарощували як активи, так і власний капітал, при чому збільшення величини активів відбувалося дещо більшими темпами, аніж нарощення власного капіталу. Така тенденція пояснюється активним розвитком банківського сектора, у процесі якого банки занадто прагнули зростання прибутків та знехтували ризиками, які є невід’ємною частиною банківської діяль-

ності загалом. Таким чином, перевищення темпів зростання активів над темпами зростання власного капіталу банків призвело до погіршення значення нормативу адекватності. Як показують дані рис. 2, на початок 2008 р. значення показника Н2 становило 13,92%, а на початок 2016 р. – 12,74%.

Крім того, ще одним ключовим індикатором рівня капіталізації банків є відношення сукупного банківського капіталу до ВВП [4, с. 79]. Існує мінімально необхідне відношення цього показника, норматив якого становить близько 6% ВВП (табл.1):

Як свідчать дані табл.1, відношення власного капіталу банків до ВВП з 2008 р. поступово зростало – з 9,65% на початок 2008 р. до 13,24% на початок 2014 р. Проте з початку фінансово-економічної та політичної нестабільності в Україні даний показник почав різко зменшуватися і досяг значення

Таблиця 1
Динаміка зміни власного капіталу банків України та ВВП у 2007-2015 рр.

	01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.01.11	01.01.12	01.01.13	01.01.14	01.01.15	01.01.16
Власний капітал, млн. грн	69 578	119 263	115 175	137 725	155 487	169 320	192 599	148 023	103 713
ВВП, млн. грн	720 731	948 056	913 345	1 082 569	1 316 600	1 408 889	1 454 931	1 566 728	1 979 458
Відношення власного капіталу комерційних банків до ВВП, %	9,65	12,58	12,61	12,72	11,81	12,02	13,24	9,45	5,24

Джерело: складено автором на основі [6]

5,24% на початок 2016 р., що є критичним в умовах сьогодення. Аналіз підтверджує, що впродовж останніх років помітною є тенденція щодо перевищення темпів зростання власного капіталу вітчизняних банків порівняно з темпами зростання ВВП. Очевидно, що капіталізація відбувається за рахунок збільшення кількості банків, а не за рахунок їх фінансового підкріплення, що породжує проблему можливих банкрутств банків. На переконання вітчизняних і зарубіжних учених, обсяг капіталу банківської системи достатній для забезпечення економічного розвитку країни має становити не менше 6-7 % ВВП [8, с.158].

Поглиблення процесу капіталізації та виконання трансформаційної функції посередника вимагає від банків загострення конкуренції в банківській системі. Подальше нарощування обсягів власного капіталу, як необхідна передумова розвитку банківського сектору України, що є адекватною сучасним потребам економіки, по суті немає альтернативи. Жорсткі вимоги до якості, достатності та прозорості капіталу банків ставлять очевидну потребу переосмислення усієї довгострокової стратегії розвитку вітчизняної банківської системи, а також спрямування зусиль на створення в нашій країні насправді великих стійких фінансових інституцій із капіталом, величина якого відповідатиме завданням щодо успішного протистояння негативним внутрішнім і зовнішнім факторам впливу на розвиток українського банківського сектору та врахування усіх можливих ризиків [1, с. 115].

Процесом управління капіталізацією банківської системи повинна стати цілеспрямована діяльність Національного банку, орієнтована на підвищення ефективності функціонування банків, що буде сприяти адекватному покриттю ризиків з поступовим нарощенням капіталу, що, у свою чергу, забезпечить повноцінність кредитно-інвестиційним потенціалом усі сфери національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

Відтак постає гостра потреба пошуку надійних джерел збільшення банківського капіталу. Серед таких джерел головними виступають: прибуток від банківської діяль-

ності, кошти акціонерів та субординований борг. Однак, на даний момент залучення коштів із названих джерел пов'язане з такими складнощами [7, с. 7]:

- збиткова діяльність значної кількості банків упродовж останніх років;

- складнощі загальноекономічного характеру, зумовлені дефіцитом грошових ресурсів на фінансовому ринку в період кризи.

Сьогодні найбільшої популярності дістали методи забезпечення зростання власного капіталу як за рахунок зовнішнього залучення, так і можливостей оптимальної капіталізації прибутку, злиття банків, а також застосування прогнозних експертних систем щодо моніторингу власного капіталу та організаційно-інформаційного забезпечення управління формуванням власного капіталу.

Найбільш поширеними є дві стратегії нарощування власного капіталу банку за рахунок прибутку: по-перше, збільшення прибутковості активних операцій, по-друге, оптимальна дивідендна політика. Аналіз сучасних тенденцій у банківському секторі показують, що раціональною і стабільною дивідендною політикою є та, котра максимізує ринкову вартість через направлення до 80% прибутку банку на виплату дивідендів. У цих умовах банк має реальну можливість зберегти діючих акціонерів і залучити нових. Українські банки мають обмежені можливості нарощування власного капіталу за рахунок збільшення прибутку через недостатню ефективність використання активів [4, с. 117].

Дослідження показало, що одним із перспективних напрямів збільшення власного капіталу банку для українських умов є концентрація банківського капіталу на основі банківських злиттів і поглинань, створення банківських холдингів і альянсів, що досить характерно для закордонної практики і дає низку додаткових конкурентних переваг.

Вибір того чи іншого джерела збільшення власного капіталу і їх структура визначаються сукупністю факторів, найважливішими із яких є оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю. Ризики впливають як на рівень прибутку, так і на рівень ліквідності. В умовах невизначеності, використання економіко-математичних

методів нечіткої логіки та комп'ютерної техніки дає можливість з достатньо високою мірою вірогідності здійснювати постійну експертну оцінку власного капіталу банку (в межах інтервалу можливих його значень) і впливу факторів на фінансовий його стан для прийняття оперативних рішень. При цьому визначаються варіанти приведення у відповідність співвідношень між прибутком, ризиком і ліквідністю [8, с. 160].

За таких обставин у процесі формування банківського капіталу набуває особливої ваги іноземне інвестування [3, с. 28]. Задля мінімізації тих ризиків, які супроводжують процес залучення іноземних інвестицій на формування банківського капіталу, можна було б вжити такі заходи:

- обмежити можливості монополізації шляхом запровадження граничної частки вкладень банку у загальному обсязі кредитних, платіжних чи інших фінансових інструментів певного виду;
- запровадити кількісні обмеження на розвиток мережі філій у розрізі регіонів з метою більшої диверсифікації джерел акумулювання кредитних ресурсів і недопущення їхнього необґрунтованого вилучення та нерационального перерозподілу;
- обмежити величини відсоткового спреду;
- зменшити можливості дострокового вилучення інвестованих коштів до закінчення обумовленого заздалегідь періоду;
- інші заходи.

Проведення цих заходів відобразило б посилення регулятивного впливу центрального банку на відповідні банківські установи. Достатній рівень капіталізації банків є необхідною передумовою їхньої здатності до кредитування реального сектора економіки відповідно до потреб економічного розвитку країни. Вирішення стратегічних завдань із нарощування банківськими установами обсягів кредитування процесу модернізації економіки в умовах євроінтеграційних процесів вимагає значного розширення капітальної бази комерційних банків, оскільки вони на даний момент є практично єдиними (нарівні з державою) повноцінними інституційними інвесторами у вітчизняне господарство [10].

Зауважимо, що важливим кроком у підвищенні капіталізації банківської системи

повинно стати удосконалення системи ризик-менеджменту у банках. Банки повинні керуватися такими принципами системи управління ризиками:

- наявність стратегії управління ризиками;
- наявність відповідної організаційної структури;
- принцип колегіальності, розділення конфліктів інтересів.

Вітчизняним банкам було б доцільно використовувати ті моделі ризик-менеджменту, які побудовані не тільки на базі середньостатистичних даних, а й ті, що враховують критичні дані, що особливо актуально в умовах фінансово-економічної та політичної нестабільності. Тому в сучасних умовах у межах використання передового міжнародного досвіду банківської діяльності та впровадження рекомендацій Базельського комітету необхідний новий підхід до побудови моделей ризик-менеджменту. Зокрема, особливої актуальності набуває метод стрес-тестування для банків, який дозволить покращити та удосконалити систему управління ризиками банківської діяльності в умовах економічної нестабільності, системи внутрішніх рейтингів [2].

Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що для вирішення проблеми щодо підвищення рівня капіталізації та надійності вітчизняних банків важливим є:

- поліпшити якість капіталу та забезпечити достатній рівень покриття ним ризиків, що приймаються банками;
- стимулювати залучення власного банківського прибутку для інвестицій у капітал шляхом звільнення від оподаткування частини прибутку банків, спрямовану на підвищення рівня їх капіталізації, стимулювати інвесторів звільненням від податків на прибуток, який спрямовується на капіталізацію банків;
- стимулювати надходження капіталу у банки за рахунок активного залучення коштів акціонерів, у тому числі портфельних інвесторів;
- з метою уникнення можливого деструктивного впливу міжнародних фінансових потоків на банківську систему України потрібно встановити економічну межу опти-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню основних тенденцій та особливостей процесу капіталізації вітчизняних банківських установ і висвітленню причин її низького рівня. Проаналізовано стан капіталізації банківської системи України, досліджено основні показники діяльності банківського сектора, структуру власного капіталу банківських установ та його частку відносно активів. Визначено основні джерела нарощування розмірів власного капіталу банку.

SUMMARY

The article investigates the main trends and characteristics of the process of capitalization of domestic banking institutions and highlighting the reasons for its low level. The condition of capitalization of the banking system of Ukraine, studied the basic indicators of the banking sector, the equity structure of banks and their relative share of the assets. The main source increasing the size of its own capital.

мального впливу іноземного капіталу на вітчизняні банки на рівні 40-45% від капіталу усіх банків;

· збільшувати показник адекватності капіталу через консолідацію банківської системи України (консорціумне кредитування, створення банківських об'єднань, злиття банків, їх реорганізація).

Висновки

Отже, проблема низького рівня капіталізації банківської системи України вже поволі налагоджується, водночас вона все ще залишається актуальною для банків. Україна повинна втілити в життя рекомендації Базеля III задля вирішення питання капіталізації банківської системи та стабілізації її роботи загалом не тільки сьогодні, але й у кризових умовах, оскільки Базель III було розроблено на основі передового досвіду розвинених країн, з урахуванням вирішення тих проблем, що спіткали світ у період кризи та після кризовий період. На нашу думку, використання такого досвіду є доцільним і для України.

Література

1. Азаренкова Г. М. Управління фінансовими ресурсами банку / Г. М. Азаренкова, І. І. Біломістна, В. Г. Сословський. – К. : УБС НБУ, 2012. – 179 с
2. Асоціація українських банків // www.aub.com.ua.
3. Диба М. Методологічні підходи до трактування сутності капіталізації банківської системи / М. Диба, І. Краснова, А. Стрижак // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 1. – С. 22 – 29.

4. Коваленко В. В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення: Монографія / Коваленко В. В., Черкашина К. Ф. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 154 с.

5. Колодізев О. М. Забезпечення стабільності банківської системи на основі підвищення ефективності управління капіталізацією вітчизняних банків / О. М. Колодізев, В. О. Лесик // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1. – С. 42 – 51.

6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

7. Пила В. І. Управління капіталізацією банків в умовах фінансової нестабільності / В. І. Пила, О. І. Копилук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. - № 9 (112). – С. 3-7.

8. Савлук С. М. Стимулятивний механізм капіталізації банку / Савлук С. М. // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – № 19. – С. 152 – 161.

9. Чорна О. Є. Капіталізація банківської системи як механізм підвищення темпів економічного зростання країни / О. Є. Чорна, А. В. Агаманцева // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. - №1(8). – с. 235-242.

10. Bank for International Settlements. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement // BIS. – July 2013.

11. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems, December 2010 [Електронний ресурс] / website of Bank for International Settlements – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗМІСТУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

**КОТЛЯРОВ Валерій Олександрович - старший викладач кафедри фінансів
і кредиту ПрАТ ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом**

В статті раскрыты основные теоретические положения содержания инвестиционной привлекательности агропромышленных предприятий, охарактеризованы различные подходы к пониманию понятия инвестиционной привлекательности его преимущества и недостатки в современных экономических условиях. Выделено инвестиционную привлекательность агропромышленных предприятий как обобщенную характеристику с точки зрения перспективности, выгоды, эффективности и минимизации риска вложения инвестиций в его развитие за счет собственных средств и средств других инвесторов.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, агропромислові підприємства, агропромислові формування.*

Актуальність теми

На сучасному етапі розвитку економіки України виникла об'єктивна необхідність активізації інвестиційної діяльності, бо саме вона є вирішальною ланкою всієї економічної політики держави, яка забезпечує стабільне економічне зростання, приріст соціального ефекту, збалансованість макроструктури тощо. Розвиток фінансових інститутів та інтеграція України у світове економічне співтовариство істотно підвищують увагу до інвестиційної привабливості підприємств. Інвестиційна привабливість є однією з ключових характеристик, яка обумовлює залучення підприємством інвестицій. Рівень інвестиційної привабли-

вості підприємства визначається на підставі значень показників, які з різних сторін характеризують перспективи його розвитку, фінансово-господарську діяльність, систему маркетингу, систему менеджменту та інше. На сучасному етапі розвитку теорії інвестування розроблено й застосовуються різні підходи до визначення інвестиційної привабливості підприємства відповідно тільки до однієї заздалегідь установленної мети інвестування. Однак вони можуть призводити до суперечливих результатів у випадку їхнього застосування для визначення інвестиційної привабливості підприємства за іншої мети. У зв'язку з різними підходами до розгляду інвестиційної привабливості підприємства з позиції різних цілей інвестування, особливої актуальності набуває дослідження цієї проблеми, її забезпечення теоретичною базою і методичними рекомендаціями.

Теоретичні питання визначення і дослідження інвестиційної привабливості підприємств розглядаються у роботах таких учених-економістів: І. Бланк, І. Клименко, Ю. Кравченко, В. Ляшенко, Л. Михальська, О. Мозговий, М. Стирський, С. Супрун, О. Шерстюк, С. Юхимчук, А. Яковлев, Ю. Брігхем, Л. Гапенський, Ченг Ф. Лі, Джозеф І. Фіннерті, Ф. Фабоцці та ін. Практичні аспекти цієї проблеми розглядаються у роботах В. Едельмана, О. Басса, С. Суверова, М. Крейніної, Т. Лепейко, В. Піддубного, В. Савчука, У. Шарпа та ін.

Метою статті є вивчення і узагальнення теоретичних положень інвестиційної привабливості агропромислових підприємств у сучасних економічних умовах.

Невирішена частина проблеми

Питання сутності поняття інвестиційної привабливості підприємств розглядалось широким колом вітчизняних та зарубіжних учених, однак досі не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття інвестиційної привабливості підприємства.

Виклад основного матеріалу

В економічній літературі останніх років однією зі складних і різноманітних громадських форм і явищ агроекономічної науки є категорія «інвестиції». Складність цього економічного явища виражається насамперед у різному тлумаченні економічного змісту даного поняття. Тому для виявлення і розкриття суті інвестицій, на нашу думку, необхідно розглянути як зарубіжні, так і вітчизняні думки вчених, що визначають економічний зміст даного поняття. У своєму розвитку теорія інвестицій пройшла кілька етапів. Початковим можна вважати роботи австрійської економічної школи Р. Бем-Бавері, де інвестиції трактуються як обмін задоволення сьогоднішніх потреб на задоволення їх у майбутньому. У 20-30-х рр. минулого століття, в період зародження теорії фінансів як науки, з'явилися роботи І. Фішера з теорії процентної ставки [1].

Дж. Кейнс визначав інвестиції як «...поточний приріст капітального майна внаслідок виробничої діяльності даного періоду». Це – та частина прибутку за певний період, яка не була використана для споживання» [2]. У цьому визначенні чітко виявлена сутнісна характеристика інвестицій. З одного боку, вони відображають величину акумульованого доходу, обсягу інвестиційних ресурсів (потенційний інвестиційний попит), з іншого боку, виступають у формі вкладень (витрат), які визначають приріст вартості капітального майна (реалізований інвестиційний попит і пропозиція). Досить поширеною є інтерпретація інвестицій як набору благ, цінностей, які вкладаються в діяль-

ність з метою отримання певних ефектів у майбутньому.

Інші вчені економісти США: Макконел К.Р. і Брю С. Л. під інвестиціями розуміють «... витрати на виробництво та накопичення виробництва і збільшення товарних запасів». А під засобами виробництва, інвестиційними товарами, тобто капіталом – «... створені людиною ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг: товари, які безпосередньо не задовольняють потреби людини...» [3].

Ринковий підхід до аналізу сутності, форм та принципів здійснення інвестиційної діяльності знайшов своє відображення при визначенні терміну «інвестиції» в українському законодавстві. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» зазначено, що інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [4]. Під інвестиційною діяльністю розуміється сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [4].

Безумовно, вкладення або інвестиції в основний капітал, тобто створення нових потужностей з виробництва машин, виробництво нової продукції, фінансування будівництва різних об'єктів агропромислового формування з наступним вилученням ефекту від обороту вкладеного капіталу є ніщо інше як інвестиції.

Результативність інвестиційної діяльності багато в чому залежить від ефективності системи управління формуванням, організацією і регулюванням інвестиційного процесу, що отримала назву інвестиційної привабливості. Використання такої економічної категорії, як інвестиційна привабливість, вводиться багатьма авторами для оцінки властивостей інвестиційної діяльності, в основному, на етапі аналізу її стану і перспектив, щоб якоюсь мірою охарактеризувати їх якісно і показати можливість ведення успішної інвестиційної діяльності. У найзагальнішому сенсі інвестиційна привабливість – це самостійна економічна категорія, що характеризується не тільки стійкістю

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття інвестиційної привабливості підприємства

Автори та їх визначення поняття	Переваги визначення	Недоліки визначення
1.	2.	3.
<p>1. Бланк І.О.: «інвестиційна привабливість підприємства» є аналізом інвестиційної привабливості підприємства на основі фінансових показників, таких як: фінансова стійкість, прибутковість, ліквідність активів та оборотність активів [5].</p> <p>2. Коюда В.О., Лепейко Т.І., Коюда О.П. «інвестиційна привабливість підприємства» - сукупність характеристик фінансово-господарських та управлінської діяльності підприємства, перспектив розвитку та можливостей залучення інвестиційних ресурсів на основі формалізації оціночних методів [6].</p>	<p>Зосередження уваги на напрямках інвестування та складових інвестиційної привабливості.</p> <p>Добре, коли інвестора хвилюють конкретні показники, щоб не тратити кошти та час, оцінюючи психологічний аспект проблеми.</p>	<p>Недостовірність інформації при аналізі фінансових показників, їх розрахунку у часі.</p> <p>Підхід передбачає однозначну можливість формалізації оціночних методів, що залишає поза увагою психологічний аспект даної проблеми.</p>
<p>3. Бочаров В.В. «інвестиційна привабливість підприємства» - досягнення мінімального ризику при вкладенні грошей у цінні папери тільки тих підприємств, які є стабільними та забезпечать отримання високого прибутку[6].</p>	<p>Вкладення грошей у цінні папери дає змогу інвестору контролювати управління на підприємстві, отримувати постійний дохід у формі дивідендів.</p>	<p>Українські підприємства не можуть ефективно використовувати інструменти ринку цінних паперів, оскільки цей ринок знаходиться на стадії становлення і є малоефективним.</p>
<p>4. Донцов С.С.: «інвестиційна привабливість підприємства» - це надійність отримання прибутку при вкладанні грошей у цінні папери підприємства[7].</p>	<p>Можливість інвестора брати участь в управлінні підприємством.</p>	<p>Цей підхід не враховує майбутніх перспектив розвитку суб'єкта господарювання.</p>
<p>5. Нападівська І.В. «інвестиційна привабливість підприємства» – це системна сукупність потенційних можливостей вкладання коштів з метою отримання економічної ефективності у майбутньому як наслідок результатів минулої господарської діяльності потенційного об'єкта інвестування, суб'єктивно оцінювана інвестором[8].</p>	<p>Потенційна можливість може принести великий прибуток.</p>	<p>Підхід не містить зіставлення цілей інвестора з їх можливостями без ризикової реалізації, а також не враховує ступінь готовності інвестора прийняти на себе цей ризик.</p>
<p>6. Чорна Л. О.: «інвестиційна привабливість підприємства» – взаємозв'язок двох характеристик: з боку психологічного змісту інвестицій і з боку психологічної форми(привабливості)[8].</p>	<p>Якісна оцінка інвестиційної привабливості, яка буде враховувати ще й такі аспекти, як: привабливість продукції підприємства, кадрова, інноваційна, фінансова, територіальна, екологічна і соціальна привабливість, інвестиційний ризик.</p>	<p>Характеризується необхідністю обробки значного обсягу інформації для одержання бажаного результату.</p>

Джерело: розроблено автором на основі [5,6,7,8]

фінансового стану підприємства, прибутковістю капіталу, а і курсом акцій та рівнем виплачуваних дивідендів.

Для більш чіткого розуміння розглянемо різні підходи до розуміння поняття інвестиційної привабливості його переваги та недоліки (табл. 1).

Більшість економістів приблизно однаково трактує зміст понять інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість або стосовно до економіки країни, галузі, регіону, підприємству, але при конкретизації структури цих понять, методів і методик оцінки думки вчених істотно розходяться. Загальне розуміння сутності досліджуваної категорії наступне: інвестиційна привабливість підприємства – це економічна характеристика доцільності інвестування.

Вітчизняні дослідники мають різні погляди щодо даної економічної категорії. Так, наприклад, Козаченко Г.В., Антипов О.М., Ляшенко О.М., Дібніс Г.І. інвестиційну привабливість розглядають як інтегральну характеристику підприємства як об'єкта майнового інвестування з позиції перспектив розвитку (динаміки обсягів продажу, конкурентоспроможності продукції), ефективності використання ресурсів і активів, їх ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості, а також значення низки неформалізованих показників[9], Покропивний С.Ф. характеризує як інтегровану фінансово-економічну оцінку тієї чи іншої фірми як потенційного об'єкта інвестування[10]. Тут наведені автори основний акцент роблять на процесі створення, накопичення і вкладення капіталу, що певною мірою характеризує трактування виробничих відносин. На наш погляд, більш точне визначення аналізованої категорії дає Макарій Н.П., який розглядає інвестиції як справедливу кількісну та якісну характеристику зовнішнього та внутрішнього середовища об'єкта[11].

На нашу думку, під інвестиційною привабливістю загалом – необхідно розуміти умови (економічні, правові, політичні, соціальні та інші), створені державою всіх суб'єктів господарювання, а також іноземними інвесторами для вигідного вкладення інвестицій з метою розвитку національної

економіки. Під інвестиційною привабливістю агропромислових формувань пропонується розуміти інтегральну характеристику окремих галузей сільського господарства з позиції перспективності розвитку, дохідності інвестицій та рівня інвестиційних ризиків. Інвестиційна привабливість підприємств агропромислового формування – економічна категорія, що характеризується ефективністю використання ресурсів підприємствами, їх здатністю до саморозвитку на базі підвищення прибутковості капіталу, техніко-економічного рівня виробництва, якості і конкурентоспроможності продукції, стійкості фінансового стану.

Висновки

Проведений аналіз теоретичних положень змісту інвестиційної привабливості агропромислових підприємств дозволяє виокремити інвестиційну привабливість підприємств як узагальнену характеристику з точки зору перспективності, вигідності, ефективності та мінімізації ризику вкладення інвестицій у його розвиток за рахунок власних коштів та коштів інших інвесторів. Також слід розрізняти інвестиційну привабливість у широкому і вузькому сенсі. Інвестиційна привабливість агропромислових формувань та підприємств у їх складі становить систему соціально-економічних, політичних, фінансових та управлінських відносин, що виникають з приводу доцільності інвестування в певну галузь сільського господарства або агропромислового формування чи конкретне підприємство в його складі.

Література

1. Fisher I. The Theory of Interest [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://files.libertyfund.org/files/1416/Fisher_0219.pdf
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>
3. Макконел К.Р. Экономист: Принципы, проблемы и политика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/M/>

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито основні теоретичні положення змісту інвестиційної привабливості агропромислових підприємств, охарактеризовано різні підходи до розуміння поняття інвестиційної привабливості його переваги та недоліки в сучасних економічних умовах. Виокремлено інвестиційну привабливість агропромислових підприємств як узагальнену характеристику з точки зору перспективності, вигідності, ефективності та мінімізації ризику вкладення інвестицій у його розвиток за рахунок власних коштів та коштів інших інвесторів.

SUMMARY

In the article basic theoretical principles of the content of the investment attractiveness of the agricultural enterprises is characterized by different approaches to understanding the notion of investment attractiveness, its advantages and disadvantages in the current economic conditions. Highlighted the investment attractiveness of agricultural enterprises as generalized characteristics from the point of view of prospects, profitability, efficiency and risk minimization of investments in its development at the expense of own funds and other investors.

MAKKONNELL_K._R.,_BRYU_S._L/_Makkonnell_K.R.,_Bryu_S.L..html

4. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

5. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент.- К.: МП «ИТЕМ» ЛТД, «Юнайтед Лондон Лимитед», 1995.-448 с.

6. Інвестиційна привабливість підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/>

7. Донцов С.С. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия посредством анализа надежности его ценных бумаг / С.С. Донцов // Финансовый менеджмент. – 2010. – № 3. – С. 46 – 51.

8. Буряк А. В. Інвестиційно-інноваційне прискорення розвитку аграрних підприємств : монографія /А. В. Буряк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 204 с.

9. Козаченко Г.В. Управління інвестиціями на підприємстві : монографія / Г.В. Козаченко, О.М. Антіпов, О.М. Ляшенко, Г.І. Дібніс. – К.: Лібра. – 2007. – 368 с.

10. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: [підручник] / М.Г. Грещак, В.М. Колот, А.П. Наливайко та ін.; За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ. – 2001. – 528 с.

11. Макарій Н.П. Оцінка інвестиційної привабливості українських підприємств / Н.П. Макарій // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 52-60.

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

СУРОВЦЕВ О. О. - аспірант кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК:004.946

В научной статье проанализирована эффективность использования социальных сетей в сфере маркетинговых технологий. Представлена экономическая концепция социальных сетей как средства маркетинговых коммуникаций. Предложены меры по улучшению социальной интеграции маркетинговой деятельности через социальный сетевой маркетинг (СММ международных компаний). Выделены новые технологические процессы и ресурсы, используемые для сбыта продукции международных компаний.

Ключові слова: конкурентоспроможність, компанія, соціальні мережі, Інтернет, маркетинг, комунікації.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими актуальними завданнями

Соціальні медіа стають усе більш важливою тактикою в маркетинговій стратегії компаній, результати маркетингових досліджень провідних міжнародних компаній (далі – МК) світу демонструють, що більшість сучасних компаній керує соціальними медіа як окремим видом діяльності. Витрати на СММ, як правило, інтегровані до загальних витрат на маркетингову діяльність, тому досліджувані МК необхідно дотримуватись певних правил та вживати необхідні заходи для інтеграції СММ у маркетингову діяльність, що суттєво підвищує актуальність досліджень у сфері СММ та його ролі у маркетингових комунікаціях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Серед плеяди зарубіжних дослідників соціального медіа-маркетингу виділяємо роботи таких науковців як: Гавасі С., Грасі М., Діке П., Еванса Д., Лесідренска С., Натіонса Д., Траттнера С., Самбріа Е., Хусейна А. та інших. Дослідження вищезгаданих джерел демонструє невирішеність аспектів підтримки та підвищення конкурентоспроможності міжнародних компаній використовуючи сучасні інформаційні технології, у тому числі соціальні мережі та сконцентрованість таких досліджень на соціальному та комунікативному значенні соціальних мереж для окремих фізичних суб'єктів, що підвищує доцільність проведення додаткових досліджень у цьому напрямку.

Формулювання цілей наукової статті, постановка завдань

Метою дослідження є розробка та обґрунтування теоретичних, методичних і практичних принципів використання соціальних мереж для підвищення конкурентоспроможності міжнародних компаній, зокрема : дослідження економічної ролі соціальних мереж як засобу маркетингових комунікацій; формування заходів щодо поліпшення соціальної інтеграції маркетингової діяльності через СММ міжнародних компаній; виокремлення нових технологічних процесів та ресурсів, що використовуються для збуту продукції міжнародних компаній.

**Виклад основного матеріалу
наукової статті**

Ефективність маркетингових комунікацій є відправною точкою вдалого маркетингу. Перенасиченість рекламного простору знижує ефективність маркетингових комунікацій з цільовою аудиторією компаній. Тим не менш, більша активність та схильність до комунікацій сучасної людини спостерігається у мережі Інтернет [4, с. 134].

Саме тому ефективним комунікаційним інструментом для підприємств сьогодні стають комунікації у мережі Інтернет. Відповідно, важливим інструментом маркетингових комунікацій компаній і клієнтів стає просування у соціальних мережах нового типу. Однак, маркетингові комунікації у соціальних мережах компаній є відносно новим способом взаємодії з клієнтами в усьому світі, і, зокрема, в Україні. Саме тому постає необхідність окреслення основних факторів, які впливають на успішність комунікацій фірми у соціальних мережах.

Маркетингова комунікація фірми – це будь-яка діяльність фірми з інформування, переконання, нагадування споживачам про свої товари та формування позитивного іміджу фірми в очах громадськості та інших зацікавлених сторін [2].

Ініціювання і підтримка відносин з клієнтом за допомогою соціальних медіа є головним елементом он-лайн діяльності для багатьох МК. Маркетинговий потенціал таких типів сайтів соціальних мереж зростає. Існує ряд тенденцій у використанні СММ, серед яких: зростання небажання використовувати демографічні форми реклами в Інтернеті впливає на використання складних інструментів просування, які пропонуються операторами соціальних мережесайтів, таких як «Brand Entertainment» («Бренд Розваги»), Word-of-mouth маркетинг та можливість профілювання і персоналізації маркетингових повідомлень. Вище окреслені фактори можуть призвести до переміщення рекламних бюджетів у напрямку соціального медіа-маркетингу, оскільки така невимушена реклама не буде набридати користувачам соціальних мереж та постійно буде в їх увазі. Маркетинг у соціальних мережах стикається з багатьма

дилемами. Найсерйозніші з них пов'язані з мистецтвом ведення маркетингової кампанії в некомерційному середовищі, з питаннями про конфіденційність і розробку стандартів вимірювання ефективності реклами в соціальній мережі. З іншого боку, треба розуміти, що всі проблеми в цьому питанні є природним наслідком розвитку соціального медіа-маркетингу і їх вирішення – це лише питання часу [3].

Основними завданнями маркетингових комунікацій та СММ міжнародних компаній у сучасних умовах є [2]:

1. Інформування клієнтів компанії (переважає на етапі виведення товару на ринок, коли стоїть завдання створення первинного попиту) – повідомлення ринку про новинку чи про нове застосування існуючого товару, інформування про зміну ціни, пояснення принципів дії товару, опис послуг, що здійснюються, виправлення неправильних уявлень чи розсіювання побоювань споживача, формування образу фірми/товару/марки.

2. Умовляння (переконавання) клієнтів компанії (переважає на етапі зростання, коли стоїть завдання формування вибіркового попиту) – формування переваги до марки/товару/фірми, заохочення до переключення на іншу марку, зміна сприйняття споживачем властивостей товару, переконання споживача, не відкладаючи, зробити покупку, переконання споживача прийняти торгового агента.

3. Нагадування про товар компанії (переважає на етапі зрілості, щоб змусити споживача згадати про товар) – нагадування споживачам про те, що товар може знадобитися їм у найближчому майбутньому, нагадування споживачам про те, де можна купити товар, утримання товару в пам'яті споживачів у періоди міжсезоння, підтримка поінформованості про товар на вищому рівні.

Серед переваг застосування СММ у системі маркетингових комунікацій міжнародних компаній виділяємо [6, с. 151]: індивідуальність спрямування СММ (демографічні показники, інтереси, сімейний статус, регіон); значні масштаби охоплення клієнтів; доступність СММ (за принципом 24 години

на добу, 7 днів на тиждень); інтерактивність (споживач взаємодіє з продавцем і з продуктом, вивчає його); оперативність поширення і отримання інформації; можливість розміщення великої кількості інформації; фактор вірусного маркетингу; швидкий зворотний зв'язок з цільовою аудиторією; значний візуальний канал впливу на людину; відносно невисока вартість; можливість застосування таргетингу в мережі; відсутність мінімального бюджету.

Проте, ключовими недоліками активного застосування СММ у системі маркетингових комунікацій може бути : великі затрати часу; необхідний високошвидкісний інтернет; необхідна постійна активна присутність у соціальних мережах; ризик злому сторінки; ризик блокування сторінки з різних причин (злом, сприйняття розсилки як спаму, скарги користувачів); складність пошуку клієнтом потрібного сайту з потрібною рекламою; приховування реальної статистики власниками веб-сайтів або банерних мереж, тобто штучно підвищують статистичну кількість відвідувань інтернет-ресурсів(див. табл. 1.).

Для зменшення рівня недоліків застосування СММ у маркетингових комунікаціях компаній МК варто застосовувати практично всі можливі віртуальні сектори збуту, а саме: збут через особисті сайти, збут через пошукові та інформаційні сайти, збут за допомогою онлайн-суб'єктів та ІТ-технології і також збут через соціальні мережі. Важливого значення набуває формування оптимальних схем он-лайн покупок у межах корпоративного сайту чи сторінки у соціальних мережах МК, що відбувається також і шляхом переходу на корпоративний сайт із соціальних мереж.

Після того, як користувач (клієнт компанії) зайшов на корпоративний сайт (чи сторінку у соціальних мережах), він повинен мати змогу оглянути всі наявні продукти компанії (послуги) і обрати серед них потрібний. За умов наявності потрібного продукту (послуги) розпочинається процес замовлення для зареєстрованих споживачів, далі здійснюється перевірка параметрів продукту (послуги) та оформлення за-

мовлення і спілкування споживача із менеджерами зі збуту.

Важливого значення також для підвищення рівня відвідуваності корпоративних сторінок компанії у мережі та у соціальній мережі, у сучасних умовах, набуває використання нових технологічних процесів та ресурсів збуту продукції МК, зокрема, електронне інформування клієнтів на сторінках, електронне бронювання та конструювання продуктів (послуг), ретаргетинг, застосування мобільних додатків та он-лайн аналітики сторінок. Необхідними до впровадження є інноваційні напрями інтернет-інформування споживачів продуктів, а саме через: блоги, соціальні мережі, тематичні форуми, пошукові системи та сайти, купівля посилань, контекстна реклама, лінкбайтинг, RSS та інші.

Для поліпшення соціальної та економічної інтеграції маркетингової діяльності через СММ, міжнародним компаніям, слід дотримуватись наступних вимог:

1. Ретельний вибір стратегії управління інструментами СММ компанії. Застосування соціальних медіа в маркетинговій діяльності все ще перебуває та початковому етапі використання провідними МК світу, відповідно, зміна їх використання є постійною і нові інструменти впроваджуються дуже швидко. Використання новітніх і найбільш перспективних технологій може принести користь МК, особливо коли їх цільова аудиторія включає в себе більш демографічно- молодих і медіа-орієнтованих клієнтів. Проте, завжди важливо оцінювати цінність і вплив соціального інструменту СММ на користь маркетингової стратегії, а не його інноваційність. Слід оцінювати особливості впровадження нового інструменту СММ, задаючи питання: чи сприятиме інструмент розвитку маркетингової концепції компанії?

2. Посилення соціальної дії СММ відповідно до маркетингових цілей МК. Якщо дії соціальних медіа проводяться без чіткої мети залучення клієнта, інтеграція в мережах, ймовірно, буде недосяжною. Це означає, що маркетингологи завжди повинні визначити конкретні цілі клієнта при використанні тактики соціальних медіа.

Таблиця 1

Переваги та недоліки застосування соціального медіа-маркетингу у маркетинговій діяльності МК*

№ з/п	Переваги /недоліки	Сутність переваги/недоліки
1	Переваги	Індивідуальне спрямування (демографічні показники, інтереси, сімейний статус, регіон). Є можливість максимально точного визначення потенційних клієнтів компанії
2		Масштаби охоплення. Понад 66% усього населення, а отже, і потенційних клієнтів є користувачами соціальних мереж
3		Відсутність мінімального бюджету. Всі пропозиції розробляються індивідуально і мають свої неповторні «фішки»
4		Фактор вірусного маркетингу. Люди самі показують рекламу фірми
5		Таргетинг – демонстрація реклами чітко визначеній аудиторії
6		Трекінг – можливість аналізу поведінки відвідувачів сайту і вдосконалення сайту, продукту і особливостей проведення маркетингової діяльності відповідно до висновків такого аналізу
7		Доступність (за принципом 24 години на добу, 7 днів на тиждень) і гнучкість (почати, редагувати і перервати рекламну кампанію можна миттєво)
8		Забезпечення доступної інформації про фірму або послуги для значної за чисельністю кількості людей, у тому числі – для географічно-віддалених об'єктів
9		Інтерактивність – споживач взаємодіє з продавцем і з продуктом, вивчає його
10		Можливість розміщення великої кількості інформації (графіки, звуку, відео тощо)
11		Оперативність поширення і отримання інформації
12		Швидкий зворотний зв'язок з цільовою аудиторією
13		Порівняно низька вартість
14		Значний візуальний канал впливу на споживача, можливість більш пильної уваги користувача перед комп'ютером, концентрації на деталях
15		Створення віртуальних груп за інтересами
16		Автоматичне отримання рекламодавцем інформації, яка у традиційній рекламі потребує дорогих досліджень
17		Недоліки
18	Приховування реальної статистики власниками веб-сайтів або банерних мереж, тобто штучне підвищення статистичної кількості відвідувань інтернет-ресурсів	
19	Складність пошуку потрібного сайту з потрібною рекламою	
20	Залучення великої кількості користувачів розцінюється як спам	
21	Блокування сторінки адміністратором на підставі скарг користувачів	

*Джерело: складено автором на основі [6]

3. Прогнозованість тенденцій у СММ. Як і в традиційних медіа-кампаніях, соціальні засоби масової інформації часто використовуються для створення бренду, продукту або впізнаваності компанії споживачами. Фахівці з маркетингу повинні мати чітке уявлення про те, що відбувається в маркетинговій стратегії компанії, формувати прогноз розвитку соціальних мереж, щоб перетворити обізнаність покупців на поширення товарів (послуг) компанії.

4. Зіставлення соціального медіа-каналу з маркетинговою стратегією компанії. У той час, як практично кожен бренд присутній на Facebook і Twitter, є багато інших соціальних медіа-платформ, таких як Instagram і Snapchat. Компанії та бренди, як правило, не мають ресурсів, щоб бути присутніми у кожній соціальній медіа-платформі. Відповідно, маркетологи повинні обирати соціальні медіа-платформи, що відповідають цільовій аудиторії і позиціонуванню бренду компанії. Наприклад, Facebook і Twitter, як правило, досягають широкої демографічної аудиторії, в той час як Instagram і Snapchat є більш новими і не мають широкої бази підписників, проте вони є перспективними на майбутнє.

5. Створення набору інструментальних засобів соціальних медіа. Ці набори можуть забезпечити стратегічне узгодження і створити більш сформований імідж бренду з різних регіонів і соціальних платформ, скорочуючи при цьому час і ресурси, необхідні для розробки контенту в соціальних медіа.

6. Залучення експертів соціальних медіа на торговельну марку і клієнтів. Фахівці соціальних медіа повинні бути тісно пов'язані з брендом і клієнтами компанії, таким чином вони беруть участь з того моменту, як тільки були встановлені цілі комунікації. Така участь окуповується, оскільки експерти соціальних медіа налаштовані на останніх платформах і знають, які підходи породжують інтерес з боку існуючих і потенційних клієнтів, шанувальників і ентузіастів. У результаті, ці фахівці можуть спрямовувати бренд на найбільш ефективні результати.

7. Необхідність залучення експертних агентств. Змінні тенденції СММ для окремих компаній є проблемою. Замість того, щоб навчати персонал і витратити великі кошти на СММ багато компаній може застосовувати аутсорсинг для діяльності в соціальних медіа.

8. Перетворення інформації про товар (послугу) в покупку. Соціальні медіа є одним з небагатьох місць, де компанії можуть взаємодіяти зі своїми клієнтами постійно, особисто і в режимі реального часу. Таким чином, СММ може служити в якості ключової точки дотику, що переносить маркетингову стратегію компанії до реальної покупки.

Одним із основних інноваційних процесів збуту є застосування електронної комерції, яка дозволяє інтенсивно збільшити збут у мережі Інтернет. Використання віртуального сектору збуту продуктів забезпечує досить істотне підвищення ефективності «реальних» продуктових пропозицій. Більш того, сучасні технічні можливості дозволяють здійснювати продаж продуктів безпосередньо в рамках віртуального сектору: від пошуку покупцем потрібного продукту до його моментальної оплати і доставки в режимі «онлайн» [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Завдяки проведеним дослідженням були запропоновані заходи із впровадження продуктових та процесних інновацій у збутову діяльність МК у соціальних мережах. Це дозволить максимально наблизити споживача до компанії, оскільки на сьогодні соціальні мережі є найбільш поширеним засобом комунікації, який наближує компанію до споживача, що носить масовий характер. У результаті використання соціальних мереж відбувається підтримка і підвищення конкурентоспроможності даних компаній.

Література

1. Королева И. С. Маркова И. Д. Инновационные виды туризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2014/675/4319>.

АНОТАЦІЯ

У науковій статті проаналізована ефективність використання соціальних мереж у сфері маркетингових технологій. Представлено економічну концепцію соціальних мереж як засобу маркетингових комунікацій. Запропоновано заходи щодо покращення соціальної інтеграції маркетингової діяльності через соціальний мережевий маркетинг (СММ міжнародних компаній). Виділено нові технологічні процеси та ресурси, що використовуються для збуту продукції міжнародних компаній.

SUMMARY

In the scientific article was analyzed the efficiency of social media in marketing technology. Presented by the economic concept of social networks as a means of marketing communications. It was suggested measures to improve the social integration of marketing activities by social media marketing (SMM) international companies. Highlighted new technological processes and resources used for international sales companies.

2. Маркетингова політика комунікацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1685030340056/marketing/marketingova_politika_komunikatsiy

3. Мороз М. Реклама в соціальних мережах – сутність і дилеми / М. Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11448/1/67.pdf>.

4. Сафоненко А. М. Корпоративний профіль підприємства в соціальних мере-

жах / А. М. Сафоненко, М. В. Лусь // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3. – С. 132-138.

5. Таганов Д. Н. Значение виртуальных цепочек ценности в раскрытии новых рыночных возможностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mavriz.ru/articles/2004/6/3455.html>.

6. Федущко С. С. Специфіка позиціонування послуг туристичної фірми у соціальних мережах / С. С. Федущко, Ю. Р. Бекеш // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Інформатика, кібернетика та обчислювальна техніка. – 2014. – № 1. – С. 149-154.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВТІЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

ЄРМАКОВА Ганна Сергіївна - кандидат філософських наук, доцент
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 340.12:2-74-67

Осуществлен поиск источников и исторических предпосылок становления идеи европейской интеграции. Определены основные особенности юридического закрепления институциональных основ евроинтеграционного опыта в рамках Священной Римской Империи. Проведен анализ исторических проектов обоснования формы и механизма объединения европейских государств с его последующим юридическим оформлением.

Ключові слова: європейська інтеграція, Священна Римська Імперія, міждержавне об'єднання, конституційний акт, міждержавні договори.

Актуальність теми

Ідея об'єднання європейських країн існувала тривалий історичний період, починаючи від самої Римської Імперії, і на кожному етапі свого існування втілювалася не лише у філософсько-правових трактатах з обґрунтуванням владного механізму, але і в цілком реальні інституційні форми, як приклад Священна Римська Імперія. Інтеграція роздроблених державно-політичних утворень на території Європейського континенту обумовлювалася різними чинниками, як правило, зовнішнього середовища, однак мала тотожні рушійні механізми і засади об'єднання. Поряд з необхідністю захисту власних соціально-економічних інтересів політичними елітами в основі інтеграційних зрушень стояли пріоритети культурної, морально-етичної та етнонаціональної спільності держав, що прагнули об'єднання. Але крім того, суттєвим і чи не

найбільш спрямовуючим стрижнем, надто в епохи Середньовіччя та Відродження, був фактор релігійної єдності: домінуюча роль християнства в Європі та вплив католицької церкви на свідомість соціуму та владу монархів. Саме тому більшість із відомих політичних проєктів та казуїстичних обґрунтувань ідеї Єдиної Європи мають релігійне забарвлення та ґрунтуються на католицькому вченні про верховенство влади церкви чи монарха та її [влади] Божественне походження.

Ступінь наукової розробки теми

Аналіз передумов, механізмів та засад розвитку ідеї євроінтеграції і її практичного втілення протягом тривалого історичного періоду займав важливе місце в дослідженнях таких вчених як: Анакіна Т. М., Браницького А. Г., Дворкіна А. П., Зайчука О. В., Оніщенко Н. М., Комарова Т. В., Макарчук В. С., Руденко О. М., Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. та ін.

Мета статті

Метою даної статті є аналіз філософсько-правових концептів, у яких втілювалася ідея Єдиної Європи, виявлення ступеня їх дієвості через масштаби практичної реалізації як в інституційному, так і правовому вимірах.

Виклад матеріалу

Процеси європейської інтеграції, які отримали своє найбільш виразне втілення

в розвитку європейських співтовариств та утворенні Європейського Союзу, розгорталися під впливом складного комплексу чинників, які охоплювали не лише економічні, а й політичні, ідеологічні та культурно-ціннісні мотиви. При цьому первинними серед них – усупереч досить поширеним уявленням, які базуються на превалюванні взаємодії у сфері економіки у початкових фазах європейського інтеграційного процесу – були саме загальні міркування не-економічного плану. Цей, більш ширший, суспільний контекст європейського інтеграційного процесу проявляв себе поступово – мірою поглиблення взаємодії, її проникнення в усе нові й нові сфери. І це певним чином, стимулювало й наукові дослідження переходити від первинних, досить прагматичних, підходів до пошуку більш загальних основ для формування європейської єдності – не як суто утилітарного процесу пошуку прибутку, додаткового доходу чи вищих темпів економічного зростання, а як розкриття глибинної ментально-ціннісної спорідненості європейської цивілізації – при всій багатоманітності її прояву в конкретних національних формах [11].

Така спорідненість виходить із єдності релігійного континууму, усталеності християнської релігії та католицького вчення на всій території Європи, що склався в силу специфіки історичного шляху розвитку церкви та європейської цивілізації. І власне сама церква, а точніше Папство, було тією силою, яка дала поштовх не лише до формування єдиної системи морально-етичних устоїв, що потім лягла в основу сучасних цивілізаційних цінностей єдиної Європи. Разом з тим, саме Папство намагалося утвердити та розповсюдити свій вплив, вперше сформулювало ідею єдності Європи, оформивши її в специфічному *Dictatus Papae*, що за своїм характером на час прийняття (1075 р.), вважався спорідненим до нормативно-правового документу, що мав загальну дію і розповсюджував свій вплив на весь католицький світ. *Dictatus Papae*, складений при дворі папи Григорія VII, не дивлячись на те, що в основному торкався внутрішньої організації функціонування церкви, кліру, його відносин між собою,

а також становище священнослужителів в суспільстві, все ж таки віддзеркалював прагнення Папи утвердити свій вплив, а відтак і вплив всієї римо-католицької церкви на всю Європу. За своєю юридичною природою та характером *Dictatus Papae* є розпорядчо-установчим нормативно-правовий акт, який регулює діяльність Папи, визначаючи практично правовий режим та юридичну силу його рішень. Так, зокрема, утверджувалася єдність церкви, а отже єдність вірян-католиків, що, у свою чергу, означало розповсюдження влади Папи на всій території Європи. Оскільки Папа за *Dictatus Papae* наділявся повноваженнями скидати імператорів та єпископів, видавати закони, а також створювати та ліквідувати абатства, єпископства та інші структурні утворення церкви, то фактично можна стверджувати про утворення певної теократичної державності, яка мала всі формальні-інституційні ознаки світської монаршої держави, але відрізнялася більш глобальним характером та, власне, впливом над світським життям, а отже, і над світськими державами.

З подібним станом речей не міг погодитися Імператор Священної Римської Імперії, оскільки саме він протиставляв себе теократичній владі Папи, намагаючись об'єднати європейські народи під своєю державністю. На користь Священної Римської Імперії слід зауважити, що вона була цілком чітким інституційним втіленням ідеї європейської єдності, а відтак є яскравою та досить важливою з точки зору теоретико-методологічного дослідження засад функціонування євроінтеграційним досвідом.

Заснована в X ст. Священна Римська Імперія була, по суті, звичайною феодальною монархією. Засвоївши ідею спадкоємності своєї влади від стародавнього світу, імператори здійснювали її феодальними методами, керуючи племінними герцогствами (основними політичними одиницями в Німеччині) і марками (прикордонними адміністративно-територіальними утвореннями). Спершу Священна Римська Імперія мала характер феодально-теократичної імперії, яка претендує на вищу владу в християнському світі. Положення імператора

і його функції визначалися з порівняння влади імператорської з владою папської. Вважалося що він був «*imperator terrenus*», намісником Бога на землі у світських справах, а також «*patronus*», захисником церкви. Тому влада імператора в усьому відповідала владі Папи, а відносини між ними вважалися аналогічними відносинам душі і тіла [3].

Намагаючись зміцнити свою соціальну базу, німецькі королі пішли на союз із церквою, щедро роздаючи їй землі та повноваження. Єпископствам та абатствам, що безпосередньо підпорядковувались королю, надавався королівський банк, що означав усю сукупність судових, адміністративних та військових повноважень. Проте король зберігав право затвердження на всі вищі церковні посади, а церква лише пропонувала йому кандидатури (така система називалася інвеститураю). Таким чином, королі отримували готовий апарат управління, а церковні ієрархи, зважаючи на обітницю безшлюбності, не могли претендувати на спадковість володінь [4].

У 1356 році на імперських сеймах у Нюрнберзі та Меці було прийнято і затверджено Карлом IV «Золоту буллу» – основний конституційний документальний акт Священної Римської Імперії. Було санкціоновано княже багатовладдя, імператор обирався курфюрстами (князями-виборцями). Чітко визначалися ранги курфюрстів та закріплювалися їхні привілеї – грошові, гірські, митні; легалізувалися приватні війни. «Золота булла» зберігала своє значення включно до 1806 року [10].

Фактично «Золота булла» протиставлялася *Dictatus Papae* і виконувала таку ж правовстановлюючу роль для світської влади, що *Dictatus Papae* для церкви. Але на відміну від останньої, «Золота булла» за всіма ознаками є конституційним актом, що розповсюджував свій вплив не на конкретну територію на момент часу її прийняття, а скоріше розповсюджував вплив Імператора Священної Римської Імперії на існуючі і майбутні території в його підпорядкуванні, надаючи йому в такий спосіб легальні підстави вести загарбницькі війни з метою об'єднання Європи на за-

садах католицької віри, утверджуючи волю Божу на землі. Однак існування протистояння Імператора та Папи як двох центрів впливу та центрів визначення загальнополітичних орієнтирів розвитку католицького світу заважало практичній реалізації ідеї європейської єдності, оскільки втілювалося в основному у боротьбі за економічні та матеріальні блага в інтересах розповсюдження власного впливу з метою отримання прибутків від нових територій.

Подібний антагонізм між світською і духовною владою в прагненні об'єднати Європу створив передумови до розвитку світсько-теологічної концепції європейської єдності, яка походила вже не лише від кліру, а від більш світських філософів. Феномен інтеграції європейських країн на базі монархічної форми правління отримав найбільшого розвитку саме в середньоевропейських землях, оскільки в інших країнах Європи протягом тривалого історичного періоду розвитку панувала тенденція до абсолютизації персональної влади монарха. Однак і сама Священна Римська Імперія проходила процес абсолютизації, однак згодом перетворилася на таке собі конфедеративне утворення.

Визначальною рисою імперії як ідеального типу є наявність у ній надпотужного — як в інституційному, так і в ціннісному відношенні — макросоціального центру, що втілений в імперських політичних інститутах, утворює з територіальної й етнічної точки зору відносно автономну одиницю зі своїм особливим статусом, яка є гегемоном або домінує у ній під час реалізації своїх інтересів. Поняття «центр» у випадку з ЄС використовується у двох взаємообумовлених аспектах. По-перше, це універсальна центральна ціннісна система Союзу, яка включає критично важливі для її існування й ідентифікації елементи. По-друге, це інституційна система безпосередньо легітимована центральною ціннісною системою, що забезпечують трансляцію її змісту адресатам. Оскільки Євросоюз — це не імперія, а наднаціональне об'єднання, що лише використовує її принципи і технології, то під таким «центром» слід розуміти не домінуючу етнічну групу, а певну групу

держав-членів, так зване «ядро» ЄС, яке на всіх етапах інтеграції домінує в ЄС, визначаючи напрями його розвитку, вирішуючи питання стосовно часу і міри поглиблення інтеграції, контролюючи ключові посади в інституційному механізмі і приймаючи остаточне рішення стосовно надання членства в організації [9].

Одночасно слід підкреслити, що з епохи Середньовіччя походить джерело європейської інтеграції, коли Західна Європа становить суцільне культурне ціле, об'єднане католицькою церквою, з єдиною мовою спілкування, якою була латина, розвинутою регіональною торгівлею, золотом у вигляді основної валюти, у свій час (в епоху хрестових походів) з єдиною зовнішньою політикою і стратегічними військовими цілями [12].

Процеси інтеграції мірою свого поглиблення та структурного ускладнення виявляють ще одну важливу властивість: на певній стадії свого розвитку вони перестають обмежуватися перетвореннями лише у сфері формалізованих інституційних засад, які генеруються взаємодією на міждержавному рівні. Вже з моменту формування основних засад спільного ринку, коли в процеси взаємодії (координації, кооперації, уніфікації та стандартизації) втягуються величезні сегменти суспільств країн-учасниць, для ефективного розвитку безперервних контактів на різних рівнях спільної організації необхідно стає система розгалужених неформальних механізмів, які спираються на норми моралі та етики взаємних стосунків, традиції та звичаї, стереотипи суспільної думки, поширені форми добровільної взаємодії. Тобто перебіг процесів європейської інтеграції та розвитку окремих їх учасників починає істотно залежати від еволюції неформальних інститутів, які, у свою чергу, зумовлені культурними засадами суспільства, його пануючими ментально-ціннісними символами та орієнтирами [11].

Виступаючи в якості духовного пастиря «єдиної Європи», католицизм об'єднував цю ідею із закликом до союзу християнських держав для боротьби з «іновірцями», що стало поштовхом для появи філософ-

сько-правових трактатів та моделей державницької організації єдиної католицької Європи. Так, ще до прийняття Карлом IV «Золотої булли» з'явився потужний політичний трактат французького королівського прокурора П'єра дю Буа (1250-1320) «Про повернення Святої землі» (між 1305-1307). Він обґрунтовував план створення «християнської республіки», свого роду федерації європейських монархій, керованою радою під головуванням французьких королів. Дю Буа висловлював антиклерикальні погляди і стверджував, що єдність всередині французького королівства може бути досягнута тільки шляхом зменшення прав католицького духовенства і розширення влади короля; він також запропонував збирати «арбітражну раду» з найбільш впливових правителів європейських держав для вирішення спірних питань [13].

Пій II (1405-1464), який називав Європу «спільною батьківщиною», «нашим власним будинком», спробував навіть – вперше в історії – скликати з'їзд усіх християнських монархів у Мантуї, але зазнав невдачі.

Майже одночасно з цією спробою Їржі Подебрад запропонував свій проект – «Договір про союз і конфедерації між королем Людовиком XI, королем Богемії Їржі і Радою Венеції для протистояння туркам», що мав не тільки обґрунтування цієї ініціативи, але і схему організації спілки, яка носила федеральний характер. Їржі Подебрад не лише закликав європейських монархів до об'єднання, але й пропонував скликати сейм з представників 16 королівств, який мав виконувати роль своєрідного арбітражного суду у вирішенні конфліктів та забезпечувати спільну боротьбу проти турків. [8].

Наприкінці XVI ст. влада церкви остаточно послабилася, а з нею втратила свою актуальність ідея об'єднаної християнської Європи задля протистояння іновірцям. Подальші пропозиції базувалися не стільки на релігійній спільності європейських країн, скільки на прагненні усунути джерела міждержавних конфліктів у Європі. Таким, зокрема, був лейтмотив «Великого плану» герцога де Сюллі (1559-1641), міністра фінансів французького короля Генрі-

ха IV. Об'єднана Європа герцога де Сюллі планувалося як утворення із 15 приблизно рівних за силою держав. Основою «Великого плану» мали стати нові адміністративні кордони між державами-членами, які б змінювали наявний на той час розмір територій держав задля вирівнювання їх сили. Здійснювати керівництво єдиною Європою мала б «дуже християнська Рада Європи», завданням якої було врегулювання розбіжностей та управління спільною армією. Також передбачалося створення європейського сенату, який мав складатися з 66 осіб та переобиратись кожні три роки. Загалом «Великий план» – це утопічний проект створення християнської республіки, який частіше за все подається як перший з грандіозних проектів об'єднання Європи, що загалом лягло в основу створення самого ЄС [5].

Досить ґрунтовним був план об'єднання Європи, запропонований Гуго Гроцієм, голландським філософом і юристом, який опублікував у 1625 році свій знаменитий трактат «Про право війни і миру», де вирішувалася проблема «союзу і союзників». У своїй праці Гроцій майже нічого не говорив спеціально про Європу, вживаючи зазвичай терміни «християнство» і «християни». Але висунуті ним ідеї мали відношення, перш за все до Європи і не випадково співпали за часом із формуванням системи «європейської рівноваги». Гроцій зазначав, що рівноправні союзники мають звичай передавати свої суперечки на дозвіл з'їзду союзників, які не зацікавлені в даному питанні. Таким чином, висловлювалася ідея про третейських або загальних посередників. Подібну роль, відповідно до Гроція, міг би відігравати і Голова союзу, наприклад імператор «Священної Римської імперії». На його думку, подібний союз був колись укладений, і главою союзу був за спільною згодою поставлений Римський імператор. Отже, всі християни повинні заради спільної мети у міру їх сил поставляти йому воїнів і гроші. Гуго Гроцій вперше спробував кодифікувати норми відносин між державами Європи і тим самим вніс важливий внесок у процес інституціоналізації «європейської рівноваги» [2].

В епоху секуляризації виділяються трактати англійського філософа та державного діяча Вільяма Пенна (1644-1718), який опублікував у 1693 г. «Досвід про сьогодення і майбутнє світу в Європі». Він запропонував детальний і докладно аргументований проект створення федерації європейських держав, який став новим словом у розвитку ідеології єдиної Європи. При цьому Пенн спробував врахувати реальну геополітичну структуру континенту, розділеного на безліч держав. Основна ідея Пенна – створення «Європейської ліги, або конфедерації». Її завданнями називалося як збереження миру в Європі, так і забезпечення захисту від зовнішніх ворогів. Вищим органом конфедерації мали стати збори представників європейських держав, яке автор назвав по-різному: конгресом, верховною радою, парламентом або палатою. Передбачалося, що дані збори займатимуться мирним врегулюванням конфліктів між державами. Якщо ж одна з ворогуючих сторін не підкориться ухваленим рішенням, збори мали організувати спільні дії інших держав і примусити її до підпорядкування. Автор вважав, що європейська структура могла б виглядати наступним чином: Генеральні штати; суверенні держави, що утворюють ці Штати і представляють собою провінції; різні міста в кожній провінції, які утворюють незалежні окремі одиниці і створюють провінційні Генеральні штати. В якійсь мірі ця схема передбачає ідею «Сполучених Штатів Європи», однак їй не вистачає визначеності [2].

Шарль де Сен-П'єр (1658-1743), французький абат, дипломат і філософ, опублікував свій «Проект вічного миру в Європі» в Утрехті, в 1712 році. Згідно із Сен-П'єром в Європі існували сприятливі передумови для встановлення міцного миру. Тут панувало «політичне і громадянське єднання» часів Римської імперії, були розроблені «цивільні закони», а головне – християнство створило найсильніший зв'язок між європейськими народами. Автор вперше чітко сформулював тезу про рівновагу сил як основоположний принцип єдиного європейського устрою. У підтримці ж рівноваги, згідно із Сен-П'єром, винятково важ-

лива роль належить дипломатії. Європейську систему підтримують дипломатичні перемовини. Сен-П'єр різко критикує ідею об'єднання Європи під керівництвом будь-якого монарха, бо немає такого діяча, який міг би стати європейським володарем. Він доводить, що «європейський досвід» уже продемонстрував марність подібних спроб. Отже, можливим є лише конфедеративний устрій єдиної Європи. Для цього Сен-П'єр запропонував скликати конгрес або асамблею, де правителі могли б укласти Договір про конфедерацію [2]

Найбільший внесок у розвиток ідеї єдності Європейського континенту, заснованого на міжнародному праві, вніс І. Кант (1724-1804). У своєму трактаті «До вічного миру» він виклав дві ключові ідеї інтеграції Європи [6]:

- ідея федерації, створюваної на добровільних засадах для забезпечення «свободи», тобто суверенітета кожної держави-учасниці, викладена так, що це положення можна без змін внести в будь-який міжнародно-правовий документ кінця ХХ в.;

- ідея взаємозв'язку і нерозривності всіх трьох аспектів публічного права: права державного громадянства, міжнародного права і права всесвітнього громадянства. Німецький гуманіст підкреслює органічний зв'язок між державою, що визнає і гарантує фундаментальні права і свободи громадян, і добровільним об'єднанням держав, що забезпечує його учасникам вічний мир, спільну безпеку, суверенітет і співробітництво.

ХІХ століттю був притаманний яскраво виражений націоналізм та колоніалізм, а тому ідеали єдиної Європи, підмінялися амбіціями панування мононаціональних держав (Франція, Германія) на всьому Європейському континенті. Епоха масштабних та глобальних воєн кінця ХІХ – початку ХХ ст. суттєво вплинула на формування економічного базису, а тому ідея інтеграції держав на засадах ціннісних та морально-етичних орієнтирів та культурної єдності відійшла на другий план, звільнивши місце ідеї інтеграції на засадах економічної кооперації.

Біля витоків сучасної західноєвропейської інтеграції були видатні особистості,

які ввійшли в історію як «батьки Європи». Серед них У. Черчілль, Ж. Монне, Р. Шуман, К. Аденауер та А. де Гаспері. Саме вони надали імпульс євроінтеграційним процесам, започаткувавши проект, який змінив курс історії Європи, визначивши цим самим зміст і напрями європейського будівництва. Так, наприклад, У. Черчілль у 1946 році у своїй промові у Цюріху висунув ідею створення Сполучених Штатів Європи для боротьби з державами комуністичного блоку під час «холодної війни». Першим кроком до цього мало стати утворення Ради Європи. Черчілль висловлювався за союз усіх європейських країн під керівництвом Франції та Німеччини, застерігаючи водночас, що його країна не інтегруватиметься в цей союз, а візьме на себе роль спостерігача. Послідовником Черчілля був Жан Монне, який був одним з ініціаторів Декларації Р. Шумана (1950 р.), а також Європейського оборонного співтовариства і Спільного ринку. Він виступав за прискорення процесу європейської інтеграції і заснував Комітет дії за Сполучені Штати Європи. Сутність пропозицій Ж. Монне полягала у передачі національними державами частини свого суверенітету над національній інтеграційній групі [1].

Загалом логіка історичного становлення Європи, від епохи пізньої античності до теперішнього часу, завжди залишалася неоднорідною в своєму розвитку, зазнаючи цивілізаційні зміни згідно з духом часу. Моделі і концепції європейської єдності, консолідації народів і державних утворень континенту трансформувалися у відповідності зі зміною історичних епох, заміною домінуючих ідеологічних координат суспільного розвитку. Не минуче, що відбуваються в рамках даних трансформаційних процесів зміни в релігійній свідомості, конфесійної самоідентифікації європейських націй накладали відповідний відбиток на лад соціальної думки і соціальної поведінки, в тому числі і на інтеграційні тенденції в Європі. У період пізнього Середньовіччя, напередодні Нового часу, почалася заміна, що поступово зреклася імперської парадигми організації європейського простору, замінюючи її на модель співіснування на-

ціональних держав. Відбувається поворот від уніфікаційної до федеративної логіки міждержавних відносин, як відповідь на вимоги буржуазного суспільства. Реформація, переплетена з інтелектуальними досягненнями мислителів гуманізму, запропонувала Європі нове бачення її внутрішньої цілісності – вже не християнську ойкумену народів, об'єднаних у єдиному дусі перед авторитетом імперської палиці і папської тіари, але континуум вільно існуючих держав-націй, які вільно реалізують право на самоідентифікацію. Протестантизм, який вийшов на духовне і суспільне поле Європи в альтернативу Католицької церкви, підтримав і закріпив у політичній свідомості європейців ідею про допустимість множинності центрів впливу – у тому числі центрів влади, ідеології, віри, що знайшло обґрунтування в концепції федералізму [7].

Висновки

Підводячи підсумки слід звернути увагу на той факт, що протягом всього тривалого історичного періоду розвитку Європи ідеї її об'єднання досить тісно перепліталися з ідеєю розповсюдження та утвердження впливу католицької церкви. У період, коли такий вплив був найбільш відчутний (епоха Середньовіччя), була навіть зроблена спроба інституціоналізації об'єднання Європи на базі теократичної моделі Папства. Але паралельне існування і потужний вплив світської держави – Священної Римської Імперії – суттєво послабив та нівелював вплив церкви. Разом з тим саме протистояння церкви та світської держави багато в чому спричинило кризу ідеї Європейського об'єднання на базі єдиного державного утворення, змістивши таким чином вектор пошуку моделей інтеграції в бік трансдержавних об'єднань.

Подібні ідеї, які з'являлися в період між XVI та XX ст., характеризувалися низкою подібних рис, відрізняючись, як правило, центром тяжіння політичної волі та порядком поширення норм на території такого об'єднання. Так, спільними рисами більшості проектів по об'єднанню Європи, які отримали історико-правове обґрунтування, наступні:

- об'єднання держав без втрати ними своїх національних особливостей, але споріднення культурного, етичного, морального та релігійного простору;
- підпорядкування всіх держав рішенням загальноєвропейського парламентського інституту: Сенату, Сейму чи Ради;
- арбітражне вирішення міждержавних та монарших конфліктів;
- утворення спільної армії для ведення війн, насамперед проти ісламського світу;
- розвиток торгівельних відносин.

Що стосується юридичної природи пропонуєваних проектів, то слід відмітити, що, окрім *Dictatus Papae* та "Золотої булли", мали суто теоретичний характер та ґрунтувалися на ідеях міждержавного співробітництва на засадах спільності інтересів і культурної ментальної, та морально-етичної єдності, що обумовлювалося єдністю релігії та всеохоплюючого поширення католицької церкви. Всі проекти, запропоновані філософами та правниками, носили характер договору. І хоча цей договір передбачав міждержавні відносини, однак його укладення передбачалося між монархами. У період абсолютизму це б означало фактичне укладення договору між монаршими домами, що не завжди б відображало суспільні інтереси, і не могло означати уніфікацію суспільно-політичного простору Європи.

Лише в XX ст. відбувається трансформація інтеграційної парадигми в бік набуття Європейським Співтовариством певних рис єдності за рахунок існування наддержавних глобальних інституцій. Це, у свою чергу, в більшій мірі відображало сутність інтеграції додаючи їй рис федеративності чи конфедеративності публічно-політичного та владно-державного устрою.

Список використаних джерел

1. Артёмов І. В. Еволюція поглядів на єдиний «старий світ»: історичний погляд // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / редкол.: В.С.Степанков та ін. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. –

АНОТАЦІЯ

Здійснено пошук витоків та історичних передумов становлення ідеї європейської інтеграції. Визначені основні особливості юридичного закріплення інституційних засад євроінтеграційного досвіду в рамках Священної Римської Імперії. Проведено аналіз історичних проєктів обґрунтування форми та механізму об'єднання європейських держав з його подальшим юридичним оформленням.

SUMMARY

The sources and historical background of the idea of European integration forming were searched. The main features of the legal institutional framework securing the euro integration experience within the Holy Roman Empire were determined. The analysis of the historical background of European states associating project with its legal regulation was done.

Вип.5.: На пошану професора М.Б.Петрова. – С.26-32.

2. Браницкий А. Г. История объединения Европы с древнейших времен до современности. Монография. — Сарбрюкен (ФРГ): LAP, 2011. — 687 с

3. Бульст-Тиле М.Л., Йордан К., Фленкштейн Й. Священная Римская империя: эпоха становления / Пер. с нем. Дробинской К.Л., Неборской Л.Н., под ред. Ермаченко И.О. СПб., 2008.

4. Вступ до теорії правових систем / За заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко: Монографія. – К.: Юрид. думка, 2006. – С. 31.

5. Гнатюк М.М. Політична суб'єктність Європейського Союзу (Інституційно-нормативні характеристики Лісабонської моделі): дисс. д. політ. н. ; спеціальність 23.00.04 – «політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2016. – С. 81-83.

6. «Европейская идея»: от утопии – к реальности // Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств. М.: Интердиалект, 1998. С. 15-51.

7. Жосул Е.В. Религиозный фактор в процессах политической интеграции и дезинтеграции в европе: автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. – М, 2008.

8. Исторические метаморфозы европеизма // Ю.А.Борко, А.В.Загорский, С.А.Караганов. Общий европейский дом: что мы о нем думаем? М.: Международные отношения, 1991. Гл. I. С. 8-48.

9. Комлева Ю. Е. Государственно-политическая организация Священной Римской империи германской нации в новое время: феномен «имперского федерализма»: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Ю. Е. Комлева. – Екатеринбург, 2005. – 287 с.

10. Макачук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Вид. 4-те, доп.- К.: Атіка, 2004.

11. Некономічні пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду країн Центрально-Східної Європи : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакіревої ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2015. – 162 с.

12. Руденко О. М. Державне управління та європейська інтеграція: еволюція поглядів : навч.-метод. матеріали / О. М. Руденко ; уклад. Н. В. Ясько. – К. : НАДУ, 2013. – 96 с.

13. Terminski V. The evolution of the concept of perpetual peace in the history of political-legal thought // Revista Escuela de Historia. – vol. X. – No.1. – 2011. – Pp. 277-290

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС – ОСНОВА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

**ІЛЬНИЦЬКИЙ Михайло Степанович - кандидат юридичних наук, Голова
Всеукраїнської громадської організації «Громада і Закон»**

В статті розглянуто систему взаємозв'язку результатів виборчого процесу з формуванням виконавчої влади як головного органу виконавчої влади.

За роки незалежності в Україні упрочилися демократичні цінності. Людина, її життя і здоров'я, права і свободи і їх гарантії визначають зміст і напрями розвитку Української держави. Виконання законів, прийнятих українським парламентом – Верховним Судом України повинно забезпечувати виконання зобов'язань – Кабінет Міністрів України. Конституційно – правова модель виконавчої влади, порядок її формування і практика її діяльності визначають специфіку формування виконавчої влади.

Важливі питання формування виконавчої влади не тільки з позицій її організації виконавчої влади, але й з політичних позицій, оскільки вони виконують одну з ключових ролей в загальній системі механізмів впливу на економічну, соціальну і політичну сферу життя суспільства. Особливості складу виконавчої влади – це результат складного компромісу між найбільш впливовими політичними силами. Тому в діяльності навіть найбільш аполітичного виконавчого органу неминусом відображається реальний рівень довіри виборців до політичних партій і суттєвий рівень згоди політичних сил по ключовим питанням, що стоять перед виконавчою владою. Недоліки формування виконавчої влади проаналізовані в статті і запропоновані деякі шляхи їх усунення.

Ключові слова: вибори, законодавство, виконавча влада, уряд, парламент, права і свободи громадян, політичні партії.

Актуальність проблеми

В Україні постійно ведуться дискусії про те, яким шляхом формувати уряд та місцеві органи виконавчої влади. Під кожні вибори, що відбуваються в країні, чи то вибори парламенту – Верховної Ради України, чи вибори місцевих рад, чи вибори глави держави – Президента України, приймаються нові закони або вносяться суттєві зміни і доповнення до чинних законів, регулюючих виборчий процес. Навколо виборів точиться гостра політична боротьба, яка переростає в соціальні конфлікти, набуває протиправного, навіть злочинного характеру. Тому дослідження проблем формування органів виконавчої влади шляхом демократичних виборів упродовж усієї історії незалежної України залишається надзвичайно актуальним.

Дослідження проблеми виборчого процесу за всі 25 років незалежності Української держави постійно привертало увагу вчених, громадських і політичних діячів, працівників органів виконавчої влади.

Виборчий процес в Україні знайшов своє відображення в працях таких науковців, як В.Я. Тація, О.Ю. Тодики, І.В. Борденюка, О.М. Бандурки, Ю.В. Ковбасюки, А.М. Колодія, В.В. Мамонової, О.В. Марцеляка, К.О. Ващенко, О.І. Ющика, В.Є. Воротіна, Л.М. Кравчука, інших вчених. Але вони переважно аналізували результати виборів, які відбулися, ха-

рактизували систему порушень законодавчих норм, що були допущені в процесі виборів, розробляли пропозиції щодо удосконалення окремих норм виборчого законодавства.

Мета статті

Виходячи з того, що вибори – передбачена Конституцією і законами України форма безпосереднього народовладдя, що являє собою волевиявлення народу з метою формування органів державної влади або органів місцевого самоврядування шляхом голосування[1], метою статті є спроба узагальнити умови і обставини складного і протирічного виборчого процесу в Україні та окреслити найбільш сприятливі шляхи його подальшого розвитку. Задля досягнення цієї мети у статті аналізується сутність і зміст виборчого процесу як основи формування органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу

Україні, як у республіці змішаного типу, уряд формується парламентом спільно із главою держави. Однак вказаний процес формування уряду не можна назвати остаточно законодавчо закріпленим, крім того, він постійно зазнає змін і доповнень. Тому важливо в ході дослідження проблеми виборів, як основи створення органів виконавчої влади, дослідити не лише позитивні чи негативні аспекти вказаного процесу на сучасному етапі, а й виявити ті, що мали місце в минулому та мають бути враховані у подальшій працотворчості.

Конституція України розширила повноваження парламенту щодо формування Кабінету Міністрів. Верховна Рада України мала надавати згоду на призначення Президентом України прем'єр-міністра. Разом з тим було скасовано інвеституру уряду, хоча й віднесено до повноважень парламенту «розгляд і прийняття рішення щодо схвалення програми діяльності Кабінету Міністрів України» [2].

Однією із проблем, що постали перед Україною у процесі розбудови держави, стало забезпечення ефективної взаємодії між окремими гілками влади та органами, які до них відносяться. У цьому контексті важливою проблемою є парламентський спосіб формування уряду, ті позитивні і негативні наслідки, який він може спричинити. Незалежно від наступ-

ного перебігу змін у сфері конституційного регулювання взаємовідносин вищих органів державної влади України, необхідно максимально чітко з'ясувати, що саме спричинило проблеми і конфлікти, які і нині мають місце у процесі взаємодії уряду і парламенту в Україні. Вирішення цього питання тісно пов'язане з низкою фундаментальних теоретичних питань конституційного права, одне з яких стосується можливостей взаємоузгодження класичної доктрини поділу державної влади і запровадження парламентської моделі формування уряду.

Аналізуючи питання участі парламенту у формуванні уряду, не можна заперечувати, що важливим моментом, який об'єктивно дозволяє стабілізувати відносини між законодавчою і виконавчою владою, є чітке визначення механізмів участі парламентарів у діяльності уряду, а також обов'язків парламенту щодо законодавчого забезпечення цієї діяльності. По суті, в Україні впродовж 1991-2000 років ці механізми фактично не працювали, що логічно спричинило постійні кризи у відносинах між парламентом і урядом та взаємну критику, за якої урядовці звинувачували депутатів у нездатності приймати необхідні для соціально-економічного розвитку країни закони, а останні, у свою чергу, закидали урядові неспроможність виконувати навіть уже прийняті, що породжувало політичну нестабільність, соціальну незахищеність, незадовільні темпи економічного розвитку тощо.

Після подій кінця 2004 – початку 2005 року шляхом розв'язання цієї проблеми став курс на перехід до парламентсько-президентської республіки, що супроводжувався запровадженням нових для України конституційно-правових інститутів парламентської більшості та формуванням уряду цією більшістю. Тому цілком закономірним виглядає питання щодо ефективності окресленого шляху, а також можливостей вирішення зазначеним способом тих реальних проблем, що об'єктивно існують у системі конституційного регулювання політико-правових відносин.

При прямому формуванні парламентом уряду законодавча влада набуває очевидного верховенства у системі державної влади, що, у свою чергу, ставить під сумнів як принцип поділу влади, так і вимогу паритетного співісну-

вання окремих гілок державної влади. Разом з тим як на рівні теорії, так і політико-правової практики функціонування багатьох сучасних держав можна спостерігати протилежне.

Слід зауважити, що залучення парламентської більшості до формування уряду виглядає цілком логічним з точки зору забезпечення принципу народовладдя. Як наголошує К. Бабенко, мова йде не стільки про форми безпосереднього народовладдя, скільки про народне представництво. Тобто, застосовуючи механізм формування уряду парламентом на основі парламентської більшості, яка конститується тією партією або партіями, що отримали найбільшу кількість голосів виборців і тим самим можуть розглядатись як представники домінуючих у суспільстві тенденцій суспільно-політичного розвитку, відбувається наближення уряду до народу. Іншими словами, уряд стає пов'язаним з реальними суспільними проблемами та інтересами не лише на загально-функціональному, але й на кадровому рівні, оскільки до складу уряду потрапляють ті політики, які безпосередньо представляють підтримані народом програми політичного, економічного та соціального розвитку [3, с. 13].

Аргументом на користь критики парламентського способу формування уряду є те, що зазначена система не містить вагомих засобів, які б дозволили парламенту впливати на дії уряду, якщо той діє або недостатньо ефективно, або не забезпечує реалізацію основних державно-політичних та соціально-економічних завдань. Суть полягає у тому, що уряд, і відповідно – всі його дії, автоматично отримують підтримку парламенту, у всякому разі з боку парламентської більшості. Оскільки, якщо більшість бере участь у формуванні уряду, а її члени (представники) стають його членами, то і вся їх діяльність без жодних заперечень буде підтримана цією більшістю. Однак, як свідчить політико-правовий досвід сучасних держав з парламентською або парламентсько-президентською формою правління, положення про те, що уряд автоматично отримує схвальне ставлення парламентської більшості щодо всіх своїх дій є неправильним.

Варто зауважити, що участь у формуванні уряду за умов парламентської або парламентсько-президентської форми правління

є не стільки ціллю, скільки засобом для конкретних політичних сил продемонструвати суспільству ефективність власних політичних програм та здатність здійснювати функції державного управління в інтересах народу. При цьому виконавча влада, і безпосередньо – уряд, розглядається як своєрідний центр, у якому, як вважає В. Шаповал, «сконцентровані владні повноваження, які сприяють прийняттю як управлінських, так і найважливіших політичних рішень» [4, с. 123].

Вважається, що основним протиріччям демократії є суперечність між представницьким характером влади та її ефективністю. Ця проблема тісно пов'язана із питанням формування уряду і парламенту, їх взаємозв'язків. Парламент в Україні є недостатньо структурованим. Тому варто погодитись з тим, що уряд з ним мало пов'язаний, принаймні на рівні формування.

Окремого аналізу потребує питання впливу виборчої системи на фрагментацію і консолідацію парламенту. Загально визнано, що за умов розвиненої демократії і політично зрілого суспільства мажоритарна система сприяє консолідації, а пропорційна – дефрагментації вищого представницького органу. Відповідно, у протилежних умовах має місце зворотній ефект, що є досить актуальним для України.

В Україні уряд є відносно незалежним від Верховної Ради України, чому сприяє заборона розгляду парламентом питання про недовіру Кабінету Міністрів протягом року після затвердження програми його діяльності. Ефективна діяльність уряду неможлива без його впливу на законодавчу роботу парламенту, а звідси виникає потреба зв'язку уряду з парламентською більшістю. Для забезпечення реалізації цього завдання постає необхідність укладення політичної угоди між урядом і парламентом, що повинна бути результатом політичної волі та узгодження інтересів.

Вагомим аргументом у напрямі критики парламентського способу формування уряду є, так звана, небезпека його партизації, оскільки партійне структурування парламенту обов'язково спричиняє підвищення значущості партійної домінанти у діяльності уряду. Подібний процес насправді має місце, оскільки формування парламентської більшості може відбутися лише у разі, якщо з'являється

одна або декілька потужних політичних партій, які стають основою для цієї парламентської більшості, члени яких входять до складу більшості, висувають свої пропозиції щодо складу уряду і, зрештою, можуть самі потрапити до числа тих, кого партія делегуватиме до уряду.

Проблема участі політичних партій у формуванні уряду існує. Громадська думка схиляється до необхідності участі політичних партій у формуванні уряду. Політичні партії в Україні дійсно є слабкими, тому їх необхідно зміцнювати. Це дуже важливо, оскільки формування уряду на партійній основі має низку переваг. По-перше, політична відповідальність є колективною, тобто за діяльність партійного уряду відповідають члени партії, і тому вони, відповідно, вимагають від своїх представників в уряді діяти в межах програми партії. По-друге, це прогнозованість і послідовність. Партійний уряд забезпечує політику не коливань, а політику стабільну і прогнозовану. Як свідчить практика, в Україні формування парламентської більшості починається у стінах парламенту. Але саме в парламент мають прийти згуртовані політичні команди, а ті, що мають більшість, – формувати уряд.

Інститут формування уряду парламентською більшістю ефективно функціонує у багатьох сучасних державах зі змішаною або чистою парламентською формою правління. Зважаючи на це, у процесі оцінки політико-правової ситуації, яка склалась в Україні не варто вживати загальні аргументи щодо неефективності досліджуваного нами способу формування уряду, адже, з одного боку, він доволі вдало функціонує у багатьох сучасних демократичних державах, а з іншого боку – практично всі теоретичні контраргументи щодо нього можуть бути спростовані, або принаймні поставлені під сумнів.

Таким чином, основна проблема щодо конституційного забезпечення взаємодії уряду і парламенту, очевидно, лежить у сфері посередньої практики розбудови цих взаємовідносин. У цьому плані варто відзначити, що сама конституційна реформа 2004 року виявилась незавершеною, оскільки значна частина положень про зміни до Конституції України так і не набула подальшого розвитку у відповідних конституційних законах. Це дозволи-

ло внести елемент двозначності щодо застосування норм Конституції, особливо у частині взаємовідносин, щодо яких не містилось чіткого конституційного припису.

Як свідчить практика, активна роль Президента України у формуванні уряду призвела до того, що у багатьох ситуаціях він утратив можливість виступати у якості неупередженого арбітра, що є гранично важливим для будь-якої змішаної форми правління. Більше того, наявність цих широких повноважень перетворила інститут Президента на відносно самостійного суб'єкта формування уряду, який може вести свою власну політику незалежно від парламентської коаліції, блокувати її діяльність, безпосередньо втручатись у функціонування уряду. Варто звернути увагу й на те, що нечіткість конституційної регламентації діяльності самої парламентської більшості призвела до низки надзвичайно складних проблем щодо забезпечення постійного зв'язку між об'єктивно існуючою парламентською більшістю та урядом, коли останній не тільки формується більшістю депутатського корпусу, але й несе пряму відповідальність за результати своєї діяльності. У цьому контексті було суттєво деформовано саму ідею участі парламенту у формуванні уряду, адже її сенс полягає не у тому, що це є одноразова дія щодо висунення та призначення персонального складу уряду, а у тому, що між парламентом і урядом існує постійний і безпосередній зв'язок.

Політична культура у створенні коаліційних урядів значною мірою залежить від ступеня розвиненості демократичного парламентаризму. У країнах, що знаходяться на різному рівні розвитку парламентаризму та демократії, коаліційні уряди мають різні особливості. Ці особливості залежать від стадії розвитку парламентаризму, від законодавства та історичного досвіду країни, від ментальних особливостей населення та рівня громадянської свідомості політиків. Україні притаманна ситуація, яка характеризується тим, що у процесі первинного формування парламентаризму відбувається постійна політична боротьба (що часто переростає у політичні кризи), парламентські та урядові коаліції часто виявляються нестійкими, при зміні керуючої партії відбуваються різкі зміни у зовнішній та вну-

трішній політиці. Головну роль у парламенті України відіграють декілька партій. При зміні правлячих партій та коаліцій Україна потрапляє у сферу потрясінь та радикальних змін, що негативно відображається, перш за все, на рівні забезпечення життєдіяльності населення[5, с. 12].

Для української політичної ситуації характерні: неефективність діючої системи ротації політичної еліти, рекрутація нової еліти є вкрай незначною і, як наслідок, зміна поколінь політичної еліти практично відсутня; регіоналізація політичних сил та політико-ідеологічна межованість України; відсутність домінуючої політичної сили, яка одноосібно представляє парламентську більшість та має абсолютну більшість голосів у Верховній Раді України; невідповідність політичної культури українського політикуму новій політичній системі.

В умовах сучасної України варто звернути особливу увагу на такі найбільш суттєві недоліки існуючих коаліційних моделей уряду, зокрема, на нестабільність. Поєднання парламентаризму з пропорційним представництвом і конфліктною партійною системою веде до появи партій, жодна з яких не має у своєму розпорядженні парламентської більшості. Це, у свою чергу, призводить до частих перестановок у правлячій коаліції та, як наслідок, – до слабкого і нестійкого уряду. Для таких режимів характерні часті падіння кабінетів, що іноді спричиняє парламентські кризи. Крім того, поширена неефективна координація діяльності окремих міністерств, взаємна ворожнеча глав відомств і відчуження громадян від політики, що призведе до втрати їхньої довіри до демократії.

Не менш загрозливим є розмивання політичної відповідальності влади перед виборцями. При режимах коаліційної більшості виборці нерідко втрачають можливості визначати, хто буде контролювати виконавчу владу. Народна воля, висловлена на виборах, може бути спотворена після виборчими закулісними угодами представників партійних еліт. Досить типовою може бути ситуація, коли правляча партія, що зазнала поразки на виборах, залишається у складі нового коаліційного уряду. В результаті політична відповідальність розпорошується у невизначених пропорціях

між усіма членами правлячої коаліції. Може бути присутньою і загроза тиранії з боку парламентської більшості. Режими стійкої парламентської більшості гірше пристосовані до того, щоб обмежувати потенційні зловживання владою, зокрема свавілля більшості.

Зазначений процес дозволяє максималь-но чітко побачити, наскільки програмні положення тих чи інших політичних партій можуть бути конвертовані у конкретні дії управлінського характеру і наскільки ці дії відповідають суспільним потребам, суспільним очікуванням, а також тим обіцянкам, з якими дані політичні партії вступали у виборчий процес. Подальше удосконалення і розвиток процесів взаємодії між парламентом та урядом в Україні пов'язане з підвищенням відповідальності уряду перед парламентом у цілому та перед коаліцією більшості, а також із законодавчим унеможливленням втручання у діяльність уряду з боку інститутів державної влади, які за це не несуть жодної відповідальності перед виборцями і громадянами держави. Це сприятиме чіткому розумінню громадянами держави того, яку саме програму дій реалізує уряд і хто саме відповідає за його персональний склад та за його діяльність.

Як бачимо, до основних особливостей функціонування сучасної коаліційної моделі уряду України слід також віднести: загальну незавершеність конституційного процесу становлення парламентсько-президентської форми державної влади; недостатність національного досвіду розбудови та функціонування парламентсько-президентської форми правління, відсутність досвіду пошуку політичних компромісів; недосконалість та суперечливість національної законодавчої бази у сфері правового регулювання взаємодії вищих органів державної влади; низький рівень розвитку вітчизняного громадянського суспільства.

Аналіз конфліктних моментів у діяльності чинного коаліційного уряду України вказує на існування низки невирішених проблем: наявність глибоких внутрішніх суперечностей у парламентській коаліції, що негативно позначається на роботі коаліційного уряду і перманентно загрожує його стабільності; відсутність волі до належної взаємодії та ефективної співпраці уряду, парламенту та Прези-

дента України; мінливість позицій партнерів по коаліції щодо шляхів вирішення принципів суспільно-політичних та соціально-економічних питань; періодичне застосування деструктивних методів політичної боротьби (блокування роботи парламенту) не лише опозицією, а також фракцією-членом коаліційної більшості.

Окремі дослідники проблему удосконалення коаліційної моделі уряду пропонують вирішити за допомогою низки організаційно-правових заходів: внесення змін і доповнень до Конституції України, які б чітко визначали процедуру розробки, розгляду та затвердження партіями-учасниками коаліції програми діяльності майбутнього уряду до формування його персонального складу; внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, які б однозначно визначали критерії та процедуру подання, розгляду та затвердження партіями-учасниками коаліції кандидатур щодо персонального складу Кабінету Міністрів України; визначення окремим законодавчим актом вимог щодо структури, термінів виконання, показників оцінки результативності реалізації програми діяльності уряду та критеріїв політичної відповідальності членів Кабінету Міністрів України перед коаліційною більшістю; унормування на законодавчому рівні обов'язковості й процедур створення спеціального органу політичної координації діяльності уряду і коаліційної більшості, головним завданням якого є вирішення можливих політичних суперечностей між представниками правлячих політичних партій та погодження позицій уряду і коаліційної більшості, тобто остаточне формування змісту політичного рішення перед його винесенням на розгляд; перегляд базового принципу формування коаліційного уряду шляхом запровадження нового механізму на основі консенсусної системи правління, яка виявилася ефективним способом переходу конфліктних суспільств на шлях стабільного демократичного розвитку [6].

Останнім часом як у наукових, так і політичних колах усе частіше обговорюється проблема запровадження практики формування технічного уряду. Особливої гостроти вона набула в період політичної кризи у грудні 2015 – квітні 2016 р. Головна її проблема полягала

в тому, що згідно з чинною редакцією Конституції України змінити уряд досить складно. Адже він є похідним від парламентської коаліції, що визначає його майбутнє. Тому спершу має бути вирішене питання з її партіями. В політичній площині все пов'язується з переговорами найчисельніше представлених політичних груп у парламенті.

У світовій практиці за умови виникнення в парламенті політичної кризи і відсутності домовленостей щодо нового уряду на звичайних засадах представництва парламентських фракцій застосовують два варіанти виходу з цієї ситуації. Першим може бути оголошення дострокових парламентських виборів, що звичайно є небажаним для України. Другий варіант виходу з парламентської кризи у світовій практиці – це обрання технічного уряду, який формується не з політиків, а з експертів, фахівців, що, як правило, не є представниками політичних партій і не виказують амбіцій балотуватися на наступних виборах, тому й не складають конкуренцію парламентським політикам.

Саме такий варіант є досить прийнятним для України, про що неодноразово заявляли політики, експерти з реформ. Разом з тим значна частина політиків, причому з різних фракцій парламенту, не бажали розглядати варіант формування технічного уряду. Тому що були готові голосувати виключно за своїх представників у ньому, демонструючи цим слабкість вітчизняної політичної системи. Наші політичні партії та їхні представники в парламенті відверто готові визнавати, що працюють не в інтересах суспільства, а на догоду своїм політичним інтересам та інтересам пов'язаних з ними осіб.

Вагомою проблемою у формуванні уряду стало й те, що всі переговори, які велися з приводу формування уряду, відбувалися кулуарно. Тому суспільство чуло лише окремі уривки інформації про те, які, наприклад, прізвища пов'язувались із кандидатурою на посаду прем'єр-міністра. Ніхто публічно, відкрито не говорив суспільству про способи, варіанти та кадрові пропозиції своїх політичних сил щодо нового уряду. Також вони не пояснювали напрямки політики, які має реалізувати майбутній уряд. Усі заяви, як правило, обмежувались загальними лозунгами.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянута система взаємозв'язку результатів виборчого процесу з формуванням уряду як головного органу виконавчої влади. За роки незалежності в Україні ствердилися демократичні цінності. Людина, її життя і здоров'я, права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість Української держави.

Виконання законів, прийнятих українським парламентом – Верховною Радою України, має забезпечити уряд держави – Кабінет Міністрів України. Конституційно-правова модель уряду, порядок його формування та практика його діяльності визначають специфіку формування виконавчої гілки влади.

Питання формування уряду надзвичайно важливе не лише з позиції побудови оптимальної системи організації виконавчої влади, але й з політичних позицій, оскільки він відіграє одну із ключових ролей у загальній системі механізмів впливу на економічну, соціальну і політичну сферу життя суспільства. Персональний склад уряду – це результат складного компромісу між найбільш впливовими політичними силами. Тому у діяльності навіть найбільш аполітичного уряду неминуче відображається реально існуючий у суспільстві рівень згоди політичних сил з ключових питань, що стоять перед виконавчою владою. Недоліки формування уряду проаналізовані у статті та розглянуті окремі шляхи їх усунення.

SUMMARY

The article describes the results of the relationship system of the electoral process with the formation of the government, as the main executive body.

During the years of independence in Ukraine strengthened democratic values. The man, his life and health, rights and freedoms and their guarantees determine the essence and orientation of the Ukrainian state. Execution of laws passed by the Ukrainian parliament - Supreme Council of Ukraine should provide the government - the Cabinet of Ministers of Ukraine. Constitutional - legal model of government, the order of its formation and practice of its activities, define the specifics of the formation of the executive branch.

Questions of forming a government of particular importance not only from the standpoint of optimal system construction company executive, but also from political positions, as they play a key role in the overall system of mechanisms of influence on the economic, social and political spheres of society. Members of the government - is the result of a complex compromise between the most influential political forces. Therefore, the activity of even the most apolitical government will inevitably reflect the real level of voter confidence in the political parties, and a significant level of agreement in the society political parties on the key issues faced by the executive branch.

Disadvantages of forming a government are analyzed in the article, and suggests some ways to overcome them.

Без принципових змін у діяльності уряду, як би не змінювався його склад, не вдасться отримати позитивні результати у проведенні реформ в Україні. Варто кардинально змінювати самі основи організації та діяльності уряду, що потребуватиме законодавчих змін та дасть змогу реформувати роботу міністерств шляхом визначення їхніх основних завдань, створення підрозділів, спроможних вирішувати їх на основі аналізу політики, застосовуючи власну ініціативу та орієнтуючись на стратегічне планування розвитку галузей та кінцевий результат, а не процес заради процесу.

Список літератури

1. Сучасна правова енциклопедія. К. Юрінком Інтер. – 2009. – С. 51(382 с.).

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254/96 [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр

3. Бабенко К. Участь парламенту у формуванні уряду: проблеми та перспективи / К. Бабенко // Юридична Україна. – 2012. – № 1. – С. 12– 17.

4. Шаповал В. Н. Британская конституция: политико-правовой анализ. – К.: Лыбидь, 1991. – 135 с.

5. Стосунки між законодавчою і виконавчою гілками влади у парламентських республіках. Дослідження здійснене Лабораторією законодавчих ініціатив на замовлення Програми сприяння парламенту України // Створення коаліційних урядів. Права опозиції. Форми парламентського контролю. – К., – 28 с.

6. Лагутов Ю. Проблеми формування та функціонування коаліційної моделі уряду / Ю. Лагутов [Електронний ресурс] // Режим доступу: sd.net.ua/2008/11/10/interakciya.html

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНИХ ПОСТТОТАЛІТАРНИХ КРАЇНАХ

**ПАМПУРА Максим Валерійович - кандидат юридичних наук, аспірант
Харківського національного університету внутрішніх справ**

УДК 316.4

Рассмотрено содержание современных теоретико-методологических подходов к изучению социально-политических трансформаций в посттоталитарных странах. Установлена методологическая ограниченность парадигмы транзита применительно к анализу сущности посттоталитарных трансформаций. Проанализирована специфика социально-политических трансформаций в посттоталитарных странах.

Ключові слова: трансформація, трансформаційні процеси, демократичний транзит, демократизація, модернізація.

Постановка проблеми

В умовах загальних процесів глобалізації та регіональної інтеграції суспільно-політичний розвиток України сьогодні здебільшого відбувається відповідно до характеристик, властивих більшості посттоталітарних (посткомуністичних) країн. Але, враховуючи складність змін, що відбуваються у посттоталітарних країнах, неоднозначність та протиріччя їх політичного розвитку, дослідження сучасного стану суспільно-політичного розвитку України потребує детального аналізу та узагальнення досвіду суспільно-політичних трансформацій постсоціалістичних країн, що дозволить більш чітко визначити основні характеристики відповідних трансформаційних процесів в Україні та форм їх відображення у суспільній свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Трансформаційні політичні процеси та форми їх розвитку у сучасній науковій думці досліджувалися такими видатними вченими, як З. Бжезінський, С. Гантінгтон, Л. Даймонд, Г. О'Доннел, Т. Л. Карл, Х. Лінц, А. Пшеворський, Д. Растроу, А. Степан, Ф. Шміттер та ін. Значний внесок у розвиток теорії політичних процесів щодо посттоталітарних країн зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як О. Бродовська, В. Гельман, Є. Головаха, П. Гончаров, В. Горбатенко, А. Мельвіль, О. Новакова, В. Солдатенко, Ю. Шайгородський, М. Шульга та ін.

Не вирішені раніше проблеми

Проте, при всій складності та багатогранності, трансформаційні процеси у посткомуністичних країнах досліджувалися переважно в межах теоретико-методологічної моделі демократичного транзиту. Наразі вкрай актуальним стає питання щодо оновлення сформованих уявлень про посттоталітарні зміни і політичний розвиток з урахуванням різновекторного характеру цих політичних процесів.

Мета

Метою статті є дослідження особливостей суспільно-політичних трансформацій у посттоталітарних країнах, що передбачає розгляд змісту сучасних транзитологічних теорій, визначення загальних рис та осо-

бливостей реальних політичних змін у сучасних посттоталітарних суспільствах, аналіз закономірностей розвитку посттоталітарних трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу

На сьогоднішній день у політичній науці не існує єдиної позиції з приводу визначення концептуальних меж посттоталітарного (посткомуністичного) розвитку. Спочатку проблеми становлення демократичних режимів у колишніх соціалістичних країнах досліджувалися на основі традиційних для теорії політичної модернізації та транзитологічних концепцій і підходів. Таким чином, переважна більшість дослідників (Т.-А. Карл, Ф. Шміттер, А. Пшеворський, С. Гантінгтон та ін.) виходила з розгляду посткомунізму як особливого типу транзиту. До останнього часу кінець ХХ ст. вважався епохою демократизації, що сприймалася як головний напрямок світової динаміки. Крах комуністичної системи, розпад тоталітарних режимів, становлення демократичних інститутів у цілій низці європейських країн переконували, що концепт «третьої хвилі демократизації» [1] здатний забезпечити цілісну теоретико-методологічну модель для осмислення й прогнозування цих процесів.

Інші дослідники, визнаючи в принципі необхідність розгляду процесів, що відбуваються у посткомуністичних країнах, як складових елементів загальносвітового феномена посттоталітарних змін, підкреслювали існування суттєвих аналітичних труднощів при зіставленні цих процесів з демократичним розвитком в інших регіонах світу (В. Банс, М. Макфол, М. Фіш та ін.). У світовій науці поступово виникло розуміння того, що руйнування авторитарних режимів не означає безпосереднього переходу колишніх автократичних суспільств у нову демократичну якість. Усвідомлення реального перебігу суспільно-політичних трансформацій, що відбуваються у різних регіонах сучасного світу та, особливо, у посткомуністичних країнах, призвело до перегляду наукових поглядів на характер і спрямованість процесу посттоталітарної трансформації. Як підкреслював З. Бжезін-

ський, один з основних висновків, що необхідно зробити з аналізу змін, які відбуваються у колишніх соціалістичних країнах, полягає в тому, що «очікування, які були пов'язані з крахом комунізму, виявилися занадто високими та наївними» [2, р.3]. Еволюція наукових поглядів транзитологів на сутність та спрямованість поставлених змін характеризується не лише відмовою від спрощеного, лінійного уявлення про процес демократизації, а й суттєвим уточненням існуючих теорій генезису демократії, виробленням нових методологічних схем для об'єктивного аналізу тих унікальних за масштабами та змістом суспільних трансформацій, що відбуваються сьогодні на пострадянському просторі.

Отже, в цілому можна стверджувати, що ті посткомуністичні трансформації політичних режимів, які набрали свого особливого розмаху на початку 1990-х рр., за своєю сутністю є різновидом загального процесу демократизації. При всій складності й багатоваріантності посттоталітарної трансформації посткомуністичних країн Східної Європи, посткомунізм — його особливості й еволюція — досліджується сьогодні переважно в межах теоретико-методологічної моделі демократичного транзиту. Однак, визначаючи перехідність як базову ознаку посткомуністичних трансформацій, більшість зарубіжних та вітчизняних вчених відзначає значну диференціацію векторів, моделей та результатів цих перетворень. Крім того, оцінюючи існуючі підходи до розгляду соціально-політичних посткомуністичних трансформацій, можна зазначити, що спільною для всіх наукових напрямів є також думка про наявність у них певних суттєвих особливостей [3, с.212].

До визначальних особливостей посткомуністичних трансформацій слід віднести інші, ніж у класичних демократичних транзитах, стадіальність трансформацій, їх нелінійність та відсутність чітко визначеної «кінцевої точки» перетворень. Дійсно, відповідно до загальної парадигми «демократичного транзиту», всі «перехідні» країни неминуче проходять через типологічно єдині стадії демократизації: ерозію й розпад авторитаризму, режиму лібералізацію, ін-

ституціональну демократизацію, етап неконсолідованої демократії та демократичну консолідацію. Швидкість просування до консолідованої ліберальної демократії залежала від сукупності внутрішніх і зовнішніх обставин, але сам вектор руху уявлявся цілком визначеним. Таким чином, консолідована демократія є тим реальним «пунктом призначення», якого, за думкою транзитологів, досягають усі «перехідні» системи. Сьогодні, однак, є очевидним, що політичний розвиток може мати безліч різноспрямованих траєкторій. Стає зрозумілим той факт, що посткомуністичний транзит може бути не тільки поступальним, але й регресивним. Крім того, у країнах «третьої хвилі» склався надзвичайно широкий спектр політичних режимів, структур розподілу та відтворення влади, формуються різні політичні системи.

У даному контексті особливого значення набуває питання про структурну розчленованість процесу демократизації на окремі етапи з власною логікою та особливостями. У сучасній транзитології демократизація розуміється як свого роду «висхідний» процес — від «мінімального», процедурного рівня, коли встановлюються формально демократичні інститути та процедури, до рівня «максимального», структурного й багатофакторного, що передбачає затвердження демократії за цілим комплексом вимірів — від поведінкового і ціннісного до соціально-економічного й міжнародного [4, с.12]. А. Пшеворський пропонує виділяти у даному процесі дві загальні стадії — вихід з авторитарного режиму (транзит) та утворення демократії (консолідацію) [5, с.67]. Зміст першого із зазначених етапів становить руйнування структур, які перешкоджають розвитку суспільства, та формування інституціональних основ нової системи. На другому етапі мова йде про складання в суспільстві позитивного консенсусу стосовно норм і правил функціонування нової системи. Конкретизація даної ідеї про два етапи демократичних перетворень відносно посткомуністичної трансформації дозволяє розподілити її на такі два окремих процеси: руйнування існуючих структур авторитарної влади та

створення нових політичних інститутів [6, с.138].

Виділення даних етапів уявляється доречним з точки зору аналізу перетворень, що відбуваються у посткомуністичних країнах в цілому та в Україні, зокрема, адже для цілої низки посткомуністичних країн політичний порядок усе ще значною мірою визначається завданнями першого етапу демократизації, тобто завданнями становлення і зміцнення інституціональних основ нової політичної системи, аніж завданнями другого етапу суспільної трансформації, тобто формуванням позитивного консенсусу відносно норм і правил функціонування демократичної системи [6, с.139]. Що ж стосується безпосередньо України, то тут, зокрема, ще є далеким від свого завершення такий важливий для першого етапу демократизації процес, як становлення партійно-політичної системи — існуюча система партій залишається надзвичайно фрагментованою. Не знайшли своєї остаточної демократичної форми відносини між державною владою та місцевим самоврядуванням, у нерозвиненому стані перебуває громадянське суспільство та ін.

Порівняння процесів демократизації у сучасному світі свідчить про те, що найбільш успішні з них мали спільну загальну логіку та послідовність дій і процесів. Проте виникає питання: в якій мірі загальна модель успішної демократизації може бути застосована до різноманітних посткомуністичних трансформацій? На думку М. Макфола, специфіка посткомунізму (за вихідними умовами, завданнями, політичними акторами та ін.) є настільки великою, що порівняння його з іншими поставторитарними демократизаціями практично позбавлене підстав. Зокрема, як свідчить аналіз, проведений М. Макфолом, у випадку посткомуністичних трансформацій базові посилки конвенціональної транзитологічної моделі (уявлення про те, що виходом з політичної кризи, яка виникає внаслідок приблизної рівноваги консервативних і реформаторських сил, є пакт, що створює основи для успішної демократизації, та ідея нав'язування демократії «зверху» внаслідок компромісу еліт) не працюють [7, с.185]. Посттоталітарний

розвиток країн Східної Європи чітко вказує на неадекватність спроб віднести всю сукупність траєкторій політичних трансформацій до будь-якої універсальної транзитологічної парадигми. У реальному різноманітті успішних і неуспішних транзитів були і переходи від лібералізації до пакту й демократизації з наступним просуванням до демократичної консолідації, і реформи, здійснювані елітними групами, і випадки нав'язування (привнесення) демократизації зверху, і масові повстання проти диктатури [7, с.186]. Таким чином, можна відзначити наявність не тільки сутнісно різних процесів, але й широкого спектру результатів політичних трансформацій — від консолідації ліберальних демократій до появи цілком сформованих різновидів неоавторитаризму. У цілому, можемо зазначити, що, на відміну від латиноамериканських і азійських країн, у яких більша частина транзитів мала «нав'язаний» характер і реалізовувалася під керівництвом еліт, специфічною рисою посткомуністичних трансформацій є не тільки більша диференційованість їх моделей, але й змішаний тип змін (поєднання ознак різних типів демократичного транзиту). Так, І. Яжборовська, аналізуючи досвід здійснення демократичних транзитів у Центрально-Східній Європі, відзначає повну «відсутність «чистих» типів консолідації, які не проглядаються ані у варіанті перетворень, ані в нав'язаному або договірному встановленню нових правил гри» [8, с.46]. Тож зазначені проблеми режимної консолідації вказують на низький ступінь ефективності аналізу траєкторій посткомуністичних трансформацій у термінах «перехідності». Транзит, як такий, не означає гарантованого переходу до демократії (й тим більше — її консолідацію) — це лише процес переходу від одного політичного стану до іншого, про що й свідчить реальна багатомірність, різновекторність руху та розмаїтість кінцевих форм політичних трансформацій, що відбуваються.

Ступінь та ефективність процесу посттоталітарної трансформації залежать від сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів. До перших слід віднести наявність і характер «передавторитарного» політичного

досвіду; тип і особливості недемократичного режиму, що розпадається; стратегії, які обираються ключовими політичними акторами у процесі транзиту, та ін.; до других — ступінь залучення до міжнародних структур й інститутів; масштаби міжнародної політичної, економічної та іншої підтримки тощо [9, с.123]. У той же час деякі автори акцентують увагу на визначальній ролі таких структурних передумов демократичної консолідації, як «громадянська» політична культура й громадянське суспільство [10, с.108-113], відносно високий рівень соціально-економічного розвитку в поєднанні з помірною інфляцією та зменшенням майнової нерівності [11, с.33], а також більш-менш рівномірний розподіл сукупних суспільних ресурсів — економічних, політичних, ідеологічних, інтелектуальних та ін. [12, с.137]. Можна виділити й інші особливості посткомуністичних трансформацій, зокрема, — необхідність одночасного перетворення політичної та економічної сфер, пошуки національно-державної ідентичності, відсутність або аморфність громадянського суспільства тощо.

Так, на думку багатьох вчених, посткомуністичний розвиток виявляється не в одній, а одразу в декількох трансформаціях, які поєднують відразу кілька цілей та траєкторій розвитку: створення плюралістичної політичної системи, формування нового державного устрою, перехід до ринкової економіки, становлення інноваційних норм і практик та ін. Найбільшу увагу дослідників було спрямовано на осмислення феномена одночасних радикальних реформ у політичній та економічній сферах, позначуваного терміном «подвійний перехід». Проте аналіз трансформаційних процесів, які відбувалися в країнах Східної й Центральної Європи наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., дозволяють стверджувати, що в багатьох східноєвропейських країнах відбувалася не «подвійна» (політико-економічна), а навіть «потрійна» трансформація — політична, економічна та національно-територіальна (державна). Такий «потрійний характер» радикальних перетворень у посткомуністичному світі (створення плюралістичної політичної системи, ринкової

економіки та нової державності) відзначають багато сучасних дослідників. Так, наприклад, В. Банс наголошує, що посткомунізм — це щось більше, ніж перехід до демократії: це революція, що поширюється на політику, економіку та громадське життя [13, с.117]. К. Оффе відзначає специфіку східноєвропейської трансформації, що суттєво відрізняється від процесів демократизації в інших регіонах світу, сутність якої відображається в «дилемі одночасності» — в переході до демократії, ринку та побудови національної держави [14, с.6–22].

Істотною відмінністю також є те, що посткомуністичні (і насамперед — пострадянські) держави запозичують західні політичні інститути, які багато в чому є нетрадиційними для національного політичного життя. У цьому контексті виникає проблема адаптації політичних інститутів до нових національно-історичних умов. Адаптація інститутів, як правило, відбувається протягом досить тривалого періоду часу, що позначається на їх ефективності. Досвід пострадянських трансформацій чітко показав, що пряме перенесення на національний ґрунт ліберально-демократичних інститутів без урахування регіональної та національної специфіки призводить до перекручування не тільки самих трансформаційних процесів, але й їх результатів. Т. Карозерс, підкреслюючи, що проблеми ефективності демократії можуть суттєво послабити нові демократичні режими, називає такі основні причини неефективності демократії в країнах «третьої хвилі»: слабкість державних інститутів, корумпованість правлячої еліти, недосконалість системи політичного представництва та підзвітності влади [15, с.78].

Центральним питанням політичних трансформацій є політико-правовий характер державної влади та її здатність забезпечити стабільність функціонування політичної системи в цілому. Одним із дієвих інструментів процесу демократичної трансформації держави, підвищення рівня ефективності функціонування її інституційної системи є також модернізація інституту права, що полягає у «гармонізації, врівноваженні суспільних, особливо політико-

владних інтересів та їх узгодженні, з одного боку, з загальнолюдськими вимірами демократії, а з іншого, — з конкретними можливостями її реалізації в умовах нової політичної та правової реальності» [16, с.65].

Політична інституціоналізація є найважливішою умовою політичної стабільності та ефективності, яка, у свою чергу, залежить від ступеня стабільності політичних структур, їх адаптивності, складності та інтегрованості. Звідси виникає проблема узгодження інституціональної та соціокультурної складових політичних систем, що трансформуються. Відмітною ознакою посткомуністичного розвитку стає невідповідність між сформованою інституціональною структурою та цінностями, нормами, станом політичної і правової свідомості. Розвиток демократичного процесу призводить до формування відповідних демократичному суспільству структур суспільної свідомості, що, у свою чергу, надає новій демократії певну стабільність, дозволяє їй вирішувати більш складні проблеми, підвищує її ефективність і, тим самим, збільшує її здатність до зміцнення та подальшого розширення демократичних орієнтацій у самій масовій свідомості. Однак радикальні політичні, правові та економічні реформи, часто пов'язані з падінням рівня життя населення, призводять до девальвації ще не усталених демократичних цінностей. У подібних ситуаціях виникає невідповідність інституціонального устрою, властивого новому, демократичному ладу, та культурно-психологічних настанов і моделей поведінки, властивих старому режиму [17, с.94].

Серед факторів, що суттєво ускладнюють формування стійкої демократії в посткомуністичних країнах, варто також відзначити вкрай слабку розвиненість структур громадянського суспільства, з чим пов'язується досить велика кількість специфічних труднощів і проблем посткомуністичного переходу. Так, О. Бродовська підкреслює, що недостатній розвиток здатності суспільства до самоорганізації спричиняє утворення мобілізаційної моделі політичної участі та закріплює монособ'єктність влади, представники якої лише на декларативному рівні керуються засадами демократії.

Для політичної свідомості мас посткомуністичних держав стає характерним розуміння демократії, скоріше, як мети розвитку, а не як механізму повсякденної практики узгодження інтересів громадянського суспільства і владних структур. Невиправдані очікування поряд з відмовою держави від соціального патронажу населення призводять до формування цілої низки протиріч у ціннісних системах суспільств, що переживають посткомуністичні трансформації [17, с.94].

Висновки

Отже, розглянуті особливості суспільно-політичного розвитку посткомуністичних країн зі всією очевидністю свідчать про неможливість трактування посткомуністичних трансформацій останніх десятиліть у межах єдиної транзитологічної парадигми, адже вони мають іншу стадіальність, відрізняються специфічною ієрархією процедурних та структурних факторів, мають змішаний характер форм транзиту, характеризуються наявністю одночасних перетворень у різних сферах життя суспільства та ін. Особливості соціально-політичного розвитку посттоталітарних країн зумовлюються такими факторами, як наявність або відсутність демократичних традицій, соціально-економічні та соціокультурні деформації комуністичного періоду розвитку, механічне запозичення існуючих моделей перетворень, вплив глобальних трансформаційних процесів та ін. Тож у теоретико-методологічному плані є некоректним зводити їх зміст до спрощеної концепції «переходу» від авторитаризму до демократії. При цьому особливості сучасних посттоталітарних трансформацій, зокрема, — кардинальні розходження у наслідках режимних перетворень, актуалізують питання щодо оновлення існуючих уявлень про політичні зміни та політичний розвиток з урахуванням різновекторного характеру трансформаційних процесів у сучасному світі.

Література:

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века /-

С. Хантингтон : пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2003. — 368 с.

2. Brzezinski Z. The Great Transformation / Z. Brzezinski // The National Interest. – 1993. – №33. – Р. 3-13.

3. Бурдяк В. Наукові підходи до дослідження і розуміння політичної демократизації в країнах ЦСЄ /- В. Бурдяк, Ю. Макар // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 12. – С. 209-219.

4. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6-17; № 2. – С. 20-30.

5. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М.: РОССПЭН, 1999. – 320 с.

6. Вайнштейн Г. И. Закономерности и проблемы посткоммунистических трансформаций / Г. И. Вайнштейн // Политические институты на рубеже тысячелетий [Сборник статей]. – Дубна : Феникс, 2001. – С.136-170.

7. Макфол М. Опасности затаившегося переходного периода / М. Макфол // Pro et Contra. – 1999. – Т.4. – С. 175-190.

8. Яжборовская И. С. Специфика трансформаций в Центрально-Восточной Европе. Демократические переходы: варианты путей и неопределенность результатов (круглый стол) / И. С. Яжборовская // Полис. – 1999. – № 3. – С. 30-51.

9. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты / А. Ю. Мельвиль // Политология: Лексикон / Под ред. А. И. Соловьева. М. : РОССПЭН, 2007. – С.123-134.

10. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.

11. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // Путь. Международный философский журнал. – 1993. – № 3. – С. 3-56.

12. Сморгунов Л. В. Сравнительная политология. Теория и методология измерения демократии / Л. В. Сморгунов. – СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 376 с.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто зміст сучасних теоретичних та методологічних підходів до вивчення суспільно-політичних трансформацій у посттоталітарних країнах. Визначено методологічну обмеженість парадигми транзиту щодо аналізу сутності сучасних посттоталітарних трансформацій. Проаналізовано основні ознаки та особливості суспільно-політичних трансформацій у посттоталітарних країнах.

SUMMARY

The content of main contemporary theoretical and methodological approaches to the social and political transformations in the post-communist countries is considered. Methodological limitation of the paradigm of transit approach to understanding post-totalitarian transformations is approved. Analyzes of the main specific features of post-totalitarian transformation were prepared.

13. Банс В. Элементы неопределенности в переходный период / В. Банс // Полис. – 1993. – № 1. – С. 116–124.

14. Оффе К. Дилемма одновременности: демократизация и рыночная экономика в Восточной Европе / К. Оффе // Повороты истории. Т. 2. – Санкт-Петербург–Москва–Берлин: Европ. ун-т: Летний сад: Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2003. – 396 с.

15. Карозерс Т. Трезвый взгляд на демократию / Т. Карозерс // Pro et Contra. – 2005. – Т. 28. – № 1. – С. 73–81.

16. Бунецький Л. Л. Трансформація інституційних процесів в Україні:

пострадянська деінституціоналізація та особливості становлення політичних інститутів / Л. Л. Бунецький // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2 (34). – С. 59–70.

17. Бродовская Е. В. Коэволюция институциональных и социокультурных составляющих трансформации политической системы современной России: монография [Текст] / Е. В. Бродовская. – Тула : Изд-во ТулГУ, 2009. – 212 с.

АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права і процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

САВЧЕНКО Анастасія Олександрівна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК351.713(477)

В статті досліджено адміністрування податків та зборів органами фіскальної служби в сучасних умовах розвитку країни. Для цього дано визначення податкової адміністрації, розглянуто макро- та мікрорівні адміністрування податків, розкрито елементи процесу податкової адміністрації. Також у роботі охарактеризовано діяльність Державної фіскальної служби України та Головного управління Державної фіскальної служби в Харківській області, проведено аналіз податкових надходжень до бюджету держави та визначено бюджетне навантаження платників податків.

Ключові слова: адміністрування податків, податкова система, органи Державної фіскальної служби України у Харківській області, Податковий кодекс України, податкові надходження, відшкодування ПДВ.

Постановка проблеми

Національною потребою для інтеграції України до Європейського співтовариства є створення міцного економічного базису та розбудова в нашій країні демократичного громадянського суспільства. Для виконання цих завдань у державі повинна бути розроблена раціональна податкова політика, стратегічною метою якої є створення стабільної податкової системи, яка забезпечувала б достатній обсяг надходжень фінансових ресурсів до бюджетів усіх рівнів, що сприяло б виконанню державою та її органами всіх покладених на них функцій. Без

формування досконалої податкової системи неможливі радикальні економічні реформи в країні, оскільки функціонування ринкової економіки потребує створення міцної фінансової бази.

Стан наукової розробленості

Проблемам розвитку податкової політики та діяльності органів фіскальної служби присвячено чимало праць таких науковців, як Бандурка О.М., Воронова Л.К., Битяк Ю.П., Комзюк А.Т., Петков В.П., Рябченко О.П., Іванов Ю.Б., Когановська (Кушнарєва) Т.Є., Коваль В.Ф., Кучерявенко М.П., Покатаєва О.В., Понікаров В.Д., Попова С.М., Проценко Т.О., Савченко Л.А., Симов'ян С.В., Угровецький О.П. та інші. Проте чимало питань, пов'язаних з адмініструванням податків та зборів органами фіскальної служби нашої держави, поки що залишаються нерозв'язаними і потребують додаткового вивчення.

Мета і цілі статті

Метою даної статті є дослідження адміністрування податків та зборів органами Державної фіскальної служби України, зокрема у Харківській області.

Виклад основного матеріалу

Існують різні види адміністрування в економічній сфері. Серед них податкове адміністрування є комплексом правових, організаційних і фінансових заходів держави для забезпечення нормального функціонування

системи оподаткування, забезпечення своєчасної і повної сплати податків і зборів з метою задоволення фінансових потреб суспільства та розвитку економіки країни шляхом перерозподілу фінансових ресурсів. Відомо, що адміністрування податків і зборів є однією з найважливіших ознак держави та необхідною умовою її існування. Адміністрування процесів оподаткування об'єднує за допомогою однієї ідеї комплекс заходів, спрямованих на забезпечення виконання законодавчих та нормативно-правових актів. Об'єктом адміністрування є процес узгодження й погашення податкових зобов'язань платників податків. Метою адміністрування є забезпечення погашення податкових зобов'язань платників шляхом оптимального втручання в їхню господарську діяльність через застосування законодавчо встановлених механізмів і процедур [1, с. 33].

Бандурка О.М. вважає, що під податковим адмініструванням слід розуміти сукупність норм (правил), методів, засобів і дій, за допомогою яких спеціально уповноважені органи держави здійснюють управлінську діяльність у податковій сфері, спрямовану на контроль за дотриманням законодавства

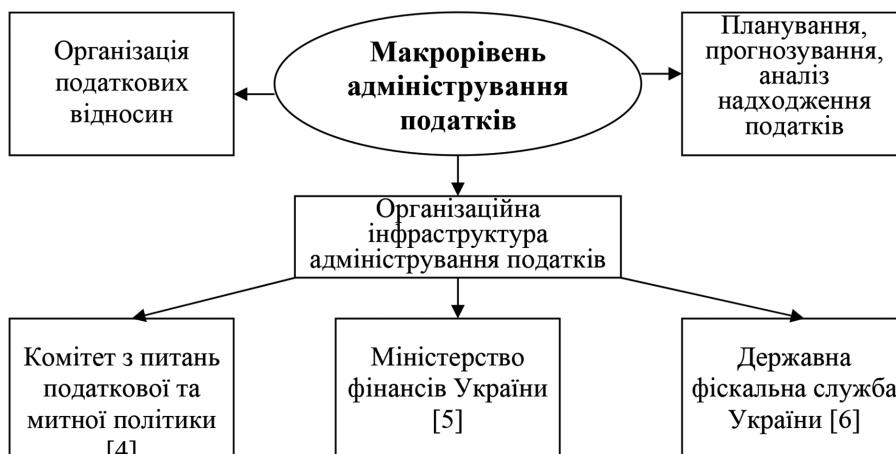

Рис. 1. Адміністрування податків на макрорівні

про податки та збори (обов'язкові платежі), за правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю внесення у відповідні бюджети податків і зборів, а у випадках, передбачених законами України, – за правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю надходжень у відповідний бюджет інших обов'язкових платежів та притягнення до відповідальності порушників податкового законодавства [1, с. 33].

Більш точно, в сучасних умовах, можна дати таке визначення адміністрування податків – це регламентована законами та іншими правовими актами організаційна, управлінська діяльність уповноважених державних органів за дотриманням податкового законодавства, забезпеченням повноти та своєчасності надходження податків до бюджетної системи, притягненням до відповідальності порушників податкового та іншого законодавства, коли здійснення контролю за цим законодавством покладається на ці державні органи [2, с. 122 – 123].

У науковій літературі адміністрування податків розглядається на макрорівні (рис. 1.) та мікрорівні (рис. 2.).

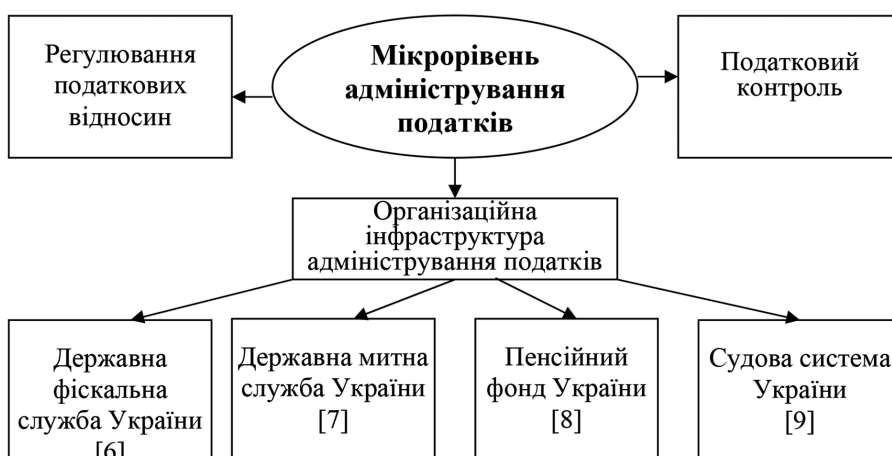

Рис. 2. Адміністрування податків на макрорівні

Регламентує діяльність з податкового адміністрування розділ II Податкового кодексу України [3]. Зокрема, цим розділом Кодексу встановлюється:

- порядок подання податкової звітності платниками податків;
- правила надання податкової консультації;
- порядок визначення сум податкових або грошових зобов'язань платника податків, порядок їх сплати та оскарження рішень контролюючих органів;
- встановлюється сутність податкового контролю;
- наводиться порядок обліку платників податків;
- описується порядок та використання податкової інформації;
- регламентується порядок проведення контрольних перевірок;
- визначаються джерела сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу, розкривається зміст податкової застави та сутність адміністративного арешту майна платника податків;
- правила узгодження податкового боргу в міжнародних правовідносинах;
- встановлюється відповідальність за порушення законів з питань оподаткування, іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи податкового контролю, та строки давності для застосування штрафних санкцій.
- встановлюється сутність податкового контролю;
- наводиться порядок обліку платників податків;
- описується порядок та використання податкової інформації;
- регламентується порядок проведення контрольних перевірок;

– визначаються джерела сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу, розкривається зміст податкової застави та сутність адміністративного арешту майна платника податків;

– правила узгодження податкового боргу в міжнародних правовідносинах;

– встановлюється відповідальність за порушення законів з питань оподаткування, іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи податкового контролю, та строки давності для застосування штрафних санкцій.

Однак в існуючих правових нормах податкового адміністрування є значні недоліки, прогалини, і розробляються вони без єдиного концептуального підходу до змісту. Все це призводить до масового ухилення від сплати податків, «втечі» капіталу за кордон та частих змін Податкового кодексу України.

Елементи процесу адміністрування податків та зборів органами Державної фіскальної служби України представлено на рис. 3.

Органи Державної фіскальної служби України є спеціально створеними органами адміністративної юрисдикції для адміністрування податків [10, с. 42]. Їх діяльність відповідає конституційно та законодавчо

Рис. 3. Елементи процесу адміністрування податків та зборів органами Державної фіскальної служби України

визначеним цілям держави і ґрунтується на відповідних принципах.

Головне управління Державної фіскальної служби України у Харківській області (далі – ГУ ДФС) є територіальним органом Державної фіскальної служби, який підпорядковується Державній фіскальній службі України (далі – ДФС).

ГУ ДФС забезпечує реалізацію повноважень ДФС на території Харківської області. У своїй діяльності ГУ ДФС керується Конституцією та законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства фінансів України, що належать до компетенції ДФС, наказами ДФС, дорученнями Голови ДФС, його першого заступника та заступників, іншими актами законодавства [11].

Основними завданнями ГУ ДФС є:

– забезпечення реалізації державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи,

– забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного (при виконанні повноважень з контрольно-перевірочної, оперативно-розшукової роботи, досудового розслідування, перевірок фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом) законодавства,

– здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів,

– забезпечення реалізації державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів,

– забезпечення реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску,

– забезпечення реалізації державної політики у сфері контролю за своєчасністю

здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги),

– забезпечення реалізації державної політики у сфері контролю за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

ГУ ДФС, виконуючи обов'язки з адміністрування податків, взаємодіє в установленому порядку з Митницею відповідного регіону, Харківською обласною радою та облдержадміністрацією, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, підприємствами, установами, організаціями на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. ГУ ДФС у межах повноважень, на основі і на виконання доручень ДФС видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує і контролює їх виконання. Утворюється ГУ ДФС у порядку, передбаченому статтею 21 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [12].

Станом на 01.01.2016 року за даними Державної казначейської служби України органами Державної фіскальної служби (ДФС) України забезпечено фактичних надходжень (збір) податків і зборів (обов'язкових платежів) до Зведеного бюджету України 587 054,9 млн. грн., з них 487 658,6 млн. грн., або 83,1 % – до Державного бюджету.

Найбільшу питому вагу в загальній сумі збору до державного бюджету складають надходження з:

– податку на додану вартість із ввезених на територію України товарів (138 764,3 млн. грн., або 28,5 %);

– податку на додану вартість із вироблених в Україні товарів (збір) (106 742,3 млн. грн., або 21,9 %);

– акцизного податку з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (38 783,8 млн. грн., або 8,0 %);

– податку на прибуток підприємств (34 776,3 млн. грн., або 7,1 %).

Найбільш значні суми збору забезпечено територіальними органами ДФС України:

– Міжрегіональним головним управлінням ДФС – Центральним офісом з обслуговування великих платників – 142 899,1 млн. грн., або 29,3 %;

– у м. Києві – 97 012,7 млн. грн., або 19,9 %;

– у Київській області – 38 401,2 млн. грн., або 7,9 %.

Динаміка податкових надходжень в Україні в січні, лютому та березні 2016 року наведена на рис. 4.

Для виконання всіх поставлених завдань із забезпечення збору платежів до Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а також завдання по напрямках роботи Головного управління ДФС у Харківській області (далі – ГУ ДФС) та відповідно до вимог наказу Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) від 11.11.2014 р. № 262 визначаються прогнозні надходження до бюджетів усіх рівнів у розрізі податків, зборів та інших платежів, ДПІ, ОДПІ ГУ ДФС (далі – підпорядкованих ДПІ) та бюджетоформуючих платників податків, які у визначені терміни надаються до ДФС.

Органами фіскальної служби також здійснюється моніторинг прогнозних надходжень, проводиться аналіз бази оподаткування та очікуваного виконання індикативних показників на звітний період та наростаючим підсумком, який надається керівництву ГУ ДФС для оперативного реагування, а при необхідності до підпорядкованих ДПІ направляються телеграми для прийнят-

тя оперативних рішень по виправленню негативних ситуацій по збору платежів.

Також органами фіскальної служби проводиться аналіз переліків підприємств, відібраних на рівні ДФС, та результатів відпрацювання підприємств групи ризику (отриманих від підпорядкованих ДПІ), який надається керівництву ГУ ДФС для оперативного реагування. Крім того, відповідна інформація, підготовлена на селекторні наради, заслуховування та колегії ДФС, оперативні наради та заслуховування підпорядкованих ДПІ, надсилається до ДФС щотижнево (про підвищення ефективності відпрацювання «ризикових» підприємств) та щомісячно (пропозиції щодо виведення підприємств із «ризикових» категорій).

Здійснюється щомісячний аналіз наявної бази оподаткування, показників, які на неї впливають (зокрема обсягів нарахувань,

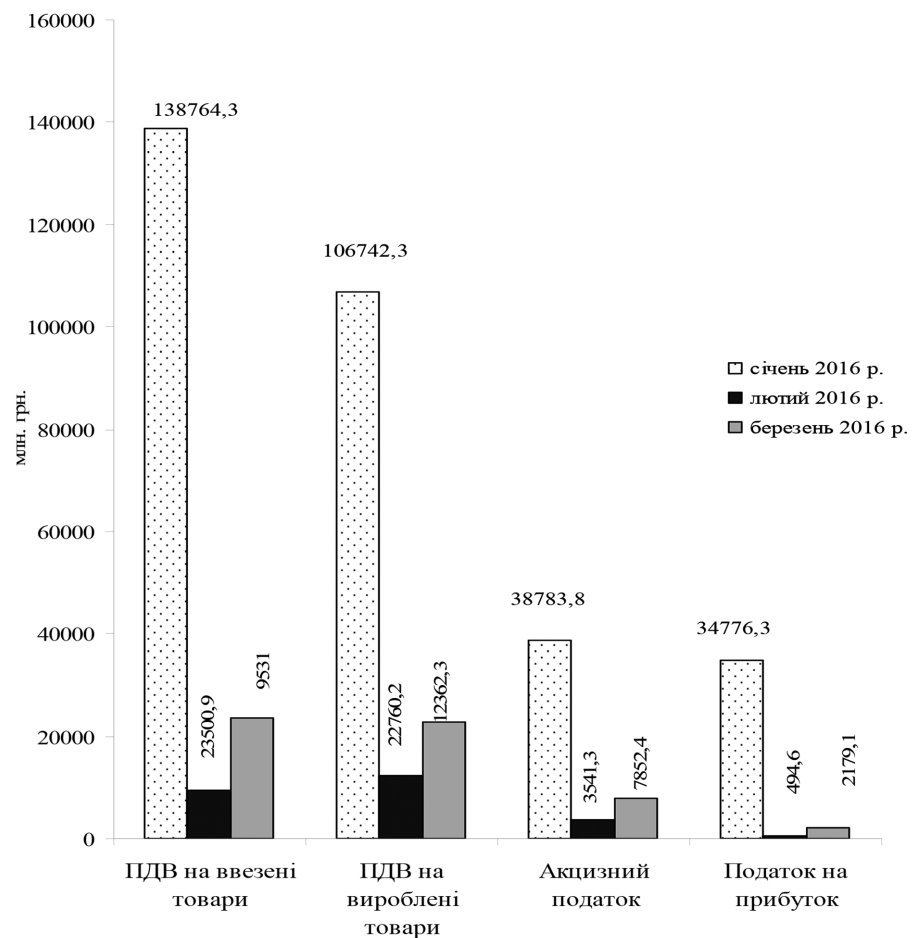

Рис. 4. Динаміка податкових надходжень в Україні за перший квартал 2016 року

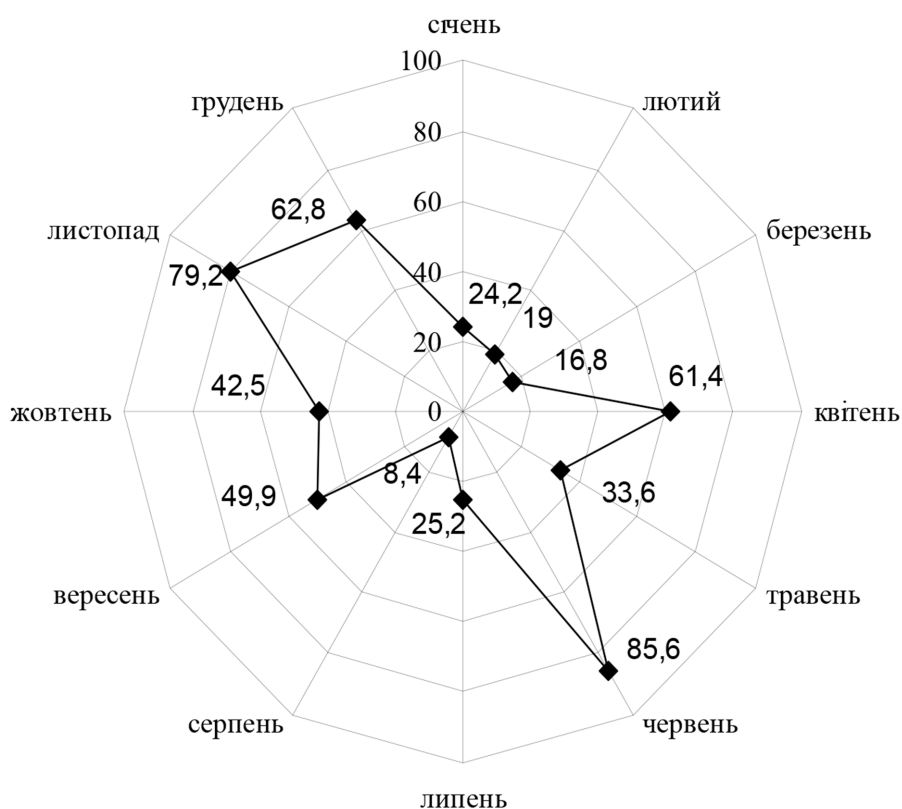

Рис. 5. Заявлено до відшкодування ПДВ платникам податків органами ДФС України в Харківській області, млн. грн.

надміру сплачених платежів, відшкодування ПДВ, упередження безпідставно заявленого до відшкодування ПДВ, втрат бюджету від діяльності підприємств – «мінімізаторів», обсягів податкового боргу тощо), наявних резервів збільшення надходжень, зокрема по підприємствах ризикових категорій, у розрізі бюджетів, платежів та підпорядкованих ДП. За його результатами здійснюється оперативне реагування керівництва ГУ ДФС на мобілізацію платежів до бюджету та готовляться накази про індикативні показники доходів до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на кожний звітний місяць.

З метою виконання бюджетних призначень у 2015 році, визначених ДФС України в Харківській області, здійснено комплекс заходів, спрямованих на забезпечення повноти і своєчасності сплати податку на додану вартість, зокрема: забезпечено щомісячний аналіз декларацій з ПДВ, за результатами якого для вжиття відповідних заходів відбиралися платники ПДВ, по яких не забез-

печено темпи росту обсягів постачань та нарахувань ПДВ, що декларують незначні суми до сплати в бюджет у порівнянні зі значними обсягами постачання, якими надано уточнюючі розрахунки з «негативною» динамікою, що нівелюють податкові зобов'язання від'ємним значенням, накопичують від'ємне значення сум ПДВ, які після бюджетного відшкодування включаються до складу податкового кредиту наступного податкового періоду. За результатами аналізу надано критичні зауваження до роботи підпорядкованих

державних податкових інспекцій.

Відповідно до проведеного аналізу структури пільг по ПДВ (по юридичних особах) у загальній сумі пільг найбільшу питому вагу мають переваги в оподаткуванні, що за економічною сутністю не є фінансовою підтримкою платника. З них найбільші суми, які оподатковуються за нульовою ставкою з вивезення товарів за межі митної території України у митному режимі експорту, (код 14010394) – 814,0 млн. грн. або 30,4 % від загальної суми отриманих по податку.

Протягом 2015 року 201 підприємством Харківської області заявлено до відшкодування податку на додану вартість на рахунки платників 553,8 млн. грн., з них 526,1 млн. грн. або 95,0 % за рахунок підприємств – експортерів (на 01.01.2015 р. – 498,6 млн. гривень).

На рис. 5 та рис. 6 зображено, скільки заявлено до відшкодування ПДВ платникам податків та скільки відшкодовано органами Державної фіскальної служби в Харківській області за 2015 рік.

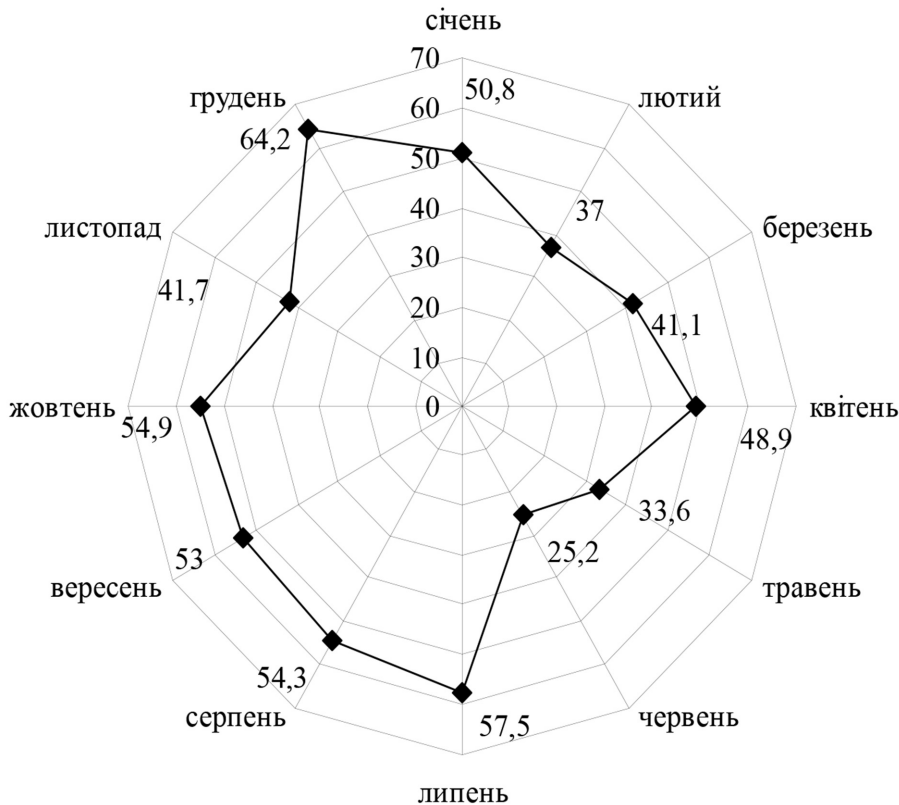

Рис. 6. Відшкодовано ПДВ платникам податків органами ДФС України в Харківській області, млн. грн.

Зростання заявок по відшкодуванню грошових коштів платника ПДВ обумовлено насамперед збільшенням обсягів експортних операцій підприємствами, які декларують суми до відшкодування.

Протягом 2015 року 197 підприємствам Харківської області відшкодовано податок на додану вартість 540,4 млн. грн., що у порівнянні з аналогічним періодом минулого року більше на 138,5 млн. грн. (на 01.01.2015 р. – 401,9 млн. гривень).

В автоматичному режимі органами фіскальної служби в Харківській області 84 платникам відшкодовано 135,4 млн. грн., або 25,1 %, що більше, ніж за аналогічний період минулого року на 52,6 млн. грн. (на 01.01.2015 р. – 82,8 млн. гривень). Рівень «автоматичного відшкодування» складає 25,1 % від загально відшкодованої суми грошовими коштами.

Отримувачами права на автоматичне бюджетне відшкодування є підприємства-виробники, які експортують свою продукцію на зовнішні ринки.

Висновок

Таким чином, дотримання принципів адміністрування податків і зборів зі сторони органів фіскальної служби підвищить ефективність процесів мобілізації надходжень коштів до бюджетів усіх рівнів та перетворення Державної фіскальної служби України з фіскального відомства на сервісну установу європейського зразка, що є основною метою її діяльності на сучасному етапі розвитку нашої держави. Особливо це важливо сьогодні, коли Кабінет Міністрів України розробив проект нового Податкового кодексу

України, який повинен значно спростити процедуру податкового адміністрування та покращити бізнес-клімат у нашій державі, що об'єктивно зменшить підстави для ухилення від сплати податків.

Література

1. Бандурка О.М. Податкове право. Науково-практичний посібник / Бандурка О.М., Понікаров В.Д., Попова С.М. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
2. Попова С.М. Адміністративно-правовий статус податкових органів України: монографія / С.М. Попова. – Харків: Золота миля, 2012. – 386 с.
3. Податковий кодекс України від 23 грудня 2010 року. – № 2856-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>, // Відомості Верховної Ради України, 2011. – № 13 – 14, № 15 – 16, № 17. – Ст. 112.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено адміністрування податків та зборів органами фіскальної служби в сучасних умовах розвитку країни. Для цього надано визначення податкового адміністрування, розглянуто макро- та мікрорівні адміністрування податків, розкрито елементи процесу податкового адміністрування. Також в роботі охарактеризовано діяльність Державної фіскальної служби України і Головного управління Державної фіскальної служби у Харківській області, проведено аналіз податкових надходжень до бюджету держави та визначено бюджетне відшкодування платникам податків.

SUMMARY

The paper studied the administration of taxes and fees of fiscal service agencies in the modern development of the country conditions. For this purpose a definition of tax administration, discussed the macro- and micro-levels of tax administration, revealed the elements of the process of tax administration. Also described in the activity of the State Fiscal Service of Ukraine and the Main Department of the State Fiscal Service in Kharkiv region, conducted an analysis of tax revenues to the state budget and determined the budgetary compensation to taxpayers.

4. Комітет з питань податкової та митної політики / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komity?pidid=2636

5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

6. Офіційний портал Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/struktura/aparat/>

7. Офіційний вісник України / Державна митна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/524-derzhavna-mitna-sluzhba-ukrayini/publisher>

8. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

9. Офіційний веб-портал Судової влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/>

10. Проценко Т.О. Правове забезпечення адміністрування податків та митних платежів: монографія / Т.О. Проценко. – К., 2006. – 546 с.

11. Офіційний портал Територіальних органів ДФС у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/golov-upr/>

12. Про центральні органи виконавчої влади: закон від 17.03.2011р. № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ РАД ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ

КОРОПАТНІК Ігор Михайлович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансів і права, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.95

В статті досліджуються особливості функціонування громадських рад при Міністерстві оборони України як форма взаємодії між Вооруженними Силами України і громадянським суспільством. На основі аналізу правового регулювання їх діяльності зроблено висновок про створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства і його підтримки на нормативно-правовому рівні.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські ради, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, правове регулювання, нормативно-правовий акт.

Важливою формою соціального діалогу з широкими колами громадянського суспільства є діяльність громадських рад при органах виконавчої влади, у тому числі Міністерстві оборони України. Представництво в них передбачає членство всіх інститутів громадянського суспільства (громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, творчих спілок, професійних спілок, недержавних засобів масової інформації тощо), отже, дає змогу враховувати під час прийняття управлінських рішень результати зворотного зв'язку з широкими верствами громадянськості. Вказане обумовлює актуальність дослідження діяльності громадських рад при Міністерстві оборони України у сучасних умовах.

Проблеми розвитку громадянського суспільства висвітлені у роботах таких науковців, як М.О.Баймуратов, Ю.П.Барабаш,

М.М.Денісова, М.В.Денисюк, П.А.Дігтяр, С.Г.Дробязко, А.Ф.Карась В.Б.Ковальчук, А.М.Колодій, В.О.Корнієнко, І.О.Кресіна, О.С.Лотюк, П.М.Любченко, О.В.Скрипнюк, Ю.С.Шемшученко та інших авторів. Разом з тим діяльність громадських рад у Збройних Силах України ще не була предметом окремого наукового аналізу.

Метою написання статті є висвітлення особливостей діяльності громадських рад при Міністерстві оборони України як форми взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством.

Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органу виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації також затверджено вищезазначеною постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. Громадська рада при вищевказаних державних органах визначається ним як тимчасовий консультативно-дорадчий орган, утворений для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [1].

Громадська рада при Міністерстві оборони України діє на постійній основі з метою забезпечення транспарентності діяльності Міністерства, налагодження системного діалогу з громадськістю, залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання їм доступу до інформації про діяльність Збройних Сил України [2].

Як зазначено вище, до складу громадської ради при міністерстві, до іншого центрального органу виконавчої влади можуть бути обрані представники інститутів громадянського суспільства, але тих, що провадять свою діяльність у сфері, пов'язаній з діяльністю відповідного органу, та в статуті (положенні) яких визначені відповідні цілі і завдання діяльності [1]. Так, до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України, яка налічує 105 членів, входять представники громадських організацій «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій та ветеранів військ зв'язку», «Об'єднання ветеранів-підводників військової служби міста Одеси та Одеської області імені М. О. Луніна», «Закінчимо війну», «Спілка громадських організацій України «Народна рада», «Ми народ України», «Об'єднання ветеранів розвідки України», української спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), «Української асоціації лікарів-психологів», «Організації солдатських матерів України», благодійних фондів «Турбота поколінь», «Миролюб», «Фонд економічної, правової та інформаційної підтримки військовослужбовців запасу», міжнародної асоціації ветеранів, пенсіонерів та працівників підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю «Єдність патріотів», «Федерації літакового спорту України», правозахисних організацій «Спільна мета» та «Рада юристів України», «Організації ветеранів України», громадської спілки «Правий сектор Солом'янка», «Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнсько-військового братства» та багатьох інших [3].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» зазначається, що основними завданнями громадської ради є: сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю органу; сприяння врахуванню органом громадської думки під час формування та реалізації державної політики [1].

Громадську раду очолює голова, який обирається з числа членів ради на її пер-

шому засіданні шляхом рейтингового голосування [1]. У свою чергу, з метою налагодження взаємодії між Кабінетом Міністрів України та громадськими радами, утвореними при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, постановою Кабінету Міністрів України від 20.06.2012 № 658 утворено Раду голів громадських рад при органах виконавчої влади, основними завданнями якої визначено сприяння координації діяльності громадських рад при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади; проведення аналізу взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю, рівня забезпечення відкритості та прозорості їх діяльності, підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства з цих питань; інформування представників громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації про реформи, які здійснюються Кабінетом Міністрів України тощо [4].

Положення про Громадську раду при Міністерстві оборони України затверджено рішенням Громадської ради 29 травня 2015 року [5]. На своїх засіданнях за участю представників Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України Громадська рада розглядає та вирішує питання, які стосуються, у першу чергу, медичного забезпечення військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів військової служби, ветеранів війни та членів їх сімей; військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України і молоді та висвітлення цих заходів у військових засобах масової інформації; вдосконалення механізму взаємодії Міністерства оборони України з волонтерами та представниками благодійних організацій, які надають підтримку та допомогу Збройним Силам України; заслуховує звіти щодо виконання кошторису Міністерства оборони України та ін.

Також при Міністерстві оборони України здійснюють свою діяльність Ради волонтерів при Міністерстві оборони України та у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України [6]. Остан-

ня діє на підставі Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 17.03.2009 р. № 115, яким передбачено, що вона є представницьким міжконфесійним консультативно-дорадчим органом, що діє на громадських засадах при Міністерстві оборони України [7]. Її утворено з метою здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням виконання у Збройних Силах України вимог Конституції України, законів України щодо свободи совісті та віросповідання; здійснення практичних заходів, спрямованих на поетапне впровадження у Збройних Силах України ефективної системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства); координації міжконфесійної співпраці у Збройних Силах України; формування механізмів взаємодії Армії і Церкви з питань задоволення релігійних потреб, духовного, патріотичного виховання військовослужбовців, працівників Збройних Сил України та членів їх сімей; здійснення колективних заходів добродійного характеру [7]. До основних завдань, визначених у Положенні про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, відносяться: обговорення актуальних питань забезпечення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України та підготовка взаємоузгоджених пропозицій керівництву Міністерства оборони України; об'єднання зусиль релігійних організацій у сфері духовного та патріотичного виховання захисників Батьківщини; надання пропозицій керівництву Міністерства оборони України щодо направлення кандидатур з числа духовенства для їхньої діяльності у Збройних Силах України в мирний час та особливий період; сприяння всебічному висвітленню релігійного життя у Збройних Силах України засобами масової інформації та ін. [7]. Для забезпечення виконання своїх завдань зазначена Рада має право уносити відповідні пропозиції керівництву Міністерства оборони України; одержувати в установленому порядку від структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генераль-

ного штабу Збройних Сил України, органів військового управління всіх рівнів інформацію з питань, які виносяться на розгляд Ради; звертатися за необхідною інформацією до керівних органів громадських і релігійних організацій; залучати до роботи на громадських засадах релігієзнавців, правників, богословів, експертів, інших фахівців з питань, що виносяться на розгляд Ради тощо [7]. Членами Ради є представники зареєстрованих в Україні конфесій, які є членами Всеукраїнської Ради церков та релігійних організацій та віруючі, які служать у Збройних Силах України. Крім того, на засідання Ради запрошуюються представники структурних підрозділів центрального апарату Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, інших органів державної влади, громадськості, засобів масової інформації тощо. На цих засіданнях обговорюються різноманітні питання у сфері взаємодії між релігійними організаціями і Збройними Силами України, у т.ч. підготовка представників Церков до миротворчого служіння, функціонування каплиць і храмів на території військових частин для задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України різних віросповідань, поточний стан у Міністерстві оборони України щодо функціонування військового капеланства тощо.

Отже, за допомогою діяльності громадських рад в Україні створюються достатньо сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства і його підтримці на нормативно-правовому рівні. Органи державної влади, і Збройні Сили України як складова державно-організаційного устрою, здійснюють кроки, спрямовані на взаємодію із інститутами громадянського суспільства в усьому різноманітті останніх. Проте, недосконалість законодавчих актів, існуюча упередженість з боку державних інституцій, викликана прихильністю до застарілих методів управління, недостатня ініціатива з боку самого громадянського суспільства (що пов'язано з початковим станом його розвитку) становлять певні перешкоди для належної взаємодії між останнім і органами

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості функціонування громадських рад при Міністерстві оборони України як форма взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством. На підставі аналізу правового регулювання їх діяльності зроблено висновок про створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства і його підтримки на нормативно-правовому рівні.

SUMMARY

The article examines the features of the functioning of public councils under the Ministry of Defense of Ukraine as a form of interaction between the Armed Forces of Ukraine and civil society. Based on the analysis of legal regulation of their activities concluded that the creation of favorable conditions for the development of civil society and its support regulatory and legal level.

державної влади в цілому та Збройними Силами України, зокрема.

Література

1. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – Ст. 2945.
2. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік: Указ Президента України від 12.02.2016 № 45/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 14. – Ст. 567.
3. Список представників інститутів громадянського суспільства, які увійшли до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/content/other/list.pdf>.
4. Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої вла-

ди: постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2012 № 658 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 56. – Ст. 2237.

5. Положення про Громадську раду при Міністерстві оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/other/polozhennja_G_R.pdf.

6. Міністерство оборони України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/koordinacijna-rada-z-pitan-rozvitku-kozacstva-v-ukraini>.

7. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України: наказ Міністра оборони України від 17.03.2009 р. № 115 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki/2014/07/08/polozhennya-pro-radu-uspravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini>.

ДО ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС КАДРОВИХ ПРОЦЕДУР У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

ГРИГЧІНА Вікторія Юріївна - заступник начальника Управління, начальник відділу громадянства та реєстрації фізичних осіб ГУДМС в Харківській області
УДК 342.9

В статтє обосновывается целесообразность разграничения правоотношений, возникающих во время кадровых процедур в Национальной полиции Украины. Исследованы сущность и особенности административных и трудовых (индивидуальных и коллективных) правоотношений, которые предложено разграничивать по критериям объекта, субъекта и содержания (особенностей) правоотношений в сфере кадровых процедур в Национальной полиции Украины.

Ключові слова: Національна поліція, поліцейський, адміністративні правовідносини, трудові правовідносини, умови праці, владно-розпорядча діяльність, виконавча влада.

Постановка проблеми та її актуальність

На сьогодні розробка та здійснення кадрових процедур у Національній поліції України об'єктивно є чи не найважливішою складовою процесу організації та управління новоствореним центральним органом виконавчої влади, саме від їх ефективності залежить результативність діяльності Національної поліції і досягнення поставлених цілей реформування вітчизняної міліції. У той же час сутнісна природа й особливості кадрових процедур в Національній поліції України обумовлюють виникнення різних правовідносин, що регулюються нормами декількох галузей права, що, у свою чергу, спричинює виникнення проблеми їх розмежування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Адміністративні, трудові та інші правовідносини у сфері кадрового забезпечення органів державної влади, у т.ч. органів внутрішніх справ, досліджували низка вітчизняних і зарубіжних правознавців: В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, С.Д. Дубенко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.П. Коренєв, О.В. Кузьменко, Н.П. Матюхіна, О.М. Музичук, К.Ю. Мельник, О.Ю. Оболенський, О.І. Павленко, О.В. Петришин, Ю.А. Тихомиров, М.Я. Швець та ін.

Невирішені раніше проблеми

Проте питання розмежування правовідносин, які виникають під час кадрових процедур у Національній поліції України, є практично недослідженим, не виділені чіткі критерії такого розмежування, не окреслено межі, особливо адміністративних і трудових відносин, що суттєво впливає на ефективність і особливості правового регулювання в даній сфері.

Отже, **метою** статті є дослідження правовідносин, які виникають під час кадрових процедур у Національній поліції України, і їх розмежування.

Виклад основного матеріалу

Варто зазначити, що прийняття Закону України «Про Національну поліцію» від

02.07.2015 р. [1] й власне реформа української міліції активізували кадрову роботу в органах внутрішніх справ і, зокрема, в органах новоствореної поліції. Удосконалені кадрові процедури добору й призначення на посаду поліцейського, проходження служби, переміщення й просування по службі, підготовки й перепідготовки поліцейських, атестування, присвоєння та позбавлення спеціальних звань, звільнення і т.п. взаємно обумовлюють виникнення, розвиток і припинення різних правовідносин. Дослідження й розмежування останніх потребує, у першу чергу, чіткого розуміння сутності власне правовідносин.

У теорії права під правовідносинами традиційно розуміють суспільні зв'язки (відносини), які виникають на підставі норм права, і учасники яких мають (є носіями) суб'єктивні права та юридичні обов'язки, забезпечені державою [2, с.82-163; 3, с.349-350; 4]. Крім того, правовідносини є особливою формою соціальної взаємодії, що об'єктивно виникає у суспільстві відповідно до закону, і під час якої учасники реалізують взаємні кореспондуючі права та обов'язки з метою задоволення своїх потреб та інтересів у передбаченому законодавством порядку, який гарантується й охороняється державою в особі уповноважених органів [5, с.16]. При цьому, особливістю правовідносин є їх індивідуалізація, оскільки у них вступають конкретні суб'єкти, і кожен вид правовідносин є індивідуальним [6, с.477]. У той же час вважаємо доречним підкреслити, що хоча й права й обов'язки відповідних суб'єктів є персоніфікованими, порядок взаємодії – чітко регламентованими у відповідності до чинного законодавства, тобто правовідносинами є лише ті відносини, що врегульовані нормами права.

Виходячи з вище сказаного, підтримуємо точку зору більшості правознавців з цього питання, які розглядають правовідносини як врегульовані правом суспільні відносини, що за своєю формою виступають у якості індивідуально визначених зв'язків правомочних та зобов'язаних осіб, взаємна поведінка яких закріплена юридично, а по безпосередньому змісту є взаємодією

цих осіб, які реалізують свої суб'єктивні права та виконують покладені на них юридичні обов'язки і здійснення яких забезпечується засобами державної охорони (О.С. Іоффе, А.М. Колодій, С.О. Комаров, В.В. Копейчиков, В.В. Лазарев, М.І. Матузов, О.Ф. Скакун, М.Д. Шаргородський, Л.С. Явич та ін.).

Слід відмітити, що під час здійснення кадрових процедур у Національній поліції України виникають численні організаційні зв'язки між учасниками цих відносин, які потребують правового регулювання. Таке регулювання відбувається за допомогою адміністративно-правових норм, обумовлюючи важливе місце адміністративних правовідносин у досліджуваній сфері. Як зазначає Я.М. Когут з цього приводу, кадрове забезпечення є функцією саме адміністративної діяльності, спрямованої на реалізацію завдань щодо управління персоналом [7]. Відмітимо, що норми адміністративного права регулюють відносини, які виникають у процесі реалізації виконавчої влади (Національна поліція є центральним органом виконавчої влади), пов'язані із виконавчою і розпорядчою діяльністю її органів, внутрішні організаційні та управлінські відносини у структурі апарату органів виконавчої влади та інших державних органів [8, с.26-30]. Не можна не погодитися і з думкою Ю.П. Битяка стосовно того, що нормами адміністративного права регулюються відносини, як власне у процесі реалізації виконавчої влади (функцій органів Національної поліції), так і здійснення наданих державою функцій і повноважень поза межами цієї гілки влади.

На нашу думку, під час кадрових процедур у Національній поліції України адміністративні правовідносини виникають задля забезпечення організаційних умов для ефективного управління кадрами в Національній поліції, що обумовлює доцільність виокремлення адміністративних правовідносин у системі правовідносин з кадрових процедур у Національній поліції. Норми адміністративного права регулюють правила й порядок прийняття на посаду поліцейського, у т.ч. конкурсні

процедури, порядок проходження служби, процедури атестування, присвоєння й позбавлення спеціальних звань, повноваження посадових осіб в організації трудового процесу, процедури застосування заохочень та дисциплінарних стягнень у поліції, правила користування й оформлення відповідних документів тощо.

Специфічними ознаками адміністративних правовідносин під час кадрових процедур у Національній поліції є наступні: 1) регулюються нормами адміністративного права; 2) адміністративно-правові норми визначають владні повноваження поліцейських, форми й методи їх реалізації, регламентують правовий статус поліцейських; 3) пов'язані із виконавчою і розпорядчою діяльністю органів Національної поліції; 4) виникають у процесі внутрішньої організаційної, управлінської та контрольно-наглядової діяльності з приводу здійснення кадрових процедур; 5) один із суб'єктів обов'язково виражає публічний інтерес (держава в особі керівників вищих органів Національної поліції); 6) за невиконання чи порушення адміністративно-правових норм, які регулюють кадрові процедури в Національній поліції, передбачена юридична відповідальність, у т.ч. адміністративна, та ін.

У той же час адміністративні правовідносини тісно пов'язані з трудовими правовідносинами, які виникають під час кадрових процедур у Національній поліції. Зокрема, як зазначає З.Р. Кісіль, зв'язок адміністративного і трудового права виражається у тому, що значна кількість трудових прав громадян реалізується за допомогою юридичних актів управління, зокрема наказів, що є адміністративними актами (для отримання відпустки, заробітної плати і т.п.). У той же час трудові відносини виникають, як правило, на підставі одностороннього владного волевиявлення відповідних органів управління (наказ про прийняття на службу і т.п.) [9]. На цьому ж наголошує і В.І. Прокопенко, стверджуючи, що вся система органів по працевлаштуванню є адміністративною, і відносини, що виникають між громадянами та цими органами з приводу пра-

цевлаштування, – адміністративними [10, с.27]. Крім того, автор зазначає, що правовідносини, які мають місце внаслідок акта державного органу, з яким працівник не перебуває в договірних відносинах, підпадають під сферу впливу адміністративного права, а ті правовідносини, які випливають із трудового договору, регулюються трудовим правом [10, с.30]. Проте, на наш погляд, усім адміністративним правовідносинам під час кадрових процедур передуює саме укладання трудового договору (контракту) або видання наказу про призначення на посаду.

З питання розмежування адміністративних і трудових правовідносин під час кадрових процедур варто звернути увагу й на точку зору В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Є.В. Курінного, Ю.М. Старилова та ін. науковців, з аналізу досліджень яких випливає, що відносини, які виникають у процесі організації служби, зокрема, у зв'язку з підготовкою, добором і розстановкою кадрів, встановленням правового статусу, заміщенням посад, переміщенням і просуванням по службі мають адміністративно-правовий характер. Натомість відносини, які виникають під час безпосереднього проходження служби, тобто в процесі діяльності працівника всередині державного органу, у процесі організації робочого часу та часу відпочинку, щодо умов праці, оплати праці, дисципліни праці тощо можна віднести до галузі трудового права [11; 12; 13].

Варто відмітити й те, що нормами трудового законодавства установлюється правовий статус поліцейських як учасників саме трудового процесу, у т.ч. регламентуються права, обов'язки та відповідальність керівників органів поліції відповідних рівнів як сторони роботодавця та поліцейських як сторони працівників, а також права трудового колективу й організацій роботодавців і трудового колективу, у т.ч. професійних спілок. Як зазначає В.І. Прокопенко, трудові правовідносини становлять відносини, що виникають із застосування робітниками і службовцями здатності до праці в суспільному виробництві, відносини по працевлаштуванню, ко-

лективні правові відносини і відносини по матеріальному забезпеченню робітників та службовців у разі тимчасової або постійної втрати працездатності [10, с. 20].

На наш погляд, саме в трудових правовідносинах відображається зміст кадрових процедур у Національній поліції щодо проходження служби й зайнятості працівників, щодо укладання трудового контракту (договору) й регулювання підстав його укладання й розірвання, щодо встановлення й регламентації істотних умов праці – робочого часу й відпочинку, внутрішнього трудового розпорядку, службової дисципліни, оплати праці, охорони й безпеки праці, соціального забезпечення, щодо вирішення трудових спорів тощо. Окремо слід виділяти індивідуальні (між окремим поліцейським й роботодавцем – державою в особі відповідного органу Національної поліції) й колективні трудові правовідносини (між трудовим колективом відповідного органу Національної поліції в особі професійної спілки або уповноважених представників та роботодавцем), оскільки на сьогодні колективні трудові відносини виходять на якісно новий рівень, будучи запорукою забезпечення ефективного трудового процесу й соціального партнерства в суспільстві. Зокрема, колективні трудові правовідносини мають місце під час укладання колективних договорів і угод, у т.ч. галузевих, ведення колективних переговорів, вирішення колективних трудових спорів і т.п.

Тому цілком погоджуємося, що трудові правовідносини – це не лише врегульовані трудовим законодавством трудові, але й тісно пов'язані з ними відносини працівників у галузі праці [14, с. 48]. Так, розділяємо думку Н.Б. Болотіної, яка пояснює, що в об'єкти регулювання нормами трудового права, крім безпосередньо трудових відносин, входять тісно пов'язані з трудовими відносинами, які передують, супроводжують або витікають з останніх: 1) організаційно-управлінські відносини у сфері праці; 2) відносини щодо забезпечення зайнятості, профорієнтації і працевлаштування; 3) відносини щодо професійного відбору, професійної підготовки й підви-

щення кваліфікації кадрів; 4) соціально-партнерські відносини; 5) відносини щодо нагляду і контролю за охороною праці й дотриманням трудового законодавства; 6) відносини щодо розгляду трудових спорів [15, с.63]. Цілком очевидно, що в результаті кадрових процедур працівники (поліцейські) вступають у відносини з іншими працівниками (поліцейськими), утворюють трудові колективи, об'єднуються в професійні спілки, які в інтересах працюючих вступають у відносини з власниками установ або уповноваженими ними органами, формуючи колективні правові відносини, що відіграють важливу роль в управлінні будь-яким органом, встановленні й покращенні умов праці, дотриманні трудового законодавства й прав працівників, установлених державою гарантій і пільг, що особливо важливо у специфічних умовах діяльності поліцейського.

У той же час, не можна не відмітити, що трудові й адміністративні правовідносини під час кадрових процедур у Національній поліції України є тісно пов'язаними, і ряд з них підпадає під сферу одночасного впливу як норм адміністративного, так і норм трудового права. На думку В.С. Венедиктова і М.І. Іншина, такі правовідносини є службово-трудовами і пов'язані з виконанням за винагороду роботи за обумовленою спеціальністю, кваліфікацією або посадою, і з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку, і які виступають формою закріплення суб'єктивних трудових прав і обов'язків [16, с.40]. Зокрема, праця працівників органів Національної поліції регулюється нормами адміністративного й трудового права, які містяться в локальних нормативно-правових актах – специфічних правилах внутрішнього трудового розпорядку, статутах, положеннях, наказах тощо, – які найбільш повно характеризують саме службово-трудові відносини як вид правовідносин під час кадрових процедур у Національній поліції.

Висновки

Підсумовуючи вище сказане, приходимо до висновку, що основними критеріями розмежування адміністративних

і трудових правовідносин під час кадрових процедур у Національній поліції є об'єкт, суб'єкт і особливості (зміст) даних правовідносин, про які йшлося вище. Зокрема, об'єктом адміністративних правовідносин під час кадрових процедур у Національній поліції України є діяльність органів поліції, пов'язана із виконанням покладених на неї державою функцій і повноважень, як правило, владно-розпорядчого характеру, і контролем за їх виконанням – у сфері виконавчої влади та у внутрішньоуправлінській сфері під час організації добору й приймання на службу в поліції, розстановки кадрів, атестування, присвоєння й позбавлення спеціальних звань тощо. Натомість об'єкт трудових правовідносин під час кадрових процедур у Національній поліції становить діяльність органів поліції щодо підготовки професійних і кваліфікованих кадрів, навчання й підвищення кваліфікації, оптимальне використання праці й забезпечення проходження служби – встановлення й регулювання оптимальних умов праці, у т.ч. режиму робочого часу й відпочинку, оплати праці, трудової дисципліни, охорони й безпеки праці тощо. Розмежовуючи правовідносини під час кадрових процедур в Національній поліції за суб'єктом таких відносин, слід відмітити, що в адміністративних правовідносинах обов'язково однією із сторін виступає суб'єкт владних повноважень (держава в особі уповноваженого органу Національної поліції, керівник органу поліції відповідного рівня, відповідні підрозділи й структури залежно від ієрархічної структури поліції і т.п.), а у випадку трудових правовідносин сторонами є орган Національної поліції (уповноважений державою) як роботодавець, претенденти на прийняття на службу й безпосередньо працівники органів поліції. Розмежування правовідносин під час кадрових процедур у Національній поліції за змістом полягає у тому, що змістом трудових правовідносин є трудова, а адміністративних – виконавчо-розпорядча діяльність, що, у свою чергу, обумовлює специфіку форм і методів нормативно-правового врегулю-

вання відповідних правовідносин. Зокрема, правовідносини, які опосередковують виконавчо-розпорядчу діяльність у сфері кадрових процедур, віддзеркалюють характер нерівності й підпорядкування сторін (один працівник підлеглий іншому), через що правове регулювання здійснюється переважно методом владних приписів. На відміну, в трудових правовідносинах під час кадрових процедур на добровільних основах беруть участь рівноправні сторони (працівник і роботодавець), які дійшли згоди щодо умов праці, колективи працівників, профспілки, їх виборні органи, що обумовлює застосування договірного методу правового регулювання.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII / Офіційний вісник України від 18.08.2015 – 2015 р. - № 63. – С. 33, ст. 2075.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: Учебник в 2-х т. – Т 2. – М.: Юрид. лит., 1982. – 360 с.
3. Теория государства и права: Учебник / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с.
4. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних прав та свобод: Монографія. –К.: ЦУЛ, 2008. – 472 с.
5. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Юрист, 1994. – 360 с.
6. Теория государства и права: курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001. – 776 с.
7. Когут Я.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів місцевої міліції [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Когут Ярослав Михайлович ; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л., 2008. – 16 с.
8. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В. В. Зуй. – Х.: Право, 2010. – 624 с.

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовується доцільність розмежування правовідносин, які виникають під час кадрових процедур у Національній поліції України. Досліджено сутність і особливості адміністративних і трудових (індивідуальних і колективних) правовідносин, які запропоновано розмежовувати за критеріями об'єкту, суб'єкту та змісту (особливостей) правовідносин у сфері кадрових процедур у Національній поліції України.

SUMMARY

The article proves the feasibility of differentiation of legal relations arising during the personnel procedures in the National Police of Ukraine. The essence and peculiarities of administrative and labor (individual and collective) relations were investigated, and there was a proposition to distinguish them according to the next criteria: the object, the subject and content (features) in the field of legal personnel procedures in the National Police of Ukraine.

9. Адміністративне право: навч. посіб. / З. Р. Кісіль, Р. В. Кісіль. – 3-тє вид. – К.: ЦУЛ, 2011. – 696 с.

10. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. – Х.: Фірма «Консул», 1998. – 480 с.

11. Битяк Ю.П. Інститут державної служби: поняття і зміст // Державне управління в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Авер'янова В.Б. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Ко-рецького, 1999. – 266 с.

12. Старілов Ю.Н. Служебное право: Учебник. – М.: БЕК, 1996. – 681 с.

13. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: Монографія. – Д.: Юридична академія МВС України, 2004. – 340 с.

14. Карпенко Д.О. Основи трудового права: Навч. посіб. / Д.О. Карпенко. – К.: А.С.К., 2003. – 656 с.

15. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. – К.: Вікар, 2003. – 725 с.

16. Венедиктов В.С., Іншин М.І. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців: Наук.-практ. посібник. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 188 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРИКЛАДНАЯ МОДЕЛЬ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ДЕЛИКТОЛОГИИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ И ТЕНДЕНЦИИ ЕЁ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ПОСТРОЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

ЗАЯРНЫЙ Олег Анатольевич - кандидат юридических наук, доцент кафедры административного права Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

УДК 342.9.07; 351.74

В статье на основе научных и правоприемительных позиций проведено исследование системы административной деликтологии в информационной сфере, выделенные ее структурные компоненты, охарактеризована основная группа факторов, влияющих на структуру этой юридической науки, проанализирован концептуальный взгляд относительно необходимости объединения всех деликтологических направлений научных исследований, проводимых в информационной сфере в единую комплексную юридическую науку информационную деликтологию.

Ключевые слова: «административная деликтология», «административное информационное правонарушение», «информационная сфера», «информационная деликтология», «система административной деликтологии в информационной сфере».

Постановка проблемы

В условиях постоянного роста количества совершаемых административных информационных правонарушений, массового проявления латентной административной деликтности и существования ярко выраженной тенденции перерастания этих антисоциальных явлений в угрозы для информационной безопасности государства, в обществе обострилась проблема формирования самостоятельной юридической науки, способной обеспечить разработку и практическую реализацию комплекса организационно-правовых мер направленных на предотвращение возникновения информационно-правовых конфликтов с участием субъектов публичной

администрации, устранения причин и условий, их порождающих. Юридической наукой, принявшей на себя выполнение этих задач, стала административная деликтология.

Вместе с тем, особый характер предмета и объекта административных информационных правонарушений, преимущественно специальный субъектный режим их совершения, наряду со своеобразными причинами и условиями, способствующими совершению деликтов данного вида, определяют необходимость приведения доктринальных взглядов на проблемы противодействия соответствующим формам противоправного поведения в целостную, логически связанную систему научных знаний и деликтологических концепций. Своё научное признание и практическое развитие данная проблема нашла в пределах административной деликтологии в информационной сфере, под которой в целях настоящей статьи мы будем понимать систему скомпонированных по общему предмету и методам исследования знаний об административной информационной деликтности, причинах и условиях, способствующих возникновению этого антисоциального явления, его структуре, состоянии и динамике, о социально-правовой природе личности нарушителя, а также об организационно-правовых средствах предупреждения административных информационных правонарушений, государственных программах такой деятельности.

Целями настоящей статьи является исследование внутренней структуры админи-

стративной деликтологии на примере информационной сферы, формирование на этой основе целостной системы данного деликтологического направления юридической науки, а также решение вопроса относительно целесообразности выделения его в самостоятельную науку – информационную деликтологию.

Анализ последних исследований и публикаций

Обусловленная целями этой работы проблематика была предметом научных исследований многих ученых и практиков, в том числе: И. Л. Бачило, А. А. Леонидовой, В. А. Липкана, Ю. Е. Максименко, А. В. Палушкина, И. М. Сопилко, А. В. Стоицкого и других. Вместе с тем, проведенные указанными учеными исследования были в основном сосредоточены на решении отдельных групп деликтологических проблем, и поэтому не отражают целостной системы административной деликтологии в информационной сфере, что обуславливает нерешенность вопросов, охваченных целями этой статьи.

Изложение основного материала

Правовой основой для выкристаллизации административной деликтологии в одно из научных направлений и область практической деятельности в информационной сфере является предмет данной науки, под которым мы будем понимать совокупность административных информационных правонарушений, совершенных на конкретной территории за отдельный промежуток времени, которые образуют административную информационную деликтность, их структура, состояние, динамика развития, причины и условия, способствующие их совершению, а также социально-правовая характеристика нарушителя административно-правовых запретов, действующих в информационной сфере, государственные программы обеспечения информационного правопорядка и национальной информационной безопасности.

Как один из ключевых признаков любой науки, предмет административной деликтологии наряду с выполнением основополагающей методологической функции также напрямую отражается на системе этой науки

через определения её внутренних составляющих элементов. Такая связь между категориями «предмет» и «система» административной деликтологии в рамках информационной сферы имеет и обратное проявление взаимодействия, когда последняя из названных категорий обуславливает логическое построение самого предмета административной деликтологии, характер функционально-методологических и понятийных связей между её внутренними составляющими. В таком аспекте система административной деликтологии в информационной сфере выступает как внутренняя структура этой юридической науки, созданная на основе связи между ее предметными составляющими: административно-деликтными нормами, административной деликтностью, причинами и условиями, способствующими возникновению этого анти-общественного явления, лицом нарушителя административно-правовых запретов, действующих в информационной сфере, средствами профилактики административных информационных правонарушений, а также государственными программами предупреждения административной деликтности в информационной среде, совокупность которых и образует предмет указанного научного направления.

Выступая категорией, означающей целостность, сформированность, завершенность становления конкретных объектов социального бытия, понятие «система» получило в философии многоаспектную интерпретацию.

Термин система происходит от древнегреческого «сообщения» и буквально означает целое, составленное из частей. Он используется в тех случаях, когда необходимо охарактеризовать или исследовать объект, который проектируется, как нечто целое, сложное, о котором невозможно сразу получить простое представление [1, с. 130].

Что представляет собой система? Каждый отдельно взятый исследователь или отдельная группа учёных на основе своих знаний и убеждений выбирает свою собственную или уже существующую в научных исследованиях дефиницию этого понятия.

В общенаучной литературе наиболее распространенным является определение Л. Фон Бергаланфи, по мнению которого:

«Система – это комплекс взаимодействующих компонентов» [2, с. 20].

В такой интерпретации понятие «система» выступает как множество объектов реальной действительности, которые наделены общими родовыми признаками, способными обеспечить их последовательное взаимодействие в рамках целостной, однопорядковой системы.

И. В. Блауберг, Э. Г. Садовский и Б. Г. Юдин предложили разделить все существующие определения «системы» на два вида: претендующее на универсальность онтологическую (когда основное внимание в определении уделяется выделению в самих объектах таких свойств, которые могут рассматриваться как идентифицирующие их признаки, на основе которых осуществляется объединение этих объектов в единую систему) или определение, которое претендует на универсальность гносеологическую (если оно предназначено не только для характеристики, но и управления системными объектами) [3, с. 40, 41].

В качестве определения первого порядка можно привести дефиницию «системы», сформулированную Р. С. Мельником. Под «системой» ученый понимает: «Целостный комплекс отграниченных, взаимосвязанных и взаимодействующих друг с другом элементов, образующих особое единство со средой их функционирования и является одновременно элементом системы более высокого порядка» [4, с. 8].

При такой интерпретации категории «система» основной акцент при её определении смещается в направлении характеристики ее внутренних элементов, их связей между собой и элементами системы высшего порядка, в связи с чем основой для формирования конкретной системы выступают уже свойства объектов, сгруппированных в отдельно взятую систему. Такое понимание «системы» отражает наличие у элементов, включенных в ее внутреннюю структуру, общих (родовых или видовых) признаков, которые выступают функционально связывающим звеном в рамках самой системы, обуславливают закономерные связи между соответствующими элементами системы.

Согласно определению «система», предложенному в словаре 1913 года, это понятие

представляет собой совокупность объектов, которые четко подчинены каким-то конкретным порядкам, как правило, логическим, научным; единое целое объектов, связанных общим законом, принципом или целью; постоянное объединение принципов или элементов, которые составляют единое целое [5].

В словаре Д. Ушакова (первая половина XX века) категория «система» рассматривается как: «Строение, структура, составляющая единство закономерно расположенных функционирующих частей» [6].

Согласно толкованию категории «система», данном С. Ожоговым и Н. Шведовым, (вторая половина XX века), система – это нечто целое, представляющее собой единство частей, закономерно расположенных и находящихся во взаимной связи [7].

Использование приведенных определений категории «система» в научной сфере означает, что любая наука приобретает значение отдельной системы при условии наличия выделенных в самостоятельную группу по целевым и предметным признакам компонентов, связанных логическими закономерностями, содержательным наполнением и теоретико-прикладным назначением в пределах единой системы.

Первые попытки приведения научных знаний о фактах и явлениях, составляющих предмет административной деликтологии в единую, целостную, логически связанную систему были осуществлены профессором Е. В. Додиним. Он предложил в рамках системы науки административной деликтологии выделить общую и специальную части, каждая из которых объединяла в себе конкретные элементы, которые выполняют различное методологическое назначение [8, с. 17].

Развивая существующие взгляды на систему административной деликтологии, некоторые исследователи предложили более широкую концепцию этого понятия.

А. М. Дерюга предлагает в рамках системы административной деликтологии выделить общую и особенную части, а также профилактику административной деликтности. Общая часть, по мнению, исследователя охватывает собой научно образующие категории к которым относятся: объект и предмет деликтологических исследований, соотношения

между ними, методы система и принципы административной деликтологии; соотношение административной деликтологии с другими науками. Таким образом, считает А. М. Дерюга, реализуется функциональный подход при проведении административно-деликтологических исследований.

Особенная часть охватывается теорией предотвращения административных правонарушений, знаниями об особенностях совершения отдельных видов административных деликтов, характеристику лиц, их совершающих. Соответственно, в рамках особенной части административной деликтологии реализуется отраслевой подход к изучению административной деликтности, в котором развиваются частные административно-деликтологические теории [9, с. 18].

Исходя из такого построения административной деликтологии, свое развитие, как самостоятельное направление в информационной сфере, она находит на уровне специальной части.

Несмотря на непризнанность на законодательном уровне информационной сферы общим или родовым объектом административно-правовой охраны, постоянно растущее количество деликтов, подвергающихся негативному влиянию информационные права и законные интересы граждан, информационную инфраструктуру, информационную безопасность государства привело к повышению внимания ученых к проблематике административных информационных правонарушений.

Анализ подготовленных в Украине и зарубежных странах научных трудов, в которых затрагивается проблематика административных информационных правонарушений указывает на то, что в своем большинстве ученые-административисты фокусируют свое внимание на вопросах административной ответственности за отдельные виды правонарушений (нарушение законодательства о государственной тайне [10], нарушение законодательства о коммерческой тайне [11; в сфере телекоммуникаций [12], особенностях составов этих проступков, процедурах применения санкций за их совершение.

Вместе с тем, на основе анализа научных работ, предметом исследования которых выступает проблематика предотвращения раз-

личных видов административных правонарушений, приходится констатировать, что, несмотря на глубокую научную разработку понятия, признаков, классификаций, системы мер профилактики отдельных видов деликтов, совершаемых в информационной сфере, общего подхода к определению административной деликтности в указанной сфере правового регулирования, ее причинно-следственного комплекса и комплексной программы профилактики так и не было выработано.

Такое положение современной научной разработки проблем административной деликтологии в информационной сфере негативно отразилось на решении вопросов, связанных с формированием ее системы (внутренней структуры), особенно специальной части. Связана эта тенденция с попыткой некоторых исследователей закрепить на доктринальном уровне за отдельными видами охраняемых нормами административного права общественных отношений значение родового объекта правовой охраны и тем самым вывести деликты, посягающие на эти отношения, на более высокий (родовой) уровень путем объединения их в отдельные главы Кодекса Украины об административных правонарушениях, других законодательных актов [10, с. 8; 12, с. 10].

В этом случае характерные для отдельных видов административных информационных правонарушений причины и условия их совершения, организационно-правовые средства профилактики, социально-психологические свойства специального субъекта проступков выводятся на более высокое звено в структуре административной деликтологии, а характерные для административных информационных правонарушений деликтологические особенности признаются только по отдельным из этих деликтов.

Правовой и научной подоплекой для привнесения существующих административно-деликтологических исследований в информационной сфере в единую целостную систему знаний об административных информационных правонарушениях, причинах и условиях, им способствующих, средствах профилактики могла бы стать научная разработка и принятие Концепции Административно-деликтной политики Украины, в особенной части кото-

рой своё отражение могли бы найти проблемы профилактики отдельных видов административных деликтов. Это позволит построить систему административной деликтологии в информационной сфере на основе законов диалектики, онтологического и гносеологического предназначения каждого из элементов этой системы не только на уровне общей, но, прежде всего, специальной её части.

Изложенное выше позволяет охарактеризовать систему административной деликтологии в информационной сфере, как совокупность логически упорядоченных в соответствии с методологическим, правовым или функциональным назначению компонентов, характеризующих предмет, объект, методы этого научного направления, отражающих его связь с другими научными направлениями административной деликтологии и другими юридическими науками, которые раскрывают особенности административных информационных правонарушений, их причины и средства предупреждения, другие элементы, включенные в общую или специальную часть этой юридической науки.

Структуру общей части административной деликтологии в информационной сфере, на наш взгляд, образуют общие понятия, принципы, категории и закономерные логические связи, характерные для административной деликтологии в целом. В состав компонентов, которые охватываются общей частью административной деликтологии в информационной сфере следует отнести понятие, предмет, объект, систему, принципы и методы административной деликтологии в целом; общие меры и средства профилактики административных деликтов; базовые правила производства по делам об административных правонарушениях и наложении административных взысканий.

Особенную часть административной деликтологии в информационной сфере образуют теории предупреждения административных информационных правонарушений; понятие, состав, виды и средства профилактики этих деликтов; административная деликтность в информационной сфере, ее причинно-следственный комплекс; лицо-правонарушитель правовых запретов, действующих в информационной сфере и его социально-пси-

хологическая и правовая характеристика; методики и программы профилактики административной информационной деликтности, особенности их применения в отношении отдельных категорий правонарушителей.

В условиях постоянного роста количества совершаемых административных информационных правонарушений, существование широкой группы антисоциальных действий, которые не были деликтолизованы в нормах административно-деликтного законодательства, систему административной деликтологии в информационной сфере, на наш взгляд, нельзя рассматривать как окончательно сформированную категорию. Продолжающееся в Украине изменение административно-деликтного законодательства, изменчивость причин и условий, способствующих развитию административной деликтности в информационной сфере, постоянное совершенствование методов и средств противодействия этому негативному явлению ставят перед административной деликтологией всё новые и новые задачи, решение которых, безусловно, будет отражаться на её внутренней структуре.

Учитывая существующую в науке административной деликтологии и криминологии тенденцию выделения проблематики информационных правонарушений в отдельное направление исследований в рамках этих наук, некоторыми учёными, в частности И. Л. Бачило [13, с. 474, 490], В. А. Липканом, Ю. Е. Максименко [14], А. В. Полушкиным [15, с. 9] была предпринята попытка обосновать необходимость формирования самостоятельной юридической науки, предметом изучения которой являются правонарушения (административные информационные правонарушения, информационные преступления, гражданские и дисциплинарные информационные проступки), причины и условия, способствующие их совершению, а также средства профилактики этого вида деликтов.

По мнению А. В. Полушкина, необходимость проведения комплексных (междисциплинарных) исследований информационных правонарушений вызвана их сложно структурной природой, что выражается в единстве социально-конфликтных, информационных и юридических элементов, присущих данному виду деликтов. Сложность природы инфор-

мационных правонарушений обуславливает многообразие методов и средств государственной правовой политики предотвращения случаев злоупотребления информационными правами и свободами, выбора методики профилактики информационных правонарушений, а также формирования эффективных мер противодействия информационным преступлениям [15, с. 8].

Ю. Е. Максименко обосновывает возникновение информационной деликтологии, с одной стороны, необходимостью создания целостной теории информационного деликта как самостоятельного вида правонарушения и основания информационно-правовой ответственности, с другой – необходимостью совершенствования действующего информационно-деликтного законодательства.

По мнению учёной: «Основной целью является изучение содержания, природы, сущности, специфики и разнообразия информационных деликтов, а также разработка и внедрение конкретных путей, направлений, способов их профилактики». Исходя из таких научных позиций, информационная деликтология рассматривается как самостоятельная подотрасль информационного права. «Она является следствием генезиса информационного права как самостоятельной отрасли права, а основные понятия информационной деликтологии разработаны в рамках информационного права» [14].

Вместе с тем, из содержания публикаций, в которых Ю. Е. Максименко обосновывает необходимость возникновения информационной деликтологии, следует, что формирование этого научного направления прежде всего связывается с административными правонарушениями, которые совершаются в информационной сфере, административной ответственностью за их совершение. При этом, указанный вид деликтов исследователь предлагает называть информационными правонарушениями, а ответственность за их совершение информационно-правовой, при условии возможности установления ответственности за данную категорию противоправных деяний и в нормах Кодекса Украины об административных правонарушениях и в проекте Кодекса законов об информации [14].

Предложенный Ю. Е. Максименко взгляд на информационную деликтологию, на наш взгляд, представляется довольно дискуссионным. Связано это с тем, что конструирование предмета информационной деликтологии на основе административных правонарушений, совершаемых в информационной сфере, административно-правовых способах их предотвращения влечет за собой дублирование и полноценное применение понятийного аппарата уже сложившейся науки административной деликтологии, сведение понятия «информационное правонарушение» к административным информационным деликтам. В этом контексте возникает логический вопрос, как информационная деликтология может выступать подотраслью информационного права, будучи полностью построенной на понятийном аппарате административной деликтологии и нормах административно-деликтного законодательства. Кроме этого, на сегодняшний день, по нашему мнению информационная деликтология еще не имеет собственно сложившейся нормативной базы для выделения ее в самостоятельную подотрасль информационного права, а используемые ею средства предотвращения различного рода информационных правонарушений, устранения причин и условий, им способствующих, носят разноотраслевой характер. Выделение же информационной деликтологии в ее узком (административно-правовом понимании) в самостоятельную науку, подотрасль информационного права может привести к возникновению в юридической науке негативного явления, связанного с необоснованным дроблением юридических наук, отраслей права на новые (более специальные) направления, введение в правовое поле понятий с неопределенным практическим назначением.

Исходя из предложенной в начале этой статьи трактовки предмета административной деликтологии в информационной сфере можно констатировать преждевременность выделения проблем предупреждения административных информационных правонарушений, их причинно-следственного комплекса, средств предотвращения в самостоятельное направление научных исследований – информационную деликтологию.

Оценка современного состояния административно-деликтного законодательства, а также научных работ, предметом исследования в которых выступают различные виды административных информационных правонарушений, причины и условия, способствующие их совершению, средства предупреждения указывает на то, что на сегодняшний день научная разработка соответствующей проблематики осуществляется на уровне отдельного направления в пределах науки административной деликтологии.

Такая тенденция в развитии предмета административной деликтологии в информационной сфере не лишает нас оснований разделить взгляд ученых о необходимости формирования самостоятельной юридической науки – информационной деликтологии, предмет которой должен охватить административные, дисциплинарные, гражданско-правовые информационные правонарушения, информационные преступления, их структуру, динамику, средства профилактики, причины и условия, способствующие их совершению, влияние на информационную безопасность государства, защиту национального информационного суверенитета. Такое построение предмета информационной деликтологии обеспечит комплексный характер этой юридической науки, интеграцию между ее внутренними структурными элементами, укрепит целостность системности связей между ее элементами, включая те, которые имеют межотраслевую природу.

Выводы

Приведенная нами аргументация в поддержку выделения информационной деликтологии как самостоятельной комплексной юридической науки исходит из широкого понимания понятия «деликтология», согласно которому она призвана изучать не только проступки, не имеющие признаков преступления, но и преступные деяния. В таком аспекте деликтология выступает в значении системы знаний о деликтности, факторах, детерминирующих её развитие и воспроизводство; о природе деформации лица-правонарушителя в механизме нарушения норм позитивного права; о зависимости между отдельными видами деликтов; о средствах и способах воздей-

ствия на отдельные виды деликтов и деликтность в целом; а также о критериях оценки состояния деликтности и эффективности мер ее предупреждения [16, с. 47].

Учитывая современное состояние административно-деликтного законодательства, нормы которого проникают в информационную сферу, на наш взгляд, выделение вышеуказанного научного направления в самостоятельную юридическую науку – информационную деликтологию достаточно преждевременным и не имеет под собой необходимой правовой и научно-методологической основы.

Однако, в силу существующей в течение последнего десятилетия тенденции постоянного сближения причин и условий, способствующих развитию административной деликтности и преступности в информационной сфере, частое использование одинаковых средств противодействия указанным явлениям, привлечения к этому процессу одних и тех же правоохранительных органов, формирование информационной деликтологии, как самостоятельной комплексной юридической науки в её широком понимании может стать перспективой ближайшего будущего. При этом, ныне сложившаяся в юридической науке система административной деликтологии в информационной сфере, на наш взгляд, должна быть преведена в соответствие с запросами правоохранительной деятельности, существующим состоянием информационного правопорядка, а также отражать последние достижения в области научных исследований проблематики административных информационных правонарушений.

Литература

1. Тарнавська Т. В. Генеза поняття «система»: історичний огляд. Т. В. Тарнавська. – Духовність особистості: методологія, теорія, практика. № 6 (47). 2011, сс. 129 – 139.
2. Бертуланфи Л. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем. Общ. ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. М. Прогресс. 1969, с. 236.
3. Блауберг И. В., Садовский Э. Г., Юдин Б. Г. Философский принцип системности и системный подход. Вопросы философии. 1978, N 8, сс. 39 – 51.

4. Мельник Р. С. Система адміністративного права України. Дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 Мельник Роман Сергійович. ХНУВС. Х. 2011, с. 415.

5. Webster's Revised Unabridged Dictionary. Сайт The ARTFL Project. Chicago: The University of Chicago. 1913, p.1465. Режим доступа : <http://machaut.uchicago.edu/?resource=Webster%27s&word=system&use1913=on>

6. Что такое система? Значение и толкование слова sistema, определение термина [Электронный ресурс]. Толковый словарь Ушакова. Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov/s/sistema.html>.

7. Толковый словарь Ожегова. [Электронный ресурс] / [авт. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.]. – Режим доступа : <http://www.ozhegov-shvedova.ru/19-741515/СИСТЕМА>.

8. Додин Е. В. Административно-правовая наука и административная деликтология. Е. В. Додин. // Актуальные проблемы административной деликтологии. Сборник научных трудов. Киев. 1984. с. 16 – 19.

9. Дерюга А. М. Концептуально-прикладные основы развития административной деликтологии: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.14: Административное право; финансовое право; информационное право. / Артем Николаевич Дерюга. – М. 2012. – 60 с.

10. Благодарний А. М. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Благодарний Андрій Миколайович ; Національна академія Служби безпеки України. – К., 2006. – 200 с.

11. Матвієнко П. Є. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про комерційну таємницю [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Матвієнко Поліна Євгенівна ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – 199 с.

12. Леонідова О. О. Адміністративна відповідальність за проступки у сфері телекомунікацій [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Леонідова Олена Олексіївна; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – с.186.

13. Бачило, И. Л. Информационное право: учебник/ И. Л. Бачило. – М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2011, 522 с.

SUMMARY

The article examines a system of administrative delictology in the information sphere on scientific, enforcement and doctrinal positions, describes basic elements of this science and outlines prospects of its improvement taking into account development trends of information society and current trends of euro integration processes. Basing on a study of scientific works of domestic and foreign scientists, the author substantiates the necessity to distinguish an independent direction of delictological research as a special part of administrative delictology science which is devoted to the problems of preventing the commission of administrative and information offences and protection of information rights of an individual. The author also proves that the special nature of administrative delictology science in the information sphere is defined by its particular subject, goals and objectives as well as the use of special tools to prevent the commission of administrative and information offences. At the same time the author believes that it is premature to treat administrative delictology that exists in the information sphere as an independent science - information delictology. However, taken into account a current state of law and order in Ukraine, the USA, and the EU in future it is reasonable to treat information delictology as an independent science, the system of which will include the problems of preventing information crimes, administrative and information offences and civil and information delicts.

14. Максименко Ю.Є., Ліпкан В.А. Заходи розвитку інформаційної деликтології /- Ю.Є. Максименко, В.А. Ліпкан // Право України. 2013. – № 10. – С. 249-256.

15. Полушкин А.В. Информационное правонарушение: понятие и виды : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 [Административное право; финансовое право; информационное право] / А.В. Полушкин. – Екатеринбург, 2009 / – 26 с. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1357650>.

16. Денисенко В. В. Деликтология: предмет, метод и система науки: [Монография]. – В. В. Денисенко. – Ростов-на-Дону, 2001. – 110 с.

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

СТРЕЛЬНИКОВ Андрій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК: 342.922:349.22:331.108

Стаття посвячена проблемам определения методологии научного познания административной ответственности в сфере защиты персональных данных. Установлена система методов научной рефлексии персональных данных, административной ответственности за нарушения в сфере обращения персональных данных. Определены научно-концептуальные подходы к исследованию оснований, механизма последствий привлечения к административной ответственности в сфере защиты персональных данных. Определена методология познания административной ответственности в сфере защиты персональных данных как комплекс принципов, методов и концепций, которые дают возможность всесторонне, объективно исследовать и раскрыть специфику административной ответственности в указанной сфере.

Ключові слова: адміністративна відповідальність у сфері захисту персональних даних, захист персональних даних, персональні дані, метод, методологія.

Розвиток інформаційних технологій та розповсюдження автоматизованих засобів і засобів збору, обробки, зберігання і поширення персональних даних, а також активність у формуванні баз даних (соціального, фінансового, маркетингового, медичного, екологічного, адміністративного, правоохоронного та іншого змісту) та несанкціоноване поширення персональних даних обумовлюють актуальність дослідження змісту, сутності та механізму захисту персональних

даних. Окрім того, існує об'єктивна необхідність привести норм вітчизняного законодавства у сфері захисту персональних даних у відповідність до приписів європейських правових стандартів в аспекті участі України в міжнародному процесі обміну інформацією, в міжнародних проектах, що засновані на використанні інформаційних технологій у різних сферах соціальної, економічної, наукової та науково-технічної діяльності.

Адміністративна відповідальність у сфері захисту персональних даних є на сьогоднішній день одним з найефективніших та дієвих засобів захисту та охорони персональних, саме тому вкрай важливим є визначення методології наукового пізнання означеної відповідальності.

Питання, що пов'язані з адміністративною відповідальністю за правопорушення в інформаційній сфері в тій чи іншій мірі розглядалися в роботах А. В. Авер'янова, Б.А. Кормица, А.І. Марущака, В.М. Брижка, Р.А. Калюжного, О.В. Кохановської, В.С. Цимбалюка та інших правознавців. Окрім того, розгляд цього питання здійснюється і зарубіжними вченими Ф. Агре, К. Беннетт, Д. Беркін, Л. Брейдейс, С. Воррен, С. Дейвіс, І. Гостев, В. Іванський, Ю. Колосов, В. Копилов, Б. Кристальний, І. Мелюхін.

Аналіз публікацій свідчить про те, що проблематика захисту персональних даних викликає занепокоєння у значної кількості людей у зв'язку з наявністю загальноновизнаного європейськими правовими стандартами права на недоторканність приватного

життя, з одного боку, а з іншого – поширення у житті реалій несанкціонованого використання персональних даних не уповноваженими на це особами. Однак, варто констатувати той факт, що означеним науковцями досліджувалися питання міжнародного досвіду, процедури притягнення, причин та умов скоєння правопорушень у сфері захисту персональних даних, а також притягнення до юридичної відповідальності, та залишилися поза увагою проблеми обрання методологічного інструментарію для всебічного та об'єктивного пізнання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних.

Метою наукової публікації є визначення методики та методології наукового пізнання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі наукові завдання: 1) встановити систему методів наукової рефлексії персональних даних, адміністративної відповідальності за порушення у сфері обігу персональних даних; 2) дослідити науково-концептуальні підходи до дослідження підстав, механізму, наслідків притягнення до адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних. 3) надати визначення методології пізнання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних. Вирішенню вказаних завдань сприятиме використання низки загальнонаукових і спеціальних методів і підходів.

Досягнення істинного знання є неможливим без обрання правильного, правильного методологічного інструментарію, тобто методів, прийомів, правил та норм наукового пізнання.

Категорія «метод» (із грецьк. – «шлях до чого-небудь») є способом (підходом), за допомогою якого з'ясовується предмет науки, досягається певна мета та вирішуються відповідні наукові завдання. Починаючи від часів Платона метод розглядають як шлях, що веде до істини. Серед наявних у науці визначень поняття «метод» варто виокремити такі:

- це сукупність правил, принципів, які забезпечують правильне застосування понять і категорій у пізнанні, відображають

специфіку процесу пізнання, орієнтують суб'єкта пізнання, як його необхідно вести – які і в якій послідовності необхідно здійснювати процедури, які сторони досліджуваного необхідно вивчати, а від яких можна абстрагуватися, яким чином необхідно застосовувати в пізнанні теоретико-понятійний апарат, тим самим визначати найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини [9, с. 374–375];

- це теорія або вчення, форма теоретичного чи практичного ставлення людини до дійсності, що має на меті отримання певного результату, загальний підхід, цілеспрямований процес використання певних знань тощо [12, с. 387];

- це сукупність прийомів, використовуваних для досягнення мети [14, с. 4];

- це шлях, що веде до раціональної, а отже, зрозумілої й контрольованої, відповіді на питання чи то теоретичного пізнання, чи то практичного досвіду, чи то пошуку меж цього пізнання [13, с. 112];

- це система ідеальних засобів пізнання [1, с. 23].

Систематизувавши означені погляди та розуміння концепту «метод», можна сказати, що метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, яка регулює практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). З цього визначення випливає, що основна функція методу полягає у внутрішній організації та регулюванні процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта. Тому метод зводиться певного правила, прийому, способу і норми пізнання і дії. Якщо метод правильний, він дисциплінує пошук істини, дозволяє рухатися до мети найкоротшим шляхом. Слід також відзначити, що способи і засоби аналізу наукового знання орієнтовані насамперед на результати наукового пізнання, а не на сам процес наукового дослідження, прийоми і методи досягнення нового знання. Звідси і виникає завдання спеціального вивчення засобів, прийомів і методів наукового дослідження, чим, власне, і займається методологія наукового пізнання.

Відповідно, методологію можна визначити як систему способів і прийомів, прин-

ципів та концепцій, які застосовуються у певній сфері діяльності. Це певна система приписів, принципів, вимог, яка повинна орієнтувати суб'єкта пізнання на вирішення конкретного науково-практичного завдання, на досягнення певного результату в тій чи іншій сфері людської діяльності.

Методологія виконує такі функції: 1) визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ; 2) передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета; 3) забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; 4) допомагає введенню нової інформації; 5) забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; 6) створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [8, с. 32].

Тож методологію науково-теоретичного пізнання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних можна визначити як систему прийомів, способів і підходів до аналізу сутнісних характеристик адміністративної відповідальності, процесів організації притягнення до адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних з метою формування достовірних даних про персональні дані та засоби їх захисту, а також про вірогідні шляхи подальшого розвитку адміністративної відповідальності у зазначеній сфері на засадах об'єктивної діалектики, конструктивної критики, наукової коректності, відтворюваності, системності, плюралізму та поєднання даних теорії і практики.

Методологію наукового дослідження слід відрізнити від методики. Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження.

На теперішній час існують різноманітні підходи до класифікації методів дослідження явищ правової реальності. Так, С. Гусарев та О. Тихомиров пропонують такий розподіл методів: 1) загальні (філософські); 2) загальнонаукові; 3) приватно-наукові; 4) спеціальні методи [5, с. 112].

В.М. Сирих виокремлюють методи філософського, загальнонаукового та спеці-

альнонаукового рівнів. До першого рівня відносять філософські категорії, поняття та принципи пізнання: історичне й логічне, конкретне й абстрактне, загальне й особливе, ціле й частина тощо, до другого – ті, що використовуються більшістю наук; до спеціальнонаукових – методи, що діють у межах однієї або декількох наук (порівняльний, догматичний, техніко-юридичний тощо) [10, с. 10].

Виходячи з того, що кожне наукове дослідження може відбуватись на двох рівнях: емпіричному і теоретичному, відповідно до цих рівнів загальні методи пізнання умовно ділять на три групи: 1) методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент); 2) методи теоретичного дослідження (ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи); 3) методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання) [2, с. 27-29].

У межах нашого дослідження усі методи, що використовувалися для досягнення об'єктивного та істинного знання, можна умовно поділити на дві групи: 1) філософські (загальні) методи – як універсальні методи, принципи, операції та прийоми, що знаходяться на найвищих «поверхах» абстрагування; 2) спеціальнонаукові методи – як «перехідна методологія» від філософських категорій до фундаментальних теоретико-методологічних положень спеціальних наук, що забезпечують їх взаємодію у комплексній характеристиці об'єктів дослідження.

Філософські методи є універсальними за своїм змістом, вони задають загальну стратегію та концепцію нашого дослідження, тобто задають найабстрактніші регулятиви, визначають стратегію подальшого дослідження адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних (наприклад, діалектика з системою методів, що до неї входять – метод спостереження, експериментування, метод формалізації, історико-логічний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного тощо). Вони не підміняють спеціальні методи і безпосередньо не визначають остаточний, вичерпний, результат пізнання [7, с. 183-184].

Фундаментальним філософським методом є діалектичний метод. Усі досягнення минулого були опрацьовані у вигляді цього методу пізнання реальної дійсності, в основу якого було покладено зв'язок теорії і практики, принципи пізнання реального світу, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного тощо. Тож діалектика – це не просто метод, це, на думку О.А. Івакіна, і сам процес існування і розвитку дійсності, і метод пізнання цього процесу. Перше – це об'єктивна, друге – це суб'єктивна діалектика [6, с. 20]. Саме у такому розумінні діалектика є методологічним підґрунтям наукового дослідження адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних.

Слід констатувати, що діалектика є всезагальним методом розв'язання проблем теоретичного (пізнавального) характеру, що виникають у науках про природу, людину, суспільство і духовне життя. І це тому, що діалектика як логіка містить у собі всі методи інших наук, (але містить їх лише як часткові моменти, як моменти цілого, яким і є діалектичний метод). Г.-Ф. Гегель справедливо зауважував: «Логічне в абсолютній ідеї може бути назване також одним зі способів її (осягнення). Але якщо «спосіб» позначає деякий особливий вид, деяку визначеність форми, то логічне, навпаки, є всезагальним способом, у якому всі окремі способи зняті та включені» [4, с. 289]. М. Булатов оцінює діалектичний метод так: «У чистому вигляді певний метод – аналітичний, діалектичний тощо, – використовують досить рідко і переважно його прибічники... Це не просто недолік, у науковій роботі використовують, як правило, установки та принципи з різноманітних методів. Живе мислення не вичерпується жодним філософським методом, і їх жорстко дотримуються представники відповідної школи або її фундатор. Більшість досліджень унаслідок своєї багатогранності потребує поєднання різних принципів, ...і ця багатогранність простягається від органічної єдності через плюралізм методологічних принципів до еклєктизму. Останній є найхарактернішою рисою сучасного стану філософії в Україні» [3, с. 29].

Відповідно до вимог діалектики, явища правової реальності, і адміністративна від-

повідальність не є винятком, мають розглядатись у взаємному зв'язку між собою й суспільним життям, у їхній взаємодії та взаємовпливах. Вони вивчаються не у статичності, а в динаміці, на основі відповідних законів діалектики, а саме: закону взаємопереходу кількісних та якісних змін; закону єдності й боротьби протилежностей; закону заперечення заперечення.

Ці закони діалектики нерозривно пов'язані з логічними засобами пізнання, які в загальному ланцюгу пізнавального процесу спираються на вироблені діалектикою категорії як інструменти проникнення в природу досліджуваного явища. Основні категорії діалектики є гранично загальними й тому можуть бути застосовані в процесі пізнання до всіх без винятку явищ дійсності. Для теоретичного осмислення адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних такими категоріями є: причина й наслідок, зміст і форма, сутність і явище, загальне й одиничне, абстрактне й конкретне, необхідність і випадковість тощо [10, с. 109]. Отже, діалектика як метод є не формальною сукупністю певних принципів, а їхньою системою, поданою у формі моментів живого руху мислення, серед яких основними є початок, поступальність та кінцевий результат.

Досягнення поставлених цілей і завдань у цьому дослідженні ґрунтується на методології наукового пізнання, насамперед методах теоретичного рівня. Серед них, окрім діалектики як підґрунтя дослідження, провідна роль належала аналізу і синтезу, оскільки опрацьована література з обраної теми дозволяла постійно робити певні узагальнення, які у сукупності дозволили зробити висновки та зафіксувати тенденції й закономірності у становленні та розвитку адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних.

Застосування методів абстрагування, формалізації та ідеалізації дозволило, з одного боку, спиратися на потужний загальнолюдський філософський досвід вивчення органічної єдності адміністративно-правового знання в усіх його проявах, з іншого – корелювати його з адміністративним правом та його властивостями на сучасному історично-культурному етапі розвитку.

Досліджуючи специфіку адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних, неможливо оминати зарубіжний досвід. Підкреслимо, що в процесі вивчення і впровадження досвіду зарубіжних країн необхідно обов'язково враховувати особливості, притаманні нашій державі. І тут нам на допомогу приходять вчення про загальне, особливе та одиничне, а також метод сходження від абстрактного до конкретного. Загалом у структурно-функціональних моделях захисту персональних даних загальне переважає над особливим. На рівні загального більшість елементів системи збігаються. Але саме на рівні особливого та одиничного найчастіше трапляються відмінності й суперечності. Суттєве значення при цьому мають історичні традиції, національні особливості, економічний розвиток суспільства та його соціальна структура.

Отже, методологічно наукове дослідження адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних виходить перш за все з діалектичного підходу до розуміння сутності та природи явищ. Відповідно до вимог діалектики, процедуру притягнення до означеної відповідальності, її склад, зміст та сутність слід розглядати у взаємному зв'язку між собою і суспільним життям, у їхній взаємодії та взаємовпливові.

Наступний рівень методів становлять спеціальнонаукові методи дослідження, що спрямовані на отримання інформації з ознаками, притаманними філософським і спеціальним знанням. Метою використання спеціальних (спеціальнонаукових) методів є отримання систематизованої інформації у межах однієї науки, а у нашому випадку адміністративно-правової науки. Серед таких методів як найуживаніший виокремлюють синергетичний, який визначає закономірності самоорганізації відкритих для еволюціонування систем [11, с. 104]. За його допомогою можна проаналізувати формування інституту адміністративної відповідальності у світі, специфіку його прояву у конкретних історичних умовах, зумовлених прагненням народу до захисту приватних інтересів та приватної інформації, становлення держав як європейських країн з демократичним режимом та владою, що поважає приватне

життя кожної особи та встановлює різноманітні засоби для захисту персональних даних фізичних осіб.

Статистичний метод дає змогу отримати, обробити і проаналізувати первісні статистичні матеріали з метою надання рекомендації щодо удосконалення правового регулювання притягнення до адміністративної відповідальності за порушення у сфері захисту персональних даних. У такий спосіб варто характеризувати кількість притягнених до адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних осіб; наводити результати оскарження рішень органів, що уповноважені складати адміністративні протоколи за правопорушення у сфері захисту персональних даних.

Метод моделювання надає можливість змоделювати варіанти ефективного прототипу (моделі) захисту персональних даних фізичної особи і на цій основі навести пропозиції з удосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних – оптимізація компетенції уповноважених органів, та конкретизація діючого законодавства, що регулює захист персональних даних.

У свою чергу, догматичний метод дозволяє викласти чинні норми адміністративно-правового, кримінально-правового законодавства, з'ясувати і коментувати їх зміст, визначаючи в такий спосіб значення окремих термінів («відповідальність», «адміністративна відповідальність», «інформація», «персональні дані», «захист», «охорона» тощо). Окрім того, догматичний метод у тісному зв'язку з методом аналізу та синтезу дозволив проаналізувати низку нормативно-правових актів із різних галузей права.

Використання компаративного методу зумовило необхідність порівняння різних моделей захисту персональних даних з метою виявлення їх загальних рис і специфічних особливостей, пошуку шляхів оптимізації адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних.

Звичайно, правильно обрані методи наукового пізнання не є запорукою успішності наукового дослідження, вони не підміняють собою творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і перед-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемам визначення методології наукового пізнання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних. Встановлено систему методів наукової рефлексії персональних даних, адміністративної відповідальності за порушення у сфері обігу персональних даних. Визначені науково-концептуальні підходи до дослідження підстав, механізму, наслідків притягнення до адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних. Визначена методологія пізнання адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних як комплекс принципів, методів та концепцій, що надають змогу всебічно, об'єктивно дослідити та розкрити специфіку адміністративної відповідальності у зазначеній сфері.

SUMMARY

This article is devoted to the problems of determining the scientific cognition methodology in the field of personal data protection administrative liability. Identified are a system of personal data scientific reflection methods, and the administrative liability for violations in the sphere of personal data. Defined are both scientific and conceptual approaches to the study of grounds, mechanisms and effects of bringing to administrative responsibility in the personal data protection field. The methodology of cognizing the administrative responsibility for the personal data protection is defined as a set of principles, methods and concepts that provide an opportunity to comprehensively, objectively investigate and disclose the specific administrative responsibility in this area.

бачення. Кожний метод наукового пізнання слід розглядати як систему регулятивних принципів практичної і теоретичної діяльності людини.

Таким чином, методологічні підходи до розуміння адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних пов'язуються із системою принципів, прийомів та підходів, які побудовані на філософських, загальнонаукових та спеціальних методах, що дає змогу забезпечити єдність соціально-правового та гносеологічного аналізу на основі історизму, об'єктивності та конкретності.

Література:

1. Алексеев Н. Конструктивно-инновационный смысл методологии / Н. Алексеев // Методологический и игротехнический альманах «Кентавр». – 1996. – № 2. – С. 21–25.
2. Артюх С. Основы научных исследований: [підручник] / Українська інженерно-педагогічна академія. – Х. : УІПА, 2006. – 277с.
3. Булатов М. Про методи філософування / М. Булатов // Філософська думка. – 2004. – № 2. – С. 15–29.
4. Гегель Г. Наука логики // Соч. : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – 350 с.
5. Гусарев С. Методология науки понятия / С. Гусарев, О. Тихомиров // Міжнарод-

на полицейська енциклопедія : У 10 т. – Т. 1. – 780 с.

6. Ивакин А.А. Диалектика как ценность и самоценность // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 40 : 2 (Другий) Всеукраїнський «круглий стіл» «Актуальні проблеми філософії права (аксіологічний аспект)». – С. 18–25.

7. Кохановский В. П. Философия и методология науки: учебник. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576 с.

8. Крушельницька О. Методология та організація наукових досліджень : Навчальний посібник / О. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 189 с.

9. Сырых В.М. Логические основания общей теории права / В.М. Сырых. – Т.1. – 520 с.

10. Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура) / В.М. Сырых. – М., 1980. – 320 с.

11. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монографія – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.

12. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, З.А. Араб-Огли и др. – 2-е изд. – М., 1989 – 670 с.

13. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус. – К., 2004. – 176 с.

14. Штоф В.А. Введение в методологию научного познания : Учебное пособие / В.А. Штоф. – Л., 1972. – 220 с.

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ТА ГРОМАДЯНИНА В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

САМОЛУДЧЕНКО Олеся Анатоліївна - магістр юридичного Інституту Київського міжнародного університету

Стаття посвячена дослідженню особливостей і існуючих проблем сучасності в процесі застосування положень адміністративного судочинства з метою правової захисту порушених прав громадян.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, судовий захист, права громадян.

Постановка проблеми

Після розпаду СРСР у всіх пострадянських державах розпочався процес перетворення державно-правової системи, що охоплює в тому числі й судову систему. Практика показала, що реформа судової системи є однією з найскладніших частин адміністративної реформи, на якій більшість країн СНД або сильно затрималася, або не просунулася зовсім. У демократичній Україні, де є історичні передумови становлення та розвитку інституту адміністративної юстиції, існує науково обґрунтована доктринальна база і розроблена цілісна концепція даного правового феномена, процеси, спрямовані на функціонування ефективної адміністративної юстиції, ще не є завершеними. Тим часом судовий захист прав і свобод громадян у сучасному світі стає чи не найголовнішою «несучою конструкцією» правової держави, у зв'язку з чим багато вчених-правознавців говорить про сучасну державу як про «державу суддів».

Сенс і значення такої високої оцінки судової влади полягає в тому, що у всіх нових конституціях незалежних держав червоною

ниткою проходить ідея поділу влади, в якій відображена роль суду в цій системі як самостійної гілки державної влади. Цій владі відводиться ключова роль у системі стримувань і противаг, завдяки чому судова влада набуває універсального характеру, тобто в юрисдикцію судів входить розгляд не тільки приватних спорів чи конфліктів, але і протиріч суспільного характеру. Вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин – це прерогатива адміністративної юстиції.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що створення сучасної системи адміністративної юстиції має важливе значення для утвердження верховенства права.

Органи публічної адміністрації та посадові особи демократичного суспільства не тільки наділяються правом видавати адміністративні акти, які породжують правові наслідки для громадян, а й несуть обов'язок діяти в рамках належної процедури, відповідати за протиправні дії і відшкодовувати збитки, завдані такими діями. Тому більшість держав пострадянського простору, у тому числі Україна, почала свої судово-правові реформи з формування інституту адміністративної юстиції, яка має велику цінність у розбудові правової держави.

Аналіз наукових досліджень

Слід зазначити, що адміністративній юстиції як явищу правової дійсності присвячено багато робіт, у яких вона розглядається в історичному, юридично-змістовному та порівняльно-правовому аспектах. Проблемам

адміністративного судочинства в юридичній науці приділяється достатня увага, при цьому авторами досліджень є як науковці, так і діючі судді. Так, окремі питання у своїх працях висвітлювали М. Смокович, О. Пасенюк, Н. Задирака, Є. Кубко, Л. Заболотна, В. Тертичний, С. Богаченко. Разом з тим більшість з них або розглядає загальні питання організації судової влади, або не пропонує конкретних шляхів вирішення проблем. Натомість, відсутність дієвого захисту прав особи є питанням, від вирішення якого залежить власне виживання цілого інституту, а тому воно потребує першочергової уваги.

Виклад основного матеріалу

Адміністративна юстиція як судовий механізм захисту прав людини від порушень і зловживань з боку публічної адміністрації для української правової системи є не новим інститутом [8, с. 110]. Після розпаду СРСР потреба у створенні системи адміністративних судів в Україні отримала офіційне визнання: спочатку на рівні концепції, згодом на законодавчому рівні.

Концепцією судово-правової реформи, затвердженої Верховною Радою у 1992 році, було передбачено поступове впровадження адміністративної юстиції: починаючи від спеціалізації суддів і створення спеціалізованих судових колегій і закінчуючи створенням вертикалі адміністративних судів.

Конституція України від 28 червня 1996 р. [1] закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється тільки судами – Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (розділ VIII ст. 124). Система судів загальної юрисдикції базується на принципах територіальності та спеціалізації (розділ VIII ст. 125). Відтак, Основний закон України допускає існування в системі судів загальної юрисдикції спеціалізованих судів, зокрема, адміністративних. У свою чергу, система адміністративних судів визначена Законом «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [3] (до цього часу вона була встановлена Законом «Про судоустрій України» 2002 р.).

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [2] від 06.07.2005 р. є

базовим правовим актом, у якому містяться як норми матеріального, так і процесуального права. Кодекс складається з семи розділів, кожен з яких, за винятком розділу 1 «Загальні засади», розділу 6 «Заходи процесуального примусу» і розділу 7 «Прикінцеві та перехідні положення», ділиться на глави.

Крім КАСУ, джерелом регулювання правового статусу адміністративних судів в Україні є і Укази Президента України (наприклад, Указ Президента України 01.10.2002 № 889/2002 «Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України» [4]). Згідно з п. 1 Указу Президента України від 16 листопада 2004 р. «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів» з 1 січня 2005 р. [5] у системі адміністративних судів України утворено місцеві адміністративні суди на рівні областей та міст Києва і Севастополя.

Конкретизуючи Конституцію України, Норми КАСУ формулюють важливий правовий принцип – правосуддя в адміністративних справах здійснюється адміністративними судами. При цьому юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення (ст. 4 КАСУ).

Завданням утворених в процесі державно-правових реформ в Україні адміністративних судів законодавець у ч.1 ст. 2 КАСУ цілком закономірно (враховуючи загальновідоме в юридичній теорії призначення інституту адміністративної юстиції) визначив захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства.

Нормативним застосуванням у цих та інших положеннях зазначеного Кодексу (пп. 6, 8, 11 ч. 1 ст. 3; ч. 1 і 2 ст. 6; ч. 3 ст. 8; ч. 1 ст. 12; ч. 2 і 3 ст. 99 тощо) категорії «права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у сфері публічно-

правових відносин» фактично окреслено, по-перше, об'єкт правозахисної діяльності адміністративних судів як сучасної та найбільш ефективної форми забезпечення верховенства права та законності в діяльності апарату влади, а по-друге, «кордони» (межі) їхньої юрисдикції в національній системі правосуддя, виключні повноваження цих судів, на відміну від судів, насамперед, господарської і цивільної загальної юрисдикцій. Таким чином, зазначене вище поняття фактично вказує на процесуальний закон, на основі якого має здійснюватися захист гарантій відповідних правових можливостей фізичних та юридичних осіб.

Під категорією «інтересу фізичної або юридичної особи у публічно-правових відносинах» (у значенні об'єкту захисту в адміністративних судах) допустимо розглядати просту, але цілком закономірну (невипадкову) юридичну дозволеність та одночасно фактичну матеріально-правову можливість зазначеної особи користуватися певним благом або прагнути до цього, яка впливає із змісту об'єктивного права (його принципів, загального змісту), або є правомірною, легальною та не є забезпеченою встановленням конкретного юридичного обов'язку суб'єктів владних повноважень сприяти цьому, але порушена (обмежена) у їхній діяльності [7, с. 44]. Тобто цей об'єкт адміністративного судового захисту відзначається надзвичайною теоретичною і практичною дискусійністю, потребує детального обґрунтування наявності як передумови для подання позову у цілях охорони в кожному конкретному випадку. Саме тому, справи з приводу захисту фізичними та юридичними особами своїх інтересів у публічно-правових відносинах у практиці адміністративного судочинства України не є поширеними, і показники задоволення заявлених у них позовних вимог не є значними.

Відтак, основним змістом практики правозахисної діяльності національних адміністративних судів виступає забезпечення відновлення, охорони прав фізичних та юридичних осіб у разі їх порушень у публічно-правових відносинах, сутність, ознаки та класифікаційні види яких не є ще поки що на належному рівні дослідженими у вітчиз-

няній юридичній науці. Хоча це має чимале як теоретичне, так і практичне значення, оскільки безпосередньо пов'язано з обранням особою належного суду для захисту тих чи інших своїх прав, порушених чи незабезпечених у відносинах із суб'єктами владних повноважень, а отже, і з досягненням завдань оперативності та дієвості судочинства.

Незважаючи на те, що адміністративні суди захищають права і свободи не лише громадян, а й юридичних осіб та держави, все ж основною метою їх функціонування є, передусім, захист прав і свобод громадян. Це безпосередньо впливає з ч. 2 ст. 55 Конституції України [1]. І хоча говориться, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, це в основному стосується адміністративних судів, яких у рік прийняття Конституції України ще не було [6, с. 30].

Наявність особливих судових органів з розгляду адміністративних справ відповідає тенденціям розвитку цивілізованого суспільства. Вони є одним із важливих атрибутів правової держави. Сьогодні в законодавстві більшості зарубіжних країн виділяється в окрему форму адміністративне судочинство, що здійснюється або загальними судами, або квазісудовими органами, або спеціалізованими адміністративними судами.

Головним завданням адміністративних судів, відповідно до вітчизняного законодавства, є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом розгляду та вирішення адміністративних справ.

Вирішення справ адміністративними судами має численні переваги у порівнянні з розглядом та вирішенням скарг в адміністративному порядку чи в порядку прокурорського нагляду, оскільки судовий порядок надає особі не лише вагомий процесуаль-

ні гарантії, а перш за все, змінює її статус – особа виступає як рівноправний учасник судового процесу. Проте діяльність адміністративних судів має поєднуватись з іншими способами правозахисту, зокрема, з діяльністю прокуратури.

Адміністративні суди як складова незалежної і самостійної судової влади наділені усіма її повноваженнями. Самостійність судів обумовлена низкою факторів, у тому числі: а) специфікою предмету діяльності – розгляд справ адміністративної юрисдикції; б) низкою особливостей адміністративного судочинства; в) достатністю повноважень для остаточного вирішення адміністративних спорів [9, с. 97].

Особливої ваги в діяльності адміністративних судів має принцип верховенства права, оскільки він виходить із пріоритетності у публічно-владній сфері конституційних прав і свобод людини та громадянина. Суди, у тому числі й адміністративні, у своїй діяльності мають керуватись також принципом законності. Але якщо положення правового акта, у тому числі закону, суперечитиме конституційним принципам права чи порушуватиме права та свободи людини і громадянина, адміністративний суд не повинен застосовувати його положення та керуватись безпосередньо нормами Конституції України.

Особливістю адміністративного судочинства слід вважати підвищений рівень активності суду у з'ясуванні обставин справи, що пов'язано з деяким обмеженням принципу диспозитивності судового розгляду. Це також дозволяє урівняти можливості громадян і владних структур у відстоюванні своїх прав на інтересів.

Важливим у діяльності адміністративних судів є також принцип розгляду справ у розумні строки, що не закріплений у Конституції України, проте відображений у положеннях КАСУ, адже нерідко зволікання з розглядом та вирішенням адміністративної справи може призвести до заподіяння значних збитків особі, територіальній громаді, державі. Розгляд справ у вкрай стислі строки може бути також обумовлений особливостями окремих видів правовідносин. Проте скорочення строків розгляду справи

не повинно тягнути за собою порушення процесуальних прав осіб, які беруть у ній участь.

Неухильне проведення в життя принципу державної мови судочинства має поєднуватись з забезпеченням учасникам процесу права звертатися до суду не лише усно, але й шляхом подачі документів.

Принципи гласності, відкритості судового процесу і фіксації процесу технічними засобами слід закріпити в окремих статтях КАСУ.

Головним завданням адміністративного судочинства в нашій державі має стати забезпечення дотримання принципу верховенства права у відносинах між публічними органами державної влади та місцевого самоврядування із людиною та громадянином. При цьому, слід враховувати міжнародні зобов'язання України та практику Європейського суду з прав людини і нормативні положення самої Конституції України про здійснення судової влади за допомогою адміністративного судочинства [10, с. 39].

Сучасне українське адміністративне судочинство повинно стати, в деякому сенсі, важливою формою захисту публічних прав і свобод людини та громадянина, а також законних інтересів публічних осіб. Орієнтація нашої країни на побудову правової, демократичної держави і входження в Європейський Союз передбачають наявність ефективного механізму захисту прав і свобод людини. Одним із головних елементів є дієва і відповідальна система судового захисту фізичних і юридичних осіб від порушень їх прав і законних інтересів з боку органів державного управління у сфері публічно-правових відносин.

Висновок

Отже, проведений аналіз дозволяє дійти до висновку, що комплексний підхід до підтримки демократичних інститутів і демократичних процесів дедалі настійніше вимагає залучення уваги до роботи органів публічної адміністрації та питань дотримання ними принципу верховенства права. Прозорість та підзвітність державних органів зазвичай вважаються невід'ємними ознаками демократичного правління.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню особливостей та наявних проблем сьогодення у процесі застосування положень адміністративного судочинства з метою правового захисту порушених прав громадян.

Просування і практична реалізація цих принципів неможливі без налагодженої системи адміністративної юстиції, яка дозволяє приватним особам ефективно оскаржувати адміністративні акти і рішення та притягати до відповідальності державні органи за порушення законодавства та посягання на права людини. Навпаки, відсутність такої системи веде до зростання правової незахищеності, посилення потенційної соціальної напруженості та виникнення конфліктів.

Таким чином, головним висновком, що випливає з аналізу розвитку адміністративного судочинства як нового інституту реалізації судової влади, є те, що становлення цього інституту тісно пов'язане з реформуванням судової системи, яка включає в себе питання судоустрою і здійснення судочинства. З прийняттям КАСУ виникла можливість визначити засади правової регламентації процедур позовів, загальні принципи і порядок здійснення судочинства, у ньому передбачені норми, якими регулюються права та обов'язки учасників процесу. З метою розвитку соціальної, правової, демократичної держави здійснюється ефективне забезпечення реалізації прав і свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (поточна редакція від 15.03.2016, підстава v001p710-16) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. (поточна ре-

SUMMARY

The scientific article is sanctified to research of features and present problems of present time in the process of application of positions of the administrative rule-making with the aim of legal defense of the broken rights for citizens.

дакція від 18.06.2016, підстава 1379-19) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446

3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. (поточна редакція від 08.06.2016, підстава v004p710-16) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

4. Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України : Указ Президента України від 01.10.2002 № 889/2002.

5. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі : Указ Президента України від 16.11.2004 № 1417/2004.

6. Ковалів М. В. Основні завдання адміністративного судочинства України / М. В. Ковалів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 810. – С. 28–32.

7. Константи́й А. В. Интересы физических и юридических лиц как объект защиты в административном судопроизводстве Украины / А. В. Константи́й // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск: Редакция журнала научных публикаций аспирантов и докторантов, 2013. – № 7 (85). – С. 44–48.

8. Кравчук В. М. Адміністративне судочинство як правовий механізм забезпечення народовладдя / В. М. Кравчук // Публічне право. – 2015. – № 4. – С. 109–114.

9. Олефір В. І. Судовий захист прав громадян у сфері публічно-правових відносин: проблеми ефективності адміністративного судочинства / В. І. Олефір // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2015. – Вип. 1. – С. 94–100.

10. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право : навч. посібник / А. М. Школик. – Львів : ЗУКЦ, 2007. – 308 с.

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПЦІЇ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

ЯНІШЕВСЬКА Наталія Олександрівна - студентка 2-го курсу магістратури
Юридичного інституту Київського міжнародного університету

УДК 347.73

В статті проаналізована правова характеристика концепції інституту доказів та доказування по справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: докази, доказування, інститут доказів та доказування, адміністративні правопорушення, справи про адміністративні правопорушення.

Актуальність дослідження

Утвердження та забезпечення прав і свобод кожної людини під час доказування у справах про адміністративні правопорушення є конституційним обов'язком органів адміністративної юрисдикції. Однак аналіз адміністративно-юрисдикційної практики свідчить про недостатню розробленість науково-обґрунтованих рекомендацій щодо правильної методики збирання, процесуального закріплення та оцінки доказової інформації у справах про адміністративні правопорушення. У зв'язку з цим потребує істотних уточнень правова конструкція інституту доказів і концепція доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Варто відзначити, що питання теорії доказів і доказування у справах про адміністративні правопорушення частково висвітлювали теоретики права: О. Бандурка, Ю. Битяк, С. Гончарук, Я. Калмикова, Н. Клочкова, Т. Коломонець, А. Комзюк, О. Кузьменко, Д. Лук'янець, В. Сорокін, Ю. Тихомиров, О. Умнова, О. Хохлова та ін. Разом з тим різноманітність наукових доробок учених не стала достатнім підґрунтям для вирішен-

ня в повному обсязі проблем теоретичного та прикладного характеру, що притаманні сучасному інституту доказів та доказування у справах про адміністративні правопорушення в Україні.

Мета статті: здійснити правову характеристику концепції інституту доказів та доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Основний виклад проблеми

Інститут доказів і доказування посідає центральне місце в теорії юридичного процесу в цілому та адміністративного процесу зокрема і особливо в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Як справедливо наголошує О. Умнова, докази і доказування є основою адміністративного процесу, від їх об'єктивності залежить законність прийнятого рішення [10, с. 125].

Перші вітчизняні наукові праці з питань дослідження природи доказів, їх значення, відносності та допустимості з'явилися на теренах Російської імперії в другій половині XIX – початку XX століття. Так, у 1855 р. видавництво «Дерпт» публікує «Теорію доказів» А. Жиляєва, у 1861 р. у Санкт-Петербурзі виходять друком публічні лекції професора В. Спасовіча «Про теорію судово-кримінальних доказів у зв'язку з судоустроєм і судочинством», у 1910 р. видається «Вчення про кримінальні докази» Л. Владимірова. Названі роботи присвячені дослідженню доказів у кримінальному

процесі, що не випадково, тому що саме при вирішенні кримінальних справ зростає значущість як самих доказів, так і процедури їх збирання, дослідження і оцінки, оскільки саме злочини, що розслідуються в ході кримінального процесу, є найнебезпечнішими соціальними відхиленнями і тягнуть більш серйозні наслідки, ніж інші правопорушення.

Звернемо увагу, що сукупність знань про докази та доказування різні автори називають по-різному: «теорією доказів», «вченням про докази», «теорією доказування», «доказовим правом» тощо [1, с. 145].

Однак, незалежно від назви, предмет дослідження єдиний. Так, Л. Владимиров у «Вченні про кримінальні докази» (1910 р.) розкриває визначення кримінально-судової достовірності, дає поняття доказів як будь-якого факту, що має призначення викликати в судді переконання в існуванні або в неіснуванні будь-якої обставини, що є предметом судового дослідження. Він виокремлює види доказів і детально їх описує, визначає загальні умови надання доказів, а також виділяє «доказове правоохоронне», яким називає сукупність законодавчих актів, що визначають примусові заходи, які має в своєму розпорядженні судова влада як для забезпечення доставляння доказів третіми особами, так і для обмеження достовірності цих доказів, визначає правила оцінки доказів [2].

У сучасній науці одним із перших термін «доказове право» використовував Г. Мінковський (1966 р.), який визначив доказове право як норми процесуального права, що регламентують цілі, порядок, межі та зміст діяльності з доказування. Він розглядав доказове право як підсистему кримінального процесуального права, виділяючи Загальну і Особливу частини доказового права. До Загальної частини він відносить поняття доказів, їх систему, доведення і його елементи, стадії, способи, цілі і предмет доказування, відносність, допустимість, оцінку прав і обов'язків суб'єктів доказування. До Особливої частини – завдання, порядок, зміст слідчих і судових дій по доведенню [6, с.165].

Г. Горський, А. Кокорев і П. Елькінд (1978 р.) доказовим правом називають норми процесуального права, що регламенту-

ють цілі, порядок, межі та зміст доказування як діяльності, розуміють під ним систему кримінально-процесуальних норм, що регулюють цілі, зміст, межі та правові засоби збирання, перевірки та оцінки доказів, а також обґрунтованість і вмотивованість висновків правозастосовних органів, що впливають з такої оцінки, і звертають увагу, що «на відміну від доказового права теорія доказів дуже легко дозволяє і нічого не наказує», вона може тільки рекомендувати [3, с.176].

А. Белкін у своїй монографії «Теорія доказування» продемонстрував комплексний підхід до теорії доказів як до внутрішньогалузевого інституту кримінального процесу в цілому і виділив криміналістичний і оперативно-розшуковий аспекти доказування. Зокрема, він дав поняття сутності, мети та засобів доказування, визначив предмет і межі доказування, коло його суб'єктів, описав стадії процесу доказування, сформулював логічні і психологічні основи доказування [1, с. 252].

І. Решетникова розглядає доказове право і як комплексний інститут цивільного процесуального права, що складається із сукупності норм, що регулюють відносини, пов'язані з доказуванням у цивільних справах з метою їх вирішення в суді, і як міжгалузевий інститут, який представляє собою сукупність норм права, що регулюють доказування у правозастосовчій сфері з метою вирішення правового конфлікту [9, с. 44].

Інститут доказів і доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення передбачають єдність матеріальних і процесуальних норм права. Розглянути справу про адміністративне правопорушення по суті означає, що орган адміністративної юрисдикції повно, точно і об'єктивно встановлює докази по справі, застосовує норми матеріального права конкретної ситуації, тим самим здійснюючи доказування, і виносить від імені держави на підставі процесуальних норм права законне рішення.

Адміністративно-правова наука завжди приділяла велику увагу питанням доказів і доказування, проте розвиток і обґрунтування теоретичних положень цих правових інститутів здійснювалися, як правило, з пози-

ції дедуктивного підходу. Окрім того, у науці адміністративного права довгий час під доказом розумілися фактичні дані. Тим часом, в інших процесуальних науках поняття докази в даний час трактується як відомості про факти.

У науці адміністративного права проблемним залишається співвідношення джерел і видів доказів. Так, існує неоднозначна оцінка доказів, отриманих за допомогою науково-технічних засобів, зокрема електронних документів, що мають специфічні особливості носія інформації і специфічні способи її відтворення.

Адміністративно-правова наука виявила також проблеми співвідношення понять «повнота доказової бази» і «достатність доказів», принципів і критеріїв оцінки доказів. Принципи оцінки доказів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення дозволяють об'єднати в єдине ціле норми матеріального та процесуального права, що відображають специфіку доказування зі встановлення фактичних обставин справи.

Інститут доказів і доказування у провадженні у справах про адміністративні правопорушення відносно новий, а теоретична концепція процесуального доказування в українській правовій науці тільки розробляється. У цьому є величезна перевага, оскільки даний інститут може формуватися з урахуванням десятиліттями напрацьованих знань з інших процесуальних галузей права, при цьому уникаючи повторення зроблених раніше помилок, і успішно розвиватися, беручи до уваги специфіку норм матеріального права і Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Так, у ст. 69 КАС України визначено зміст доказів в адміністративному судочинстві та перелік засобів доказування (джерела доказів).

Наука адміністративного права розглядає правовий інститут доказів і доказування з позиції стадійності, як сукупність дій зі збирання, дослідження і оцінки доказів, проте практикою виявлені й інші властивості доказування.

Розробка концепції доказів і доказування у провадженні у справах про адміністративні правопорушення дає можливість вирішити цілу низку практичних проблем,

визначити місце і значення практичного пізнання не тільки з гносеологічної, але і нормативної, в тому числі і процесуальної складових пізнання.

Я. Калмикова під поняттям «доказове право» пропонує розуміти поліінститут, що слугує основоположним сегментом усіх процесуальних наук, предметом яких є розгляд і вирішення індивідуальних спорів, а «докази» – це базова категорія, що має високу теоретичну та практичну значущість [5, с. 6]. У теорії доказового права під доказами розуміються факти, відомості про факти, фактичні дані, інформація, поєднання фактичних даних та процесуальної форми, тобто засоби доказування. Достатньо обґрунтованою видається точка зору науковців про докази в адміністративному судочинстві в широкому значенні, згідно з якою під ними варто розуміти інформацію, що включає в себе факти, фактичні дані й відомості про обставини справи. Це закономірний підхід, так як фактичні дані, що становлять зміст доказів, загалом є інформацією в її сучасній інтерпретації [5, с. 6]. Об'єм здобутої інформації висвітлює рівень знань про досліджувану подію, у тому числі може містити обставини справи, котрі необхідно доказати. Відтак під доказами варто розуміти інформацію, на підставі якої особи, які беруть участь у справі, можуть обґрунтовувати чи спростовувати позовні вимоги, а суд – встановлювати відсутність або наявність даних про обставини, факти, події або дії, котрі мають значення для правильного вирішення справи.

Таким чином, з викладеного випливає, що в процесуальній науці існують різні погляди щодо найменування предмета дослідження і різні уявлення про місце норм, що регулюють процедуру доказування, в системі права: одні акцентують увагу на внутрішньогалузевій приналежності, інші дотримуються теорії міжгалузевого інституту.

На наш погляд, термін «доказове право» більше підходить для галузі права, тому доцільно розглядати інститут доказів і доказування, оскільки основними поняттями інституту відповідно є докази та доказування, а сам він становить сукупність правових норм і складається з норм-дефініцій доказу в цілому і окремих засобів доказування та

норм, що регулюють суспільні відносини зі збирання, дослідження і оцінки доказів.

Розвиваючи тему про міжгалузевий характер інституту доказів і доказування, звернемо увагу на думки деяких вчених. Так, Я. Фархтдінов, вказуючи, що кожна галузь права має свій предмет регулювання, а всі правові інститути перебувають у рамках відповідної галузі права, об'єднує норми в інститути за предметною та функціональною ознакою і виділяє загальні (основні і загальнозакріплюючі) та спеціальні інститути; визначаючи загальнозакріплюючі інститути як сукупність норм, що мають наскрізний характер регулювання найбільш загальних процесуальних відносин, він відносить до них інститут доказів та доказування [11, с. 12].

І. Решетнікова, розглядаючи інститут доказів і доказування як міжгалузевий інститут, вказує, що це не галузь права, а сукупність норм різних галузей права, об'єднаних схожістю предметів і методів регулювання, норми, а іноді інститути містяться і в галузях матеріального права, в основному це норми, що визначають предмет доказування [9, с. 24].

Ю. Осипов вважає, що інститут доказів є не тільки загальним, але і міжгалузевим. Докази він відносить до загальних інститутів у силу регулювання сторін, властивих системі процесуальних відносин як цілого за кожною підвідомчою справою, і вважає, що оскільки інститут доказів і доказування притаманний усім галузям процесуального права, то цей інститут є міжгалузевим, а в основі поділу інститутів за ступенем спільності регульованих ними суспільних відносин на загальні, міжгалузеві і галузеві лежить взаємозв'язок загального, особливого і окремого. Даючи визначення міжгалузевому інституту, Ю. Осипов вказував, що такі інститути відносяться до декількох різних галузей права, норм, які регулюють суспільні відносини, що володіють деякими спільними ознаками [8, с. 80].

Безумовно, мають місце спільні для кримінального, цивільного та адміністративного процесів способи збирання, дослідження й оцінки доказів, схожі засоби доказування і дефініції самих доказів, і це зумовлюється походженням усіх цих видів судочинства з

однієї процедури вирішення спору, яка раніше не мала поділу на кримінальну, цивільну та адміністративну. Однак відрізняються суб'єктний склад, розподіл тягаря доказування, різні й цілі проваджень.

Ще у 1976 р. Є. Додін вказував, що доказування, здійснюване органами державного управління з метою встановлення фактичних обставин ситуації, що виникла, яка вимагала правозастосування, за своєю суттю нічим не відрізняється від доказування судового, разом з тим специфіка доказування управлінських органів проявляється в наступному: у колі обставин та фактів, що підлягають доказуванню, у прийомах та методах, у колі суб'єктів, у змісті доказування, в особливостях його правового регулювання [4, с. 35].

При вирішенні справи суб'єкт, який розглядає справу, керується нормами саме тієї галузі права, у сфері якої знаходиться спірне матеріальне правовідношення. Звичайно, допустима аналогія закону і аналогія права при наявності «правової пробільності», однак суб'єкт, який вирішує справу, вказує саме на «аналогію», а не безпосередньо застосовує, керується відповідною нормою.

У зв'язку з викладеним, на нашу думку, варто дотримуватись позиції про внутрішньогалузевий характер інституту доказів і доказування у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, належність якого до адміністративного права презюмується.

Виключити з назви інституту одне з понять – доказ або доказування неможливо, тому що ці поняття нежиттєздатні один без одного. Немає сенсу в наявності доказів без процедури доказування, немає процесу доказування без наявності доказів. Так, В. Молчанов вказував на те, що без судових доказів не може бути судового доказування як логіко-практичної діяльності [7, с. 12-13].

У теорії держави і права висловлювалася думка про можливість існування внутрішньогалузевих комплексних правових інститутів, «у рамках яких відбувається ніби вторинне перегрупування норм даної галузі права, які охоплюються різними галузевими інститутами» [12, с. 11]. До таких інститутів відноситься й інститут доказів і дока-

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізована правова характеристика концепції інституту доказів та доказування у справах про адміністративні правопорушення.

зування, який включає в себе норми різних інститутів адміністративного права.

Висновки

Таким чином, провадження у справах про адміністративні правопорушення є частиною адміністративного процесу. У залежності від суб'єкта можна виокремити два види провадження у справах про адміністративні правопорушення: 1) здійснюються суддею і 2) здійснюються органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами. Провадження у справах про адміністративні правопорушення, що реалізовується суддею, є частиною системи адміністративного судочинства; здійснюване органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами – частиною адміністративно-юрисдикційного провадження. Принципи процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення, порядку збирання і дослідження доказів, права і обов'язки учасників доказування і засоби доказування у справах про адміністративні правопорушення в цілому схожі з аналогічними інститутами інших процесуальних галузей права, а відмінності обумовлюються предметом розгляду. Інститут доказів і доказування у справах про адміністративні правопорушення становить сукупність правових норм і складається з норм-дефініцій доказів у цілому і окремих засобів доказування і норм, що регулюють суспільні відносини щодо збирання, дослідження і оцінки доказів.

Література:

1. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М.: Норма, 2005. – 528 с.
2. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части: Общая и Особенная / Л. Е. Владимиров. – 3-е изд., изм. и законч. – СПб.: Изд. Кн. магазина «Законоведение», 1910. – 400 с.

SUMMARY

The article is analyzed legal characteristic of concept of the institution of proofs and proving in cases of administrative offenses.

3. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинц. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. унта, 1978. – 302 с.

4. Додин Е. В. Доказательства в административном процессе / Е. В. Додин. – М., «Юрид. лит.». – 1973. – 192 с.

5. Калмикова Я. С. Докази і доказування в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Я. С. Калмикова. – Х., 2013. – 22 с.

6. Миньковский Г. М. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / Г. М. Миньковский., М., 1966. – 584 с.

7. Молчанов В. В. Собираение доказательств в гражданском процессе / В. В. Молчанов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 96 с.

8. Осипов Ю. К. Понятие институтов гражданского процессуального права / Ю. К. Осипов // Краткая антология уральской процессуальной мысли. – Екатеринбург, 2004. – С. 79–82.

9. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – Екатеринбург: УрГЮА. – 2014. – 240 с.

10. Умнова О. Світовий досвід визначення концепції інституту доказів і доказування в адміністративному судочинстві / О. Умнова // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 3. – С. 124–131.

11. Фархтдинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права / Я. Ф. Фархтдинов: автореф. дис. докт. юрид. наук: специальность 12.00.15 - гражданский процесс; арбитражный процесс. – Екатеринбург, 2012. – 22 с.

12. Хохлова Е. Ю. Институт доказательства и доказывания в производстве по делам об административных правонарушениях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. Ю. Хохлова. – Хабаровск, 2006. – 22 с.

«ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ» У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ: ПРИКЛАДИ ТА «ЦІНА» ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА

ФРІС Павло Львович - доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік АН ВО України, завідувач кафедри кримінального права Юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

МЕДИЦЬКИЙ Ігор Богданович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

В статті здійснено загальний аналіз правотворчої діяльності в галузі кримінального законодавства, зроблено акцент на численні та системні проблеми, що виникають в цій сфері. Звернуто увагу на фактичні приклади застосування «політичної цілесобразності» при формуванні кримінально-правових норм, що є абсолютно неприпустимою практикою для будь-якого правового державства, і продемонстровано їх «ціну» для українського суспільства. Зроблено висновок про закладеність негативної (в тому числі криміногенної) потенціалу, який знаходить своє проявлення як на мікро-, так і на макрорівнях.

Ключові слова: кримінально-правова політика, доктрина, кримінальний закон, політична доцільність.

Від політичної волі уповноважених суб'єктів залежить, за якими законами житиме суспільство, чи будуть вони адекватно відображати соціальні реалії, сприяти утвердженню порядку, підвищенню ефективності захисту прав і свобод громадян, прогресу загалом. Це стосується абсолютно всіх, регламентованих законом, суспільних сфер, включаючи і сферу протидії злочинності та забезпечення правопорядку. У питаннях підготовки та прийняття кримінальних законів констатуємо наявність системних та чисельних проблем, зумовлених конкретними чинниками. По-перше, за часи незалежності в Україні не сформовано чіткої і науково об-

ґрунтованої доктрини та концепції забезпечення правопорядку та протидії злочинності. По-друге, не існує, бодай приблизного, плану законодавчої діяльності. По-третє, пропозиції з удосконалення кримінального закону ініціюються з різних центрів, вони є неузгодженими, а нерідко – й суперечливими за змістом. Певною мірою це стосується й самого парламенту, у комітетах якого часом розглядаються різні законодавчі пропозиції щодо зміни кримінального закону з одного і того самого питання. Інформаційна вставка. Протягом перших чотирьох місяців 2011 року було ухвалено п'ять законів про внесення змін до КК України. Серед них лише один готувався до прийняття ВРУ у профільному комітеті. Інші ж зміни йшли у комплексі із законодавством про доступ до публічної інформації, міграцію, відміну коштів, одержаних незаконним шляхом або про порядок використання інсайдерської інформації. Виходячи з цього, ними опікувалися Комітети, що відповідають за ці сфери правового регулювання [12, с.37]. По-четверте, абсолютна більшість такого роду законодавчих ініціатив спрямована на розширення сфери дії кримінального закону та посилення кримінальної відповідальності [6, с.7-8].

Аналогічного змісту міркування та занепокоєння висловлюють й інші науковці та практики. На думку В.Я. Тація, існуюча правотворча діяльність у галузі кримінального законодавства вражає своєю бурхливою стрімкістю та розмахом. За даними В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна та Ю. А. Пономаренко: «За чотирнадцять років чинності КК України (станом

на 01.12.2015 р.) зміни та доповнення до нього вносилися вже аж 669 разів. Було виключено з кодексу 35 статей, причому 14 з них – це ті статті, якими КК було доповнено вже після набрання ним чинності. За цей період КК було доповнено 86 статтями, повністю чи частково змінено чи викладено в новій редакції 295 його статей, що становить понад 65% його норм. При цьому деякі приписи змінювалися неодноразово. Наприклад, зміни до статей 18, 45, 194, 200 КК вносилися тричі; до статей 69, 961, 157, 212 КК – чотири рази; до статей 209, 306, 365, 366 КК – п'ять; до статей 3641, 3682 КК – шість, до ст. 364 КК – сім; до ст. 369 КК – вісім, а до ст. 369 – аж дев'ять разів» [10]. Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність дав можливість С.І. Кравченко дійти висновку про характерну для сучасного стану вітчизняного кримінального законодавства безсистемність (хаотичність) змін. [5, с.33]. Як зауважує М.І. Колос, індекс динаміки удосконалення кримінально-правового законодавства радянської України, яка активно соціалізувала його в останні 30 років, становив лише 2,7 одиниці. У період переходу України від радянської до суверенної, правової держави цей показник зріс до 8,2 одиниці, а після набрання чинності Кодексом у 2001 р. – до 10,3 одиниці [4, с.133].

Говорячи про недоліки діяльності парламенту у сфері законотворення (у контексті помилкової криміналізації), М.І. Мельник пов'язує його із трьома основними групами причин, що зводяться до: 1) неправильного розуміння сутності кримінального закону, а отже, і його ролі та значення у правовій системі держави (власне, йдеться про дилетантський погляд на кримінальний закон); 2) недостатнього науково-теоретичного рівня тих, хто готує законопроекти про криміналізацію; 3) недотримання (або ж дотримання лише форми) процедури ухвалення кримінального закону (ініціювання криміналізації (внесення законопроекту) – його експертизи – розгляду у профільних комітетах – розгляду на парламентській сесії у першому читанні з обов'язковим обговоренням за повною процедурою – підготовки до другого (третього) читання з дотриманням встановленого регламенту терміну внесення

пропозицій – розгляду у другому (третьому) читанні з обов'язковим голосуванням кожної внесеної до порівняльної таблиці проекту пропозиції) [6, с.11-12]. Погоджуючись із наведеним науковцем баченням проблеми, хотілося б зауважити, що вказані групи причин (принаймні окремі із них) рівною мірою будуть справляти свій негативний вплив і у процесах криміналізації, декриміналізації, пеналізації та депеналізації злочинів. До інших першопричин та умов ситуації, що склалася, дослідники відносять: відсутність алгоритму імплементації загальноновизнаних міжнародних стандартів з прав людини і громадянина (В.Я. Тацій); невідповідність прийнятих нормативно-правових актів правилам законодавчої техніки, ігнорування пропозицій та рекомендацій кримінально-правової науки (С.І. Кравченко, О.П. Рябчинська); «необов'язковий» статус правової/наукової експертизи законопроектів (попереднього кримінологічного моніторингу) (В.Я. Тацій, В.І. Борисов, Є.А. Стрельцов).

Правильною видається позиція тих криміналістів, за якої законотворча робота у галузі кримінально-правового законодавства має здійснюватися перманентно. Проте масове внесення змін до Кодексу повинно бути рідкістю¹. Щоб дотримуватися законодавства, зокрема й новел, громадянам потрібен час на ознайомлення з ними й усвідомлення їх суті. Судячи з усього, в основу абсолютної більшості законодавчих ініціатив у сфері кримінального права покладено розуміння кримінально-правових засобів як найбільш ефективних правових засобів впливу на поведінку людей. Насправді, дія кримінально-правових засобів є досить обмеженою, а самі вони за своєю природою можуть застосову-

¹ У зв'язку із цим повністю підтримується позиція авторів Концепції реформування законодавства про публічні правопорушення, що обговорювалась на II Львівському форумі кримінальної юстиції 22-24 вересня ц.р., які пропонують обмежити можливість внесення змін та доповнень до законодавства, що визначає відповідальність за публічні правопорушення Законами, які можуть прийматись лише один раз на рік до 1 липня поточного року та вводитись у дію з 1 січня наступного року. Таке положення може бути прийнято вже відносно чинного КК України.

ватися як засоби крайньої необхідності [6, с.11-12].

Як уже зазначалося, найбільша кількість змін до КК припадає на період із 2009 року і дотепер. Переважно це зумовлено активізацією приведення у відповідність національного кримінального закону до вимог і стандартів міжнародних конвенцій, ратифікованих ВРУ (до прикладу, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи, а так само Конвенції ООН проти корупції). Політичним керівництвом України поставлено завдання стати повноправним членом ЄС, у самій нашій державі плануються і реалізуються широкомасштабні проекти у європейському напрямку. Такого роду законодавча діяльність, окрім позитиву, нерідко тягне за собою й серйозні неконструктивні наслідки. Необхідність імплементації міжнародно-правових норм у цій сфері є безперечною, однак ми повинні уникати випадків «механістичного» запозичення міжнародного досвіду, без врахування особливостей та вимог вітчизняної правової доктрини, що формувалася десятиліттями. «...Постійне внесення змін і доповнень до закону негативно впливає на стабільність законодавства в цілому і правову передбачуваність, зокрема, а копіювання нормативних розробок інших держав без відповідної адаптації нерідко привносить у нашу правову систему норми і принципи, нехарактерні для неї, що загрожують блокуванню інших положень...» [цит. за 13, с.35-36].

Одним із прикладів вищезазначеного стало прийняття 14 травня 2015 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», унаслідок чого Розділ XV КК отримав нову назву та збільшив свій обсяг за рахунок ряду кримінально-правових норм (ст.ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹). В обґрунтування законопроекту покладено Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (96) 4 «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску», згідно з якими держави-члени Ради Європи зобов'язані надавати журналістам необхідні та достатні захист і допомогу, розслідувати інциденти з порушенням фізичної

недоторканості журналістів та застосовувати всі необхідні засоби для притягнення до відповідальності винуватих у вказаних порушеннях осіб. Однак, як і у випадку багатьох інших міжнародних договорів та домовленостей, мова йде саме про рекомендації, які залишають можливість Україні діяти у рамках власного правового поля, дотримуючись вимог системності і продуманості та переслідуючи мету мати не тільки якісний, але й стабільний кримінальний закон. Поява у чинному КК згаданих деліктів викликала дискусію серед науковців, значна частина з яких поставилася до них доволі критично. Висловлені позиції щодо популістських мотивів такого кроку законодавця (С.Я. Лихова), помилкової криміналізації у вигляді її надмірності; порушення системності кримінально-правових зв'язків, що призвело до диспропорції в обсягах покарання, встановленого за злочини із однаковим характером суспільної небезпеки (Є.О. Письменський).

Особливої ціни коштують суспільству законодавчі зміни, продиктовані політичною доцільністю та міркуваннями, а не вимогами удосконалення кримінального закону з огляду на потреби правозастосовної практики. Окремі з них, достатньо обґрунтовано, можна уже віднести до категорії «хрестоматійних».

Для розуміння проблеми перш за все вбачається необхідним взагалі зупинитись на понятті доцільності у кримінально-правовій політиці. Новий тлумачний словник української мови визначає поняття «*доцільний*», як «відповідний поставленій меті, практично корисний, розумний, раціональний, мудрий» [7, с.837]. Виходячи з цього, *доцільність для кримінального права – це відповідність обсягів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації соціально-шкідливих діянь цілі максимальної охорони найважливіших суспільних відносин благ та інтересів, застосування оптимальних заходів покарання та кримінально-правового впливу до осіб, винних у вчиненні злочинів.*

Політична доцільність, звичайно, при цьому пов'язана із комплексом політичних цілей, що перебувають в основі цих процесів. При цьому не можна відділяти суто політичну доцільність від її ідеологічної основи, що

визначає необхідність дослідження ідеології кримінально-правового законотворення. У зв'язку із цим політико-ідеологічна доцільність повинна вираховуватись на підставі аналізу форм та рівнів відповідності або невідповідності політико-ідеологічних цілей, які висуває соціальна група, що перебуває при владі, цілям, які визначаються більшістю громадян країни, правовим і моральним нормам, здоровому глузду. Слід підкреслити, що саме цей критерій часто деформує демократичний характер кримінального закону (який повинен бути йому притаманним), дозволяє використовувати його на користь антидемократичних сил. Доказів такого використання КК як в історії людської цивілізації, так і в історії нашої країни – безліч. Достатньо згадати лише кримінальне право часів сталінської диктатури. У демократичній країні політико-ідеологічний критерій доцільності кримінального закону повинен розумітись як відповідність обсягів криміналізації та пеналізації соціально-шкідливих діянь цілі максимальної охорони найважливіших суспільних відносин благ та інтересів, які визначаються суспільством у цілому. Невідповідне визначення політичної доцільності притаманне і вітчизняному законодавцеві, про що докладніше нижче.

На превеликий жаль, вітчизняне кримінальне законодавство достатньо часто реформується на підставі визначення політичної доцільності, яка є не загальнодержавною, а вузькогруповою.

Прикладом законотворення на підставі невинуватості політичної доцільності може бути відомий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції, № 746-VII» ст.365 КК викладено у новій редакції. Обґрунтовуючи необхідність прийняття проекту, автори й не приховували, що пов'язують її з бажанням делегітимізувати політичні переслідування за допомогою КК, звільнивши лише одну особу, яка «...несе покарання за перевищення влади, нікого не вдаривши і нічого не вкравши, єдина провина якої полягає у сумнівному виконанні службових обов'язків

всупереч бажанням тих, хто пізніше дістав владу» [7]. У Резолюції №1862 від 26.01.2012 року Парламентська Асамблея РЄ дійшла висновку, що ст.ст.364 та 365 КК України є занадто широкими у застосуванні та, по суті, дозволяють постфактум криміналізацію звичайних політичних рішень. Асамблея закликала владу України невідкладно внести зміни у ці статті відповідно до стандартів РЄ та зняти обвинувачення проти колишніх членів уряду, включаючи Міністра внутрішніх справ Ю. Луценка та прем'єр-міністра Ю. Тимошенко [9].

Прийнявши згадану Резолюцію, Асамблея жодним чином не конкретизувала, на які саме зміни очікує міжнародна спільнота, логічно припустивши, що це питання є виключною прерогативою українського законодавця. Останній же скористався шляхом найменшого супротиву, не через удосконалення конструкції ст.365 КК (до прикладу, у контексті розуміння понять «охоронювані інтереси» чи «істотної шкоди» або «тяжких наслідків», якщо вони не проявляються через спричинення матеріальних збитків), а шляхом поширення заборони виключно на працівників правоохоронних органів. І хоча більшість засуджених за ст.365 КК вчинили злочин, перебуваючи у статусі такого працівника, це не є достатньою аргументацією позиції, за якої перевищення влади або службових повноважень з боку, до прикладу, медичного працівника, є менш суспільно-небезпечною поведінкою.

Спеціалісти Головного науково-експертного управління ВРУ цілком слушно зауважують, що сформульована пропозиція призведе до фактичної безкарності та безвідповідальності посадових осіб за переважну більшість вчинених ними службових зловживань незалежно від їх наслідків. А можливі випадки притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 364 і 365 КК виключно з політичних мотивів будуть не наслідком «неправильності» кримінально-правових норм, а результатом їх неправильного застосування правоохоронними органами та судами [2].

Мають місце випадки, коли зміна кримінального закону, яка обумовлена вузькоклановими інтересами, спричиняє велику шко-

ду політичному обличчю держави і суттєво негативно впливає на вирішення завдань, що стоять перед Законом про кримінальну відповідальність. Так, відомий «закон Савченко» (Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання», № 838-VIII), яким ч. 5-ст. 72 КК викладено у новій редакції поставив Україну на межу різкого зростання рівня особливо небезпечної злочинності, став потужним криміногенним фактором, нівелював запобіжну функцію кримінального закону. Переслідуючи мету зменшення строків утримання в слідчих ізоляторах громадян, які знаходяться під слідством і судом, а також приведення у відповідність до міжнародних стандартів умов утримання під вартою законодавець вкотре «умудрився» викликати протилежний бажаному ефект. І це при тому, що спеціалістами Головного науково-експертного управління ВРУ були висловлені критичні зауваження та сформульовано загальний висновок – законопроект доцільно відхилити! Ще до його прийняття фахівцями було визначено, що під дію закону «...потрапляє близько 50 тисяч засуджених і найближчим часом майже 6 тисяч осіб будуть звільнені достроково. ...з 6 000 засуджених кожен 6-й, який звільниться, – був засуджений за вбивство» [13]. За даними ДПтСУ на 12 лютого 2016 р. звільнилося: 1) 440 осіб – засуджених за умисне вбивство; 2) 216 осіб – за умисне тяжке тілесне ушкодження; 3) 283 особи – за злочини, пов'язані з наркотиками; 4) 539 осіб – за розбій; 5) 375 осіб – за грабїж; 6) 524 особи – за крадіжку. У цілому за формальними ознаками під дію зазначеного Закону підпадає близько 49 тис. осіб, які утримуються в установах ДПтС України. З них може бути звільнено від подальшого відбування покарання 6 тис. осіб, серед яких: 1) 3 тис. осіб, які були засуджені за вчинення тяжких злочинів; 2) 1,8 тис. осіб, які були засуджені за вчинення особливо тяжких злочинів [3]. Уже зараз на волі опинилися одіозні злочинці – Зварич, Лозинський та ін., які були засуджені за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. І жодне задеклароване внесення

змін не виправить ситуації, що склалася, зважаючи на закріплене у ч.4 ст.5 КК України правило «проміжного закону» із відомими особливостями його дії. Сьогодні шкідливість цього Закону визнана фактично усіма фахівцями. Станом на 10 вересня 2016 року за «Законом Савченко» на свободу вийшло приблизно 900 осіб, засуджених за навмисні вбивства та більше 100 осіб, засуджених за згвалтування [11].

За даними Міністра внутрішніх справ, «з тих людей, які вийшли, - 785 уже викриті у скоєнні злочинів, з яких 22 - за умисне вбивство, 18 - нанесення травм, 10 - згвалтування, 405 - крадіжки, 131 - пограбування, 66 - збройні розбої, 39 - шахрайство, 20 - хуліганство та інші злочини. І це тільки викриті ті, кого вдалося затримати. А виходячи з поточної статистики розкриття злочинів..., на жаль, мінімум стільки ж залишаються за кадром...»[1].

Звичайно, що у рамках однієї публікації (враховуючи достатньо обмежений її обсяг) немає можливості здійснити аналіз не те, що всіх, а й більшості анонсованих авторами законодавчих прорахунків та упущень. Однак і вивчення окремих із них дає можливість сформулювати висновок про закладений у результати законодавчої діяльності негативний (у тому числі криміногенний) потенціал. Наслідки непродуманої кримінально-правової політики з позицій неправильного визначення політичної доцільності відносять свій прояв як на мікро- (наявність помилок у слідчо-судовій практиці), так і на макрорівнях (відсутність стабільності кримінального законодавства; неможливість планування перспективних, довгострокових заходів, спрямованих на протидію злочинності; нігілістичне ставлення громадян до вимог закону).

Література

1. Аваков: 785 звільнених за «законом Савченко» знову скоїли злочини. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/avakov-785-zvilnenih-za-zakonom-savchenko-znovu-skojili-zlochini-224877.html>
2. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону Укра-

їни «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474. – Заголовок з екрану.

3. Гуржі Володимир. Реформа пенітенціарної системи в Україні — вітчизняна бренд-криза? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/LAW/reforma-penitenciaranoi-sistemi-v-ukrayini-vitchiznyana-brend-kriza-.html>. – Заголовок з екрану.

4. Колос М.І. Криміналізація: панацея чи шлях до кримінально-правової охорони суспільства? / М.І. Колос // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – С.129-133.

5. Кравченко С.І. Законодавча техніка в кримінальному праві: тенденції та перспективи розвитку в Україні / С.І. Кравченко // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – С.31-34.

6. Мельник М.І. Вступне слово / Швець В.Д., Грицак В.М., Василькевич Я.І. та ін. // Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права. – К.: Атіка, 2008. – 244 с.

7. Новий тлумачний словник української мови. Т.1. Аканіт. 1998

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>

[webproc4_1?pf3511=45474](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474). – Заголовок з екрану.

9. Резолюція 1862 (2012) Парламентської Ассамблеї Совета Европы «Функционирование демократических институтов в Украине» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a57

10. В.Тацій, В. Тютюгін, Ю. Пономаренко. Виклики сучасності і кримінальне право. Голос України. 29.01.2016 р.

11. Фахівці дослідили скільки вбивць та гвалтівників випустив на свободу «Закон Савченко». // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/09/10/fahivtsi_doslidyly_skilky_vbyvts_ta_valtivnykiv_vypustyv_na_svolobodu_zakon_851622

12. Через «закон Савченко» на свободу вийде тисяча вбивць – глава Пенітенціарної служби // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/cherез-zakon-savchenko-na-svolobodu-viyde-tisyacha-vbivc-glava-penitenciaranoi-sluzhbi-589850.html>. – Заголовок з екрану.

13. Швець В.Д. Практика внесення змін і доповнень до КК України: здобутки та прорахунки / В.Д. Швець // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С.35-40.

In the article the modern legislative activity is analyzed in the field of a criminal legislation, the presence of numeral problems of system character is established. Opinions over of leading home scientists, that take to the most meaningful negative factors, are brought: absence of clear and scientifically reasonable doctrine and conception of providing of law and order and counteraction to criminality; a necessity of forming (even broadly speaking) of plan of actions of legislator is in relation to perfection of penal law; disparity of the accepted normatively-legal acts to the rules of legislative technique, ignoring of suggestions and recommendations of criminal science; “optional”

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено загальний аналіз правотворчої діяльності у галузі кримінального законодавства, зроблено акцент на чисельних та системних проблемах, наявних у цій сфері. Звернуто увагу на фактичні приклади застосування «політичної доцільності» при конструюванні кримінально-правових норм, що є абсолютно неприпустимою практикою для будь-якої правової держави, та продемонстровано їх «ціну» для українського суспільства. Зроблено висновок про закладений у результаті законодавчої діяльності негативний (у тому числі криміногенний) потенціал, який знаходить свій прояв як на мікро-, так і на макрорівнях.

status of legal/scientific examination of bills (previous monitoring of criminology).

Established, that it follows to consider aspiration to extend the sphere of action of penal law and strengthening of criminal responsibility the general tendency of modern legislation. For period of existence over 600 changes and additions were brought in an operating criminal code, separate criminal norms got a new release on a few one times. In opinion of authors, a legislator absolutely by mistake interprets criminal facilities as most effective facilities of influence, capable to cause desirable behavior of people. In actual fact, they must be used in limit enough cases, when the measures of influence of other maintenance (civil legal, disciplinary et cetera) appeared ineffective. To the penal law must belong as to the maximally laconic and clearly set forth instrument of state compulsion, instrument of "necessity".

The presence of numeral changes and adding to the penal law cleanly technically does impossible an acquaintance with them and realization of their essence. And the question is, in the first turn, about ordinary citizens - as "eventual" addressees of the set forth state will. On such conditions groundlessly to hope on the preventive function of penal law.

Position speaks out concerning attempts to bring a national penal law to conformity with international requirements and standards. The declared aim comes forward as one of primary causes of consequence as mass and unsystematic changes of criminal legislation. Denying the necessity of implementation of international norms

in no way, authors mark avoidance of cases of the "mechanic" borrowing of international experience, without the account of features and requirements of home legal doctrine that was formed by decades. At that many international agreements and agreements contain recommendations that abandon possibility to Ukraine to operate within the framework of the own legal field exactly, adhering to the requirements of the system and carefully thought out and pursuing an aim to have not only quality but also stable criminal law.

The analysis of the legislative changes, dictated exceptionally by political expediency and reasoning, but not by the requirements of improvement of penal law, is carried out, taking into account the necessities of practice and recommendations of scientists. With the use of concrete examples a that "price" is set, that pays Ukrainian society for the changes of penal law in political narrow interests, including - and through worsening of criminogenic situation in the state. Thus under political expediency in a criminal right accordance of volumes of criminalization and decriminalization, penalization and depenalization of socialharmful acts of aim of maximal guard of major public relations of blessing and interests, application of optimal measures of punishment and criminal influence understands with persons guilty in committing crime. Grounded, that political expediency must be calculated on the basis of analysis of forms and levels of accordance or disparities of political aims, that is pulled out by task force power has that, to the aims of majority of population of country, legal and moral norms, good sense.

On the basis of the expounded material, drawn conclusion about a presence in a number of the criminally legal norms, accepted exceptionally from the aim of political expediency, negative criminogenic potential. The consequences of the hasty criminal politics distorted by "political expediency" search for the display both on micro- (a presence of errors is in inquisitional-judicial practice) and on macrolevels (absence of stability of criminal legislation; impossibility of planning of the perspective, long-term measures sent to counteraction to criminality; nihilistic attitude of citizens is toward requirements of law).

Keywords: criminal politics, doctrine, political expediency, criminal law.

ФАКТОРИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД

ГАЦЕЛЮК Віталій Олександрович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Стаття посвячена аналізу теоретических взглядов на обстоятельства, которые влияют на криминализацию общественно опасных деяний. Доказывается, в результате развития научных представлений об указанных явлениях появился категориальный аппарат, который в целом позволяет описать причины включения деяний в число преступлений. При этом, разница в терминологическом инструментарии, который используется исследователями (факторы, причины, принципы, критерии и т.д.), не является препятствием для сравнения содержания соответствующих концепций. Особое внимание уделено вопросу соотношения факторов социальной обусловленности закона и факторов социальной обусловленности криминализации общественно опасных деяний. Сделан вывод о том, что пределы криминализации должны быть тождественны кругу деяний, для криминализации которых наличествуют основания, и не должны отличаться не в сторону сужения (недостаточная криминализация), ни в сторону расширения (излишняя криминализация).

Ключові слова: криміналізація, принцип, суспільно небезпечне діяння, фактор, кримінальний закон.

Зміни у кримінальному законі не відбуваються випадково. Цьому передують процес усвідомлення особами, що впливають на законодавчу процедуру чи беруть у ній безпосередню участь, вад поточного стану правового регулювання, а також необхідності і можливості їх виправлення через

правотворчість. «Канали» потрапляння відповідної інформації до цих суб'єктів дуже різноманітні. Це, зокрема, інформація, що міститься у службових документах органів державної влади (статистика, аналітичні матеріали тощо), результати наукових (у тому числі соціологічних) досліджень, повідомлення засобів масової інформації тощо.

Проблеми криміналізації, незважаючи на те, що вони досить детально піддані аналізу у роботах І.М. Гальперіна, О.А. Герцензона, П.Ф. Гришаніна, П.С. Дагеля, Ю.А. Демидова, М.І. Загороднікова, Г.А. Злобіна, І.І. Карпеця, В.Й. Квашиса, С.Г. Келіної, М.І. Ковальова, В.С. Комісарова, О.І. Коробєєва, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Д.О. Балобанової, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Грищука, О.М. Костенка, О.М. Литвака, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, А.А. Митрофанова, В.О. Навроцького, В.В. Сташіса, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна та інших вчених, залишаються актуальними¹. Серед них перебуває ключове питання визначення обставин, що зумовлюють включення діяння до кола злочинів. Метою даного дослідження

¹ Зокрема, потребують належного обґрунтування «...підстави для визнання цієї теорії самостійною; предмет, структура та функція відповідного вчення; понятійний апарат теорії криміналізації, місце цієї теорії в системі науки кримінального права та інших юридичних наук, способи криміналізації» [1, 67] та інші питання.

є з'ясування стану наукової розробки проблеми факторів криміналізації.

Н. Лопашенко причинами зміни кола та обсягу криміналізації називає такі:

1) виникнення нових, не існуючих раніше видів суспільно небезпечної діяльності людей; 2) несприятлива динаміка окремих видів поведінки, що регламентувалися раніше в адміністративному законодавстві; 3) науково-технічний прогрес; 4) необхідність посилення охорони конституційних прав й свобод особистості; 5) помилки в раніше проведеній криміналізації [2, с. 281 – 282].

В.К. Грищук вважає, що **підстави** криміналізації – це обставини, які детермінують необхідність і доцільність криміналізації конкретного діяння людини. Виходячи з цього, автор пропонує такий поділ підстав криміналізації, залежно від характеру, суті і походження на умовні дві групи: а) об'єктивні; б) суб'єктивні. У свою чергу, об'єктивні і суб'єктивні підстави можуть бути двох видів: а) зовнішні; б) внутрішні. Об'єктивними зовнішніми підставами криміналізації можуть бути, наприклад, міжнародно-правові угоди, міжнародно-правові традиції, а прикладом суб'єктивної зовнішньої підстави криміналізації може послужити думка міжнародної громадськості². Загалом, у результаті докладного аналізу радянської наукової спадщини 60-80-х років 20 ст., В.К. Грищук зауважує, що кримінально-правовою формою опосередковуються як суспільно небезпечні, так і суспільно корисні діяння людини, і тому є сенс досліджувати також і підстави кримінально-правового дозволу і заохочення в розглянутому аспекті також звернені до всіх осіб. Процес цього опосередкування є процесом криміналізації. Тому категорія «криміналізація» ширша за своїм змістом від категорії «кримінально-правова заборона» [3, с. 269].

П.І. Заруба називає підставами криміналізації діянь у сфері приватизації систему соціально-економічних, політичних та юридичних чинників, достатніх і необхідних для криміналізації відповідних діянь

на підставі загально визнаних, теоретично обґрунтованих принципів [4, с. 58].

Ю.В. Орлов доходить висновку про те, що чинниками соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за ст. 158-2 КК України є:

- 1) соціально-кримінологічний;
- 2) конституційної адекватності;
- 3) нормативно-правовий;
- 4) етичний чинник;
- 5) культурно-історичний;
- 6) міжнародно-правовий [5, с. 124].

Майже тотожну систему чинників (за винятком конституційної адекватності) використовує Ю.Г. Зубець, аналізуючи соціально-правову обумовленість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 136 КК України [6].

У свою чергу, у контексті протидії рейдерству О.Г. Кальман вважає підставою криміналізації таких діянь неможливість притягнути до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні рейдерського захоплення, одразу за декількома десятками статей КК України [7, с. 303].

На думку П.Л. Фріса, необхідно розглянути дві групи чинників, що впливають на криміналізацію:

а) підстави кримінально-правової заборони, які є об'єктивними передумовами її встановлення;

б) принципи криміналізації, що належать до законодавчої техніки [8, с. 297].

Д.О. Балобанова також аналізує ці дві групи факторів. На її думку, наріжним каменем усієї теорії криміналізації є проблема підстав кримінально-правової заборони, тобто тих правоутворюючих факторів, які обумовлюють допустимість, можливість і доцільність визнання суспільно небезпечного діяння злочинним і кримінально карним. До підстав кримінально-правової заборони, як вважає дослідниця, слід відносити: 1) суспільну небезпеку – не можливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатню для криміналізації ступінь суспільної небезпеки; 2) типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня їхньої суспільної небезпеки; 3) динаміка суспільно небезпечних

² Див. докладніше щодо підстав та меж криміналізації: [3, с. 257 – 277].

діянь із урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому необхідно враховувати, що кримінальна репресія – крайня форма протидії найнебезпечнішим формам девіантної поведінки; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки, і як їхня складова – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації [9, с. 177 – 178].

Окремої уваги в контексті визначення обставин, що впливають на визнання діяння злочином, заслуговують роботи вітчизняного вченого О.О. Пащенко, який у межах дослідження соціальної обумовленості кримінального закону системно дослідив всю гаму наукових поглядів на це питання і зробив низку висновків щодо результатів відповідних досліджень періоду 70-х [10], 80-х років [11; 12] 20 ст. та пізніших робіт [13]³.

³ Таким чином, пише дослідник, на початку 90-х рр. науковці, які досліджували проблему соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність у 70–80-х рр., свої погляди принципово не змінили, практично ігноруючи значну кількість публікацій, що з'явилися протягом цього часу. Так, П. А. Феллов лише поміняв місцями критерії криміналізації, Н. Ф. Кузнецова — уточнила обставини, що характеризують суб'єктивну підставу криміналізації, проте навіть термін «підстави» не використувала. М. Й. Коржанський не лише жодним чином не вдосконалив своєї позиції, а й повторив усі наявні у ній непослідовності. М. О. Беляєв, по-перше, обставини, що слід враховувати під час прийняття рішення про встановлення кримінально-правової заборони, називав лише критеріями, а не критеріями або принципами, як раніше; по-друге, про причини криміналізації взагалі не згадав. С. Г. Келіна, на відміну від роботи 1978 р., вже не розмежовувала принципи і підстави криміналізації. До позитивних надбань, на нашу думку, слід віднести те, що: 1) М. О. Беляєв удосконалив визначення критеріїв криміналізації та розширив їхню систему, 2) О. І. Коробєєв хоча свій погляд стосовно відповідних підстав і факторів не переосмислив, проте навів багато додаткових положень стосовно проблеми соціальної обумовленості, 3) В. М. Кудрявцев також розглянув нові аспекти наукової проблеми, до аналізу яких раніше не вдавався.

Вчений пропонує розрізнити обґрунтованість криміналізації суспільно небезпечних діянь та соціальну обумовленість кримінального закону: «...криміналізація стосується тих явищ, які ще не знайшли свого законодавчого закріплення, тоді як обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) знаходиться поза межами поняття «криміналізація» й має бути досліджено за допомогою теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Водночас теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати те чи інше діяння злочином? чому таке рішення було прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону - ці запитання відходять на другий план. Тому кількість обставин, що визначають соціальну обумовленість закону і обґрунтованість криміналізації діянь, буде різною. Ведучи мову про криміналізацію, вважаємо за потрібне підтримати правознавців, які наголошують на необхідності окремого виділення й подальшого дослідження принципів і підстав криміналізації, а також криміналізаційних приводів. Для визначення ж соціальної обумовленості норми така класифікація не підходить, а тому метою цього дослідження є визначення системи обставин, за допомогою аналізу яких можна констатувати її наявність або відсутність» [13, с. 211].

При цьому, відкидаючи можливість застосовувати розроблену у науці тріаду «підстави криміналізації – принципи криміналізації – криміналізаційні приводи» під час вирішення питання про соціальну обумовленість кримінального закону, у своїх роботах О.О. Пащенко докладно аналізує розвиток наукових уявлень, у тому числі, (а в деякі періоди часу – в першу чергу) про фактори криміналізації.

Отже, в контексті нашого дослідження постає питання щодо різниці між обставинами, які визначають:

- 1) соціальну обумовленість закону;
- 2) обґрунтованість криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Так, Ю.В. Орлов аналізує соціальну обумовленість злочину, ототожнюючи її із обумовленістю закону про кримінальну відповідальність [5, с. 105].

Очевидно, що криміналізація суспільно небезпечних діянь та кримінально-правова норма (чи закон про кримінальну відповідальність) – явища різні і, відповідно, вони мають різний зміст та характеристики. У той же час між ними існує прямий зв'язок: кримінально-правова норма є результатом криміналізації і її проявом, якщо ми, наприклад, говоримо про обсяг криміналізації. Більше того, це стосується не лише охоронних кримінально-правових норм. Регулятивні, заохочувальні норми, а також норми-дефініції також впливають на визначення кола діянь, які є злочинами і визначають обсяг криміналізації.

Можна сказати, що сукупність усіх складів злочинів (з урахуванням усіх відповідних норм про дію кримінального закону, вік кримінальної відповідальності та інші подібні обставини, у тому числі ті, що виключають злочинність діяння) є змістом поняття «криміналізація» у контексті її результату. У свою чергу, сукупність усіх діянь, що можуть (і мають) бути кваліфіковані як злочини з урахуванням ознак, що становлять зміст цього поняття, є його (поняття) обсягом.

Отже, незважаючи на різницю в сутності криміналізації та кримінального закону, теза про те, що «обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) знаходиться поза межами поняття «криміналізація», має бути піддана критичній оцінці. З одного боку, це дійсно так, якщо криміналізацію розуміти виключно як процес надання діянню статусу злочину, який закінчується водночас із набранням чинності відповідним законом про внесення змін до КК. З іншого боку, важко уявити, що в цей момент втрачає своє значення весь комплекс обставин, що змусив законодавця прийняти відповідне рішення щодо введення нової кримінально-правової заборони (чи розширення кола злочинів у інший спосіб). Ці обставини існують як до, так і після включення діяння до кола злочинів у будь-який спосіб. Більше

того, якщо вважати законодавця «адресатом» впливу факторів криміналізації, то в подальшому він же піддається впливу цих саме обставин, залишаючи норму в законі чи декриміналізуючи діяння.

Серед універсальних обов'язкових обставин, що визначають соціальну обумовленість кримінального закону, О.О. Пащенко називає такі, як «1) суспільна небезпечність, 2) співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони, 3) можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових заходів та неможливість боротьби за допомогою інших, 4) наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування (матеріальних, інтелектуальних, процесуальних тощо), 5) системно-правова не суперечливість, 6) безпрогальність і не надмірність заборони, 7) повнота складу злочину». Практично всі вони називаються авторами як фактори криміналізації (підстави, принципи, критерії тощо).

У той же час не викликає жодних сумнівів, що зміна кримінально-правового регулювання в результаті завершення криміналізації як процесу створює нову обстановку (кримінально-правову реальність), у якій усі ці обставини взаємодіють по іншому. Вони, перш за все, мають оцінюватися вже з урахуванням правозастосування, тобто кримінально-правової кваліфікації та застосування заходів кримінально-правового впливу. І якщо суспільна небезпечність діяння як його здатність завдавати шкоду чи створювати небезпеку її завдання відповідному об'єкту у цьому зв'язку навряд чи зазнає змін, то, наприклад, співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони на відміну від гіпотетичного характеру, до здійснення криміналізації набуває реальних рис (і динаміки) внаслідок дії нового кримінального закону.

Так само й інші фактори криміналізації набувають реального змісту в умовах нової «кримінально-правової реальності». Втім, на питання, чи є це підставою для протиставлення факторів криміналізації та підстав соціальної обґрунтованості кримінального закону, важко відповісти однозначно позитивно. Радше, відбувається зміна «системи координат», у межах якої ці обставини

оцінюються/існують. Зокрема, В.К. Гришук писав: «Соціальна зумовленість кримінально-правової норми – це наявність внутрішніх і зовнішніх чинників (факторів), які створюють можливість і необхідність розробки і прийняття конкретної кримінально-правової норми» [14, с. 100].

Так, уявимо ситуацію, коли з'являється новий вид незабороненої суспільно небезпечної поведінки. Згодом, у процесі криміналізації його додають до кола злочинів і в результаті дії кримінально-правового регулювання цей вид суспільно небезпечної поведінки зникає, а згодом декриміналізують і сам злочин. Суспільна небезпечність існує незалежно від кримінальної протиправності діяння, вона є водночас і фактором криміналізації, і обставиною, що зумовлює необхідність існування кримінально-правової заборони після криміналізації. Тому В.М. Кудрявцев правий у тому, що підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей [15, с. 204].

Втім, цей приклад особливий, оскільки суспільна небезпечність у певному сенсі є унікальною обставиною, що претендує на статус єдиної підстави криміналізації (на противагу принципам, приводам та умовам криміналізації, які такого універсального характеру не мають).

Візьмемо інший – наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування. Достатньо важко знайти різницю у змісті цього фактору до (як фактору криміналізації) та після (як обставини, що визначає соціально-правову обумовленість кримінального закону) завершення криміналізації як процесу.

Інше питання, яке виникає у зв'язку із пропозицією О.О. Пашенка проводити межу між факторами криміналізації та соціально-правової обумовленості кримінального закону, це питання факторів декриміналізації: чи вони співпадають із факторами соціально-правової обумовленості кримінального закону?

На нашу думку, питання про те, що відбувається із об'єктивно існуючими обста-

винами, які виступають як фактори криміналізації, а згодом як чинники соціально-правової обумовленості кримінального закону і фактори декриміналізації, не можна вважати остаточно вирішеним на даний час. Воно потребує додаткових досліджень, у першу чергу, в розрізі підстав (підстави) як основних чинників такого роду та принципів як засадничих координат, у межах яких мають відбуватися ці процеси. Якщо приводи криміналізації та декриміналізації, очевидно, відрізняються, то підстави та принципи цих двох дзеркальних законодавчих процесів мали б бути тотожними.

Як видається, О.О. Пашенко і не намагається кардинально розвести ці явища, зокрема, в якості одного із висновків він наводить таку тезу: під час з'ясування обґрунтованості криміналізації того чи іншого діяння слід окремо виділяти принципи, підстави криміналізації, а також криміналізаційні приводи; при вирішенні питання про соціальну обумовленість норми кримінального права (закону про кримінальну відповідальність) наведений вище поділ здійснювати недоречно [13, с. 213]. З цим варто погодитися, проте різниця в оптимальному поділі факторів необов'язково означає суттєву різницю у їх змісті.

Іншими словами, слід підтримати автора у тому, що теорія криміналізації та теорія соціально-правової обумовленості кримінального закону – це різні теорії. З іншого боку, важко погодитися з тим, що «теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати те чи інше діяння злочином? чому таке рішення було прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону - ці запитання відходять на другий план».

Адже причина, яка змусила законодавця визначити діяння злочином, після цього має бути і головним фактором, який змушує його продовжувати кримінально-правову протидію відповідному явищу, тобто виступати чинником соціально-правової обумовленості кримінального закону.

Крім того, особливість наукового підходу О.О. Пашенка до дослідження пробле-

ми соціальної зумовленості кримінального закону добре прослідковується у такому його висновку, зробленому в результаті аналізу проблеми соціальної зумовленості оціночних понять: застосування оціночних понять у кримінальному праві загалом є соціально зумовленим насамперед тому, що існують запобіжники, використання яких надає можливість уникнути свавілля, порушення режиму законності під час такого застосування. Крім того, варто відзначити, що обсяг оціночного поняття є категорією стабільною, яка встановлюється не правозастосувачем, а законодавцем [16, с. 170]. Очевидно, що це соціальна зумовленість абсолютно не в тому сенсі, в якому вона розглядається в контексті факторів криміналізації, які стосуються причин заборони того чи іншого діяння під загрозою кримінального покарання.

Складність співвідношення факторів криміналізації та обставин, що визначають соціальну обумовленість закону, має своїм проявом у тому числі те, що, аналізуючи соціально-правову обумовленість злочину, автори (зокрема, Ю.В. Орлов⁴) ведуть мову про обумовленість відповідного кримінального закону, посилаючись на дослідження про соціальну зумовленість кримінально-правової охорони (М. Коржанський), фактори, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (В. Навроцький), та врешті решт – фактори криміналізації⁵.

Нам видається, що слід погодитися з Н. Лопашенко в тому, що є тільки одна підстава криміналізації – існування суспільно небезпечної поведінки, що потребує кримінально-правову заборону [2, с. 285]. Можна дискутувати з приводу необхіднос-

ті відображення у КК України всіх ознак злочину, у тому числі суспільної небезпеки, але заперечувати дану ознаку в теорії й на практиці – значить позбутися основного критерію криміналізації й декриміналізації діяння [17, с. 51]. У цьому контексті можна погодитися з думкою про те, що ступінь значущості суспільних відносин – головний критерій криміналізації і пеналізації діянь, що на них посягають [18, с. 232].

М.І. Хавронюк також, розуміючи під криміналізацією законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності, вважає, що слід виділяти підстави, приводи та умови криміналізації. На його думку, єдиною підставою криміналізації є відповідний ступінь і характер їхньої суспільної небезпеки, який характеризується їхньою здатністю заподіювати об'єктам кримінально-правової охорони (а не будь-яким іншим об'єктам) істотну (а не будь-яку іншу) шкоду [19, с. 66]. Умови криміналізації є такими: 1) соціально-психологічного характеру; 2) кримінологічного характеру; 3) загально-правового характеру; 4) кримінально-правового характеру; 5) кримінально-процесуального характеру [20, с. 44].

За М. Хавронюком, існують такі приводи криміналізації (які за своїм характером не є ані підставами криміналізації, ані її умовами): 1) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України [21, с. 193 – 195]; 2) необхідність створення правових механізмів утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави; 3) необхідність забезпечення реалізації певних положень Конституції та інших законів України; 4) результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності певного діяння, які обґрунтовують необхідність його кримінально-правової заборони; 5) громадська думка.

Дослідники використовують поняття «доцільність» [22, с. 28]⁶ криміналізації,

⁴ «У джерелах з кримінального права та кримінології існують різні підходи до з'ясування проблем соціальної обумовленості кримінально-правових заборон (різних варіантів систем передумов криміналізації)», пише дослідник.

⁵ Так, Ю.В. Орлов пише: у законодавстві України, а також у законодавстві майже всіх зарубіжних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціальної обумовленості певної кримінально-правової заборони [5]

⁶ Бондаренко В.Я. Про доцільність заборони окремих діянь, предметом складу злочину яких є спеціальні технічні засоби отримання інформації / В.Я. Бондаренко // Проблеми правової реформи та розбудови

фактично при цьому намагаючись визначити наявність/відсутність підстави криміналізації.

Також наука виокремлює принципи криміналізації – прикладні принципи, у відповідності до яких встановлюється необхідна та ефективна кримінально-правова заборона. До них включають наступні: достатня суспільна небезпечність діянь, що криміналізуються; їх відносна розповсюдженість; можливість позитивного впливу кримінально-правової норми на суспільно небезпечну поведінку; перевага позитивних наслідків криміналізації; ненадмірність кримінально-правової заборони; своєчасність криміналізації [2, с. 288].

Деякий інший погляд на принципи криміналізації має Д.О. Балобанова: 1) відсутність прогалів у законі й ненадмірність заборони; 2) визначеність і єдність термінології; 3) доцільність – можливість створення, зміни й послідуєчого застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства й держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загально-правових принципів у строго встановлених законодавчих межах, що проявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їхньої структури, місця розташування в самому кримінальному законі й встановленні співвідношення з іншими положеннями КК [9, с. 179].

Також вчена виокремлює критерії криміналізації або криміноутворюючі ознаки – обставини, що відображають у концентрованому вигляді суспільну небезпечність діяння та свідчать про необхідність введення кримінально-правової заборони⁷. Так, на думку Є.Л. Стрельцова, для з'ясування того, яку суспільну небезпеку повинно набути конкретне діяння для того, щоб його потрібно було криміналізувати, державі слід мати: а) чіткий механізм функціонування

суспільства, в основі якого знаходиться система суспільних відносин; б) проголошені та офіційно закріплені на державному рівні певні соціальні цінності, блага і т.ін. [23, с. 80].

О.О. Дудоров під принципами криміналізації, як видається, розуміє не просто прикладні законодавчі рамки, яким має відповідати процес криміналізації. Зокрема, вчений говорить про «традиційний поділ принципів криміналізації на соціальні і соціально-психологічні та системно-правові» [24, с. 25], що наводить на аналогію із подібним підходом щодо принципів кримінального права загалом, які вміщують усі ключові фундаментальні положення галузі. Це підтверджується і наступною тезою автора: «Чільне місце серед соціальних і соціально-психологічних принципів криміналізації, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення та існування кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, займає принцип суспільної безпеки. Він означає, що криміналізації підлягає лише те діяння, суспільна безпека якого є достатньо високою» [24, с. 484]. Тобто в цьому випадку обставина, що у більшості випадків відноситься авторами до змісту підстави криміналізації, названа серед її принципів. В іншій публікації О.О. Дудоров деяко змінює акценти, посиляючись на класичну працю про підстави кримінально-правової заборони [15, с. 204 – 240]: «Погоджуюсь з тими науковцями, які підставою криміналізації визнають зумовлену змінами соціальної, економічної або політичної обстановки справжню потребу у тій чи іншій кримінально-правовій новелі, суспільну необхідність застосування заходів кримінального права до певної групи відносин, а принципи криміналізації поділяють на дві основні групи: 1) соціальні і соціально-психологічні та 2) системно-правові (загальноправові і кримінально-правові). Першу групу складають принципи суспільної безпеки, відносної поширеності діяння, пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичної адекватності. До загальноправових принципів криміналізації віднесені принципи конституційної адек-

громадянського П78 суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – С. 28.

⁷ До таких ознак відносять: характер діяння, що виражається в порушенні безумовних правових заборон; спосіб вчинення діяння; наслідки; ставлення суб'єкта до діяння та його наслідків; мотивація [2, с. 298 – 300].

ватності, системно-правової несуперечливості, міжнародно-правової необхідності і допустимості, процесуальної здійсненності переслідування, а до кримінально-правових – принципи відсутності прогалін у законі, визначеності та єдності термінології, повноти складу злочину, ненадмірності та економії репресії» [24, с. 733]. Р.О. Мовчан також говорить про суспільну небезпеку діяння як основний принцип криміналізації [25].

В.О. Навроцький говорить про «обставини, які обумовлюють встановлення відповідальності», у першу чергу, маючи на увазі наслідки діяння, а також про критерії криміналізації та її підстави (принципи, засади, основи) [1, с. 15, 27, 30]. При цьому, вчений розрізняє «суспільну небезпеку злочину, яка враховується при вирішенні питань кримінальної відповідальності конкретної особи та суспільну небезпеку всіх злочинів даного виду, що є однією з підстав криміналізації» [1, с. 114]. Він же обґрунтовано звертає увагу на схожість понять, які використовуються для позначення обставин, які є причинами криміналізації: «Як і в решті-решт, будь-які пропозиції щодо криміналізації можуть вноситися з доведенням наявності підстав (чи, як їх ще називають у літературі, засад, критеріїв, принципів) криміналізації» [1, с. 117 – 118]. Трохи далі (у відгуку офіційного опонента) В'ячеслав Олександрович чітко висловлюється щодо співвідношення такого роду обставин: «Говорячи про використання багатьох термінів для позначення обставин, які зумовлюють криміналізацію (підстави, принципи, умови, критерії), дисертант на с.14-15 відзначає, що найкраще використовувати термін «фактор». І буквально у наступному абзаці знову говорить про наукові позиції щодо «чинників (підстав, принципів), які формулюють соціальну обумовленість кримінально-правової заборони». Трохи далі, на с.18 автор робить висновок, що «необхідність посилення персональної безпеки зазначених осіб та їх професійної діяльності є достатньою підставою для криміналізації...». Чи правильно зрозумів рецензент, що міркування про достатню підставу означають, що навіть цієї однієї підстави досить

для того, щоб здійснювати криміналізацію втручання в діяльність працівника правоохоронного органу? Підхід рецензента до вирішення цього питання кардинально інший – і фактори криміналізації діють лише в сукупності, і персональна безпека будь-яких осіб цікавить державу і суспільство лише в плані охорони загальнолюдських прав. А чи не головне, що кинулося у вічі, це те, що автор навіть не спробував довести, а) як та б) в якій мірі втручання в діяльність відповідних осіб, перешкоджає виконувати їм свої функції» [1, с. 177 – 178].

В іншому відгуку офіційного опонента на дисертаційне дослідження В.О. Навроцький робить таке зауваження: «Пропонуючи декриміналізувати дії, які зараз передбачені ч.1 ст. 150 КК, І.М.Доляновська посилається на малозначність відповідного посягання. Разом із тим малозначність виступає підставою для визнання незлочинним конкретного діяння з урахуванням його індивідуальних особливостей. Якщо ж дисертантка вважає потрібним декриміналізувати всі діяння, які зараз охоплюються ч.1 ст.150 КК, то їй слід було б послатися на відсутність підстав для криміналізації й довести помилковість рішення законодавця, який запровадив до КК відповідну норму (тобто, довести відсутність суспільної небезпеки; малу поширеність діянь, можливість протидіяти їм іншими засобами тощо)» [1, с. 278].

Криміналізація може здійснюватися не тільки за рахунок включення нових норм в Особливу частину КК, але й за рахунок розширення рамок хоча б одного з елементів уже наявних складів злочинів. Як спосіб криміналізації можна також назвати випадки прийняття, внесення змін і доповнень у нормативно-правові акти інших галузей права, зокрема в ті, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей Особливої частини Кримінального кодексу України [9, с. 60 – 62].

Цей висновок не є однозначним. Адже Конституційний Суд України у рішенні у справі про зворотну дію кримінального закону в часі зазначив: загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті

Особливої частини Кримінального кодексу України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим...

Підкреслимо, що наявність підстави криміналізації обумовлює її можливість, і, відповідно, її відсутність має наслідком неприйнятність включення діяння до кола злочинів. Так, В.К. Грищук пише: «Проблема підстав криміналізації, як уже підкреслювалося, тісно пов'язана з багатогранною проблемою критеріїв меж криміналізації. Практикою кримінально-правового регулювання доведено, що довільне визначення меж криміналізації, надмірна жорстокість як надмірне пом'якшення санкцій кримінально-правових норм обов'язкового породжує диспропорції у суспільному житті і не приводить до досягнення тих цілей які переслідує законодавець. У найбільш загальних рисах під критерієм меж криміналізації слід розуміти фактори навколишньої дійсності, які впливають на визначення сфери кримінально-правового регулювання суспільних відносин» [3, с. 270].

На нашу думку, питання має бути поставлено гостріше: межі криміналізації повинні бути тотожними колу діянь, для криміналізації якої є підстави, і не повинні відрізнятися ані в бік звуження (недостатня

криміналізація), ані в бік розширення (надмірна криміналізація). Виявляється, що це можливо виключно за правильної оцінки всіх наявних факторів криміналізації.

Подальші дослідження у цьому напрямі мають стосуватися визначення узгодженого переліку факторів криміналізації та його відповідності реаліям законотворення.

Література

1. Навроцький В. З професорської шухляди [текст] / Вячеслав Олександрович Навроцький. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – 705 с.

2. Лопашенко Н.А. Основы уголовного правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 339 с.

3. Грищук В.К. Вибрані наукові праці / В.К. Грищук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 824 с.

4. Заруба П.І. До питання про підстави криміналізації діянь, що вчиняються в процесі приватизації // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 13-15 квітня 2007 року. У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – Ч. 2. – С. 56 – 58.

5. Орлов Ю.В. Соціально-правова обумовленість злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму / Ю.В. Орлов. – Юридична наука. – 2014. – №10. – С. 105 – 124.

6. Зубець Ю.Г. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 136 КК України / Ю.Г. Зубець. – Юридична наука. – 2015. – №4. – С. 67 – 84.

7. Кальман О.Г. Протидія рейдерству: питання криміналізації // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов, (заст.

голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 301 – 304.

8. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. - К., 2005. – 439 с.

9. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна; Одеська національна юридична академія. - О., 2007. – 208 с.

10. Пащенко О.О. Дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських криміналістів 70-х р.р. ХХ ст. / О.О. Пащенко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2010. – №19. – С. 28 – 35.

11. Пащенко О. О. Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських правознавців першої половини 80-х років ХХ ст. / О. О. Пащенко // Проблеми законності : акад. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 109. – С. 156 – 165;

12. Пащенко О. О. Вирішення проблем соціальної обумовленості законодавства про кримінальну відповідальність у радянській науці другої половини 80-х рр. ХХ ст. /- О. О. Пащенко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 22. – С. 54 – 66.

13. Пащенко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) /- О.О. Пащенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали між нар. наук. – практ. конф., 10-11 жовтня 2013 р. / Ред. кол. В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 210 – 213.

14. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В. К. Гришук. – Л.: Світ, 1992. – 168 с.

15. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М.: Наука, 1982. – 304 с.

16. Пащенко О.О. Соціальна зумовленість використання оціночних понять у кримінальному праві / О.О. Пащенко. – Право і суспільство. – 2016. – №3. – С. 165 – 171.

17. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / За заг ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1121 с.

18. Мальцев В.В. Содержание, структура и понятие объекта преступления /- В.В. Мальцев // Российский ежегодник уголовного права. – № 6. – 2012 / Под ред. д-ра юрид. наук, профессора А. И. Бойцова. – СПб., 2013. – С. 194 – 232.

19. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк / За заг ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

20. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка). – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.

21. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: Монографія. – К.: Істина, 2005. – 208 с.

22. Бондаренко В.Я. Про доцільність заборони окремих діянь, предметом складу злочину яких є спеціальні технічні засоби отримання інформації / В.Я. Бондаренко // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 448 с.

23. Стрельцов Є.Л. Доктринальне визначення необхідних «збудників» процесів криміналізації та декриміналізації, педальзації та депеналізації // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов, (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – 456 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу теоретичних поглядів на обставини, які впливають на криміналізацію суспільно небезпечних діянь. Доводиться, що в результаті розвитку наукових уявлень про зазначені явища з'явився категорійний апарат, що загалом дозволяє описати причини включення діяння до кола злочинів. При цьому, різниця у термінологічному інструментарії, що використовується дослідниками (фактори, причини, принципи, критерії тощо), не є перешкодою для порівняння змісту відповідних концепцій. Особливу увагу приділено питанню співвідношення факторів соціальної обумовленості закону та факторів соціальної обумовленості криміналізації суспільно небезпечних діянь. Зроблено висновок, що межі криміналізації повинні бути тотожними колу діянь, для криміналізації якої є підстави, і не повинні відрізнятись ані в бік звуження (недостатня криміналізація), ані в бік розширення (надмірна криміналізація).

24. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / О.О. Дудоров. – Луганськ, РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

SUMMARY

The Article dedicated to analysis of theoretical views on the conditions for the criminalization of dangerous acts. It is opined, that the scholarly researches of such conditions has resulted to the development of the toolkit allowing to define general conditions of the reasons to regard a certain behaviour as a crime. At the same time, differences in the terminology applied by the researches (factors, reasons, principles, criteria etc.) should not be the obstacle in comparing their conceptual views. Special attention at the Article is devoted to the comparing factors of social determination of the legislation and factors of social determination for the criminalization of dangerous acts. It is concluded that the limits of criminalization must be equal to the circle of acts with the clear ground to do so, and must not being different, hence neither being less (thus leading to the undercriminalization) nor for being wider (overcriminalized) one.

25. Мовчан Р.О. Суспільна небезпека діяння як основний принцип криміналізації самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Вип. 2. – Луганськ, 2008. – С. 90 – 91.

ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

САПІН Олександр Валерійович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії прокуратури України
УДК 343.163

В статті розглянуті основні проблеми, пов'язані з процесуальною діяльністю прокурора в ході кримінального провадження в формі приватного обвинувачення. Проаналізовано ефективність процесуальної діяльності прокурора в ході кримінального провадження в формі приватного обвинувачення. Предложено шляхи удосконалення процесуальної діяльності прокурора в ході кримінального провадження в формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: прокурор, кримінальне провадження, приватне обвинувачення, судове провадження, потерпілий.

Постановка проблеми

Однією із засад сучасного кримінального процесу України є засада публічності, відповідно до якої прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Фактично прокурор та слідчий наділені винятковими повноваженнями у кримінальному переслідуванні злочинів, окрім приватного обвинувачення. Тому

процесуальна діяльність прокурора під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення має свою проблематику, дослідження якої є вкрай актуальним.

Постановка завдання

Метою статті є визначення основних проблем процесуальної діяльності прокурора під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вітчизняне приватне обвинувачення має досить глибокі коріння. На підтвердження даної тези слід навести слова І.Ф.Г. фон Еверса: давній Закон нічого не містить у собі стосовно Публічного Права [1, с. 355]. При цьому Д.Я. Самоквасов вказував, що „саме потерпілий провадив попереднє слідство: провадив обшук, розпитував осіб, що мають відношення до справи, заручався свідками, збирав докази” [2, с. 133]. Поряд з цим М. Гартунг зазначав, що „справа могла початися тільки по приватному позову ображеного позивача”, виключення становило вбивство, в якому навіть без позивача достатньо було самого факту. Позов називався „наклепом” [3, с. 81]. Не вдаючись у подальше дослідження становлення кримінального процесу в Україні, слід відмітити, що кримінальний процес на теренах сучасної України мав винятко-

во приватний характер під час свого зародження.

Поступово державні утворення в особі їх органів почали перебирати на себе повноваження у сфері розшуку, досудового розслідування та обвинувачення в судових органах. Кримінально-процесуальні правовідносини, пов'язані з приватним обвинуваченням, постійно піддавалися змінам на нормативно-правовому рівні численними нормативними актами. Стале надзвичайно збалансоване нормативне закріплення приватне обвинувачення отримало саме із затвердженням надзвичайно прогресивного законодавчого акту – Статуту Кримінального Судочинства [4, с. 215–306]. З набуттям незалежності Україна отримала у спадок радянський Кримінально-процесуальний кодекс 1960 року (далі – КПК України 1960 року), у якому також було прописано процедуру приватного обвинувачення (ст. 27).

Особливості приватного обвинувачення за ч. 1 ст. 27 КПК України 1960 року були наступні:

- чіткий перелік злочинів (ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 203¹, ч. 1 ст. 206, ст.ст. 219, 229, 231–232², 356 Кримінального кодексу України (далі – КК України), щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян) за якими відбувалося приватне обвинувачення;

- справа порушувалася лише судом і лише за скаргою потерпілого;

- досудове розслідування не проводилося у справах за ст. 125, ч. 1 ст. 126 та ст. 356 КК України (щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян);

- у випадку примирення потерпілого з обвинуваченим, підсудним справа підлягала закриттю;

- прокурор мав право в будь-який момент вступити у справу, порушену суддею за скаргою потерпілого, і підтримувати обвинувачення в суді, коли цього вимагає охорона державних або громадських інтересів чи прав громадян (такий вступ прокурора не позбавляв потерпілого процесуальних прав, але справа в цих випадках за прими-

ренням потерпілого з обвинуваченим, підсудним закриттю не підлягала).

Головна ідея приватного обвинувачення за КПК України 1960 року полягала в тому, що фактичним господарем сторони обвинувачення був потерпілий, адже саме від його волі залежав початок кримінального переслідування і його закриття. Прокурор міг вступити у справу лише за наявності певних підстав та у виняткових випадках, але без проведення досудового розслідування.

Варто додати, що А.І. Тітко, характеризуючи приватне обвинувачення за КПК України 1960 року, вказує, що, приймаючи рішення про порушення кримінальної справи приватного обвинувачення, суддя змушений був робити попередній висновок про фактичні обставини, що ставило під сумнів неупередженість та об'єктивність його подальшої діяльності при розгляді такої справи по суті [5, с. 256]. Дійсно, такий підхід радянського законодавця не повною мірою відповідає європейським стандартам прав людини.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), прийнятий у 2012 році, кардинально змінив інститут приватного обвинувачення. У Пояснювальній записці до проекту Кримінального процесуального кодексу України автори-розробники анонсували суттєве розширення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке полягало в наступному. Відповідно до проекту провадження по цій категорії може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. При цьому проект передбачав досить широке коло складів злочинів, щодо яких застосовується приватне обвинувачення, використовуючи як критерій для їх виокремлення той факт, що такі злочини в основному завдають шкоди переважно приватним інтересам особи і не заподіюють безпосередньої шкоди державі [6]. Дійсно, коло злочинів було розширено, однак мотивація цього розширення – „такі

злочини в основному завдають шкоди переважно приватним інтересам особи і не заподіюють безпосередньої шкоди державі” і вектор реформування приватного обвинувачення містить у собі певний дисонанс.

Дійсно, законодавець присвятив приватному обвинуваченню цілу главу в КПК України, що складається аж із трьох статей. Поряд з цим трансформовано підхід до кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Процедурна основа визначена ст. 478 КПК України, відповідно до якої потерпілий має звертатися із заявою про вчинення кримінального правопорушення (протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення) до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування. Фактично вказана норма визначає лише „приватність” початку досудового розслідування, адже проведення досудового розслідування (збір доказів, ініціювання застосування заходів забезпечення, ініціювання застосування запобіжних заходів, проведення процесуальних дій, повідомлення про підозру, відкриття матеріалів іншій стороні, надсилання обвинувального акту до суду) повністю покладено на прокурора та орган досудового розслідування. При цьому жодна норма КПК України не надає потерпілому будь-яких додаткових повноважень чи виключної компетенції під час проведення такого досудового розслідування. Фактично приватне обвинувачення на сьогоднішній день зведено до класичного „вмикання компетентного державного апарату” заради захисту суспільних чи державних інтересів, а для захисту виключно приватного інтересу.

Слід звернути увагу на „широке коло складів злочинів”. КПК України здійснює певну диференціацію цієї категорії кримінальних правопорушень (у першій групі 40 складів, у другій – 11, у – третій 8).

Якщо розглянути першу групу (п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України), то у більшості проваджень потерпілі мають матеріальні інтереси. Звісно, іноді на першому місці стоїть і принцип, тобто принципова позиція по-

терпілого, що має на меті – покарати кривдника, але це скоріш виняток. Саме тому у цьому випадку використання держави та її органів полягає суто у легальному примусу до підозрюваного (обвинуваченого) відшкодувати матеріальну шкоду. А після такого відшкодування відбувається відмова потерпілого від обвинувачення – закриття кримінального провадження. Інший шлях – це закриття кримінального провадження, адже відсутні будь-які можливості довести факт вчинення даного кримінального правопорушення.

Варто навести загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування за ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження). У 2013 році обліковано 50 018 кримінальних правопорушень, з яких лише 20 069 проваджень направлені до суду з обвинувальним актом, закритих – 174 602 (у тому числі за ч. 1 п.п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України – 164 888) [7]. У 2014 році обліковано – 37 840 кримінальних правопорушень, з яких лише 14 698 проваджень направлені до суду з обвинувальним актом, закритих – 94 617 (у тому числі за ч. 1 п.п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України – 91 288) [8]. У 2015 році обліковано – 34 730 кримінальних правопорушень, з яких лише 11 734 проваджень направлені до суду з обвинувальним актом, закритих – 73 365 (у тому числі за ч. 1 п.п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України – 71 454) [9].

Наведена статистика вражає, адже кількість закритих кримінальних проваджень є надзвичайно велика. Поряд з цим кожне провадження – це не лише реєстрація в ЄРДР і постанова про закриття, це комплекс проведених слідчих та процесуальних дій прокурором та органом досудового розслідування, що завершився фактично безрезультатно.

Звертаючи увагу на другу групу злочинів (п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України), слід відмітити, що питання зводиться до міжособистісних відносин між дружиною та чоловіком. Такі провадження у більшості випадків призводять до примирення, а отже, і знову до відмови потерпілого від обвинувачення.

Третя група злочинів (п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК України) виокремлює таких суб'єктів, як чоловік (дружина) потерпілого, інші близькі родичі чи члени сім'ї потерпілого, або особа, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого. Більше того, основна маса цих злочинів – злочини проти власності. Результатом досудового розслідування стає або примирення членів сім'ї, або відшкодування шкоди за рахунок державних органів. При цьому як перший варіант розвитку подій, так і другий відбувається за участі державних органів.

Слід зауважити, що майже кожне кримінальне провадження можна звести до відшкодування шкоди. Але ж не слід забувати й про невідворотність покарання, запобігання злочинності (як загальна, так і спеціальна превенція). Поряд з цим наведена вище статистика свідчить про інший результат – закриття провадження за реабілітуючими обставинами.

Розглянемо процесуальну діяльність прокурора на стадії судового провадження. Відповідно п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має назву державне обвинувачення. Але формулювання „підтримання прокурором державного обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення” є надзвичайно дивним та суперечливим. А якщо врахувати положення Закону України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, то назва відповідної діяльності прокурора є ще більш суперечливою – підтримання прокурором публічного обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Більше того, процесуальна діяльність прокурора у судовому кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення не має жодних особливостей. Однак результат процесуальної діяльності прокурора не залежить від його правової позиції. Ця теза пояснюється тим, що доля кримі-

нального провадження знаходиться повністю в компетенції потерпілого, адже на будь-якому етапі судового розгляду потерпілий має право використати своє законне право – відмовитися від обвинувачення.

Наведемо судову статистику. У 2013 році судами першої інстанції було розглянуто 8 191 кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, з яких закрито – 3 839 (що становить 46,86 %) [10]. У 2014 році судами першої інстанції було розглянуто 7 474 кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, з яких закрито – 3 550 (що становить 47,49 %) [11]. У 2015 році судами першої інстанції було розглянуто 6 788 кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, з яких закрито – 3 350 (що становить 49,35 %) [12]. За перше півріччя 2016 року судами першої інстанції було розглянуто 2 834 кримінальних провадження у формі приватного обвинувачення, з яких закрито – 1 524 (що становить 53,77 %) [13]. Узагальнивши наведені дані, слід відмітити, що судами першої інстанції за останні три з половиною роки було закрито 49,36 % кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення.

Таким чином, зважаючи на наведені вище статистичні дані, процесуальна діяльність прокурора у майже 50 % кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення зводиться до закриття справи, причому незалежно від позиції та думки прокурора. Тому виникає питання: який може бути публічний інтерес у приватному провадженні? Варто відмітити, що І.Я. Фойницький ще наприкінці XIX століття підкреслював, що „лицо, возбудившее уголовное преследование, есть полный хозяин дела” [14, с. 26]. Фактично наведена теза відображає і сучасний стан кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Саме позиція потерпілого є рушієм даного кримінального провадження, і саме від позиції потерпілого залежить його доля.

Також незрозумілим є існування ст. 479 КПК України, яка вказує на те, що відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного об-

винування може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї. Виникає питання: якими мотивами буде керуватися обвинувачений (що відшкодував шкоду), підписуючи угоду про примирення, якщо є можливість просто закрити провадження. Адже угода про примирення має наслідком вирок (і вирок не виправдальний), що, відповідно, тягне за собою покарання та судимість особи.

Наведена вище мотивація реформування приватного обвинувачення – „такі злочини в основному завдають шкоди переважно приватним інтересам особи і не заподіюють безпосередньої шкоди державі” та сучасне правозастосування є несумісними та суперечать один одному. Адже процесуальна діяльність прокурора, що спрямована на виконання завдань кримінального провадження, повністю залежить від позиції потерпілого. Слід відмітити, що під час розробки вказаних положень не було враховано ані часу, що буде витрачати прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення, ані державних коштів, що будуть витрачені під час виконання прокурором своїх повноважень.

Слід наголосити, що головну роль у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення має відігравати лише потерпілий. Більше того саме на нього має бути покладений тягар доказування, без будь-якого втручання представників держави. Зазначені провадження мають починатися саме з судової стадії. При цьому суд не буде грати роль суб'єкта, що порушив справу, а лише формальну – реєструвати правопорушення. Більше того, потерпілий повинен у такому провадженні бути забезпечений правом на безоплатну правову допомогу з боку професійного адвоката. А кримінальне провадження має фактично базуватися на положеннях ст. 332 „Проведення експертизи за ухвалою суду” та ст. 333 „Застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судо-

вого провадження” КПК України. Поряд з цим прокурор може вступати у кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення лише у виняткових випадках.

Висновки

Практика застосування положень КПК України вказала на суттєві недоліки сучасного кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Запропоновані рекомендації щодо вирішення наведених проблем сприятиме оптимізації процесуальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні.

Література

1. Эверс Ф.Г. Древнейшее русское право въ историческомъ его раскрытїи / Ф.Г. Эверс; пер. с немецкаго Иванъ Платоновъ. – САНКТПЕТЕРБУРГЪ: Печатано въ Типографїи Штаба Отдельнао Корпуса Внутренней Стражи, 1835. – 424 с.
2. Самоквасовъ Д.Я. Древнее русское право. – М.: Университетская типографія, 1903. – 444 с.
3. Гартунгъ Н. Исторія уголовного судопроизводства и судоустройства Франціи, Англии, Германіи и Россіи, принаровленная къ университетскому курсу / Гартунг Н. – САНКТПЕТЕРБУРГЪ: Въ тип. Э. Арнольдъ, 1868. – 206 с.
4. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. Том XXXIX. Отделение 2. 1864 г. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1867. – 822 с.
5. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Тітко Іван Андрійович. – Х., 2016. – 484 с.
6. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webpr oc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920>
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-листопад 2013 року : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://>

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні проблеми, пов'язані з процесуальною діяльністю прокурора під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Проаналізовано ефективність процесуальної діяльності прокурора під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Запропоновано шляхи удосконалення процесуальної діяльності прокурора під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

SUMMARY

Main problems connected with the procedural activity of the Prosecutor during the criminal proceeding in the form of private charge have been considered. Effectiveness of the procedural activity of the Prosecutor during the criminal proceeding in the form of private charge has been analyzed. Ways for improvement of the Prosecutor's procedural activity during criminal proceeding as a private charge have been offered.

www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185282

8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198199

9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198191

10. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2013 рік (Форма 1-1.) : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/1-1_2013.xls

11. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2014 рік (Форма 1-1.) : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : [http://court.gov.ua/userfiles/1-1_2014\(4\).xls](http://court.gov.ua/userfiles/1-1_2014(4).xls)

12. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2015 рік (Форма 1-1.) : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : [http://court.gov.ua/userfiles/1-1_2015\(1\).xls](http://court.gov.ua/userfiles/1-1_2015(1).xls)

13. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за перше півріччя 2016 року (Форма № 1-1.) : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/Copy%201-1_1%202016.xls

14. Фойницький И.Я. Курсь уголовного судопроизводства: в 2 т. / Фойницький И.Я. – СПб.: Типографія М.М. Стасюлевича, 1899. – Т. 2. – 608 с.

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРОФІЛАКТИКА», «ПОПЕРЕДЖЕННЯ» ТА «ЗАПОБІГАННЯ» ПРАВОПОРУШЕНЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

ФЕЛИК Василь Іванович - кандидат юридичних наук, доцент, директор Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 342.9

В статті досліджується одне із напрямків діяльності Національної поліції - профілактика правопорушень. Актуалізується проблема неоднозначного застосування термінів «профілактика», «передупреждение» і «предотвращение» правопорушень в законодавстві України. На основі проведеного дослідження науково-правових джерел пропонується рішення проблеми уніфікації відповідних термінів.

Ключові слова: профілактика, попередження, запобігання, правопорушення, Національна поліція, напрям діяльності.

Постановка проблеми

У Законі України «Про Національну поліцію» до повноважень Національної поліції віднесено профілактичну діяльність, яка повинна зайняти одне з основоположних місць у системі функцій новоствореної Національної поліції, оскільки реагування поліції на вже вчиненні правопорушення має здійснюватися разом із виявленням причин та умов, що цьому сприяли, та вжиттям заходів щодо їх усунення. Водночас, варто відмітити, що в законодавстві України спостерігається неуніфіковане вжиття подібних між собою, однак не тотожних за змістом, категорій «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушень, що спричиняє їх неоднакове застосування. Відсутня єдність у визначенні співвідношення цих понять і у науковій літературі. У зв'язку з цим виникає необхідність у проведенні наукового вирішення пробле-

ми співвідношення означених категорій у законодавстві України.

Актуальність теми дослідження підтверджується також тим, що наукові роботи, присвячені проблемі співвідношення понять «профілактика», «попередження» та «запобігання», хоча і наявні у вітчизняній правовій науці, однак серед них відсутні ті, що характеризують проблему з огляду на сучасні тенденції та оновлене законодавство, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти проблеми уніфікації понять у сфері профілактичної діяльності правоохоронних органів у законодавстві України досліджували такі вчені, як: Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. М. Зінич, О. М. Ключов, І. І. Комарницька, М. І. Корнієнко, М. В. Лошицький, В. В. Мозоль, С. Г. Поволоцька, Л. І. Сопільник, Г. Й. Ткач, С. В. Шестаков, Н. В. Янюк та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі співвідношення понять «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушень Національною поліцією, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо вирішення проблеми неоднозначного

застосування термінів «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушень в законодавстві України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: провести аналіз законодавства України у сфері регулювання профілактики правопорушень Національною поліцією України; на підставі аналізу наукової літератури запропонувати шляхи уніфікації термінів «профілактика», «попередження» та «запобігання».

Виклад основного матеріалу

Профілактика правопорушень у науковій літературі визначається як система заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від протиправних посягань, профілактику правопорушень і порядок їх здійснення органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку, окремими громадянами, а також права та обов'язки державних органів і організацій, що проводять роботу з профілактики правопорушень, та осіб, щодо яких здійснюються зазначені заходи [1, с. 8-9].

Дане визначення демонструє масштабність досліджуваної категорії, показує багатаспектність проблеми профілактичної діяльності. Це обумовлено тим, що профілактика правопорушень може розглядатися в різних пластах суспільного буття.

На думку В. І. Мельника, у широкому значенні профілактика – це діяльність, спрямована на абсолютне недопущення вчинення злочинів. У вузькому – діяльність щодо, по-перше, виявлення і усунення детермінант конкретних злочинів; по-друге, виявлення осіб, здатних до вчинення злочинів, і проведення з ними відповідної роботи. Як стверджує науковець, профілактика в широкому розумінні підпорядкована завданням боротьби зі злочинністю як явищем, у вузькому – попередженню конкретних злочинів із боку конкретних осіб [2, с. 96].

Водночас, на нашу думку, розмежування вузького та широкого підходів до розуміння профілактичної діяльності, є не зовсім пра-

вильним, оскільки в даному випадку скоріше мова йде про співвідношення загальної та індивідуальної профілактики. Зокрема, в законодавстві України профілактична робота поділяється на загальну та індивідуальну.

Загальна профілактична робота – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до скоєння правопорушень, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед громадян. Індивідуальна профілактична робота – комплекс заходів щодо конкретних осіб, схильних до вчинення правопорушень, та осіб, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ, з метою попередження вчинення ними злочинів та інших правопорушень [3]. Отже, загальна та індивідуальна профілактика співвідносяться як загальне та конкретне: в першому випадку мова йде про заходи, спрямовані на усунення правопорушень у цілому, а в другому – недопущення їх вчинення конкретною особою.

Між тим, варто відмітити, що в науковій літературі давно триває дискусія з приводу розмежування понять «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушень. При цьому, деякі вчені, пояснюючи природу походження плутанини в застосуванні означених категорій, фактично говорять про загальну та індивідуальну профілактику.

Так, наприклад, О. П. Бойко вважає, що профілактика злочинів – це особливий вид соціального управління, який має на меті гарантувати безпеку правоохоронних цінностей і полягає в розробленні та здійсненні системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин злочинів, умов, які сприяють їх здійсненню, а також запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки. Під попередженням злочину вчений розуміє діяльність держави і суспільства, спрямовану проти можливого (але ще не задуманого), задуманого (такого, що готується), а також вчинюваного та вчиненого злочину [4, с. 348, 351]. Іншими словами, профілактика правопорушень є більш широким та комплексним поняттям, що охоплює систему заходів не тільки правового, але і психологічного, соціально-педагогічного та

іншого характеру, які спрямовані на зниження рівня вчинюваних правопорушень, та в ідеалі – повне усунення причин та умов, що цьому сприяють. Попередження правопорушення розуміється як більш конкретне явище – система заходів щодо запобігання вчиненню потенційно можливого або навіть розпочатого правопорушення.

У такому трактуванні простежується цілком логічний підхід, однак, як можна побачити, він не повністю узгоджується із законодавством України. Наприклад, у Наказі Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» виділяється індивідуальна та загальна профілактична робота, які фактично відповідають поняттям профілактичної та попереджувальної діяльності.

У свою чергу, Х. О. Шаповал пропонує розмежовувати поняття «профілактика», «попередження», «запобігання» залежно від часових проміжків з моменту вчинення правопорушення і відповідно до ступеня його тривалості та динаміки. На початковій стадії вчинення адміністративного правопорушення, на думку науковця, доцільно застосовувати профілактику правопорушення та заходів виховного характеру, спрямованих на усунення можливості вчинення особою правопорушення. Якщо профілактика не досягла бажаних результатів чи була неефективною та виникла стійка спрямованість особи щодо вчинення протиправного діяння, здійснюється запобігання правопорушенню. Під попередженням правопорушення розуміється діяльність держави та суспільства загалом, спрямована проти можливого чи вчиненого правопорушення [5, с. 253]. Однак, на нашу думку, подібний підхід до розмежування категорій «профілактика» та «попередження» є не зовсім чітким та вдалим, оскільки не кореспондує із словниковим трактуванням відповідних понять.

Так, термін «профілактика» в Новому тлумачному словнику сучасної української мови визначається як: 1) заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення; 2) сукупність заходів, які запобігають перед-

часним поломкам та спрацюванню машин, механізмів і т. ін., відвертають аварії на виробництві, транспорті тощо. У той же час «попередження» означає: 1) наперед зроблене повідомлення про що-небудь у формі: застереження проти чого-небудь, наказу, вказівки зробити що-небудь або погрози; 2) один із видів адміністративного, партійного і т. ін. стягнення; 3) запобігання вияву чого-небудь небажаного [6, с. 789, 827].

Отже, в одному із своїх значень поняття «попередження» співпадає за змістом із поняттям «запобігання». У той же час «профілактика» - категорія, що в основному вживається в медицині та механіці, що відрізняє її від поняття «попередження», яке має більш широкий спектр значень. Тому, визначаючи співвідношення між поняттями «профілактика», «попередження» та «запобігання», слід виходити з того, що перше з них спочатку мало обмежену сферу застосування. У зв'язку з цим, розглядаючи профілактику як діяльність, спрямовану на недопущення вчинення правопорушень, під нею необхідно розуміти комплекс заходів, у тому числі виявлення та усунення причин та умов, що сприяли раніше вчиненням правопорушенням, метою яких є створення таких умов, за яких рівень правопорушень суттєво знижується (подібно до профілактики хвороби). «Попередження» та «запобігання» в даному випадку є дуже близькі за змістом і в одному зі своїх значень тотожними. Вони означають здійснення заходів, спрямованих на зупинення розпочатих, недопущення потенційно можливих правопорушень.

Не сприяє однаковому розумінню таких понять, як «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушень, їх різне застосування в законодавчих актах.

Зокрема, у 2006 р. був розроблений проект Закону «Про профілактику правопорушень», який хоча і потребував певного удосконалення, однак містив деякі прогресивні положення. У ньому визначається, що профілактика правопорушень – обов'язкова діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, у тому числі громадських організацій, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень, а та-

кож виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, та застосування заходів до їх виправлення [7]. Відтак, профілактика правопорушень визнавалася в цьому законопроекті як систему заходів, що мають подвійний вплив, спрямований як на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушення, так і на виправлення осіб, схильних до їх вчинення. З цього можна зробити висновки, що в законопроекті профілактика правопорушень розуміється, передусім, у контексті попередження потенційно можливих або вже розпочатих правопорушень.

Що стосується чинного на сьогодні законодавства, то поняття профілактики правопорушень міститься в наказах МВС України «Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України» та «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України». У першому з цих наказів профілактика правопорушень визначається як система організаційних, правових і виховних заходів, спрямованих на попередження та усунення причин і умов, що сприяють учиненню працівниками Державної міграційної служби України протиправних дій, пов'язаних із здійсненням їх службової діяльності [8]. Профілактична робота дільничного інспектора міліції в Наказі «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» розглядається як здійснення організаційно-практичних заходів з проведення загальної та індивідуальної профілактики правопорушень на адміністративній дільниці [3].

В останньому визначені згадані поняття загальної та індивідуальної профілактики. Виходячи з їх змісту, слідує, що профілактикою правопорушень визнається система заходів, як тих, що спрямовані на недопущення їх вчинення та зниження рівня правопорушень загалом, так і тих, що спрямовані на запобігання вчиненню потенційно можливих правопорушень конкретною особою. Утакому випадку можна говорити про те, що законодавець ототожнює поняття профілактики та попередження правопорушень.

Однак, у деяких законах застосовується саме поняття «попередження». Зокрема, в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» попередження насильства в сім'ї визначається як система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї [9]. У даному випадку, бачимо, що поняття «попередження» вживається законодавцем у контексті системи заходів, спрямованих на усунення потенційно можливих загроз вчинення насильства в сім'ї та усунення причин та умов, що цьому сприяють, що цілком відповідає словниковому трактуванню даного поняття.

У КУпАП при означенні завдань кодексу (ст. 1, б) застосовується категорія «запобігання» в контексті системи заходів, спрямованих на недопущення вчинення адміністративних правопорушень, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України [10].

Висновки

Таким чином, у законодавстві України відсутня системність та послідовність у застосуванні понять «профілактика», «попередження» та «запобігання» - у деяких випадках вони вживаються як тотожні, в інших – законодавець їх розмежує. При цьому, чітко прослідкувати різницю між цими поняттями на підставі одного лише аналізу відповідних законодавчих актів досить складно. Тому, керуючись класичними науковими концепціями в цій сфері та виходячи з етимології досліджуваних понять, профілактичну діяльність слід розглядати як більш широке та комплексне поняття, що включає всю систему заходів, спрямованих як на повне недопущення правопорушень, створення умов для зниження їх рівня, так і на попередження та запобігання вчиненню потенційно можливих правопорушень. Тобто попередження та запобігання – це окремі складові елементи профілактичної діяльності. Досліджуючи профі-

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується один із напрямів діяльності Національної поліції – профілактика правопорушень. Актуалізується проблема неоднозначного застосування термінів «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушень в законодавстві України. На основі проведеного дослідження науково-правових джерел пропонується вирішення проблеми уніфікації відповідних термінів.

SUMMARY

This article examines one of the activities of the National Police - prevention of offenses. Mounts problem of ambiguous use of the terms “prevention”, “prevent” and “prevention” of crime in the legislation of Ukraine. Based on the analysis of scientific and legal sources suggested solving the problem of unification of relevant terms.

лактику правопорушень як вид правоохоронної діяльності, під нею слід розуміти таку систему засобів та методів, які передбачають можливість застосування заходів державного примусу та інших публічно-правових засобів впливу на суспільну поведінку учасників правовідносин, що застосовуються державними правоохоронними органами або недержавними громадськими формуваннями у межах повноважень, наданих їм законом.

У зв'язку з цим вважаємо, що в законодавчих актах (КУпАП, Законі «Про Національну поліцію» та ін.) доцільніше застосовувати термін «попередження», який відповідає конкретному напрямку діяльності правоохоронних органів та означає систему заходів та методів, спрямованих на виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушень, вжиття заходів щодо їх усунення та запобігання вчиненню нових правопорушень. Категорію «профілактика» як більш широку та комплексну варто застосовувати при розробці різноманітних загальнодержавних та регіональних програм та стратегій профілактичної діяльності Національної поліції.

Література:

1. Актуальні проблеми та організація попередження правопорушень: Фондова лекція: для слухачів навчально-наукового інституту заочного навчання / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2014. – 38 с.
2. Мельник В. І. Сутність профілактичної роботи працівника органів внутрішніх справ у селищі / В. І. Мельник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2014. – № 9-2. Т. 1. – С. 95-97.
3. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в сис-

темі Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.11.2010 № 550. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>.

4. Бойко О. П. Особливості розмежування і використання термінів «попередження», «профілактика», «запобігання» та «припинення» злочинів / О. П. Бойко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 345-351.

5. Шаповал Х. О. Проблеми уніфікації юридичної термінології у сфері охорони права власності від адміністративних правопорушень / Х. О. Шаповал // Право і суспільство. – 2014. – № 5-2. – С. 250-254.

6. Новий тлумачний словник сучасної української мови: [25 000 слів та словосполучень з дод. та доп.] / [уклад і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с.

7. Про профілактику правопорушень: проект Закону від 14.06.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358>.

8. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.05.2012 № 452. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0944-12>.

9. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. - додаток до № 51. – Ст. 1122.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

ДЕНИСЕНКО Григорій Вячеславович - магістр права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.123.6

В статті дана об'єктивна характеристика частинного обвинувачення та досліджені окремі аспекти удосконалення порядку здійснення кримінального провадження у формі частинного обвинувачення. Здійснено правовий аналіз діючих нормативно-правових актів та науково-теоретических джерел по даному питанню. В результаті дослідження, на основі комплексного, всестороннього, наукового аналізу, виявлено ряд проблем теоретического та практичного характеру та розглянуто комплекс рекомендацій стосовно їх вирішення.

Ключові слова: *приватне обвинувачення, кримінальне провадження, окремі аспекти удосконалення приватного обвинувачення.*

Актуальність теми

Усвідомлення на найвищому (державному) рівні думки щодо важливості існування та розвитку цього інституту в процесі побудови громадянського суспільства є необхідною запорукою ефективності проведення реформування галузі кримінальної юстиції. Комплексне оновлення законодавчої бази в напрямку дотримання, охорони та захисту прав, свобод та інтересів учасників кримінального процесу має сприяти утвердженню України в очах світової спільноти як прогресивної та демократичної держави.

Кримінальний процесуальний кодекс України, який був прийнятий у 2012 році, змінив підхід до інститутів кримінального процесу та по-новому регламентував їх про-

цедуру. Зокрема, суттєвих змін набув інститут кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Збільшена кількість кримінальних правопорушень, провадження по яких здійснюється у приватній формі, відновлено стадію досудового розслідування та в цілому регламентовано новою окремою главою, на відміну від КПК України 1960 року. Оскільки з часу прийняття нового КПК України у 2012 році минуло близько чотирьох років, то уже можна говорити про проблеми і недоліки у його застосуванні, враховуючи потреби практики. Зокрема дана глава складається з трьох статей і не регламентує стадію досудового розслідування та судового розгляду, питань правонаступництва; містить тяжкі та особливо тяжкі злочини, віднесення яких до кримінального провадження у приватній формі є спірним питанням.

Постановка проблеми

Незважаючи на всю важливість кримінального провадження у формі приватного обвинувачення норми національного законодавства у даній сфері містять чимало колізій та прогалин, а тому, безперечно, потребують удосконалення.

Стан дослідження

Окремі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є об'єктом багатьох наукових досліджень. Проте і на сьогодні все ще залишається багато дискусійних питань. А отже, є необ-

хідність подальшого дослідження та переосмислення.

Мета та завдання

Метою даної наукової статті є аналіз кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, дослідження проблемних питань, узагальнення та формування теоретичних положень та практичних висновків, вироблення рекомендацій стосовно вдосконалення правового регулювання.

З огляду на мету були поставлені та вирішувалися наступні **завдання**: з'ясувати поняття та сутність кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, дослідити порядок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, визначити проблеми правового регулювання та запропонувати комплекс рекомендацій щодо їх вирішення.

Виклад основних положень

Відповідно до ст.477 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень [2]. А. Ю. Казенко вважає, що приватне обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, та кримінальне переслідування, за вчинення яких передано державою на розсуд потерпілої особи, яке висунуте за наявності заяви потерпілого або його законного представника і реалізується в рамках спеціальної правової процедури [9,с.105].

Тут слід зазначити, що серед науковців існує позиція, згідно з якою вказаний різновид кримінального провадження не є класичним видом у формі приватного обвинувачення, зважаючи на що його варто іменувати «кримінальне провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого» [11,с.218]. На нашу думку, такі зміни у законодавстві навряд чи вплинуть на якість здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та підвищать ефективність кримінального

судочинства. Є інші, значно важливіші моменти, які потребують коригувань. Одним із таких ми вважаємо недосконалість правового регулювання у даній сфері.

Особливістю кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за КПК України є те, що законодавцем передбачено проведення досудового розслідування за цією категорією справ. Прокурор і слідчий у межах своєї компетенції зобов'язані розпочати досудове розслідування, але підставою у цьому випадку є лише заява потерпілого, тобто активна роль належить не прокурору, слідчому, а особі, яка звертається із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Отже, заява (повідомлення) потерпілого, як правило, є єдиним законним приводом для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, яка визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, або яка через хворобу, фізичні або психічні вади чи з інших поважних причин не може сама подати заяву, її може подати його законний представник. На нашу думку, ця позиція законодавця є правильною, оскільки коли справи приватного обвинувачення порушувались тільки судом, то виникало багато дискусійних питань щодо розгляду цих заяв органом дізнання (як правило, міліцією). Особи, про вчинення щодо них злочинів цієї категорії, нерідко звертались із заявами не в суд, як це було передбачено законом, а до міліції. Органом дізнання, як правило, приймалось рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, матеріали осідали в архівах, замість того, щоб бути направлені в суд для розгляду по суті [16, с.155-156].

А. Ю. Козловський вважає, що таку форму кримінального провадження, як приватне обвинувачення, характеризують наступні ознаки:

1. Твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, має місце тільки з боку потерпілої особи або її законного представника.

2. Обов'язкова наявність заяви потерпілої особи, яка містить її волевиявлення про

притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила відносно неї діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність

3. Офіційна підтримка ініціативи потерпілої особи про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила відносно неї діяння, з боку органу публічної влади.

4. Нормативне визначення переліку діянь, кримінальне переслідування за вчинення яких передано державою на розсуд потерпілої особи з урахуванням характеру вчиненого діяння, ступеня його тяжкості та особливостей взаємовідносин між потерпілим і особою, яка вчинила це діяння.

5. Потерпіла особа має право на: – підтримання обвинувачення в суді; – ініціювання та укладення угоди про примирення з підозрюваним чи обвинуваченим.

6. Відмова потерпілої особи від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження.

7. Можливість об'єднання первісної і зустрічної заяв в одному провадженні, їх сумісний розгляд та вирішення[9, с.105-106].

Вітчизняний законодавець передбачає окремі випадки, у яких можливе кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Зокрема, відповідно до ч.1ст.477 КПК кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, чіткий перелік яких передбачений законодавством [2].

Інститут приватного обвинувачення є однією з найдавніших форм організації кримінальної процесуальної функції захисту прав і свобод людини. Виділення у КПК України окремої глави щодо кримінального провадження у формі приватного обвинувачення надає інституту приватного обвинувачення завершеності, саме існування такого інституту є показником рівня розвитку правової держави. Потерпілий є ініціатором для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, і в подальшому він має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення на всіх стадіях кри-

мінального провадження. Отже, потерпілий є основною фігурою в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, йому мають бути роз'яснені його права, а також забезпечена можливість їх реального здійснення. Тому запропоновані пропозиції щодо використання професійної правової допомоги і закріплення на законодавчому рівні права підтримувати обвинувачення в суді сприятиме удосконаленню процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення[16, с.158].

Проаналізувавши норми КПК у частині правового регулювання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, ми дійшли висновку про їх дуже обмежену кількість. Адже лише три статті КПК вказують на особливості кримінального провадження саме у формі приватного обвинувачення в Україні:ст.477 «Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення», ст.478 «Початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення», ст.79 «Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення». Окрім того, статті 478 та 479 мають дуже обмежений характер. Звідси можемо дійти висновку про необхідність внесення відповідних доповнень з метою покращення правового регулювання порядку здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

На думку деяких науковців, разом з позитивними новаціями кримінального процесуального законодавства ми вбачаємо і його суттєві недоліки стосовно нормативного забезпечення функціонування інституту приватного обвинувачення. Головним таким недоліком (або ж навіть законодавчою прогалиною) є відсутність зазначення чітких вимог щодо змісту та форми заяви про кримінальне порушення як у КПК, так і в Інструкції. На наш погляд, у такому випадку варто вдатися до аналогії закону й застосувати розширене тлумачення відповідних положень ч. 5 ст. 214 (початок досудового розслідування), у якій зазначені відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР. Основними вимогами, зокрема, можуть бути та-

кими: особисті дані заявника (П.І.Б., місце проживання); виклад обставин події (дата, час, місце). До факультативних можна віднести такі: наявність моральної, фізичної чи матеріальної шкоди, завданої протиправними діями; спосіб, засоби й знаряддя вчинення кримінального правопорушення; опис особи, що вчинила кримінальне правопорушення, на думку потерпілого (особливі прикмети); наявність очевидців [12, с. 388].

Неповнота законодавчого регулювання інституту приватного обвинувачення частково компенсується нормативною вказівкою в Пам'ятці щодо ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (яка міститься в згаданій вище інструкції) на те, що міліція зобов'язана приймати та реєструвати заяви й повідомлення про кримінальні правопорушення, своєчасно приймати за ними рішення. Заяви й повідомлення про кримінальні правопорушення, що вчинені або готуються, незалежно від місця й часу їх скоєння, повноти отриманих зведень і форми подання, а також особистості заявника, реєструється цілодобово оперативним черговим того органу внутрішніх справ, до якого звернулася особа чи надійшло повідомлення [16].

Мабуть, найдискусійнішою відмінністю норм, що визначають основні положення існування інституту приватного обвинувачення в новому КПК, є значне розширення кола кримінально караних діянь, провадження стосовно яких здійснюється в згаданій формі. До набрання чинності КПК України 2012 року згідно зі ст. 27 КПК 1960 року притягнення до кримінальної відповідальності не інакше, як за скаргою потерпілого здійснювалося лише за злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 203-1, ч. 1 ст. 206, ст. ст. 219, 229, 231–232-2, 356 Кримінального кодексу України щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян. Справи про злочин, передбачений ч. 1 ст. 152, порушувалися не інакше, як за скаргою потерпілого, але закривати їх за примиренням потерпілого з обвинуваченим, підсудним, на відміну від інших, не можна було [19].

Якщо справа про будь-який із зазначених злочинів мала особливе громадське значення, а також у виняткових випадках, коли потерпілий через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи з інших причин не міг захистити свої законні інтереси, прокурор мав право порушити справу й за відсутності скарги потерпілого. Така справа направлялася для провадження дізнання чи досудового слідства, а після закінчення розслідування розглядалася судом у загальному порядку, а отже, у разі примирення потерпілого з обвинуваченим (підсудним) вона не підлягала закриттю. Зараз же таке «перейняття обвинувачення» прокурором законодавчо не закріплено. У КПК України 2012 року спектр кримінально караних діянь, провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, збільшився майже в 6 разів [12, с. 389].

Ще однією суттєвою прогалиною вітчизняного законодавства є відсутність врегулювання новим КПК 2012 року у порівнянні зі старим КПК 1960 року захисту інтересів постраждалих, стан яких унеможливає (ускладнює) самостійну ініціацію кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. На даній проблемі наголошує у своєму дослідженні А.І.Тітко [17]. Автор зауважує на тому, що можуть виникнути ситуації, коли право ініціювати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення переходить до правопорушника. Наприклад, у випадку, коли правопорушником є єдиний родич, який і має таке право. Зважаючи на таке, науковець вбачає, що буде доцільно відродити право прокурора втручатися в провадження у формі приватного обвинувачення у виняткових випадках, коли потерпілому заважає подати таку заяву його безпорадний стан, та надати йому право у таких випадках розпочинати кримінальне провадження без заяви потерпілого [17, с. 269]. Ми цілком підтримуємо дану пропозицію, адже якщо проаналізувати судові рішення у справах приватного обвинувачення за суб'єктом відповідальності, то можна дійти висновку про те, що непоодинокими є випадки, коли родичі таки вчиняють злочини один проти одного.

Розробляючи конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині правового регулювання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, слід обов'язково взяти до уваги положення щодо даних питань, які містяться й у інших статтях КПК, а не лише у раніше зазначених трьох спеціальних статтях.

Якщо ж суд переконається в тому, що угоду може бути затверджено, відповідно до ст. 475 КПК він ухвалює вирок, яким затверджує угоду, і призначає узгоджену сторонами міру покарання. У випадку, коли кримінальне провадження у зв'язку з укладенням угоди попередньо було виділено в окреме провадження, потім вирок суду затверджено угоду та призначено узгоджене між сторонами покарання чи звільнення від його відбування з випробуванням, при цьому щодо інших кримінальних правопорушень провадження здійснювалось у загальному порядку, то під час визначення остаточного покарання суд має керуватися ч. 4 ст. 70 та ст. 72 КК. Якщо ж підозрюваний чи обвинувачений у період відбування покарання за вчинене кримінальне правопорушення вчинив інше кримінальне правопорушення, у провадженні щодо якого у подальшому було укладено угоду, суд, переконавшись, що угода може бути затверджена, ухвалює вирок, яким затверджує угоду, призначає узгоджену сторонами міру покарання, а остаточне покарання визначає, керуючись правилами статей 71, 72 КК[18,с.22].

Доцільним та необхідним кроком реформування Глави 36 КПК України зокрема та Інституту кримінального провадження загалом вбачає й Х. І. Нефедорів. Зокрема, авторка акцентує увагу на необхідності внесення статті, яка міститиме вимоги до заяви потерпілого також статті, яка надаватиме право потерпілому на безоплатну правову допомогу у випадках неможливості самостійно забезпечити себе кваліфікованою юридичною допомогою, доповнення статтею про правонаступництво у випадку смерті потерпілого. Реформувати також інститут приватного обвинувачення, виділивши статті, які передбачають тяжкі, злочини та

особливо тяжкі та ті, які посягають на суспільні інтереси в окремий інститут приватно публічного кримінального провадження. На шляху України до впровадження Європейських традицій та кращого забезпечення прав людини та нововведення є необхідними[13].

С. І. Перепелиця у своєму науковому дослідженні зазначає, що в новому КПК України законодавець фактично відмовився від традиційного розуміння інституту приватного обвинувачення, а його функціонування заміщено категорією справ приватно-публічного обвинувачення. На думку автора, за такого підходу вести мову про існування окремого провадження, яке мало б певні особливості, абсолютно неможливо. Розширення переліку справ, у яких провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення, попри всі його позитивні риси фактично не дає підстав для тверджень про наявність самого провадження з певними правилами, зі специфічністю слідчих та судових дій. Він пропонує два шляхи вирішення вказаної колізії. Перший – це відмова від включення до системи кримінальної процесуальної діяльності окремого провадження у формі приватного обвинувачення і зміна назви ст.477 «Особливості порушення кримінальних справ окремих категорій» замість «Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення». Як це має місце щодо кримінального провадження стосовно неповнолітніх у главі 38 КПК. Другий, найбільш прийнятний, на його думку, це опрацювання належної правової регламентації приватного обвинувачення як окремого провадження, що пов'язано, зокрема, із покладанням на приватного обвинувача обов'язку підтримувати й доводити пред'явлене ним обвинувачення [14,с.184]. У той же час О. Яновська вважає, що розширення переліку складів кримінальних правопорушень, щодо яких може бути здійснене кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення сприятиме підвищенню відповідальності винних осіб безпосередньо перед потерпілими особами та ефективному досягненню основної мети кримінального судочинства[19,с.245].

О.В.Єні акцентує увагу на тому, що законодавче регулювання інституту приватного обвинувачення повинно охоплювати два напрями:

1) здійснення досудового розслідування та судового розгляду щодо окремо визначеного переліку кримінальних правопорушень, віднесених до категорії «приватного обвинувачення»;

2) здійснення судового розгляду кримінальних проваджень, які набути статусу приватного обвинувачення вже в суді в силу попередньої відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення за умови згоди потерпілого в подальшому підтримувати обвинувачення самому[5,с.135].

Жодним чином не встановлено особливостей проваджень у формі приватного обвинувачення й щодо прийняття рішень слідчим і прокурором на стадії направлення до суду клопотання про обрання щодо підозрюваного запобіжного заходу. Сам потерпілий таким правом взагалі не наділений, що також певним чином суперечить логіці законодавчого врегулювання інституту приватного обвинувачення. Таким чином, доходимо висновку про пряму суперечливість закону участі прокурора в розгляді обвинувального акта в суді в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, а також про певну незбалансованість законодавства, яке регулює хід і закінчення досудового розслідування звільненням особи від кримінальної відповідальності[7,с.160].

Законодавець не визначився стосовно судового розгляду кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Про це свідчить навіть назва ст. 478 КПК «Початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення». Не враховано, що потерпіла особа під час судового розгляду підтримує обвинувачення. Навіть у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді у справах публічного обвинувачення потерпілий має право підтримувати обвинувачення. У цьому випадку кримінальне провадження набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення- (ст. 340 КПК). Крім того, потерпіла особа може ініціювати та укласти угоду про при-

мирення з підозрюваним чи обвинуваченим (ч. 3 ст. 469 КПК). А відмова потерпілої особи від обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження (п. 7 ч. 1-ст. 284 КПК). На жаль, КПК не встановлює підстав для об'єднання первісної і зустрічної заяв в одному кримінальному провадженні, що відбувається у формі приватного обвинувачення. Адже подання за наявності до того підстав обвинуваченим зустрічної заяви є активною формою захисту ним своїх прав і інтересів, а також захисту від необґрунтованого обвинувачення. Вважаємо, що об'єднання вказаних заяв в одному провадженні сприятиме процесуальній економії, але за умови, якщо заяви мають відношення до одних й тих самих осіб та стосуються взаємопов'язаних діянь. Саме вищевказані ознаки характеризують кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення і складають його зміст у процесуальному аспекті. Звернемось до нормативного визначення терміну «обвинувачення». Законодавець трактує обвинувачення як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК (п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК). Тобто поняття «обвинувачення» в КПК використовується в матеріальному значенні. З урахуванням цього поняття «приватне обвинувачення» слід використовувати саме в цьому сенсі[9,с.105].

Висновки та пропозиції

Викладене вище дозволяє зробити висновки, що чинне національне законодавство щодо кримінального провадження у формі приватного обвинувачення містить чимало колізій та прогалин, а тому потребує вдосконалення. Зокрема, вбачається за необхідне розширити правове регулювання інституту приватного обвинувачення шляхом внесення відповідних доповнень. Адже, проаналізувавши норми КПК у частині правового регулювання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення ми дійшли висновку про їх дуже обмежену кількість та стислий характер.

Доцільно відродити право прокурора втручатися в провадження у формі приват-

ного обвинувачення у виключних випадках, коли потерпілому заважає подати таку заяву його безпорадний стан, та надати йому право у таких випадках розпочинати кримінальне провадження без заяви потерпілого.

Необхідне внесення статті, яка містить вимоги до заяви потерпілого. Адже спостерігається відсутність зазначення чітких вимог щодо змісту та форми заяви про кримінальне порушення як у КПК, так і в Інструкції. А також статті, яка надаватиме право потерпілому на безоплатну правову допомогу у випадках неможливості самостійно забезпечити себе кваліфікованою юридичною допомогою.

Не слід забувати про те, що, розробляючи конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині правового регулювання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, слід обов'язково взяти до уваги положення щодо даних питань, які містяться й у інших статтях КПК, а не лише раніше зазначених трьох спеціальних статтях.

Вказані заходи сприятимуть підвищенню ефективності застосування національних норм щодо здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Насамкінець, слід зауважити, що правове регулювання кримінального провадження у формі приватного обвинувачення потребує подальших наукових досліджень.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 року// Відомості Верховної Ради України. – 1996. № 30. Ст. 1411
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року// Відомості Верховної Ради України. – 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.2.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131
4. Войтович Є.М. Проблемні питання проваджень приватного обвинувачення/ Є.М.Войтович//Вісник Запорізького національного ун-ту. – 2015. – №3. – С.157-161

5. Єні О.В. Деякі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення/О.В.Єні//Форум права. – 2013. – №2. – С.134-139

6. Козленко А.Ю. Приватне обвинувачення: поняття та ознаки/А.Ю.Козленко// Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. – 2014. – №27. – Том 3. – С.103-106

7. Костовська О. Доказування у справах про злочини приватного обвинувачення: автореф. дис.канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. Костовська. – К., 2010. – С. 17

8. Крушинський С.А. Відмова потерпілого (приватного обвинувача) від обвинувачення: поняття, порядок здійснення та правові наслідки/ С.А.Крушинський //Університетські наукові записки. – 2015. – №2. – С.212-220

9. Малярчук Н. В. Інститут приватного обвинувачення в кримінальному процесі України: досвід та новації/Н.В.Малярчук, Д.Ю.Бондаренко//Актуальні проблеми держави і права. – №56. – 2014. – С.385-391

10. Нефедорів Х. І. Шляхи удосконалення інституту кримінального провадження у формі приватного обвинувачення/Х.І.Нефедорів// Інститут права ім. І. Малиновського, Студентські публікації. – 31.05.2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2016/шляхи-удосконалення-інституту-кримі/>

11. Перепелиця С.І. Правова природа кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та її регламентація за новим КПК України/ С.І.Перепелиця// Право і безпека. – 2012. – №4. – С.180-185

12. Предместніков О. Потерпілий як сторона обвинувачення в справах приватного обвинувачення / О. Предместніков // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 345–349. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09pogcro.pdf>

13. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні пра-

АНОТАЦІЯ

У статті дано загальну характеристику приватного обвинувачення та досліджено окремі аспекти вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Здійснено правовий аналіз чинних нормативно-правових актів та науково-теоретичних джерел з даного питання. У результаті дослідження на підставі комплексного, всебічного, наукового аналізу виявлено ряд проблем теоретичного та практичного характеру та розглянуто комплекс рекомендацій щодо їх вирішення.

SUMMARY

General characteristics of private prosecution are provided in the research paper and some aspects of improving the procedure of criminal proceedings in the form of private prosecution are studied. A legal analysis of current of current regulatory acts as well as scientific and theoretical sources on the subject was carried out. Through an integrated, comprehensive and scientific analysis the study resulted in identification of a number of problems of theoretical and practical nature and considering a set of recommendations for their solution.

вопорушення та інші події та положень про комісії. Наказ МВС України від 19.11.2012 р. № 1050 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>

14. Рекомендація № R(85)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу : ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 387 засіданні заступників міністрів 28.06.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_127

15. Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 967-му засіданні заступників міністрів 14.06.2006 р. // Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К. : Істина, 2010. – 488 с.

16. Сорока С.О. Окремі аспекти кримінального провадження у формі приват-

ного обвинувачення / С.О.Сорока //Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 807. – С. 154-158

17. Тітко І.А. Проблемні питання захисту інтересів постраждалих, стан яких унеможливує (ускладнює) самотійну ініціацію кримінального провадження у формі приватного обвинувачення/І.А.Тітко// Порівняльно-аналітичне право. – 2015. №2. – С.267-271

18. Часопис цивільного і кримінального судочинства: науково-практичний юридичний журнал. – 2016. -№1. – 152 с.

19. Яновська О. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. Яновська // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 242–245.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАНДАРТУ РОЗУМНОГО СТРОКУ В СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

КОРОВАЙКО Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.1

В статті на основі аналізу юридическої літератури, действующого законодавства и практики Европейского суда по правам человека рассмотрены проблемы реализации права лица на рассмотрение дела в разумный срок в судебных стадиях уголовного судопроизводства Украины. Отмечено, что отечественный законодатель при определении сроков осуществления уголовного производства в судебных стадиях преимущественно применяет оценочные понятия, кроме того, в действующем уголовном процессуальном законодательстве относительно судебного производства не закреплены действенные механизмы защиты права на судебное разбирательство в течение разумного срока. Определены направления совершенствования уголовного процессуального законодательства с целью обеспечения должного действия механизма соблюдения принципа разумности сроков путем конкретизации сроков проведения процессуальных действий и принятия процессуальных решений в суде.

Ключові слова: міжнародні стандарти судочинства, кримінальне провадження, судове провадження, право на судовий захист, розумні строки у кримінальному провадженні.

Постановка проблеми

Втілення демократичних засад у правове регулювання кримінальної процесуальної діяльності в Україні, що відбулося з часу здобуття нашою країною незалежності, має на меті максимальне наближення вітчизняного судочинства до європейських стандартів у цій сфері. Це, як передбачає Європейська конвенція

про захист прав людини та основоположних свобод, передбачає «загальне та ефективне визнання і додержання прав людини». Зокрема, п. 1 ст. 6 цієї Конвенції встановлює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Ця норма стала основою для визначення змісту судочинства у країнах, що дотримуються світових стандартів захисту прав людини, у тому числі в Україні. Окремим елементом права на справедливий суд є розумний строк розгляду справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Правова природа і зміст розумних строків у судочинстві, зокрема і кримінальному, критерії їх оцінки розглядалися у працях О.А. Банчука, О.А. Гончаренка, С.О. Заїки, В.В. Городовенка, В.Т. Малярєнка, Н.В. Неледві, О.Б. Прокопенко, О.М. Овчаренко, А.А. Павловської, Н.Ю. Сакари, С.В. Шевчука, О.Г. Шило та інших учених. При цьому у вітчизняній юридичній літературі досить глибоко досліджені критерії визначення розумних строків з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). Значна кількість публікацій присвячена проблемам їх дотримання в стадії досудового розслідування.

Не вирішені раніше проблеми

Проте недостатньо уваги приділено питанням регламентації строків у судових стадіях кримінального провадження. Як відзначе-

но, за КПК 1960 року у судових стадіях взагалі не було обмежень щодо строків розгляду ні судом першої інстанції, ні апеляційним чи касаційним. Такий стан правового регулювання вказаного питання сам по собі провокував порушення прав особи на розумний строк розгляду її справи з точки зору ЄСПЛ [1, с. 187; 2, с. 408]. Так, за даними ЄСПЛ, із загального числа справ – 1053, що ним було розглянуто проти України, порушення тривалості судової процедури (ч. 1 ст. 6 Конвенції) було констатовано у 303 справах [3]. На жаль, з прийняттям нового КПК України ситуація докорінно не змінилась.

Мета

Метою статті є аналіз проблем реалізації стандарту розумного строку в судових стадіях кримінального процесу України та надання пропозицій щодо гарантування права особи на розгляд справи у розумні строки.

Виклад основного матеріалу

Прийняття у 2012 році КПК України стало важливою віхою розвитку вітчизняного кримінального процесуального права у напрямі приведення його у відповідність до міжнародних стандартів у цій сфері. Серед інших новел, у порівнянні з попереднім КПК, законодавець окрему увагу приділив питанню дотримання строків кримінального провадження, закріпивши у п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України розумність строків як загальну засаду кримінального провадження. Зміст цієї засади розкривається в ст. 28 КПК України. При цьому, і на що слід окремо акцентувати увагу, її застосування повинно відбуватися з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 5 ст. 9 КПК України). Неврахування цього методологічного аспекту слідчими, прокурорами, судьями призведе, як правило, до недотримання прав особи в цій частині, та фактично має наслідком неможливість особи скористатися гарантією справедливого судочинства у повному обсязі. З цього приводу у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 прямо вказано, що недотримання строків розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення порушує конституційне право на судовий за-

хист, гарантований статтею 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади [4].

Наприклад, Н. В. Неледва, підтримуючи прогресивність передбачення у ст. 28 КПК України у якості загальної засади розумності строку кримінального провадження, звертає увагу на певну декларативність відповідних законодавчих положень, підкреслюючи необхідність доповнення та розкриття змісту фундаментальних критеріїв розумності строків, передусім щодо досудового розслідування. Зокрема, вона пропонує додаткові критерії розумності строків кримінального провадження: навантаження на слідчого, характер протидії розслідуванню з боку зв'язків учасників кримінального провадження, рівень кваліфікації слідчого, технічне, матеріальне та інші види забезпечення розслідування [5, с. 241-242]. Але, як уявляється, характер протидії розслідуванню є частиною такого критерію, як «поведінка учасників кримінального провадження». Навантаження на слідчого, рівень його кваліфікації, стан матеріально-технічного забезпечення розслідування, на нашу думку, не можна вважати самостійними критеріями розумності строків у кримінальному процесуальному сенсі, оскільки зазначені організаційні питання діяльності органу досудового розслідування мають вирішуватись поза межами кримінального процесу шляхом відповідної управлінської діяльності органів державної влади. У цьому сенсі щодо судового провадження цілком правильним, заснованим на аналізі практики ЄСПЛ, є твердження, що такі обставини, як зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань з великими інтервалами і т.п. не є підставою для визнання строків розумними, адже вони свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків [6, с. 46-47]. У п. 50 рішення ЄСПЛ у справі «Павлюлінець проти України» (Заява № 70767/01) ЄСПЛ зазначив, що Конвенція покладає на держави-учасниці обов'язок організувати свою судову систему таким чином, щоб дозволяти судам діяти відповідно до вимог пункту 1 статті 6 Конвенції, включаючи розгляд упродовж «розумного строку» [7]. Погоджуючись з такою постановкою питання, відзначимо, що позиція законо-

давця щодо розумності строків кримінального провадження, особливо в частині визначення їх критеріїв (ч. 2 ст. 28 КПК України), в цілому відповідає практиці ЄСПЛ. На врахування практики цього суду орієнтує суддів і п.п. 3, 4 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 [4].

У рішеннях ЄСПЛ стосовно розумних строків наголошено на таких критеріях, як: складність справи, поведінка заявника та компетентних органів, характер процесу, предмет спору, важливість предмета спору для заявника (щодо України це справи: *N.V. проти України*, *Айбабін проти України*, *Антоненков та інші проти України*, *Баглай проти України*, *Бендрит проти України* тощо). Наведені критерії переважним чином знайшли закріплення в ч. 3, 4 ст. 28 КПК України та у відповідних роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних [4]. Тобто вітчизняний законодавець, закріпивши у нормах КПК України вимоги щодо розумних строків кримінального провадження, пішов шляхом фактичного відтворення загальних формулювань міжнародних правових норм та положень окремих роз'яснень з практики розгляду ЄСПЛ відповідних скарг. Сутність вказаного стандарту прав особи також досить глибоко розкрито у працях вітчизняних учених, у тому числі в галузі кримінального процесуального права.

На жаль, при цьому законодавцем не було закріплено реальних механізмів забезпечення дотримання цих строків і дієвих засобів захисту прав осіб у випадку необґрунтованого затягування кримінального провадження в суді, чи інших механізмів, які б забезпечували поведінку компетентних органів влади у відповідності до змісту стандарту розумного строку. Наприклад, розглядаючи справу «*Кобцев проти України*» (Заява № 7324/02), ЄСПЛ звертав увагу на те, що затримки у провадженні були обумовлені неспроможністю державних органів забезпечити присутність свідків. З цього приводу ЄСПЛ зазначає, що протягом судового провадження суд мав у своєму розпорядженні ефективні механізми забезпечення явки свідків у судове засідання (можливість застосування примусових заходів до свідків – прим. авт.), проте ніщо не свідчить

з матеріалів справи, що суд коли-небудь розглядав можливість накладення адміністративних санкцій за неявку в суд [8].

Стосовно таких випадків та ситуації відсутності механізмів забезпечення дотримання розумних строків і дієвих засобів захисту прав осіб у випадку необґрунтованого затягування кримінального провадження в суді, ЄСПЛ нагадує, що роль національних судів в організації судових проваджень полягає у тому, щоб зробити їх швидкими та ефективними [9]. Але за відсутності достатньої і належним чином розробленої правової основи діяльності суду, зробити судові провадження швидким та ефективним суд не завжди може. Так, окремі норми КПК України характеризуються певною правовою невизначеністю й потребують свого удосконалення, метою якого є конкретизація процесуальних строків та введення механізмів здійснення процесуальних дій та діяльності в цілому саме на ґрунті дотримання розумних строків, що наблизитиме зміст вітчизняного кримінального судочинства до європейських стандартів.

У цьому питанні не можемо повністю погодитись із В. Городовенко, який вбачає, що вирішенню проблеми дотримання судом встановлених законом строків розгляду справ сприятиме запровадження оціночних критеріїв визначення «розумності» провадження у справі у кожному конкретному випадку, які успішно напрацьовані ЄСПЛ [2, с. 408]. Визначаючи, що при вирішенні цього питання практика ЄСПЛ має важливе значення, відмітимо, що вона стосується тлумачення відповідних норм. Тому в центр вирішення цього питання необхідно поставити удосконалення власне кримінальних процесуальних норм, які регулюють строки кримінального провадження в цілому, або окремих процесуальних дій, зміст яких би відповідав європейським стандартам у цій сфері в їх тлумаченні ЄСПЛ. З цього приводу більш виваженою є позиція Н. Ю. Сакари, яка вказує, що імплементація п. 1 ст. 6 Конвенції на національному рівні має відбуватися не шляхом автоматичного дублювання з подальшим відсиланням до тлумачення, яке міститься в практиці ЄСПЛ, а шляхом встановлення конкретних строків для проведення процесуальних дій щодо розгляду справи та закріплення права особи на розгляд

справи протягом строків, встановлених у законодавстві, з подальшою можливістю захисту цього права [10, с. 88-90].

Якщо проаналізувати норми чинного КПК України через призму такого підходу, то виявляються суттєві недоліки, які не дозволяють на практиці реально гарантувати особі дотримання розумних строків кримінального провадження не тільки на стадії досудового розслідування, а й у суді. Зокрема, чимало встановлених процедур або взагалі не обмежені будь-якими строками, або містять лише посилання на необхідність виконувати їх протягом розумного (необхідного, достатнього тощо) строку, тобто віддаються на розсуд суду. Відповідно, непоодинокими є випадки необґрунтованого затягування процесу. Так, до числа норм, які потребують удосконалення, віднесемо, зокрема, такі:

1) Стаття 34 КПК України, визначаючи п'ятиденний строк розгляду подання суду (клопотання сторін) про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого, не визначає конкретного строку, протягом якого з дня встановлення обставин, передбачених ч. 1 ст. 34 КПК України, має бути внесене подання місцевого чи апеляційного суду; не визначено у ній і питання, в які терміни кримінальне провадження фактично має бути направлено за підсудністю, внаслідок чого така невизначеність створює підстави досить тривалий час пересилати відповідну справу по інстанціях. Тому у ст. 34 КПК України слід встановити, що подання місцевого суду щодо направлення кримінального провадження до іншого суду має бути внесене не пізніше наступного дня з дня встановлення обставин, передбачених ч. 1 даної статті.

2) У ч. 1 ст. 314 КПК України щодо судового провадження у першій інстанції визначено п'ятиденний строк призначення підготовчого провадження з дня надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, але конкретного строку здійснення підготовчого провадження законом не встановлено. У даному питанні не можемо погодитись із думкою С. Дячука, який підтримує гнучкість законодавця, що дав можливість суду визначати тер-

мін проведення підготовчого провадження на власний розсуд із дотриманням критеріїв розумності, коли «суду надано право дати власну оцінку розумності строку на вчинення процесуальної дії, виходячи з умов провадження та об'єктивних можливостей, з одночасним взяттям на себе відповідальності за своє рішення» [11, с. 133]. Вважаємо, що граничний строк має бути зазначений безпосередньо в законі, що буде реальною гарантією дотримання розумних строків суддею.

3) Пункт 3 ч. 3 ст. 314 КПК України передбачає можливість повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру прокурору, але знову ж таки стаття не встановлює конкретних строків, які визначає суд прокуророві для усунення останнім невідповідностей, що не сприяє дотриманню розумного строку кримінальної процесуальної діяльності. Як відзначено Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у таких випадках в ухвалі суд зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків [12]. Але офіційні роз'яснення та, насамперед, зазначені норми закону мають бути більш конкретизованими як щодо змісту діяльності прокурора з усунення виявлених недоліків, встановлення конкретного граничного строку їх усунення, так і передбачати можливість повернення судом матеріалів не більше одного разу. Адже в іншому випадку, і це, на жаль, підтверджується практикою, фактично має місце сумнозвісне додаткове розслідування, яке за часів попереднього КПК України було серед головних причин порушень права особи на розгляд справи у розумні строки, виявлених ЄСПЛ.

4) Хоча у ч. 1 ст. 318 КПК України і встановлено, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку, але з приводу судового провадження у першій інстанції конкретні строки нерідко не встановлені або використовуються оціночні підходи до їх визначення. Зокрема, мова йде про: а) призначення запасного судді, підставою ухвалення такого рішення є значний час для проведення кримінального провадження; відкладення судового розгляду через

неприбуття обвинуваченого, прокурора, захисника, потерпілого, цивільного відповідача, свідка, спеціаліста, перекладача, експерта, але не встановлюються конкретні строки призначення дати нового засідання та терміни для вжиття заходів до забезпечення прибуття учасників (ст. 320, 323-327 КПК України);-

б) відкладення судового розгляду для застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження, бо закон встановлює для цього достатній строк, а не конкретні терміни виконання (ст. 333 КПК України); в) відкладення судового розгляду на «необхідний для з'явлення захисника строк» (ч. 3 ст. 324 КПК України), якщо прибуття захисника, замість того, чия подальша участь у судовому провадженні неможлива, протягом трьох днів неможлива.

5) Частина 4 ст. 338 КПК України визначає, що при зміні обвинувачення в суді судовий розгляд відкладається на строк не менше семи днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватися до захисту проти нового обвинувачення. За клопотанням сторони захисту цей строк може бути скорочений або продовжений. При цьому граничний строк відкладення не встановлено, хоча при висуненні додаткового обвинувачення (ч. 2 ст. 339 КПК України) такий строк визначено не більше, ніж чотирнадцять днів.

Таким чином, вітчизняний законодавець, встановлюючи строки здійснення кримінального провадження в судових стадіях, переважно застосовує оціночні поняття строків виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. Отже, при закріпленні засади розумних строків кримінального провадження в КПК України не було приділено належної уваги встановленню конкретних строків багатьох дій та рішень суду як певних гарантій реалізації цього принципу. Також не було приділено достатньої уваги введенню механізмів гарантування дотримання розумного строку кримінального провадження з боку слідчих, прокурорів, суддів.

Уявляється, що в реаліях української правової системи, традицій, недостатності досвіду діяльності у відповідності до європейських стандартів судочинства, такий підхід не можна вважати вірним. Тим більше, що п. 19 Ви-

сновку № 6 (2004) КРЄС рекомендує, щоб сторони були повністю поінформовані адвокатами, судами чи арбітражем, навіть до початку процесу, щодо характеру та розміру витрат, які їм доведеться понести, а також те, щоб їм була надана інформація про передбачувану тривалість процесу до моменту винесення судового рішення [13]. Реалізації цієї рекомендації сприяла б більша конкретизація строків кримінального провадження або окремих процесуальних дій як на досудовому розслідуванні, так і в судовому провадженні.

Крім того, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України щодо судового провадження не закріплено дієвих механізмів захисту права на судовий розгляд упродовж розумного строку. Певні елементи такого механізму зустрічаються у підзаконних актах. Так, у п. 7 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 вказано, що судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, за якість розгляду справ, не допускати фактів зволікання, вживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків [4]. Але таких вказівок замало, щоб забезпечити ефективну реалізацію досліджуваної засади.

У юридичній літературі також неодноразово розглядалось питання щодо можливостей використання досвіду інших країн (Італії, Польщі, Російської Федерації тощо), у яких прийнято окремі закони, що дають можливість оскаржувати порушення цього права та одержувати відповідні компенсації [14; 15; 16]. При цьому наголошується, що в Україні питання захисту права особи на досудове слідство, судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку не врегульоване чинним національним законодавством взагалі (попри те, що процесуальне законодавство у принципі містить такий термін, як «розумний строк») [17, с. 47]. Тобто констатуємо, що у вітчизняному кримінальному процесі досі не зроблені конкретні кроки по запровадженню подібних механізмів, особливо щодо судових стадій.

І хоча ч. 6 ст. 28 КПК України встановлює право підозрюваного, обвинуваченого,

потерпілого звернутись до прокурора, слідчого, судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені кодексом, а ст. 308 КПК України дає цим суб'єктам право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, проте таких прав не надано цивільному позивачу та цивільному відповідачу. Не передбачено право на оскарження недотримання розумних строків у судових стадіях кримінального процесу та відповідних механізмів його захисту. Чітко визначеної відповідальності прокурора, слідчого, судді, суду за недотримання конкретних (не кажучи про розумні) строків фактично немає. І хоча відповідно до пункту 2 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» за безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, але, як свідчить текст цієї статті, це стосується випадків, коли строки «встановлені законом», а при використанні в законі оціночних понять підстави для дисциплінарної відповідальності судді відсутні. Зазначені прогалини в законодавстві слід усунути.

Висновки

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що для України залишається нагальною проблемою удосконалення чинного законодавства в напрямі забезпечення дієвого механізму захисту права особи на судовий розгляд справи протягом розумного строку. Реалізація цієї засади у кримінальному провадженні потребує не просто закріплення у кримінальному процесуальному законі загальних критеріїв у формі оціночного поняття, а встановлення конкретних строків у судових стадіях кримінального судочинства для ухвалення відповідних процесуальних рішень та здійснення окремих процесуальних дій. Адже як свідчить кількість справ у ЄСПЛ з питання порушення Україною цього права, то його реалізація конче потребує вжиття більш дієвих заходів

щодо покращення стану з дотриманням уповноваженими державними органами вказаної засади кримінального провадження. Саме тому пошук та впровадження до кримінального процесу України реальних механізмів дотримання розумних строків у судових стадіях кримінального провадження є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Література

1. Прокопенко О. Б. Деякі питання забезпечення розумного строку розгляду справ судами загальної юрисдикції / О. Б. Прокопенко // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 183-196.
2. Городовенко В. Проблеми дотримання розумних строків судового розгляду за процесуальним законодавством України / В. Городовенко // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 404-413.
3. Overview 1959-2015 ECHR : European Court of Human Rights – Statistics – Statistical Reports – Overview 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf
4. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ адміністративні правопорушення : Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ; Постанова від 17.10.2014 № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>
5. Неледва Н. В. «Розумність строків» як нове поняття в КПК України / Н. В. Неледва // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 240-242.
6. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні ; За заг. ред. Чернявського С. С. / С. С. Чернявський, С. В. Петков, Л. Д. Удалова та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2016. – 824 с.
7. Справа «Павлюлінець проти України» (Заява № 70767/01) : Рада Європи, Європейський суд з прав людини; Рішення, Справа

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу юридичної літератури, чинного законодавства та практики Європейського суду з прав людини розглянуто проблеми реалізації права особи на розгляд справи впродовж розумного строку в судових стадіях кримінального судочинства України. Відмічено, що вітчизняний законодавець при визначенні строків здійснення кримінального провадження в судових стадіях переважно застосовує оціночні поняття, крім того, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві щодо судового провадження не закріплено дієвих механізмів захисту права на судовий розгляд впродовж розумного строку. Визначено напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення належної дії механізму дотримання засади розумності строків шляхом конкретизації строків проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень у суді.

SUMMARY

Based on the analysis of legal literature, legislature in force and practice of European Court of Human Rights the article examines issues of realization of person's right to consideration the case within reasonable term in stages of criminal legal proceedings of Ukraine. It outlines that domestic legislator in defining terms for criminal proceedings in stages judicial legal proceedings mainly use evaluative notions, more over norms on judicial legal proceedings of criminal procedural legislature in force do not provide efficient mechanisms for protection of the right to criminal legal proceedings within reasonable terms. The article ascertains ways of enhancement of criminal procedural legislature in the question of securing bases of reasonable terms by means of concrete estimation the terms for actions in the proceedings and making procedural decision in court.

ва від 06.09.2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_429

8. Справа «Кобцев проти України» (Заява № 7324/02) : Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Дело от 04.04.2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/gu/974_031

9. Справа «Сілін проти України» (Заява № 23926/02) : Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Окрема думка від 13.07.2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_103

10. Сакара Н. Ю. Про правову природу «розумного строку» судового розгляду / Н. Ю. Сакара // Юрист України. – 2014. – № 3 (28). – С. 84-91.

11. Дячук С. Стадія підготовчого провадження та її особливості / С. Дячук // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 4 (5). – С. 131-138.

12. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

від 3 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12/print1453298416065185>

13. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів : Схвалено на 5 засіданні КРЄС (Страсбург, 22-24 листопада 2004 р.), документ № ССЈЕ (2004), ор. 6.

14. Банчук О. Розумний строк розгляду справ у суді: європейські стандарти та українські реалії / О. Банчук // Адвокат. – 2005. – № 11. – С. 7-10.

15. Шевчук С. В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: європейський досвід та українські реалії / С. В. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 8. – С. 31-34.

16. Христова Ю. В. Право на розумний строк розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини / Ю. В. Христова, С. І. Марушкін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3 (62). – С. 69-76.

17. Бартовщук О. Судовий розгляд у розумні строки: мрії чи реальність? / О. Бартовщук // Право України. – 2006. – № 7. – С. 46-52.

ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

ЛЕМЕХА Ростислав Ігорович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри медичного права, ФПО НМУ ім. Данила Галицького старший партнер АО «ЛЕМЕХА ТА ПАРТНЕРИ».

Стаття посвячена раскрытию содержания понятий «тяжкие последствия», «особо тяжкие последствия» и «иные тяжкие последствия», использованных для обозначения общественно опасных последствий как признака объективной стороны составов преступлений. Определены перспективы их использования в уголовно-правовых нормах.

Ключові слова: тяжкі наслідки, особливо тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки, зміст поняття, визначення поняття

Постановка проблеми

Кримінальна відповідальність за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, завжди цікавила науковців, оскільки вони є ознакою, яка передбачена як у Загальній, так і в Особливій частинах Кримінального кодексу України (далі – КК України). Термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» вживаються у КК України понад сто разів. Окрім цього, у багатьох статтях КК України тяжкі наслідки законодавець називає конкретно: загибель людей, загибель кількох осіб, смерть, тяжкі тілесні ушкодження та інші. Проте, попри таку поширеність указаної ознаки, у кримінальному законодавстві немає визначення цього поняття. У різних статтях КК України воно вживається неоднаково, відрізняється за змістом та обсягом. Виникає потреба розробити єдине універсальне розуміння цього поняття, оскільки різне розуміння не сприяє правильному тлумаченню поняття

тяжких наслідків, що, зрештою, утруднює правильну кримінально-правову кваліфікацію, а відтак містить загрозу протиправного притягнення до кримінальної відповідальності чи безпідставного звільнення від неї.

Стан дослідження

Аналіз кримінально-правової літератури свідчить, що проблемні питання, що стосуються поняття тяжких наслідків, не були самостійним об'єктом комплексного та системного кримінально-правового дослідження. Разом із тим поняття «тяжкі наслідки» частково були піддані аналізу у монографіях П.С.Берзіна [1] (у рамках законодавчої конструкції статті 43 КК України розглядалися як обставина, що повинна враховуватись судом при призначенні покарання, частково - як елемент складу злочину певного виду), Л.В. Горбунової [2] (як одна з обставин, яка обтяжує покарання), а також у дисертаційних дослідженнях С.В. Краснопеєва [3] та В.Г. Степанова [4] (як один із видів злочинних наслідків).

Однак, необхідно звернути увагу на те, що існуючі дослідження мають фрагментарний характер, тобто тільки частково торкаються досліджуваного питання, і, як правило, пов'язані з конкретизацією понять «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» тощо. У жодній із існуючих праць тяжкі наслідки не розглядаються комплексно як наскрізне кримінально-правове поняття, а досліджу-

ються, як правило, під тим чи іншим кутом зору.

Таким чином, основною **метою** цієї статті є з'ясування поняття тяжких наслідків за кримінальним правом України.

Виклад основних положень

Безперечно, висвітлення змісту поняття тяжких наслідків доцільно почати з опрацювання довідниково-енциклопедичних видань. Відразу необхідно відзначити, що тлумаченню поняття тяжких наслідків у вказаних джерелах приділена незначна увага. Так, у «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю.С.Шемшученка вказується, що тяжкі наслідки злочину виступають кваліфікуючою обставиною, яка обтяжує відповідальність особи, що вчинила злочин. Також ця обставина враховується при призначенні покарання та має оцінний характер, з'ясування змісту і обсягу якого вимагає конкретизації по кожному конкретному кримінальному провадженню і використовується для позначення відмінних за змістом та обсягом понять [5, с.165]. Інше визначення тяжких наслідків міститься у Словнику оцінних понять КК України, де під такими розуміють результати чогось, які несуть за собою страждання [6, с.103].

Що стосується законодавчого визначення поняття тяжких наслідків, то у КК України міститься їх роз'яснення лише щодо випадків заподіяння матеріальних збитків (примітка до ст. 222-1, 232-1, ч.2 ст. 364, ч.2 ст.423 КК України), які у кожній із приміток мають різний розмір. При цьому законодавець не вважає за потрібне дати визначення наслідків немайнового характеру.

У свою чергу, в науці кримінального права не існує єдності позицій з приводу тлумачення поняття тяжких наслідків. З цього приводу можна виділити три підходи. Зокрема, автори першого підходу вважають, що визнання наслідків тяжкими є питанням факту, а встановлення їх розміру та оцінка порівняльної тяжкості відноситься до компетенції суду [7, с.68; 2, с.143]. Натомість, автори другого підходу розкривають зміст досліджуваного поняття або шляхом наведення переліку наслідків, які, на їх

думку, відносяться до тяжких (наприклад, смерть особи, заподіяння тілесних ушкоджень, значна майнова шкода, загибель великої кількості тварин та інші) [8, с.229; 9, с.38]. Нарешті, автори третього підходу переконані, що тяжкі наслідки полягають у спричиненні матеріальної, фізичної та моральної шкоди [10, с.841; 11, с.449].

Кожна із розглянутих позицій заслуговує на увагу, однак науковцями не розкрито зміст поняття тяжких наслідків як наскрізного кримінально-правового поняття. Видається, що поняття тяжких наслідків більшість науковців розглядає у вузькому розмінні, а саме щодо конкретної ситуації (щодо конкретного складу злочину). За такого стану речей можна частково погодитись з позицією більшості науковців, які вважають, що поняття тяжких наслідків підлягає конкретизації, дозволивши собі лише маленьку ремарку. Зокрема, в окремих випадках у КК України тяжкі наслідки є достатньо чітко визначені і не потребують конкретизації. Також можна частково погодитись з окремими вченими, які вважають, що поняття тяжких наслідків охоплює спричинення шкоди різного характеру та ступеня тяжкості.

З аналізу кримінального закону випливає, що законодавець поряд із «звичайними» тяжкими наслідками вказує також на «особливі» та «інші» тяжкі наслідки. На перший погляд, такий поділ суспільно небезпечних наслідків вже на законодавчому рівні є цілком логічний, адже з усього переліку суспільно небезпечних наслідків, за спричинення яких законодавцем передбачена кримінальна відповідальність, певні наслідки є більш чи менш небезпечними від інших. Видається, що закономірним було б віднесення до особливо тяжких наслідків шкоду життю та здоров'ю особи, а саме: загибель людей, смерть чи тяжкі тілесні ушкодження. Проте, аналізуючи норми кримінального закону, можна побачити, що не все так логічно і закономірно, як видається на перший погляд. Навпаки, виникає більше питань, чим відповідей, які знаходять неоднозначне вирішення на практиці. У зв'язку з цим слід дослідити, як співвідносяться між собою поняття тяжких

наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків, та чи доцільним є їх одночасне використання в кримінальному законодавстві?

Аналіз існуючих точок зору свідчить про те, що у кримінально-правовій літературі не існує єдиного підходу до питання про співвідношення понять «тяжких», «особливо тяжких» та «інших тяжких наслідків». Проте, узагальнюючи наявні погляди можна виокремити два напрями вирішення цієї проблеми. Перший напрям – такі поняття не можна розмежувати, а отже, слід ототожнювати [4, с.19]. А відповідно до другого напрямку, «особливо тяжкі наслідки» є більш суспільно небезпечними, ніж «звичайні», і притаманні, в основному, особливо тяжким злочинам [3, с.124]. Проте жодним науковцем не наводиться переконливих аргументів на користь тієї чи іншої позиції, а отже, для того, щоб дослідити, як співвідносяться поняття тяжких, інших тяжких та особливо тяжких наслідків доцільно детальніше з'ясувати їх зміст.

Для з'ясування змісту понять особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків необхідно, в першу чергу, опрацювати довідникові, зокрема, енциклопедичні видання. Дослідження слід починати із розгляду поняття особливо тяжких наслідків, зміст якого розкривається тільки у «Словнику оцінних понять Кримінального кодексу України», який трактує їх як виняткові, найбільш небезпечні наслідки [6, с.81].- У свою чергу, термін «особливий» розкривається у більшості із досліджених довідниково-енциклопедичних джерел і означає те, яке чимось виділяється серед інших, не такий, як інші, не схожий на інші, незвичайний, винятковий, характерний лише для певного предмета, явища, певної особи, своєрідний, специфічний, який відзначається більшою, ніж звичайна, мірою свого вияву [12, с.150; 6, с.81].

Незважаючи на широке використання вказівок «інші тяжкі наслідки» в чинному кримінальному законі, не вдалось знайти жодного довідниково-енциклопедичного джерела, у якому б розкривався його зміст. Проте, зміст терміну «інший» розкривається у багатьох із них, та як правило, має дво-

яке значення – або протилежний зазначеному, або ще який-небудь із ряду однорідних явищ, предметів [12, с.150; 13, с.302].

У науці кримінального права зміст понять особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків розкривається, як правило, за допомогою наведення їх приблизного переліку, і в жодному випадку не виділяються окремі ознаки даних понять. Так, більшість вчених вважає, що особливо тяжкі наслідки полягають у спричиненні виключно шкоди життю та здоров'ю особи та мають місце у разі настання смерті, самогубства особи, втрату будь-якого органу чи його функції, душевної хвороби або іншого розладу здоров'я, поєданого із стійкою втратою працездатності, не менше, ніж на одну третину, непоправного знівечення обличчя, переривання вагітності чи здатності до дітородіння, зараження вірусом імунодефіциту людини тощо [14, с.1217; 15, с.215]. Щодо поняття інших тяжких наслідків, то дослідження його змісту у кримінально-правовій літературі здійснюється в основному крізь призму поняття тяжких наслідків.

У теорії кримінального права вказують, що юридична конструкція «інші тяжкі наслідки» позначає меншу шкоду, ніж та, котра позначена терміном, що їй передуює у комбінації альтернативних наслідків того чи іншого складу злочину [16]. Про правильність такої позиції свідчить аналіз чинного кримінального закону, де альтернативним наслідком поряд із «іншими тяжкими наслідками» законодавець використовує вказівку на загибель людей (ч.2 ст.283, ст.291, ч.2 ст.326, ч.2 ст.327, ч.2 ст.347, ч.2 ст.352, ч.2 ст.378, ч.2 ст.411, ч.2 ст.412, ч.2 ст.414, ст.417, ч.2 ст.439, ч.2 ст.446 КК України) чи смерть особи (ч.2 ст.381 КК України).

Але разом із тим, якщо абстрагуватись із вищезазначеної думки, то виходить, що безплідність як альтернативний наслідок «інших тяжких наслідків» за вчинення статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч.2 ст.155 КК України), є більш небезпечним наслідком, ніж самогубство, захворювання тяжкою хворобою, у тому числі і психічною, оскільки останні охоплюються поняттям «інші тяжкі наслід-

ки» згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [17].

Що стосується терміну «особливо тяжкі наслідки», то сам факт наявності його у кримінальному законодавстві показує, що існують ще наслідки, крім смерті, котрі законодавцем вважаються більш тяжкими, ніж «тяжкі наслідки». У теорії кримінального права стверджують, що «виходячи із усіх суспільно небезпечних наслідків, передбачених Особливою частиною КК, особливо тяжкими наслідками слід визнавати, зокрема, такі, що виражені поняттями «загибель людей» і «смерть людини»» [18, с.354], оскільки такі наслідки є найбільш небезпечними.

Варто звернути увагу на те, що Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» також не оминув своєю увагою визначення поняття «особливо тяжкі наслідки», до яких відніс: смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втраченою працездатності не менше, ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, які сталися внаслідок зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Натомість, до інших тяжких наслідків вищезазначеною Постановою віднесені ті ж наслідки, які охоплюються поняттям особливо тяжких наслідків (самогубство, безплідність, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою тощо). З цього випливає, що одночасне використання у кримінальному законі таких термінологічних зворотів є недоцільним та невиправданим, оскільки дії, які притаманні юридичній конструкції «особливо тяжкі наслідки», охоплюються

в окремих диспозиціях статей поняттями «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки». Як слушно зауважила Л.П. Брич, термінологічна відмінність між ознаками не завжди означає змістовну відмінність між ними [19, с.72]. За таких умов, видається, потрібно відмовитись від використання у КК України понять «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», оскільки вони не мають самостійного змістового навантаження, істотно відмінного від того, що несе споріднений термін.

Окрім того, невирішеним залишається питання щодо використання у КК України поняття тяжких наслідків. Слід зазначити, що під час публічного захисту мого дисертаційного дослідження «Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття», який відбувся 3 червня 2013 року у Львівському державному університеті внутрішніх справ, офіційним опонентом професором А.А. Музиною вносились пропозиції у примітці до статті відповідного розділу Особливої частини КК України передбачити положення, в якому необхідно визначити поняття «тяжких наслідків» та «особливо тяжких наслідків». Визначення таких наслідків, на думку цього науковця, має бути конкретизовано стосовно шкоди різного характеру: фізичного (зокрема, для життя та здоров'я особи), матеріального (зокрема, майнової шкоди, шкоди екологічного характеру), нематеріального (конституційним правам людини; шкоду, яка заподіюється політичним, організаційним, соціальним інтересам тощо).

Вказана пропозиція вищезгаданого науковця є справедливою та заслуговує на увагу, оскільки вже давно назріла необхідність у КК України роз'яснення термінів, що використовуються законодавцем. Разом із тим видається, що таке роз'яснення повинно здійснюватись лише щодо тяжких наслідків матеріального та нематеріального характеру. Що стосується використання у КК України наслідків фізичного характеру, які охоплюються поняттям «тяжкі наслідки», то в цьому випадку слід погодитись із пропозицією В.О.Навроцького, який влучно запропонував відмовитись від вказівки на наслідки, які полягають у за-

подіяння смерті одній чи кільком особам у диспозиціях статей Кримінального закону, котрі передбачені розділами Особливої частини (виняток становить розділ «Злочини проти життя і здоров'я»). За таких умов заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватися за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК [20, с.47]. Окрім того, видається, що тлумачення поняття особливо тяжких наслідків також є зайвим, оскільки поняття «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» є однаковими за змістом, тому для правильного розуміння кримінального закону з-поміж них потрібно вибрати лише одне поняття («тяжкі наслідки»).

Висновки

Співставляючи поняття тяжких, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків, можна зробити висновок, що останнім притаманні ті ж ознаки, що й «звичайним» тяжким наслідкам. Отже, існування у кримінальному законі одночасно термінологічних зворотів «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» є недоцільним, оскільки, по-перше, не існує чітких критеріїв, на основі яких потрібно розділяти ці поняття; по-друге, існування одночасно всіх досліджуваних понять призводить до їх неправильного розуміння та неправильного використання як у теорії кримінального права, так і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Література

1. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: [монографія] / П.С. Берзін. – К. : Дакор, 2009. – 736 с.

2. Горбунова Л. В. Обстоятельства, отягчающие наказание, по уголовному законодательству России и зарубежных стран : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л.В. Горбунова. - Казань, 2003 - 222 с.

3. Краснопеев С.В. Последствия преступления в уголовном праве России: дис.

... канд. юрид. наук: Спец.: 12.00.08 / С.В. Краснопеев. - Кисловодск, -2003 - 197 с.

4. Степанов В.Г. Общественно опасные последствия в уголовном праве [Электронный ресурс]: дис. . канд. юрид. наук: специальность 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.Г. Степанов. - Самара: РГБ – 2006 – 204 с.

5. Юридична енциклопедія: В 6 Т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998р. – Т.6 – 765 с.

6. Словник оціночних понять Кримінального кодексу України / А.П. Огородник. – К.: Пульсари., 2006 р. – 176 с.

7. Константинов Д.С. Понятие тяжких и особо тяжких последствий в ч.2 ст.43 УК Украины / Д.С. Константинов. – Право і безпека. – 2002. - №2. – С.68 - 74.

8. Курс уголовного права: Общая часть / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – Т.1: Учение о преступление. – М.: Зерцало, 1999, - 578с.

9. Пинаев А.А. Курс лекций по общей части уголовного права / А.А. Пинаев. – Кн.2: О наказании. – Харьков: Харьков юридический, 2002. – 195с.

10. Мельник М.І. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України (3-тє вид., перероб. і доп.) / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка - 2004 - 1054 с.

11. Стрельцов Е.Л. Уголовное право Украины: учебник / Стрельцов Е.Л. – Х.: ООО «Одисей», 2006. – 720 с.

12. Новый тлумачний словник сучасної української мови: 42000 слів / [за ред. Л.І. Андрійвського]. – в 4 Т. – К.: «АКОНІТ», 1999 р. – Т.3. – 928 с.

13. Грінченко Б. Словарь Української мови (зібраний редакцією журналу «Київська Старина» В 4 Т / Б. Грінченко. – К. 1909. – Т. 5. – 875 с.

14. Андрушко П.П. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України (2-ге вид., перероб. і доп.) [П.П. Андрушко, В.Г. Гнчаренко, Є.В. Фесенко] – К.: Дакор, 2008 – 1428 с.

15. Хохлова І.В. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник / [І.В. Хохлова, О.П. Шем'яков].

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено розкриттю змісту понять «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», використаних для позначення суспільно-небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складів злочинів. Окреслено перспективи їх використання в кримінально-правових нормах.

SUMMARY

The article is devoted to the content of «grave consequences», «very grave consequences» and «other grave consequences,» used to refer to dangerous consequences as features of the objective side of the crime sets. Prospects of their use in criminal law.

– К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 688с.

16.Л.П.Брич Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: Зміст спільних ознак / Л.П.Брич // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – 2009 р. – Випуск 48. – С.225-240. [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vlnu_yu/2009_48/225crl48.pdf

17.Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. №5. [Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>

18.Мантуляк Ю. Питання конкретизації понять «інші тяжкі наслідки» та «особливо

тяжкі наслідки» при кваліфікації злочинів, що вчинюються особами, які виконували спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. 3-4 лютого 2005 р. – Львів: юридичний факультет Львівського нац. у-ту ім. І.Франка, 2005. – С.354 -458.

19.Брич Л.П. Закономірності розмежування складів злочинів / Л.П. Брич // Життя і право. - №7.- 2004р. – С.67-75.

20.Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В.О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф.[Харків] 22-23 квітня 2004р. – К.-Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С.47-54.

ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ДІЯННЯ

РУДКОВСЬКА Марта Романівна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Проводится обзор самых распространенных концепций объекта преступления в теории уголовного права; исследуется объект преступления в качестве показателя общественной опасности посягательства; решается вопрос меняется ли общественная опасность преступлений с учетом объекта в зависимости от частоты посягательств; рассматривается влияние предмета преступления и потерпевшего на общественную опасность посягательства.

Ключові слова: суспільна небезпека, злочин, об'єкт злочину; предмет злочину, потерпілий.

Постановка проблеми

Законодавець виходить із системно-діалектичного розуміння суспільної небезпеки злочину в цілому, кожна із складових частин якого несе в собі «свій» заряд соціально шкідливих властивостей [10, с. 106]. Визначати суспільну небезпеку слід з урахуванням місця соціальних цінностей, на які посягає певна група діянь, у ієрархії соціальних цінностей, що визнаються об'єктом кримінально-правової охорони; «ураженості» такого об'єкта чи його окремих елементів та утворення в ньому негативних змін; виду й розміру наслідків, як результату вчиненого суспільно небезпечного діяння; способів вчинення такого діяння, його знарядь, засобів, обстановки, місця, часу, характеристик особи, яка вчинила діяння, форм і видів її вини та інших об'єктивних і суб'єктивних ознак діяння [2, с. 219].

Таким чином, при визначенні суспільної небезпеки злочину необхідно враховувати всі

елементи складу злочину. При цьому варто відзначити те, що одні ознаки складу злочину впливають на наявність та ступінь суспільної небезпеки, натомість інші – самі по собі не впливають, але в сукупності з іншими ознаками свідчать про наявність суспільної небезпеки.

Таким чином, дослідження значення об'єкта злочину при констатації наявності суспільної небезпеки та визначенні її ступеня потребує визначити різницю між суспільною небезпекою посягань на один та одночасно декілька об'єктів кримінально-правової охорони та вирішити питання чи змінюється суспільна небезпека злочинів з урахуванням об'єкта залежно від частоти посягань.

Стан дослідження

У кримінально-правовій літературі об'єкт злочину досліджували такі науковці, як: П.П. Андрушко [1], М.Й. Коржанський [6], Г.П. Новосьолов [13], В.Я. Тацій [14], В.М. Трубников [15], Є.В. Фесенко [17] та ін. Певну увагу цьому питанню приділяли також С.Б. Гавриш [3], В.В. Гальцова [4], О.М. Готін [5], С.Я. Лихова [9]. Однак, об'єкт злочину, як показник суспільної небезпеки посягання, не був предметом окремого дослідження у теорії кримінального права.

Таким чином, основною метою цієї статті є з'ясування значення об'єкта злочину при визначенні суспільної небезпеки діяння.

Виклад основних положень

Об'єкт злочину є одним із найважливіших показників суспільної небезпечності

злочину, його якісною характеристикою. Він визначає соціальну і юридичну сутність злочинів, їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки; дає можливість встановлювати межі кримінальної відповідальності; правильно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння; розмежовувати суміжні злочини; відрізнити злочинні діяння від незлочинних [4]. Адже, передусім, суспільна небезпечність визначається значенням для суспільства тих об'єктів, на які посягає злочинець. Так, посягання на життя більш суспільно небезпечне, ніж посягання на здоров'я потерпілого [8, с. 228].

Вчення про об'єкт є одним із найважливіших, основних, а також найскладніших і найбільш суперечливих у науці кримінального права. Мабуть, із жодного іншого питання в теорії кримінального права не зустрічалося настільки різних, а в деяких випадках, і прямо протилежних позицій, ніж з окремих питань, пов'язаних з проблемою об'єкта [6, с. 24].

Аналіз кримінально-правової літератури дозволяє виділити наступні найпоширеніші концепції об'єкта злочину в теорії кримінального права:

1) об'єкт злочину – суспільні відносини (М.Й. Коржанський, В.Я. Тацій) [6, с. 24; 14, с. 14];

2) об'єкт злочину – соціальні цінності (Є.В. Фесенко, П.С. Матишевський, П.П. Андрушко) [17, с. 75; 7, с. 125; 1, с. 60];

3) об'єкт злочину – правове благо (С.Б. Гавриш) [3, с. 57];

4) об'єкт злочину – правовідносини (С.Я. Лихова, О.М. Готін) [9, с. 79; 5, с. 9-10];

5) об'єкт злочину – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу (Г.П. Новосьолов) [13, с. 39];

6) подвійний об'єкт злочину: первинним об'єктом злочинного посягання є суспільні відносини (соціальна оболонка); вторинні об'єкти – блага, цінності та інші сфери життєдіяльності людей, що знаходяться всередині соціальної оболонки (М.В. Трубніков) [15, с. 84].

Є позиція, що об'єктом будь-якого правопорушення, в тому числі й злочину, є норма права. Використання нормативних категорій при визначенні суті соціальних благ, що зазнають шкоди в результаті злочинних посягань, не має під собою методологічної основи. Окрім нормативні категорії – правові нор-

ми, закон, правовідносини – є всього лише зовнішня юридична форма закріплення фактичних суспільних відносин. Суспільна небезпека злочину не полягає в посяганні на юридичні форми. У злочині не можна бачити лише порушення правової норми, закону [10, с. 77].

Крім цього, варто відзначити те, що, на сьогоднішній день у юридичній літературі не надається перевага жодній з викладених вище концепцій. Така ситуація виникла через те, що в останні роки з'явилося безліч сучасних концепцій, що стосуються того, що розуміти під об'єктом злочину, хоча й донедавна найпоширенішою була позиція, відповідно до якої суспільні відносини виступають об'єктом злочину, але її в останні роки почали все частіше критикувати.

Як правильно зазначає П.П. Андрушко, проблеми концепцій об'єкта злочину не тільки не є «нерозв'язаними» до кінця на сьогодні, а й не будуть «розв'язаними» у найближчому майбутньому, оскільки вони просто не можуть бути «розв'язані». Єдиної концепції об'єкта злочину та його структури в теорії кримінального права апіорі бути не може, як і не було і досі [1, с. 106].

Основною метою даної роботи не є дослідження проблеми визначення поняття об'єкта злочину і розгляд усіх поглядів науковців з цього приводу, але варто зазначити, що не можна безапеляційно стверджувати про те, що якась одна із перелічених вище концепцій є абсолютно правильною, а всі інші – хибні, адже кожна з них має як сильні, так і слабкі, а в деякій мірі і спірні сторони, і при цьому все ж має право на існування.

Що стосується співвідношення об'єкта злочину і суспільної небезпеки злочинного діяння, то природно, що сам по собі об'єкт злочину не становить суспільної небезпеки і тому не може входити складовим елементом в її структуру. Однак, характер суспільної небезпеки злочинного діяння залежить від важливості об'єкта кримінально-правової охорони, яка визначається місцем у системі Особливої частини КК України та знаходить відображення в санкціях кримінально-правових норм. Сутність суспільної небезпеки злочинного діяння потрібно бачити, перш за все, в самому факті порушення кримінально-правової заборони [18, с. 135-136]. Чим

соціально значиміший, важливіший об'єкт охорони (злочину), тим небезпечнішим, при інших рівних умовах, є і діяння, що на нього посягає, тим суворішою повинна бути і санкція норми, що передбачає покарання за його вчинення [11, с. 60].

Тобто суспільна безпека злочинів знаходиться в прямій залежності від соціальної цінності тих суспільних відносин, на які вона реально посягає. Ця залежність виражається чіткою формулою: «за інших рівних умов, суспільна безпека діяння тим вища, чим важливіші і значиміші суспільні відносини, які вона порушила». Цінність об'єкта посилює або послаблює суспільну безпеку діяння в цілому. Можна сказати, що характер суспільних відносин і їх важливість впливають на суспільну безпеку злочину [10, с. 71].

В ідеалі об'єкт злочину повинен би вказувати на характер суспільної безпеки в залежності від місця в Особливій частині КК України. Однак на сьогоднішній день це не видається можливим у зв'язку з тим, що в законі про кримінальну відповідальність не дотримано принцип, відповідно до якого склади злочинів розміщуються за ступенем суспільної безпеки як за родовим об'єктом, так і в межах одного розділу та навіть у межах однієї статті.

Наприклад, традиційним у теорії кримінального права є розуміння кваліфікованого складу злочину як спеціального виду основного складу, який доповнено однією чи кількома кваліфікуючими ознаками, суспільна небезпечність яких заслуговує на самостійну кримінально-правову оцінку. Як правило, у першій частині статті КК передбачений основний склад злочину, а у наступних – кваліфіковані та особливо кваліфіковані. Однак, це правило спростовується тим, що за підрахунками О.К. Маріна, 95 других та наступних частин статей Особливої частини КК України містять основні склади злочинів; 24 частини статей Особливої частини КК України містять одночасно і основний, і кваліфікований склад. Наведене вище розглядається дослідником, як конструктивні аномалії кваліфікованих складів злочинів у КК України [12, с. 160-161].

Важливо також вирішити питання, чи змінюється суспільна безпека злочинів з

урахуванням об'єкта залежно від частоти посягань. Це питання можна розглядати з двох сторін. З одного боку – на стадії криміналізації, а з іншого – на стадії правозастосування. Так, законодавець при вирішенні питання про криміналізацію чи декриміналізацію певних діянь повинен враховувати частоту посягань, адже їх масовість є показником того, що належне застосування передбачених кримінальним законом засобів їх охорони є недостатнім і виникає необхідність у застосуванні ефективніших заходів кримінально-правової охорони або ж у суспільній свідомості такі діяння не відображаються настільки серйозними і застосування заходів, передбачених кримінальним законом, є необґрунтованим і недоцільним. Тобто масовий характер може зменшувати ступінь суспільної безпеки діяння та бути підставою для декриміналізації. Натомість, при визначенні суспільної безпеки конкретного злочину немає значення скільки ще було чи не було вчинено аналогічних посягань.

Крім того, варто також відзначити, що злочини бувають однооб'єктними та багатооб'єктними. Зазвичай злочин порушує один безпосередній об'єкт кримінально-правової охорони. Однак, зустрічаються такі злочини, які заподіюють шкоду двом або більше різним об'єктам. Це означає, що норма, яка описує склад злочину, покликана охороняти як основний безпосередній об'єкт, так і деякі інші цінності (додаткові об'єкти). Наприклад, розбій заподіює шкоду і відносинам власності, і особі потерпілого. Причому, заподіяння шкоди двом або більше об'єктам у випадках з розбєм та іншими подібними злочинами є обов'язковим для визначення певного посягання. Тому скоєне може бути оцінене як певний злочин лише за умови, що встановлено порушення кількох об'єктів [16, с. 168].

У такому випадку виникає питання про те, чи для констатації заподіяння істотної шкоди вона має заподіюватися одночасно і основному, і додатковому об'єкту; чи достатньо заподіяння істотної шкоди лише основному об'єкту, а заподіяна додатковому об'єкту шкода не обов'язково повинна бути істотною; чи можна констатувати наявність істотної шкоди у випадку, якщо заподіяна шкода окремо як основному, так і додатковому об'єкту не є іс-

тотною, а в сукупності заподіяна шкода основному і додатковому об'єкту кримінально-правової охорони є істотною.

Видається, що для констатації суспільної небезпеки діяння обов'язковим є заподіяння істотної шкоди основному об'єкту кримінально-правової охорони. Натомість комплексний аналіз заподіяної чи потенційної шкоди додатковому об'єкту та розмір такої шкоди визначає ступінь суспільної небезпеки і враховується при індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Мають місце й інші ситуації, коли відповідальність посилюється, якщо злочин порушує, крім одного (основного), ще й інший об'єкт кримінально-правової охорони. Так, основним об'єктом умисного знищення чи пошкодження чужого майна є відносини власності; якщо наслідком даного злочину стала загибель людей, то додатково порушується ще й такий об'єкт, як життя іншої людини [16, с. 168]. Очевидно, що однооб'єктні та багатооб'єктні злочини відрізняються за характером суспільної небезпеки. Чим більшу цінність становить собою об'єкт, на який здійснено посягання, тим більшою за характером є суспільна небезпека вчиненого злочину. Адже об'єкт злочину впливає виключно на характер суспільної небезпеки. Характер – якісна ознака суспільної небезпеки, яка залежить від важливості об'єкта кримінально-правової охорони.

З об'єктом злочину нерозривно пов'язані предмет злочину та потерпілий від злочину. Вони впливають на суспільну небезпеку злочину, якщо є обов'язковими ознаками складу злочину. Щодо предмета злочину, то крадіжка таких предметів, як вогнепальна нарізна зброя, бойові припаси, наркотичні засоби різко підвищує суспільну небезпеку діяння. Однак, не слід забувати головного: предмет посягання «бере участь» у цьому процесі не сам по собі, а у зв'язку з тими суспільними відносинами, які є об'єктом злочину [10, с. 76]. Аналогічно, вчинення злочину щодо неповнолітнього, малолітнього, новонародженої дитини, щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного є більш суспільно небезпечним.

Висновки

Отже, вищевикладене дозволяє зробити висновок, що об'єкт злочину є ключовим показником характеру суспільної небезпеки вчиненого посягання, який визначає цінність об'єкта кримінально-правової охорони, дозволяє правильно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння та відрізнити злочинні діяння від незлочинних. Суспільна небезпека змінюється, залежно від частоти посягань, лише на стадії криміналізації, оскільки масовий характер може бути підставою для декриміналізації. Натомість, на стадії правозастосування, частота посягань жодним чином не впливає ні на кваліфікацію, ні на призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання чи його відбування. Крім того, очевидним є той факт, що діяння, яке посягає на декілька об'єктів кримінально-правової охорони є більш суспільно небезпечними, ніж те, яке заподіє істотну шкоду лише одному об'єкту. Щоправда, важливе значення має цінність кожного з об'єктів посягання. Щодо предмета злочину та потерпілого, то вони впливають на наявність суспільної небезпеки діяння у разі, коли виступають обов'язковими ознаками складу злочину. Натомість предмет злочину та потерпілий в якості факультативних ознак складу злочину – визначають ступінь суспільної небезпеки та враховуються під час індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: Монографія / П.П. Андрушко. – К.: КНТ, 2007. – 328 с.
2. Берзін П.С. Кримінальне правопорушення, злочин і кримінальний проступок за новим кримінальним кодексом Республіки Казахстан: поняття та особливості співвідношення / П.С. Берзін // Адміністративне право і процес. – 2014. - № 4 (10). – С. 217-231.
3. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.

АНОТАЦІЯ

Проводиться огляд найпоширеніших концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права; досліджується об'єкт злочину в якості показника суспільної небезпеки посягання; вирішується питання чи змінюється суспільна небезпека злочинів з урахуванням об'єкта залежно від частоти посягань; розглядається вплив предмета злочину та потерпілого на суспільну небезпеку посягання.

SUMMARY

Examined most common concepts of object of crime in the theory of criminal law; investigated an object of crime as an indicator of public danger; decided the question if social danger of crimes is changing according to the object depending on the frequency of crimes; considered the influence of a subject of crime and a victim on the social danger of crime.

4. Гальцова В.В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В.В. Гальцова // Право і Безпека. – 2011. - № 2. – С. 223-227. – [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_2/PB-2/PB-2_49.pdf

5. Готін О.М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Готін Олександр Миколайович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2003. – 21 с.

6. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: монографія / М.Й. Коржанський. – Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

7. Кримінальне право України. Загал. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенювський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

8. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.

9. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особливої частини КК України): Монографія / С.Я. Лихова; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 573 с.

10. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория

советского уголовного права. Учебное пособие / Ю.И. Ляпунов. – М.: ВЮЗШ МВД СССР, 1989. – 119 с.

11. Мальцев В.В. Общественно опасное поведение в уголовном праве: монография / В.В. Мальцев. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 648 с.

12. Марін О.К. Конструктивні аномалії кваліфікованих складів злочинів / О.К. Марін // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 160 – 163.

13. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 208 с.

14. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.

15. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления. / В.М. Трубников // Право і безпека. – 2002. - № 1. – С. 81-87.

16. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

17. Фесенко Є.В. Цінності як об'єкт злочину / Є.В. Фесенко // Право України. – 1999. - № 6. – С. 75-78.

18. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния / П.А. Фефелов // Советское государство и право. – 1977. - № 5. – С. 135-138.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ ГІПЕРСИСТЕМ У ПРАВІ

ЛИСЕНКО Сергій Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 340:659.4.327.88 (477)

Проводится обзор самых распространенных концепций объекта преступления в теории уголовного права; исследуется объект преступления в качестве показателя общественной опасности посягательства; решается вопрос меняется ли общественная опасность преступлений с учетом объекта в зависимости от частоты посягательств; рассматривается влияние предмета преступления и потерпевшего на общественную опасность посягательства.

Ключові слова: суспільна небезпека, злочин, об'єкт злочину; предмет злочину, потерпілий.

Постановка проблеми

Процес забезпечення інформаційної безпеки зачіпає практично всі сфери життєдіяльності підприємства. Будь-який підрозділ організації відповідає за свою долю безпеки, і кожна частина має певний вплив на сутність цілої системи інформаційної безпеки та її розвиток. Будь-яке явище у сфері інформаційної безпеки треба вивчати як ціле, відносно самостійне і таке, що включає ряд явищ меншого масштабу. Але саме воно є частиною більшого явища, відчуває його вплив і на нього впливає. Структура й організація підприємства, повинні створювати струнку систему зв'язків і відносин між усіма її елементами, роблячи їх цільним і потужним організмом, призначеним для виконання головного завдання.

Тому кожне явище процесу забезпечення інформаційної безпеки підприємства має вивчатися як певна система складових його

елементів, як єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих предметів, процесів, відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Серед науковців, які займаються даною проблематикою, доцільно виділити наступних: Г.В. Виноградова, Б.А. Корміч, В.О. Заросило, Є.Д. Скулиш, А.І. Марущак, Р.А. Калюжний, В.А. Ліпкан, В.С. Цимбалюк, А.М. Подоляка, Н.В. Банчук, А.І. Мовчан, І.В. Арістова та інші.

Поряд з цим деякі питання досліджень інформаційної безпеки підприємств у праві залишаються не розкритими.

Формулювання цілей статті

Використання системного підходу у дослідженні поняття «інформаційна безпека підприємств» з точки зору теорії гіперсистем у праві.

Виклад основного матеріалу

Головним методологічним принципом дослідження проблем інформаційної безпеки підприємства є принцип системності.- У його основі лежить співвідношення цілого і частини. Ціле не тотожне сумі складових частин, тому що володіє новою якістю, відсутньою в частинах і виникаючою в результаті їх взаємодії. А частина, у свою чергу, має відносну самостійність і може розглядатися як ціле зі своїми частинами, але вже меншого масштабу.

У сфері інформаційної безпеки під цілим розуміється система залежності між суб'єктом, об'єктом і системою безпеки для будь-яких об'єктів, будь-яких рівнів складності і масштабів.

Під об'єктом тут мається на увазі країна, суспільство, підприємство, технічні засоби, споруди, елементи природного середовища, тобто все, що необхідно для забезпечення безпеки особи в найширшому сенсі слова і що може піддаватися негативному впливу різного характеру. Вивчення таких складних об'єктів можливе при одночасному вивченні властивостей і закономірностей цілої організації, так і її складових частин, використовуючи системний підхід.

Системний підхід у вивченні будь-якої теми полягає в тому, що, оскільки всі компоненти і процеси в системі широко і тісно взаємопов'язані, їх не можна розглядати незалежно один від одного. Зміна будь-якого фактора, будь-якого параметра викликає зміну інших змінних у системі. Більше того, стан інших змінних може змінюватися не відразу і не стрибком, а поступово. Так як зміни можуть відбуватися в різний час, то і система буде змінюватися по-різному, в залежності від часу.

Принцип системності доповнює вивчення проблем інформаційної безпеки підприємств – принципами взаємозв'язку і взаємозалежності. Суть їх полягає в тому, що простір діяльності підприємства є єдиним цілим. Усі його частини нерозривно пов'язані між собою. У підприємницької (господарській) діяльності немає абсолютно ізольованих явищ і предметів, все взаємопов'язано як внутрішніми, так і зовнішніми зв'язками. Тому функціонування систем інформаційної безпеки підприємств обумовлюється саме цими зв'язками.

У цьому контексті вкрай важливо визначитися з інформаційною безпекою підприємства, як функцією існування підприємства, зміст якої визначається як мета, спосіб і умова її існування. Безпечний і сталий розвиток підприємства розглядається як особлива форма його інтересів, що характеризується такими категоріями, що мають філософський статус, як кількість (число, величина, чисельна визначеність), якість (ці-

лісна визначеність предметів і явищ), структура (цілісність, якісну відмінність від складових її елементів). Структура пов'язана з кількістю і особливо з якістю. Зміна якості предметів у всіх випадках пов'язане з перебудовою структури складових їх елементів. Розвиток інтересів же розглядається як сукупна зміна у взаємозв'язку кількісних, якісних і структурних елементів підприємства.

Регулювання відносин у сфері інформаційної безпеки підприємства має на увазі створення цілого набору спеціальних норм. Система норм у сфері інформаційної безпеки передбачає ієрархічний розподіл системи норм відповідно до принципів забезпечення співвідношення потреб та інтересів підприємства, працівника і держави.

Система правового регулювання правовідносин у сфері інформаційної безпеки підприємств визначається наступним чином. Основу законодавства складають положення (норми) Конституції України. Особливості регулювання правовідносин в окремих відносинах можуть визначатися спеціальними законами. Уповноважені органи державної виконавчої влади в підзаконних нормативно-правових актах можуть визначати тільки методичні рекомендації, щодо організації застосування законодавства і визначати в інструкціях функціональні права і обов'язки структурних одиниць по застосуванню законодавства про податки. Відносини, що виникають тільки в межах функціонування окремого підприємства (організації), регулюються нормами корпоративного права, створеними адміністрацією підприємства.

При складанні вищевказаної системи правового регулювання інформаційної безпеки підприємств слід неухильно враховувати специфічність нашого основного об'єкта, тобто інформації. Є. Кохановська вказує, що інформація як об'єкт цивільного права розглядається нами в таких її проявах: як особисте немайнове благо в комплексі благ, перерахованих у книзі 2 ЦК України; як результат творчої інтелектуальної діяльності, тобто як об'єкт виключних прав, врегульованих у ст. 199 і книзі 4 ЦК України; як інформаційний продукт,

ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких угод, договорів з урахуванням особливостей і специфіки як об'єкта особливого роду; інформація як результат інтелектуальної творчої діяльності та інформація як особисте немайнове, не пов'язане з майновими, благо є об'єктами інформаційного права і регулюються нормами відповідної глави ЦК України в тій частині, в якій вони не врегульовані книгою 2 і книгою 4 ГК України [1].

У зв'язку з цим, правове регулювання інформаційної безпеки підприємств має враховувати вищевказані особливості об'єкта (інформації). У першу чергу, це повинно проявлятися в поділі норм права на ті, які регулюють взаємодію з державою, і ті які регулюють відносини між фізичними та юридичними особами.

В. Копилов, обговорюючи термін «інформаційна безпека», звертає увагу на те, що більшість авторів не розглядає інформаційну сферу в цілому, в сукупності, а зупиняються на складових, які забезпечують її або таких, які асоціюються з нею в частинах – інформатики, програмних засобах, комп'ютерах, їх системах, засобах зв'язку і телекомунікацій і т.д.[2, 3]. Багато авторів вважає, що «за своєю природою правового походження, як комплексна галузь національного права України, інформаційне право і безпека має приватно-правову і публічно-правову природу. Тобто норми інформаційного права і безпеки формуються як на публічному (державному), так і на приватному рівнях суспільних відносин» [4,5]. З цього приводу слід зауважити, що посилення на подвійну правову природу походження галузі завжди призводить до плутанини, яка не сприяє виявленню важливих закономірностей і особливостей галузі, практично не проявляє її дійсної правової природи, основоположного методу і принципів, а протиставлення державного і приватного інтересу, з точки зору цивілістики, ускладнюється тим, що держава в сфері інформаційних відносин має також «приватні», власні інтереси, як і будь-який інший суб'єкт цих відносин. Держава в ідеалі повинна керуватися в такому разі «влас-

ними інтересами» членів суспільства на їх суспільну користь. Звідси видно, що будь-які питання інформаційної безпеки в організаціях і підприємствах, кінець кінцем, зводяться до забезпечення інформаційної безпеки окремої особистості.

Інформаційна безпека особистості характеризується захищеністю психіки, свідомості від небезпечних інформаційних впливів (маніпулювання, дезінформування, спонукання до самогубства, образ і т.п.). Вона залежить як від особистісних якостей (тренуваності, інтелекту та ін.), так і від соціальних і правових умов у суспільстві.- В українському законодавстві і особливо в юридичній практиці захищеність людей від негативних інформаційно-психологічних впливів (брехні, наклепів, шахрайства, розкриття сімейних і особистих таємниць, приховування владою важливої інформації і т.п.) незрівнянно нижча, ніж захищеність матеріально-фізичного плану. Логічно, що інформаційна безпека підприємств включає в себе і інформаційну безпеку кожної особистості (члена підприємства), то для надійного забезпечення інформаційної безпеки підприємств необхідний, так званий системний підхід.

Системний підхід до інформаційної безпеки вимагає виділяти її основні інтереси, суб'єкти, засоби і об'єкти, принципи забезпечення, джерела небезпеки, спрямованість небезпечних інформаційних потоків. Джерела інформаційних небезпек можуть бути внутрішніми і зовнішніми, природними і штучними, випадковими і навмисними, і т.д. Природні інформаційно-небезпечні дії існують спочатку в природі або виникають у результаті аномалій, випадкових факторів, стихійних лих і т.п. Скажімо, міражі для подорожнього в пустелі – природний інформаційний і часто вельми небезпечний вплив. Небезпечними можуть бути, наприклад, галюцинації в результаті хвороби.

Штучні джерела створюються людьми. Техносфера, як основна сфера штучного, часто є джерелом небезпек інформаційної природи внаслідок ненавмисних помилок і несправностей.

Умисні інформаційно-небезпечні дії здійснюються свідомо і цілеспрямовано.

При цьому часто використовуються спеціально створені, тобто штучні засоби – засоби масової інформації, РЕБ, спеціальні програмні засоби для комп'ютерів і т.п. Спеціальні засоби, що використовуються для інформаційного впливу на противника, отримали тепер настільки потужний розвиток, що можна цілком обґрунтовано говорити про новий клас зброї – інформаційну зброю.

Суб'єктами інформаційної безпеки підприємств слід вважати ті особи і структури, які за своїми посадовими обов'язками, займаються її забезпеченням. Одночасно, всі особи, які мають у своєму розпорядженні службову інформацію, повинні бути проінструктовані про правила поведінки нею всередині підприємства. А також проінструктовані про заходи дотримання інформаційної безпеки на підприємстві. А в ідеалі бути невід'ємними суб'єктами загальної системи інформаційної безпеки підприємства.

По спрямованості потоків інформації небезпечні інформаційні впливи розрізняються між собою. У злочинному сенсі джерела безпеки пов'язані із знищенням, втратою, розкраданням цінної інформації, що знижує ефективність власної діяльності, або підвищує ефективність діяльності конкурента. Якщо об'єктом такого впливу є свідомість людей, то мова йде про розголошення комерційної інформації, спеціальні заходи і засоби щодо забезпечення підслуховування, впливу на психіку з метою з'ясувати чи змусити щось забути, використанні детекторів брехні і т.п. Інформаційну безпеку від впливів даного виду здійснюють спеціально уповноважені підрозділи підприємства, що забезпечують його інформаційну безпеку.

Якщо ж інформація виводиться з технічних систем, то мова йде про технічну розвідку або шпигунство (перехоплення телефонних розмов, радіограм, сигналів інших систем комунікації), проникнення в комп'ютерні мережі, бази даних тощо. Протидіють такому впливу, спеціальні технічні фахівці із захисту інформації та системні адміністратори за допомогою програм та технічних засобів.

Технічні та програмні засоби забезпечення інформаційної безпеки підприємств – це засоби, за допомогою яких здійснюються заходи щодо захисту систем управління, зв'язку, комп'ютерних мереж від проникнення, щодо недопущення підслуховування і скачування (зараження вірусами) в комп'ютерну мережу, щодо маскуванню, запобігання розкрадань тощо.

До принципів забезпечення інформаційної безпеки підприємств слід віднести наступні: законність, правова забезпеченість; баланс інтересів особистості, підприємства і держави; комплексність, системність; науковість, об'єктивність; інтеграція з державними системами безпеки; економічна ефективність.

Навіть поверхневий розгляд інформаційної безпеки підприємств з позицій системного підходу дозволяє побачити, наскільки сильно відрізняється наукове, нехай і попереднє, розуміння цієї безпеки від буденного. Адже в повсякденному житті аж до теперішнього часу інформаційна безпека розумілася лише як необхідність боротьби з витоком закритої (секретної) інформації і поширенням неправдивої і ворожої інформації. Нові інформаційні безпеки, особливо технічного плану, в суспільній свідомості відображені не адекватно їх зростаючої ролі.

Розглядаючи все вищевикладене, стає зрозумілим, що шляхом критичної маси норм права визначився інститут інформації. Відповідно до теорії гіперсистем права він агрегується, утворюючи міжгалузевий комплексний інститут – інформаційне право, до якого входить розділ інформаційної безпеки підприємств. Сутність теорії гіперсистем права полягає в тому, що виділяється предмет (об'єкт) правовідносин. У нашому випадку – це інформація та інформаційні відносини.

Згідно з теорією гіперсистем права цей об'єкт може агрегуватися з об'єктами інших міжгалузевих комплексних інститутів права. Наприклад, інформація може виступати як предмет господарського, підприємницького, комерційного, банківського права тощо.

Це пояснюється тим, що інформаційні відносини, а особливо процес забезпечення інформаційної безпеки підприємств як єдиний процес, неможливо врегулювати нормами будь-якої однієї галузі права. При цьому можна відокремити дві взаємопов'язані проблеми: норми якої галузі права здійснюють найбільший вплив на забезпечення інформаційної безпеки в цілому і чи можна в межах цієї галузі права розробити загальні положення з питань правового регулювання інформаційної безпеки підприємств у межах галузевого інституту.

У зв'язку з реалізацією потреби по врегулюванню процедури забезпечення інформаційної безпеки підприємств у межах суспільних інформаційних відносин, Верховна Рада України ухвалила ряд Законів, в яких визначені й урегульовані на рівні публічного (державного) права суспільні відносини, об'єктом яких є інформація та похідні від неї інші об'єкти: інформаційні відносини, науково-технічна інформація тощо.

Система цього спеціального законодавства формується на традиційних засадах теорії права. За основу береться Конституція України (ст. 15, 17, 31, 32, 34, 35, 40, 41, 50, 53, 54, 57, 59, 63, 68, 92 тощо). Розвиток продовжується у системоутворюючому інформаційному законодавстві України, Законі України «Про інформацію» та ін. Специфічні ознаки окремих суспільних інформаційних відносин визначені в окремих системоутворюючих законодавчих актах провідних галузей права – Цивільному кодексі, Кодексі законів про працю, Кримінальному кодексі України. Враховуючи полісистемний характер сучасного адміністративного законодавства України, окремі норми щодо регулювання суспільних інформаційних відносин розпорочені в окремих законах, а також у постановах Верховної Ради України.

Автономну частину інформаційного законодавства складає деліктне право (право про правопорушення). Виділяють такі їхні провідні галузі: Конституційні делікти (визначаються з порушення конституційних прав та невиконання обов'язків суб'єктів

конституційного права відповідно до Конституції України); Цивільно-правові делікти – цивільні правопорушення (основна сутність і зміст їх визначаються у Цивільному кодексі України); Адміністративно-правові делікти (адміністративні правопорушення, адміністративні проступки, Кодекс України про адміністративні правопорушення); Дисциплінарні делікти (основа – Кодекс законів України про працю); Кримінально-правові делікти (злочини) (основа – Кримінальний кодекс України).

Враховуючи викладене, можемо стверджувати, що завдяки комплексному системному підходу відбувається формування однієї з підсистем національного законодавства України – комплексної системної галузі – інформаційного законодавства. Юридично різноманітний матеріал об'єднується за тематичною або цільовою ознакою, утворюючи науковий субінститут права – інформаційне право, а разом із ним інформаційну безпеку підприємств.

У зв'язку з розвитком управління системами інформаційної безпеки підприємств виникає потреба дослідження ряду правових питань міжгалузевого змісту – цивільного, трудового та адміністративного права:

- правове регулювання відносин сторін у ході планування, проектування, розробки та впровадження новачій у забезпеченні інформаційної безпеки підприємств.
- регулювання організаційних та економічних відносин, що виникають у зв'язку з розробкою, постановкою, обслуговуванням цифрових продуктів, автоматизованих систем інформаційної безпеки підприємств.
- регулювання відносин щодо експлуатації автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем та обслуговування споживачів (користувачів), а також послуг, які надаються організаціями (їхніми підрозділами), що забезпечують функціонування систем інформаційної безпеки підприємств.
- регулювання процесу використання цифрової інформації в системі інформаційної безпеки підприємства, підвищення якості такої системи.

• проведення оцінки надійності та ефективності експлуатації комплексів комп'ютерної системи, використання їх системи забезпечення інформаційної безпеки підприємства, удосконалення своїх знань у цій сфері.

У цілому дослідження ролі права у використанні досягнень науки і техніки в системі забезпечення інформаційної безпеки підприємств навряд чи можна обмежити теоретико-методологічним оглядом. Це багатоаспектний теоретико-прикладний напрям у системі наукових досліджень, який охоплює багато конкретних галузей правознавства.

На погляд професора Цимбалюка В. С., теорія гіперсистем права дозволяє визначити консенсус у правознавстві, у його складових – теорії і практиці. Експериментальною базою для перевірки вірності цих ідей стали дослідження суспільних інформаційних відносин, інформаційне право, інформаційне законодавство. Саме на засадах теорії гіперсистем права сформована доктрина і концепція систематизації законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин, яка ось уже протягом трьох років успішно апробується у юридичній науці – теорії права, юридичній практиці та навчальному процесі. Традиційність теорії гіперсистем права полягає у визначенні функцій права: регулятивна – визначення прав та обов'язків, зобов'язань суб'єктів; нормативна – визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин; охоронна – визначення гарантій та меж правомірної поведінки, за якими діяння утворюють правопорушення (делікти) та відповідальності за них у відповідності з нормами цивільного права, адміністративного права, трудового права, кримінального права [6].

Новацією є визначення, як провідних, наступних функцій: 1) інтегративна – системне поєднання комплексу певних юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини в Україні; 2) комунікативна – зазначення в окремих статтях посилань на законодавчі акти які є або необхідність у яких може виникнути, системоутворюючими різних міжгалузевих інститутів права.

З точки зору забезпечення інформаційної безпеки підприємств, нас цікавлять, більш за все, регулятивна та охоронна функції. Розвиток дослідження цих функцій постає в розрізі теорії гіперсистем у праві.

Серед загальних завдань інформаційної безпеки підприємств можна визначити наступні:

- забезпечення взаємодії в суспільних стосунках, узгодженості розуміння та застосування юридичних норм, правомірної поведінки працівників та адміністрації підприємства, а потім їх із державними органами;

- забезпечення інформаційної незалежності підприємства у внутрішніх стосунках підприємства та в зовнішніх відносинах; управління інформаційною безпекою окремих співробітників та підприємства в цілому, його окремих підрозділів, підприємства та держави, як складових національної безпеки України;

- визначення правомірної поведінки суб'єктів інформаційної безпеки на підприємстві; захист інформації від несанкціонованого доступу, від правопорушень (знищення, викрадання тощо);

- класифікація сфер впливу, рівнів доступу до інформації тощо.

Це дасть можливість більш системно і усвідомлено деталізувати види завдань, які мають знайти розвиток у нормах інформаційного законодавства України.

Висновки

На нашу думку, майбутні норми у сфері інформаційної безпеки підприємств мають складатися із двох частин – загальних положень інформаційного законодавства та норм регулювання відносин щодо забезпечення інформаційної безпеки підприємств. Кожна з цих частин може ділитися на підрозділи, методикою гіперсистеми та агрегації за родовими ознаками (критеріями) міжгалузевих інститутів правовідносин. Підрозділи повинні ділитися на статті. Структура статті має складатися з чіткого визначення диспозиції. В окремих статтях можуть міститися прив'язки (посилання) до норм іншого законодавства України,

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання, пов'язані з використанням системного підходу у дослідженні інформаційної безпеки підприємств з точки зору теорії гіперсистем у праві. Аналізуються наукові точки зору щодо поняття «інформаційна безпека підприємства» у праві.

щодо якого утворюється нова підсистема інформаційної безпеки підприємств.

Завдяки остаточно прийнятим нормам, сучасний підприємець буде мати нагоду утворювати власні корпоративні нормативні акти (накази, інструкції, положення та ін.), що будуть регулювати процес забезпечення інформаційної безпеки на його підприємстві, захищаючи власні інтереси. Разом із тим цей процес не буде йти в розріз із національними інтересами України та суспільства. Більше того, він стане рівноправною частиною та ефективним доповненням до всієї системи національної інформаційної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. – К., 2006. – 463 с.
2. Копылов В. А. Информационное право : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – 512 с.
3. Копылов В. А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право. – 1996. – № 6.
4. Калюжний Р. А., Цимбалюк В. С. Вдосконалення інформатизації ОВС України – передумова покращення їх діяльності в боротьбі зі злочинністю // Правова система України: теорія і практика. – К., 1993.

SUMMARY

The article deals with issues related to the use of a systematic approach to the study of information security companies in terms of theory hiper-system the right. Analyzed scientific opinions on the concept of «information security enterprise» in the law.

5. Калюжний Р. А., Цимбалюк В. С. Інформатизація державного управління і національна безпека України // Розбудова держави. 1993. – №8.

6. Інформаційне суспільство. Дефініції... / В. М. Брижко, А. А. Орехов, В. С. Цимбалюк, О. Н. Гальченко, А. М. Чорнобров) / Під ред. Р. А. Калюжного, М. Я. Швеця. – Київ: Інтеграл, 2002.

7. Марущак А. І. Інформаційне право: доступ до інформації : навч. посіб. – К., 2007. – 532 с.

8. Попов А. Л., Мигачев Ю. И., Тихомиров С. В. Информационное право : учебник. – М., 2010. – 496 с.

9. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. №74/98-ВР? // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 27-28. – с. 181.

10. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. №74/98-ВР? // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 27-28. – с. 182.

11. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. №964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – с. 351.

12. Ліпкан В. А., Баскаков В. Ю., Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні. Монографія. //К. ФОП О.С. Ліпкан, 2013. – 188-252 с.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ТКАЧЕНКО Наталія Миколаївна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.148

В статті указується на обусловленность ефективності уголовного производства эффективностью системы экспертного обеспечения. Анализируются фактически проблемы функционирования системы экспертного обеспечения. Выделяются основные направления повышения эффективности системы экспертного обеспечения. Акцентируется внимание на необходимости использования международного опыта при реформировании системы экспертного обеспечения в Украине.

Ключові слова: ефективність, реформа, система експертного забезпечення, міжнародний досвід, кримінальне провадження, правосуддя.

Постановка проблеми

Ефективність кримінального провадження напряму залежить від ефективності системи експертного забезпечення. Адже завдяки останній співробітники правоохоронних органів отримують допомогу в галузі використання спеціальних знань, необхідних для своєчасного, всебічного, об'єктивного та неупередженого дослідження доказів. У зв'язку з наведеним особливою актуальністю набуває питання про основні напрямки та засоби підвищення ефективності системи експертного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, пов'язані з тлумаченням експертного забезпечення та його системи, визначенням його структурних елементів,

напрямків реформування тощо, неодноразово були предметом дослідження в працях таких учених, як: В. В. Галуцько, В. М. Ємельянов, О. М. Єщук, О. І. Жеребко, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, О. А. Кравченко, С. П. Лапта, А. І. Лозовий, О. О. Олійник, І. В. Пиріг, П. І. Репешко, Р. Л. Сопільник, Т. О. Татарнікова, В. В. Тіщенко, В. В. Федчишина, М. Г. Щербаковський, В. В. Юсупов та інших.

Не вирішені раніше проблеми

Вклад названих науковців є беззаперечним, проте їх доробки не вирішили всіх проблемних питань. Зокрема, досі не вироблено єдиної позиції з приводу основних напрямків реформування системи експертного забезпечення, шляхів і сфер застосування міжнародного досвіду організації експертного забезпечення кримінального провадження, а також основних засобів підвищення ефективності вказаної системи.

Мета та завдання статті

З урахуванням зазначеного ми ставимо за мету вирішити наступне наукове завдання – за допомогою аналізу існуючих наукових поглядів і міжнародного досвіду організації експертного забезпечення кримінального провадження визначити напрямки та засоби підвищення ефективності системи експертного забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Система експертного забезпечення кримінального провадження є невід'ємною складовою забезпечення правосуддя. Неякісне й несвоєчасне використання спеціальних знань у кримінальному провадженні не може забезпечити результативне й справедливе правосуддя. Тому чітко прослідковується взаємозв'язок між названими інституціями. Тож сміло можна стверджувати, що підвищення ефективності системи експертного забезпечення є однією із заповнених на шляху забезпечення справедливого правосуддя. А це, у свою чергу, вказує на необхідність передбачення основних шляхів підвищення ефективності системи експертного забезпечення взагалі та кримінального провадження зокрема в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [1]. Проаналізувавши положення згаданої Стратегії, варто відмітити, що питання підвищення ефективності системи експертного забезпечення не знайшло свого прямого й розгорнутого відображення в цьому акті. Виключно інтуїтивно можна припустити, що згадане питання буде вирішуватися в частині реформування "суміжних правових інститутів", хоча під час визначення недоліків функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів, а також напрямків реформування, системи завдань, заходів і результатів жодного разу не згадувалося про експертне забезпечення правосуддя. Названа ситуація, на нашу думку, є несприятливою та негативно відображається на реформуванні системи експертного забезпечення в Україні, в тому числі в рамках кримінального провадження. Оскільки реформування системи експертного забезпечення буде здійснюватися побічно, а не як один із пріоритетних напрямків. Тому вважаємо за необхідне передбачити завдання, напрямки, способи та результати реформування системи експертного забезпечення на законодавчому рівні шляхом доповнення відповідними пунктами названу вище Стратегію або шляхом прийняття окремого нормативно-правового акту. Як приклад, це може бути Стратегія реформу-

вання системи експертного забезпечення правосуддя.

Окрім того, ефективність функціонування будь-якого суспільного інституту обумовлюється наявністю й якістю нормативно-правового регулювання його діяльності. Це означає, що неможливо підвищити систему експертного забезпечення України без нагального й змістовного оновлення законодавчої бази, яка регулює цю сферу. Зокрема, розроблений і оприлюднений для обговорення 06 серпня 2013 року проект Закону України "Про судово-експертну діяльність" [2], не прийнятий по теперішній час. А чинний Закон України "Про судову експертизу" [3] не відповідає велінню часу. Особливо вказана ситуація загострилася з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України [4], який істотно переформатував процедуру кримінального провадження. Тому прийняття нового законодавчого акту, який регулював би сферу експертного забезпечення правосуддя в Україні, є неодмінною передумовою підвищення ефективності системи експертного забезпечення.

Іншим, не менш важливим і пріоритетним напрямком на шляху вдосконалення системи експертного забезпечення в кримінальному провадженні та підвищення її ефективності є вивчення та запровадження зарубіжного досвіду функціонування системи. Зокрема, 06 червня 2016 року, в рамках унікального стратегічного партнерства, яке поєднує Україну та Європейський Союз, до Міністерства юстиції України завітали міжнародні експерти проекту Європейського Союзу "Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні" та національні експерти з Координації реформ. У рамках зазначеного візиту міжнародні експерти ділилися власним досвідом організації, забезпечення та функціонування системи експертного правосуддя у країнах Євросоюзу. Потреба в запровадженні зарубіжного досвіду в зазначеній сфері пояснюється тим, що сьогодні в Україні відбувається значна інтенсифікація роботи, спрямована на адаптацію її законодавства, норм і стандартів до існуючих у Європейському Союзі. Проте, гарантувати особі право на справедливий суд неможли-

во без побудови в Україні ефективної системи експертного забезпечення правосуддя, як обслуговуючої інституції, яка повинна реформуватися синхронно з системою судової влади в Україні. Тому організація експертного забезпечення правосуддя, яке полягатиме у проведенні незалежної та кваліфікованої, орієнтованої на максимальне використання досягнень науки і техніки, судової експертизи, є одним із пріоритетних напрямків майбутньої реформи [5].

На шляху впровадження міжнародного досвіду у сфері експертного забезпечення кримінального провадження одним із найважливіших завдань перед усіма нашими експертами та експертними установами є набуття членства в Європейській мережі судово-експертних установ [6]. Відповідно підготовка фахівців, акредитація експертних лабораторій повинні здійснюватися у відповідності до міжнародних стандартів якості, закріплених у вимогах ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 [7].

Цікавим і корисним для підвищення ефективності національної системи експертного забезпечення в кримінальному провадженні є вивчення й аналіз структурної організації експертних установ, процедури залучення експертів до кримінального провадження, підбору та підготовки кадрів, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення судово-експертної діяльності тощо. Вказані питання неодноразово обговорюються на засіданнях методичних рад, круглих столів, науково-практичних конференцій тощо. Як приклад, на круглому столі “Реформування судової експертизи – ключовий важіль впливу на правосуддя в новій Україні”, який відбувся 21 травня 2014 року за участю представників державних судово-експертних установ, у тому числі Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, представників приватних судово-експертних компаній, Союзу експертів України, адвокатської спільноти, правозахисних організацій, представників ринку оціночної та аудиторської діяльності, провели дискусію на предмет необхідності реформування судової експертизи в Україні, шляхів і механізмів такого реформуван-

ня. Зокрема, серед останніх виділили доцільність створення системи недержавного контролю за діяльністю судових експертів приватних судово-експертних установ. Окрім того, пропонувалося на законодавчому рівні закріпити такий принцип судово-експертної діяльності як рівноправність судових експертів державних і приватних судово-експертних установ [8].

Розробка та реалізація рекомендацій стосовно реформування системи експертного забезпечення в цілому або окремих його галузей неможливі без належного науково-методичного забезпечення. Причому вказана діяльність, на нашу думку, реалізується за двома основними напрямками: перший спрямований на вирішення питань, пов'язаних із організацією судово-експертної діяльності, вдосконаленням системи експертного забезпечення тощо, а другий – на розробку нових і вдосконалення існуючих методик проведення експертних досліджень.

Не менш важливим є питання про структурну організацію експертних установ в Україні. У наукових колах ведуться жваві дискусії з приводу того, яку систему експертних установ краще запровадити в нашій країні. При цьому аналізується досвід зарубіжних країн під час вирішення окресленого питання. Зокрема, Л. М. Романенко, досліджуючи розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн, висвітлює особливості функціонування експертних підрозділів у Великобританії, Португалії, Нідерландах, Франції, Іспанії, Польщі, Словаччині, Туреччині, Російській Федерації. У результаті наведеного дослідження зроблено висновок, що відомча приналежність судових експертів не має вирішального значення при їх призначенні для провадження судової експертизи. Це визначається тим, що відомства повинні забезпечити судовим експертам дійсну незалежність та не впливати на провадження експертиз. А для цього, як зазначає науковець, потрібно вдосконалювати правове регулювання цієї організаційної форми судово-експертної діяльності та розвивати альтернативну незалежну судову експерти-

зу, забезпечуючи рівні можливості у використанні обох зазначених форм [9, с. 448-451]. Ми погоджуємося з необхідністю зміни структурної організації системи експертного забезпечення. Проте виступаємо проти кардинальності в цьому напрямку. На наше переконання, варто в повній мірі використати існуючу базу. Ми також не погоджуємося із тим, що відомчі спеціалізовані експертні установи є невиправданими та потребують ліквідації. Так, їх чисельність, структура та завдання підлягають перегляду, але не знищенню як таких взагалі. Вважаємо пріоритетним напрямком розвиток недержавних експертних установ. Більш детально вказане питання буде розглянуто нами в окремому науковому дослідженні.

Підвищення ефективності системи експертного забезпечення, окрім вищенаведених факторів, також обумовлюється кадровим забезпеченням. Вважаємо за необхідне створення спеціальних вищих навчальних закладів, які будуть займатися підготовкою судових експертів. При таких закладах варто організувати перепідготовку, а також курси підвищення кваліфікації судових експертів. Також слід реформувати процедуру атестації судових експертів і здійснення контролю за їх судово-експертною діяльністю.

Звичайно будь-яка діяльність, у тому числі й судово-експертна, потребує достатнього фінансового забезпечення, щоб у повній мірі виконувати завдання, що перед нею ставляться. В даній сфері є чимало проблем, починаючи від недостатньої кількості виділених коштів і завершуючи їх нерациональним використанням. Як приклад, за висновками Колегії Рахункової палати Міністерство юстиції України не вживало всіх необхідних заходів щодо ефективного використання бюджетних коштів, виділених на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою та науково-дослідні розробки в галузі судової експертизи. Спричинена така ситуація такими факторами, як: використання бюджетних коштів розпорядниками без визначення пріоритетів і нормативів ресурсного забезпечення; незначною штатною чисельністю та кваліфікацією сво-

їх працівників [10]. Останнє ще раз вказує на необхідність якісного кадрового підбору в системі експертного забезпечення.

Висновки

Таким чином, підвищення ефективності системи експертного забезпечення повинно відбуватися за наступними напрямками: вдосконалення законодавчої регламентації окресленої сфери функціонування суспільних інститутів; активне впровадження міжнародного досвіду організації та реалізації експертного забезпечення кримінального провадження в національну систему експертного забезпечення; покращення фінансування згаданої сфери та підвищення контролю за його використанням; вдосконалення підбору персоналу, підвищення якості їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; реорганізація структури експертних установ.

Література

1. Про Стратегію реформування судово-строю, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 41. – Стор. 38. – Стаття 1267. – Код акту 76969/2015.
2. Повідомлення про оприлюднення Закону України “Про судово-експертну діяльність” // Міністерство юстиції України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/43603> (Назва з екрана).
3. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
5. У Міністерстві юстиції вивчають досвід функціонування систем експертного забезпечення правосуддя у країнах Євро-союзу : офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. –

АНОТАЦІЯ

У статті вказується на обумовленість ефективності кримінального провадження ефективністю системи експертного забезпечення. Аналізуються фактичні проблеми функціонування системи експертного забезпечення. Виділяються основні напрямки підвищення ефективності системи експертного забезпечення. Акцентовується увага на необхідності використання міжнародного досвіду під час реформування системи експертного забезпечення в Україні.

SUMMARY

In the article we point to the conditionality of effectiveness of criminal proceedings by efficiency of expert support system. We analyzed the actual problems of the system of expert support. The main directions of improving the efficiency of expert support are determined. Attention is focused on the need for using the international experience in reforming the system of expert support in Ukraine.

Режим доступу : <https://minjust.gov.ua/ua/news/48362> (Назва з екрана).

6. About ENFSI : офіційний веб-сайт European Network of Forensic Science Institutes – ENFSI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.enfsi.eu/about-enfsi> (Назва з екрана).

7. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (ISO/IEC 17025:2005, IDT) ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 : видання офіційне. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 26 с.

8. 21 травня відбувся круглий стіл “Реформування судової експертизи – ключовий важіль впливу на правосуддя в новій Україні” – 21 травня 2014 р. // Новини :

СИСТЕМА Експертно-оціночна компанія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eacs.com.ua/ua/news/93.html> (Назва з екрана).

9. Романенко Л. М. Розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн / Л. М. Романенко // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 444-452.

10. Відсутність експертизи – непоцінне судочинство : офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати України від 25.11.2008 // Рахункова палата України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1314769;jsessionid=4E734A17AF401DD36A81827243ADC942> (Назва з екрана).

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА РОЛЬ ТА МІСЦЕ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

ЛИТВИНЕНКО Віктор Іванович - доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, директор Інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

В статті досліджується медіація як один із способів розшення правових конфліктів. Проаналізовані проблеми впровадження медіації в Україні. Визначено її характерні риси та особливості, а також процедура та тактика проведення. Представлено шляхи розшення проблем.

Ключові слова: медіація, медіатор, врегулювання спорів, конфлікт, вирішення спорів.

Постановка проблеми

На сьогоднішній час медіація є одним із найпопулярніших альтернативних способів врегулювання спорів (конфліктів) у розвинутих країнах світу. Він передбачає залучення посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації, проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб сторони самостійно змогли обрати той варіант рішення, який задовольнить інтереси і потреби обох учасників спору. Актуальність теми статті пояснюється необхідністю вивчення сучасних наукових поглядів щодо медіації – процедури альтернативного вирішення спорів, яка поширена в багатьох розвинутих країнах світу, таких як Великобританія, Франція, США, Німеччина, а також формується на території країн пострадянського простору. Зокрема, в таких країнах, як Білорусія, Росія, Казахстан, уже є профільний закон, яким запроваджено інститут медіації та визначено правові основи надання послуг з медіації, практики мирного врегулювання

спорів позасудовими методами, що забезпечує баланс взаємовідносин між судовою системою та інститутом медіації.

Медіація передбачає залучення посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації, проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб сторони самостійно змогли обрати той варіант рішення, який задовольнить інтереси і потреби обох учасників спору (конфлікту).

Стан дослідження

Питання, пов'язані з застосуванням медіації досліджували такі вчені: В. М. Баранова; Р. П. Безпальча; Є. О. Борисова; Н. Л. Бондаренко – Зелінська; О. П. Беліков; О. М. Боброва; С. В. Васильчак; А. О. Горова; Г. І. Єрьоменко, В. В. Землянська; О. М. Лисенко; Т. О. Подковенко, Ю. Д. Притика; В. А. Жмудь; Н. Н. Леннуар; Л. В. Руснак; Е. М. Рунессон; Н. М. Прокопенко та ін.

Мета статті: запропонувати шляхи розвитку вітчизняного інституту медіації з урахуванням передового європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу

Спір – словесне змагання, де кожна сторона, спростовуючи думку супротивник – доводить свою правоту. Конфлікт – зіткнення сторін, поглядів, інтересів. У сучасних умовах, коли в державах СНД проводяться реформи з демократизації суспільних інсти-

тутів, усе більшого значення набувають альтернативні форми вирішення конфліктів і спорів.

На сучасному етапі існують три основні способи альтернативного розв'язання конфлікту: без залучення третьої сторони, посередництво, арбітраж. Метою даного дослідження є вивчення альтернативних способів вирішення конфліктів як найбільш ефективного інструменту розв'язання суперечок, розроблення заходів щодо їх розвитку в Україні.

Практика функціонування недержавної форми судочинства щодо розгляду господарських спорів показує її достатньо прогресивний характер. Порівняно з державними судами загальної юрисдикції вона має низку переваг. Це, по-перше, оперативність вирішення спорів, сприяння, тим самим, господарському обігу, стабілізації господарських відносин, а отже і покращенню результатів господарської діяльності; по-друге, розширення можливостей реалізації права на судовий захист, а отже, і розширення доступу людини до системи правосуддя; по-третє, обмеження монополізму державних судів, а отже, і зменшення корупційного тиску на суб'єктів господарювання; по-четверте, демократичність процесу розгляду спорів — обрання суду та суддів за згодою сторін, вплив останніх на формування правил розгляду спорів тощо.

Як показує практика, наявна нормативно-правова база третейського розгляду спорів не в повній мірі відповідає потребам господарської практики. При цьому мається на увазі не тільки спеціальне законодавство про цю форму судочинства, але й інші нормативно-правові акти, що регулюють суміжні сфери суспільних відносин (діяльність державних судів тощо) [1].

Слово «медіація» походить від латинського «mediatio» – посередництво; аналогічне значення мають слова «mediation» (англ.), «médiation» (фр). Кожний у межах свого розуміння може дати свою дефініцію цьому поняттю. В соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів. Х. Бесемер

визначив медіацію як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони. Більшість визначає медіацію – як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, для того щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань [2].

У нашій державі використання медіації як способу вирішення корпоративних спорів має недовгу історію, оскільки лише з 1994р. починає формуватись мережа українських регіональних груп медіації, проводяться перші експерименти щодо її використання. Наразі діє Український Центр Медіації (УЦМ), що створений при Києво-Могилянській Бізнес-Школі. Головними напрямками його діяльності є навчання медіаторів та надання ними послуг. На сьогоднішній день основним завданням Центру є популяризація даного інституту в Україні. В 2006 році був виданий Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», де зазначається, що держава повинна сприяти розвитку таких недержавних інституцій, як третейські суди, посередники тощо, які допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду [3]. До основ для запровадження медіації слід віднести також вітчизняний інститут примирення в процесуальному законодавстві – ст. 175 ЦПК України, ст. 78 ГПК України, які регламентують укладання між сторонами судового процесу мирової угоди.

Мирова угода – це особлива формальна письмова домовленість сторін судового процесу, що укладається з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і стосується прав та обов'язків сторін та предмета позову. Це угода, якою сторони замінюють свої спірні зобов'язання іншими, більш для них прийнятними.

Мирова угода застосовується в цивільному, господарському, а також адміністративному судочинстві. У кримінальному провадженні аналогом мирової угоди є угода про примирення між потерпілим та підозрюва-

ним чи обвинуваченим, а також угода між обвинуваченим і слідством.

Відповідно до законодавства мирова угода укладається виключно сторонами (позивач і відповідач), однак, виходячи з судової практики треті особи, які заявляють самостійні вимоги, також мають право укласти мирову угоду (ст. 34 ЦПК)

У цивільному процесі: сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну заяву. Якщо мирову угоду або повідомлення про неї викладено в адресованій суду письмовій заяві сторін, ця заява додається до справи.

У разі укладення сторонами мирової угоди суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

Закриваючи провадження у справі, суд за клопотанням сторін може постановити ухвалу про визнання мирової угоди. Якщо умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує судовий розгляд.

Мирова угода може укладатися представником у випадку, якщо він має відповідне повноваження. Суд не визнає мирової угоди у справі, в якій одну із сторін представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

В адміністративному процесі: мирова угода, укладена між сторонами в адміністративній справі, подається в письмовій формі до суду, який ухвалив рішення у справі. Мирова угода, укладена між сторонами виконавчого провадження, або заява стягувача про відмову від примусового виконання в процесі виконання рішення подається в письмовій формі державному виконавцеві, який не пізніше триденного строку передає її до суду за місцем виконання рішення.

Суд розглядає мирову угоду або заяву стягувача про відмову від примусового виконання в десятиденний строк у судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі.

За результатами розгляду суд може постановити ухвалу про визнання мирової угоди між сторонами у справі. Ухвалу суду

за результатами розгляду мирової угоди або заяви стягувача про відмову від примусового виконання може бути оскаржено в загальному порядку.

У господарському процесі: умови мирової угоди сторін викладаються в адресованих господарському суду письмових заявах, що долучаються до справи. Ці заяви підписуються відповідно позивачем, відповідачем чи обома сторонами.

Про затвердження мирової угоди сторін господарський суд виносить ухвалу, якою одночасно припиняє провадження у справі.

У випадку невиконання стороною умов мирової угоди, ухвала про її затвердження набуває силу виконавчого документа, на підставі якого інша сторона може ініціювати примусове стягнення. Від правильного процесуального оформлення цієї ухвали залежить ефективність її подальшого примусового виконання.

Якщо ухвала суду про визнання мирової угоди – виконавчий документ, то примушення до виконання мирової угоди здійснюється в порядку виконавчого провадження.

Якщо ухвала суду про визнання мирової угоди не є виконавчим документом, то примушення до виконання умов мирової угоди проводиться в судовому порядку, шляхом подання позовної заяви про спонукання до виконання умов мирової угоди. У разі задоволення позовних вимог, суд після набрання законної сили рішенням, видає виконавчий документ, на підставі якого може бути відкрито виконавче провадження.

Ухвала суду про затвердження мирової угоди (не сама мирова угода) може бути оскаржена в загальному порядку.

Підставами такого оскарження можуть бути:

1. Відсутність поступок з обох сторін (дії сторін могли б розглядатися як відмова від позову позивачем або визнання позовних вимог відповідачем);
2. Недотримання вимог цивільного законодавства при визначенні взаємних прав і обов'язків;
3. Угода не стосується предмета позову;
4. Дії законного представника не відповідають інтересам особи, яку він представляє та ін .

Ефективність медіаційної процедури визнана Європейським Співтовариством, яке рекомендує її впровадження в якості основного методу альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі та під час судового розгляду, що знаходить своє відображення в підписаній Україною Угоді про Асоціацію України з Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Так, згідно зі статтею 1 даної Угоди Україна і ЄС мають посилювати співпрацю у сфері правосуддя, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. Країни Європейського Союзу дали згоду на те, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно включати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів [4]. Європейська Рада на своєму засіданні в Тампері 15.10.1999 р. закликала держав-членів до запровадження альтернативних позасудових процедур, серед яких медіація є основним методом, що, на мій погляд, повинно прискорити прийняття в Україні Закону України «Про медіацію».

Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 02.06.2016 року було внесено зміни до статті 124 Конституції України. Частиною 3 статті 124 Конституції України (у новій редакції) передбачено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [5]. Це на мій погляд, може бути важливим кроком, направленим на поширення в Україні процедури медіації.

Українське суспільство потребує проведення процедури медіації майже в усіх видах правовідносин, у тому числі кримінальних правовідносинах при скоєнні злочинів невеликої тяжкості, де, на мій погляд, можлива процедура примирення.

За останні роки медіація починає здійснювати активний розвиток на території України. Свідченням тому є створення в Україні низки громадських організацій, які здійснюють розповсюдження медіації на території України. Це говорить про те, що в майбутньому медіація може бути одним з

основних способів вирішення спорів у суспільстві.

Як і будь-яка сфера діяльності в Україні, медіація потребує правового врегулювання, а саме профільного законодавства, яке здатне ефективно врегулювати відносини у сфері медіації, а також необхідним є внесення змін у відповідні закони, які регулюють певні види правовідносин, доповнивши їх статтями, які дадуть змогу в деяких випадках застосовувати до цих правовідносин медіаційні процедури.

На жаль, на сьогоднішній час медіація в Україні на відміну від інших Європейських країн законодавчо неврегульована, що, на мою думку значно знижує ефективність поширення медіації в нашій країні. Так, наприклад, немає чіткого механізму підготовки і сертифікації медіаторів, що є наслідком виникнення в українському медіаційному просторі багатьох суб'єктів, які позиціонують себе як професійні медіатори, але, на жаль, не мають відповідного фаху, який дозволить провести медіацію на належному професійному рівні. Все це потребує правового врегулювання на законодавчому рівні.

Одним із перших законопроектів «Про медіацію», поданим до Верховної Ради України, був законопроект народного депутата Верховної Ради України Тищенко О.І. від 17.12.2010р. № 7481. Відповідно до преамбули законопроекту, він був покликаний створити правові умови здійснення медіації – попереднього судовому, швидкого та ефективного способу вирішення спорів, де сторони мають рівні права і можливості, а медіатор виступає посередником, який сприяє налагодженню культури партнерських стосунків. Даний законопроект був знятий з розгляду і відкликаний народним депутатом Верховної Ради України Тищенко О.І. [6]. В подальшому, народним депутатом Верховної Ради України Федорчуком Я. П. було подано до Верховної Ради України законопроект «Про медіацію» під № 2425, якого теж спіткала така ж доля, як і законопроект народного депутата Верховної Ради України Тищенко О.І., а саме 27.11.2014р. законопроект був відкликаний із розгляду [7].

На сьогоднішній час у Верховній Раді України знаходяться два законопроекти «Про медіацію». Це законопроект під реєстровим № 3665, поданий народними депутатами Верховної Ради України Шкрум А.І., Пташник В.Ю. та іншими народними депутатами, і законопроект під реєстровим № 3665-1, поданий народним депутатом Верховної Ради України Ківаловим С.В. [8].

Відповідно до проекту постанови Верховної Ради України від 16.05.2016р., прийнято за основу проект Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 3665/П), поданий народними депутатами Верховної Ради України Шкрум А.І., Пташник В.Ю. та іншими народними депутатами. Даною постановою Комітету Верховної Ради з питань правової політики та правосуддя було доручено допрацювати зазначений законопроект з урахуванням слуханих положень проекту Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 3665-1), поданого народним депутатом України Верховної Ради України Ківаловим С.В., а також з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи, та внести його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні.

Майже обидва законопроекти визначають, що медіація буде застосовуватися у будь-яких конфліктах (спорах), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у кримінальних провадженнях та справах щодо адміністративних правопорушень.

Одним із важливих положень, які закріплені в обох законопроектах, є принципи проведення медіації, які відповідають європейським стандартам і на яких базується процедура проведення медіації, що відрізняє її від інших процедур врегулювання спорів. Це зокрема:

1) Добровільна участь – означає, що сторони конфлікту беруть участь у медіації на умовах взаємного добровільного волевиявлення. Кожна зі сторін медіації має право відмовитися від участі у медіації на будь-якій із її стадій. Вчинення будь-якого тиску на сторони конфлікту з метою проведення або припинення медіації забороняється.

2) Нейтральність є важливим чинником ефективної медіації. Це означає, що

медіатор не представляє інтереси жодної зі сторін процедури медіації. Він допомагає сторонам прийняти рішення, яке б задовольняло обидві сторони. Медіатор виступає ефективним комунікатором між сторонами.

3) Незалежність говорить про те, що медіатор не залежить від сторін процесу. Цей принцип гарантує медіатору заборону втручання державних органів, будь-яких фізичних або юридичних осіб у процес медіації. У разі виявлення обставин, які можуть вплинути на його нейтральність, медіатор повинен вийти з процедури медіації.

4) Конфіденційність процедур медіації – це один з ключових принципів медіації. В ньому закладено два аспекти конфіденційності, а саме захист інформації, повідомленої однією стороною медіатору, від розкриття цієї інформації іншій стороні та захист обговорення сторін у ході медіації від розкриття третім особам (зовнішньому світу).

Висновок

Виходячи з європейських принципів медіації слід зазначити, що медіація – це гнучка процедура. Вона може стати надзвичайно обмеженою, якщо прийнятий закон буде намагатись більш детально регулювати всі відкриті питання процедури медіації.

Отже, прийняття Закону України «Про медіацію» повинно закріпити на законодавчому рівні інститут медіації в Україні, що створить правову платформу для організації і проведення медіації в цілому, а також закріпить інші важливі положення, які будуть сприяти ефективному врегулюванню спорів (конфліктів) та розвитку інституту медіації в Україні.

Список використаних джерел:

1. Альтернативні способи вирішення конфліктів і спорів: проблеми і перспективи розвитку в Україні. – Молода наука. Право. – 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://meteosecrets.com/alternativni-sposobivirishennya-konfliktiv-i-poriv-problemi-i-perspektivi-rozvitku-v-ukrayini.html>

2. Матеріали курсу підготовки медіаторів із кола посадовців, які займають керівні посади в органах виконавчої, законодавчої

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується медіація як один зі способів вирішення правових конфліктів. Проаналізовано проблеми впровадження медіації в Україні. Визначено її характерні риси та особливості, а також процедура і тактика проведення. Запропоновано шляхи вирішення проблем.

SUMMARY

The article explores mediation as a way to resolve legal disputes. Analyzes the problems of implementation of mediation in Ukraine. Defined its characteristic features and peculiarities, as well as the procedure, and tactics for. Proposed solutions to the problem.

та судової влади. Спільна програма Європейської Комісії та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України». – Київ, 2010.

3. Бобак Оксана. Медіація як ефективний спосіб вирішення корпоративних спорів / Оксана Бобак // Науковий блог НаУ «Острозька Академія». – 11.05.2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/mediatsiya-yak-efektyvnyj-sposib-vyrishennya-korporatyvnyh-sporiv/>

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> ;

6. Законопроект № 7481 від 17.12.2010 року «Про медіацію», автор – народний депутат України О.І.Тищенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39276 ;

7. Законопроект № 2425а від 26.06.2013 року «Про медіацію», автор – народний депутат України Я.П. Федорчук [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637 ;

8. Законопроект № 3665-1 від 29.12.2015 року «Про медіацію», автор – народний депутат України С.В. Ківалов [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620 ;

9. Законопроект № 3665 від 17.12.2012 року «Про медіацію», автори – народні депутати України А.І. Шкрум, В.Ю. Пташник, О.І. Сироїд, Б.Ю. Береза, С.О. Алексєєв, Л.О. Ємець, О.С. Сотник [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 ;

10. Законопроект № 3665/П від 16.05.2016 року Постанови про прийняття за основу проекту Закону України «Про медіацію», автори – народні депутати України Князевич Р. П., Яніцький В. П., Алексєєв С. О., Черненко О. М. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59098 ;

11. Європейський кодекс поведінки медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) від 02.06.2004 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bgarf.ru/science/baltic-center-of-mediation-and-conflictology/normativno-pravovye-dokumenty/evro-kodeks.pdf> ;

ПОРУШЕННЯ ПРАВА ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ШЛЯХОМ ЗМІНИ ЧИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВОВІДНОШЕННЯ

РОМАЩЕНКО Іван Олегович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.1

В статті розглядається поняття порушення права як основи захисту громадянського права через зміну та припинення правовідносин. Автор аналізує окремі випадки суттєвих порушень громадянських прав, а також досліджує можливості захисту окремих видів громадянських прав. Автор використовує як доктринальні джерела, так і нормативно-правові акти.

Ключові слова: порушення права, істотне порушення, захист прав, зміна та припинення правовідносин.

Постановка проблеми

Важливість дослідження підстав захисту цивільних прав впливає з численних випадків невиконання учасниками цивільних відносин своїх обов'язків на практиці, у зв'язку з чим законодавство України у питаннях захисту прав та практика його застосування вимагають особливо ретельного опрацювання з виробленням рекомендацій щодо його поліпшення. При цьому слід зауважити, що порушення права не є безпосередньою підставою зміни та припинення правовідносин, а лише підставою застосування відповідних способів захисту, що, у свою чергу, призводять до правових наслідків.

Стан дослідження

Питання порушення права, його суті та правових наслідків уже раніше досліджувалося такими науковцями, як А.М. Бла-

щук, О.С. Гришко, І.О. Дзера, С.О. Соменков, С.О. Теньков та іншими, однак невирішеними та недостатньо дослідженими залишаються питання захисту цивільного права від порушень через зміну та припинення правовідносин.

Метою статті є з'ясування змісту поняття порушення права, визначення переліку прав, що можуть бути захищені шляхом зміни та припинення правовідносин, а також істотності порушення.

Визнання зміни та припинення правовідносин способами захисту цивільних прав у системному взаємозв'язку зі змістом ч. 1 ст. 15 Цивільного кодексу (надалі – «ЦК») України надає можливість виокремити три підстави для захисту цивільних прав цими способами: порушення, невизнання та оспорювання. З достатньою мірою повноти та чіткості детермінувала невизнання та оспорювання цивільних прав І.О. Дзера, коли зазначила, що невизнання цивільного права полягає в пасивному запереченні наявності в особи суб'єктивного цивільного права, а оспорювання відображає такий стан правовідносин, коли суб'єктивне право заперечується в юрисдикційному органі [1]. Погоджуючись з вченою в підході до тлумачення підстав для захисту цивільних прав, варто зазначити, що в законодавстві не просто віднайти випадки, коли зміна та припинення правовідносин безпосередньо законом визнаються способами за-

хисту цивільних прав у відповідь на їх невизнання та оспорювання, але згідно з положеннями ч. 3 ст. 16 ЦК України сторони можуть передбачити застосування таких способів захисту у договорі, що є одним з прикладів втілення принципу свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3, ст. 627 ЦК України) у цивільних правовідносинах [2]. Крім того, можливість договірної узгодженості сторонами правовідношення зміни та припинення правовідношення як способів захисту у відповідь на невизнання чи оспорювання цивільних прав впливає також з універсального характеру цих способів захисту. Відтак, сторони договору купівлі-продажу можуть передбачити право продавця на зміну та припинення правовідношення у разі невизнання покупцем права іншої сторони на оплату товару за договором або в разі звернення покупцем до суду із вимогою про визнання такого договору купівлі-продажу недійсним. Втім, найбільш розробленою у цивільно-правовій доктрині порівняно з невизнанням та оспорюванням цивільних прав є категорія «порушення» цивільного права [3].

Подібно до зобов'язання та договору, порушене право особи також не здійснюється у спосіб, як би того хотів суб'єкт, якому це право належить. Це пов'язується з певними перешкодами, створюваними порушником права. Наприклад, зобов'язальне право продавця вимагати від покупця оплати товару є порушеним у результаті невиконання покупцем свого обов'язку щодо оплати, який входить до змісту вказаного зобов'язання. Таке порушення права може слугувати підставою для розірвання договору продавцем в односторонньому порядку в силу ч. 4 ст. 692 ЦК України, яка уповноважує продавця відмовитись від договору купівлі-продажу у випадку відмови покупця прийняти та оплатити товар. Втім, чи може бути підставою для зміни або припинення правовідносин порушення не лише зобов'язальних (відносних), а й речових (абсолютних) прав? Прикладом порушення речового (абсолютного) права може бути створення перешкод у реалізації власником квартири свого права володіння і користування

нею. Чи може таке порушення бути підставою для застосування зміни та припинення цивільного правовідношення як способів захисту цивільних прав?

На нашу думку, в останньому випадку порушення речового права може бути визнане підставою для зміни чи припинення правовідносин відповідно до дії загального принципу свободи договору. Іншими словами, порушення цивільних прав, зокрема речових та зобов'язальних, може бути назване в договорі між сторонами підставою для зміни чи припинення правовідношення, яке виникло на підставі цього договору. При цьому, не лише істотне порушення може бути підставою для зміни та припинення правовідношення, але й інше, якщо в договорі між сторонами таке порушення визначене як підстава для його зміни чи припинення. Наприклад, договором надання банком кредиту може бути передбачено право одностороннього розірвання договору в разі нецільового використання позичальником кредиту [4]. Також однією з умов договору купівлі-продажу нерухомого майна (квартира, будинок) нерідко вказується зобов'язання продавця протягом певного строку, зазвичай, від двох тижнів до одного місяця з дня укладення договору, знятися з реєстраційного обліку за попереднім місцем проживання [5]. Невиконання продавцем цієї умови договору призводить до порушення речових та житлових прав покупця, який зазнає не лише втрат майнового характеру (оплата комунальних послуг та квартирної плати за покупця), а й певних обмежень немайнового характеру (усвідомлення можливості іншої особи на законних підставах знаходитись та проживати в житлі покупця). За таких обставин, справедливим було б погодити в договорі надання покупцю права припинити договірне правовідношення купівлі-продажу у випадку невиконання продавцем свого обов'язку щодо зняття з реєстраційного обліку, з поверненням покупцю сплачених за договором коштів та інших майнових втрат. Отже, підставою для зміни та припинення цивільного правовідношення може бути порушення як

зобов'язальних (відносних), так і речових (абсолютних) прав.

Можливість захисту речових прав зміною та припиненням зобов'язального правовідношення підтверджується також у науковій літературі [6]. Це впливає з факту визнання таких видів зміни та припинення правовідношення, як розірвання договору та одностороння відмова від договору зобов'язально-правовими способами захисту речових прав і, зокрема, права власності [7]. Зобов'язально-правові способи захисту мають на меті захист інтересів власника як учасника зобов'язальних відносин, на протиправу речово-правовим способом захисту абсолютних прав осіб та організацій, що не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних правовідносинах з порушником [8]. Саме речово-правовий інтерес, на думку Т.М. Підлубної, є об'єктом захисту зобов'язально-правових способів [9]. Застосування зобов'язально-правових способів захисту відбувається тоді, коли боржник не виконує передбаченого договором чи законом обов'язку, предметом якого є певна річ [10]. Як вважає О.Б. Гупаловська, зобов'язально-правові способи захисту мають конкретний характер [11]. Наприклад, розірвання договору оренди майна внаслідок невиконання орендарем обов'язку зі сплати орендної плати є заходом захисту права власності орендодавця на орендоване майно. Відтак, зміна та припинення зобов'язальних правовідносин як зобов'язально-правові способи захисту цивільних прав є реакцією на порушення (невиконання чи неналежне виконання) обов'язку боржника у правовідношенні, що призводять до захисту речових прав учасників такого відносного правовідношення, зокрема, права власності.

Порушення цивільного права, власне, є неправомірною дією, тобто таким юридичним фактом, який виникає за волею сторони чи сторін правовідношення і спрямований на його припинення та суперечить нормам права [12]. На відміну від доктрини, де порушення права розглядають, зокрема, як протиправну дію (бездіяльність) особи, яка має наслідком ліквіда-

цію належного іншій особі суб'єктивного цивільного права або обмеження свободи його реалізації як повністю, так і частково [13], у цивільному законодавстві України немає визначення порушення цивільного права. Але поняття «порушення зобов'язання», закріплене в ст. 610 ЦК України, сприяє розумінню терміну «порушення цивільного права», оскільки власне зводиться до вказівки на два види порушення зобов'язання: його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Попри те, що науковці інколи родово поняття «порушення» безпідставно замінюють на його вид і як загальний термін вживають невиконання чи неналежне виконання [14], виокремлення законодавцем двох видів порушення зобов'язання несе суттєве смислове навантаження, яке надає можливість глибше зрозуміти суть порушення зобов'язання: у випадку порушення зобов'язального правовідношення відбувається розрив зв'язку між передбаченим змістом зобов'язання планом поведінки боржника та фактичною його реалізацією. Аналогічні події мають місце і в разі істотного порушення договору, визначення якого наведено в ч. 2 ст. 651 ЦК України, коли сторона внаслідок завданої порушенням договору шкоди значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Тобто також має місце невідповідність між розрахунками сторони договору, які б полягали в повному та належному виконанні зобов'язань за договором, і реальними обставинами життя.

Вказана дефініція істотного порушення договору була піддана критиці в науці А.М. Блащук, на думку якого «за таких обставин виникає замкнуте коло взаємопов'язаних оціночних понять» [15]. Утім, попри те, що науковцем була запропонована своя редакція ч. 2 ст. 651 ЦК України для приведення останньої у відповідність із ст. 22 ЦК України, він зазначив, що в запропонованому варіанті визначення поняття істотності порушення договору не може бути універсальним засобом вирішення спорів щодо усіх видів договірних

зобов'язань [15]. Це є логічним, оскільки в будь-якому випадку «істотне порушення» належить до оціночних понять, тобто таких, які не визначені законодавством і мають встановлюватись у кожному конкретному випадку з урахуванням обставин конкретної справи [16]. Оскільки поняття істотного порушення існувало ще до його закріплення в ЦК України на рівні Віденської конвенції 1980 р. [17], стороною якої є Україна, у зв'язку з чим уже сформовано значний масив судової та арбітражної практики в цій сфері та відповідний досвід правозастосування, видається, що ЦК України не потребує змін у частині зміни чи уточнення поняття істотного порушення договору як підстави для його зміни чи розірвання.

Потреба в тлумаченні того чи іншого порушення як істотного в певних випадках відпадає, оскільки законодавець заздалегідь називає деякі порушення істотними, наприклад, надаючи дарувальнику право вимагати розірвання договору, якщо обдарований не виконав певного обов'язку на користь третьої особи (ст. 726 ЦК України) [18]. Істотне порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, що виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) згідно з ч. 2 ст. 678 ЦК України надає покупцю право відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми. Різновидом істотного порушення договору оренди слід також вважати невнесення наймачем плати за користування річчю протягом трьох місяців поспіль, що зумовлює право наймодавця відмовитися від договору найму (ч. 1 ст. 782 ЦК України). Наявність істотних недоліків у виконаній роботі або недоліків, що не можуть бути усунені, наділяє замовника правом відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків (ч. 3 ст. 858 ЦК України). Важливість істотного порушення договору підтверджується можливістю зміни та припинення правовідношення не лише за самим фактом порушення, але і у

випадку очікуваного істотного порушення договору в майбутньому [19]. Наприклад, у ч. 2 ст. 849 ЦК України право замовника відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків може бути реалізовано в разі, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим.

Передбачене ч. 2 ст. 849 ЦК України право замовника відмовитися від договору настає у випадку реальної загрози порушення цивільних прав у майбутньому, яку ми пропонуємо виділяти в окрему підставу для захисту цивільних прав. Зазначену підставу віднаходимо також в інших положеннях цивільного законодавства як підставу для зміни чи припинення правовідношення, наприклад, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 538 ЦК України, за наявності очевидних підстав вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі.

Висновки

Наявність вказаних вище норм, що дозволяють змінювати та припиняти правовідносини в разі реальної загрози порушення цивільних прав, є обґрунтуванням необхідності доповнити ст. 15 ЦК України додатковими загальними положеннями про таку підставу для захисту цивільних прав як реальна загроза їх порушення у майбутньому, на рівні з порушенням, невизнанням та оспорюванням цивільних прав.

Література

1. Дзера І.А. Защита гражданских прав по Гражданскому кодексу Украины / И.А. Дзера // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 1 / [под ред. Р.А. Майданника]. – К.: Всеукраинская ассоциация издателей «Правова едність», 2008. – С. 155-156.
2. Луць А.В. Свобода договору за проектом нового Цивільного кодексу України / А.В. Луць // Вісник Вищого арбітражного

- суду України. – 2000. – № 3. – С. 215; Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України: Навч. посіб / А.В. Луць. – К.: Школа, 2004. – С. 47.
3. Приватно-правові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія / [В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова та ін. / за наук. ред. проф. В.Л. Яроцького]. – Х.: Юрайт, 2013. – С. 201.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 2. – С. 113.
5. Бузовська Н.В. Проблемні питання захисту права власності / Н.В. Бузовська // Сучасна цивілістика: Тези наукових робіт учасників V Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 року). У 2-ч кн.. – Книга 1. – О.: Фенікс, 2010. – С. 42.
6. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І.О. Дзера. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 29.
7. Болокан І.В. Зобов'язально-правові та спеціальні засоби захисту права власності в підприємницькій діяльності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Болокан; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – С. 10.
8. Дзера И.А. Гражданско-правовые способы защиты права собственности по законодательству Украины / И.А. Дзера // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 5 / [под ред. Р.А. Майданика]. – К.: Алерта, 2012. – С. 248.
9. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: монографія / Т.М. Підлубна. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 30.
10. Гражданско-правовые способы защиты права собственности на недвижимость: науч.-практич. пособие по применению гражданского законодательства / [А.В. Зарубин [и др.]; под общ. ред. В.Н. Соловьева; науч. ред. С.В. Потапенко]. – С. 54.
11. Гупаловська О.Б. Правові засоби захисту права власності / О.Б. Гупаловська // Університетські наукові записки. – 2008. – № 3 (27). – С. 100.
12. Міхно О. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору / О. Міхно // Право України. – 2004. – № 5. – С. 137.
13. Иоффе О.С. Вина и ответственность по советскому праву / О.С. Иоффе // Советское государство и право. – 1972. – № 9. – С. 169.
14. Гришко О.С. Проблемні аспекти співвідношення невиконання і неналежного виконання договірних зобов'язань / О.С. Гришко // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (21 квітня 2011 року). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 138.
15. Блащук А. Правові наслідки припинення договірних зобов'язань внаслідок виконання або розірвання договору / А. Блащук // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 42-43.
16. Теньков С. Істотні порушення умов договору як підстава для розірвання / С. Теньков // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 5. – С. 104.
17. Коссак В.М. Застосування Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів в національному законодавстві України / В.М. Коссак // Український часопис міжнародного права. – 1994. – № 1. – С. 133.
18. Спасибо-Фатєєва І.В. Розірвання договору: підстави, порядок, наслідки / І.В. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2012. – № 9. – С. 103.
19. Соменков С.А. Расторжение договора в гражданском обороте: теория и практика / С.А. Соменков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: МЗ-Пресс, 2005. – С. 65.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються поняття порушення права як підстави захисту цивільного права через зміну та припинення правовідношення. Автор аналізує окремі випадки істотних порушень цивільних прав, а також досліджує можливості захисту окремих видів цивільних прав. Автор використовує як доктринальні джерела, так і нормативно-правові акти.

SUMMARY

The article describes the concept of breach of right as a basis for protection of civil right through change and termination of legal relationship. The author analyses some cases of substantial breaches of civil rights, and also examines possibilities of protection of certain types of civil rights. The author uses both doctrinal sources and regulatory legal acts.

BREACH OF RIGHT AS A BASIS FOR THE PROTECTION OF CIVIL RIGHT THROUGH CHANGE AND TERMINATION OF RELATIONSHIP

Romashchenko I.O., Assistant Professor of the Department of Civil Law, Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The paper analyses the concept of breach of right, including the notion of substantial breach, from the viewpoint of the ground for change and termination of civil relationship. Special attention is paid to the description of approaches of scientists and legislative authorities. On the basis of the understanding of characteristic features of grounds for the protection of civil rights that are either about

breach of right, or non-recognition of right, the author explains whether rights in rem and rights in obligations may be protected by change and termination of relationship.

The author examines situations, when civil rights are infringed and how they may be protected. The article deals with remedies specified in the Civil Code of Ukraine as responses to breaches in particular types of contracts, including granting property and lease contacts.

It has been found that the threat of negative consequences has to be regarded as a separate general ground for the protection of civil rights due to the fact that in specific articles of the civil legislation threat of negative consequences is regarded as a ground to use remedies against it.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ ПОДАТКОВИХ ПОСЛУГ У МЕЖАХ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДФС УКРАЇНИ

ВЕРХОВЕЦЬ Тетяна Михайлівна - студентка 2-го курсу магістратури
Юридичного інституту КиМУ

УДК- 347.37

В статті проаналізовані особливості та порядок надання разрешительних, регистраційних, консультаційних та інформаційно-справочних послуг в межах публічно-сервісної діяльності ДФС України.

Ключові слова: податкові послуги, публічно-сервісна діяльність ДФС України, дозвільні послуги, реєстраційні послуги, консультаційні послуги, інформаційно-довідкові послуги.

Актуальність дослідження

У зв'язку з розвитком ринку надання послуг в Україні та взяттям держави курсу на всебічне й своєчасне їх надання суспільству, виникає проблема закріплення порядку надання послуг у відповідних нормативно-правових актах. Однак, незважаючи на поступову регламентацію тих чи інших послуг, які виникають та динамічно розвиваються у суспільних відносинах, все ж таки й досі у законодавстві держави не закріплене чітке поняття публічних послуг, до яких належать і податкові послуги. Очевидно, що це зумовлює виникнення проблем у сфері їх застосування, незрозуміння їх правової природи, а також неоднomanітне ставлення до сфери діяльності органів державної влади. А звідси – відсутність у громадян можливості належної реалізації та захисту своїх прав і свобод. Важливо, на нашу думку, у контексті дослідження податкових послуг проаналізувати порядок та специфіку надання

публічних послуг у межах публічно-сервісної діяльності ДФС України.

Дослідженню проблемних питань розроблення та впровадження податкової політики, податкового регулювання та податкового адміністрування присвячено праці С. Алексєєва, О. Бандурки, А. Головача, Л. Маниліч, Л. Міцкевича, І. Мордвіна, О. Скакун, В. Теремецького, В. Тимошука, Ю. Тихомирова, В. Тильчика та ін. Разом з тим, наразі відсутні фундаментальні дослідження проблеми надання податкових послуг як виду публічних послуг у фінансовому праві.

Мета статті: розкрити особливості та порядок надання податкових послуг у межах публічно-сервісної діяльності ДФС України.

Основний виклад проблеми

Публічно-сервісна діяльність органів ДФС України передбачає такі податкові послуги, як: дозвільні, реєстраційні, консультаційні та інформаційно-довідкові послуги. Дозвільні та реєстраційні податкові послуги здебільшого надаються фізичній чи юридичній особі як отримувачу послуги, якщо він сам безпосередньо звертається до відповідного органу ДФС України. У той же час, інформаційно-довідкові податкові послуги надаються цим органом поряд з традиційним способом також дистанційно, що передбачається в законодавстві України.

Розпочинаючи вивчення порядку надання податкових послуг ДФС України у межах дозвільного провадження, передусім з'ясуємо зміст понять «дозвільна система», «дозвільна діяльність», «дозвільні органи», «дозвільна процедура», «дозвіл» тощо. Зокрема, згідно з позицією О. Коренева, дозвільною системою є сукупність правил, якими здійснюється регулювання порядку виготовлення, придбання, використання, зберігання, реалізації, транспортування охоронюваних державою об'єктів для забезпечення суспільної безпеки, недопущення можливого використання цих об'єктів зі злочинною метою [1, с. 338]. Як вважає Д. Бахрах, під дозвільною системою слід розуміти сукупність врегульованих правом суспільних відносин між суб'єктами адміністративної влади та громадянами й організаціями, які виникають у зв'язку з наданням дозволів на здійснення певних видів діяльності, що передбачало наступний нагляд за дотриманням умов і правил здійснення дозволеної діяльності [2, с. 216].

Законодавче визначення «дозвільна система» пропонується, наприклад, у Законі України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 року, згідно з яким під дозвільною системою визначено сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, видачею дублікатів, анулюванням документів дозвільного характеру. Окрім того, Законом також визначено поняття «дозвільні органи», «дозвільна, погоджувальна процедура», «документ дозвільного характеру». Зокрема, дозвільними органами є органи виконавчої влади, державні колегіальні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, які є уповноваженими видавати документи дозвільного характеру у відповідності з чинним законодавством. З даного визначення випливає, що органи ДФС України як суб'єкти публічно-сервісної діяльності є водночас і «дозвільними органами». «Погоджуваль-

на (дозвільна) процедура» є сукупністю дій, здійснюваних дозвільними органами, суб'єктами господарювання та державними адміністраторами у процесі розгляду (проведення) погодження, оформлення, надання відповідних висновків тощо, що є підставою для надання документа дозвільного характеру. Дане визначення можна застосовувати й до дозвільної системи в межах публічно-сервісної діяльності органів ДФС України. Разом з тим варто відзначити, що у цьому Законі не конкретизовано зміст поняття «дозвіл», натомість пропонується загальне значення – як документ дозвільного характеру [8].

Таким чином, публічно-сервісна діяльність ДФС України з огляду надання дозвільних послуг – це діяльність дозвільного органу у дозвільній системі (зокрема, у сфері господарської діяльності), яка здійснюється у формі дозвільної, погоджувальної процедури, результатом якої постає «документ дозвільного характеру».

Варто зазначити, що публічно-сервісна діяльність ДФС України, спрямована, перш за все, на створення та забезпечення умов, необхідних для реалізації громадянином своїх суб'єктивних прав та інтересів. Нагадаємо, що під поняттям «суб'єктивні права» зазвичай розуміють міру дозволеної або можливої поведінки громадянина (суб'єкта правових відносин), що обов'язково гарантується державою. Таким чином, у ході надання публічної послуги, зокрема дозвільної, будь-який суб'єкт, отримуючи послугу, реалізує своє право, тобто міру поведінки. Слід цілком погодитися з Ю. Ільницькою, що, «реалізуючи своє право на дозвільну адміністративну послугу, зацікавлений суб'єкт створює для себе правове підґрунтя реалізації своїх суб'єктивних прав» [3]. Міра можливої поведінки суб'єкта для реалізації свого права на отримання дозвільної публічної послуги від органів ДФС України розкривається у наступних формах. По-перше, суб'єкт може діяти особисто; по-друге, суб'єкт має право вимагати відповідну поведінку від зобов'язаних осіб; по-третє, суб'єкт має право звертатись до компетентних органів державної влади

заради застосування державного примусу в разі порушення суб'єктивних прав; по-четверте, суб'єкт може користуватись на підставі акту дозвільного характеру певними благами.

Очевидно, що підставою надання дозвільної послуги органами ДФС України постає заява зацікавленого суб'єкта. У зв'язку з цим варто нагадати одну із класифікацій адміністративних проваджень, що останнім часом набула поширення, а саме: 1) заявні провадження (за ініціативою приватних осіб); 2) втручальні провадження (за ініціативою суб'єктів публічної адміністрації). Аналіз чинного законодавства свідчить про наявність чіткого регламенту порядку (тобто процедури) надання відповідних дозволів, разом з тим він вступає в силу лише після відповідної реєстрації заяви про надання дозволу.

Обов'язково слід враховувати й те, що надання дозвільної послуги органами ДФС України завжди оформлюється індивідуальним правозастосовним актом. Виходячи із цього, дозвільні послуги, що надаються органами ДФС України, приймаються у формі: 1) дозволу, 2) висновку, 3) рішення, 4) погодження тощо. Узагальнюючи, підкреслимо, що публічно-сервісна діяльність, зокрема, дозвільна діяльність органів ДФС України, забезпечує необхідні умови для реалізації суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб завдяки прийняттю правозастосовного акту індивідуального характеру за заявою зацікавленої особи у формі дозволу, висновку, рішення та погодження.

Визначне місце в неюрисдикційних адміністративних провадженнях посідають реєстраційні провадження. Так, у рамках реєстраційного провадження в діяльності органів ДФС України здійснюється надання наступних реєстраційних податкових послуг: 1) надання документів про взяття на облік платника податків; 2) унесення відмітки про наявність права здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта; 3) надання довідки про зміну реєстраційного номера облікової картки платника податків; 4) реєстрація книг обліку розрахункових операцій; 5) надання

картки платника податків та внесення до паспорта громадянина України даних про реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків; 6) видача повідомлення про взяття на облік відкритого платнику податків органом ДФС у фінансовій установі рахунку; 7) надання Свідоцтва платника податку на додану вартість [4, с. 12].

Так, наприклад, податкова послуга видачі документів про взяття на облік платника податків надається ДФС України на підставі Закону України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», а також наказу Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 р. № 1588 «Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів». Терміни виконання замовленої послуги такі: для новостворених платників податків – наступного робочого дня з дня взяття на облік (при видачі довідки за формою № 4-ОПП або свідоцтва за формою № 4-УРП); упродовж двох робочих днів після здійснення запиту платником податку (щодо заміни довідки за формою № 4-ОПП або свідоцтва за формою №4-УРП, надання їх копій та дублікатів та для повідомлення за формою № 16-ОПП).

Варто підкреслити, що результатом надання податкової послуги завжди є правозастосовний акт (це її відмінна ознака). Зокрема, впроваджено новий електронний податковий сервіс – видача податковим органом платникові податків на основі його електронного запиту довідки в електронному вигляді про відсутність заборгованості з податків і зборів, що підлягають контролю з боку органів ДФС України (надалі – Довідка). Зазначимо, що у даному випадку якраз мова йде про адміністративну послугу, що започаткована в електронному вигляді, адже послуга з надання Довідки у паперовому вигляді вже давно існує, при цьому схематично сам механізм надання такої послуги залишився незмінним (як і раніше платником податків, який звертається з відповідною заявою до податкового органу, має бути

зроблено підтвердження бажання отримати Довідку, а податковий орган, у свою чергу, зобов'язаний своєчасно відреагувати на це: на основі перевірки факту відсутності у цього платника податкового боргу в інформаційно-облікових системах ДФС України, оформляє відповідно до встановлених вимог таку Довідку та надає її замовникові). Звісно, що Довідка видається платникові податків тільки у випадку відсутності у цього платника податків податкового боргу. Якщо у платника податків є податковий борг, то йому надсилається лист, що містить обґрунтовану відмову у наданні Довідки, яка може бути видана тільки після повного погашення наявного податкового боргу. До речі, Довідку у паперовій формі платник податків може отримати, звернувшись до податкового органу за місцем обліку платника податків. Отже, платником податку може бути обраний один із запропонованих способів отримати Довідку (в електронному або паперовому вигляді).

При виборі платником податків електронної форми Довідки, заява-запит на її отримання формується та передається засобами телекомунікаційного зв'язку до органів ДФС за допомогою стандарту електронного документа звітності платників податків в електронному вигляді (електронний формат заяви можна знайти на офіційному сайті ДФС України у розділі «Електронна звітність»). Довідкову інформацію з даного приводу розміщено у підрозділі «Допомога користувачам». Після того, як податковим органом буде отримано електронну заяву (звичайно, за умови відсутності у платника податків податкового боргу) електронна Довідка формується автоматично і надсилається на електронну адресу платника податків [10].

Варто зазначити, що надання цієї послуги нещодавно було вдосконалено – так тепер, отримавши електронну форму Довідки, платник податків за його допомогою може негайно отримати її в паперовому вигляді безпосередньо в органі ДФС України. Надання цієї податкової послуги забезпечується на основі спеціально створених для певних цілей сервісних

служб податкових органів – центрів обслуговування платників податків. Вважаємо за необхідне підкреслити, що Закон України «Про адміністративні послуги» є невід'ємною складовою правових засад надання дозвільних та реєстраційних податкових послуг органами ДФС України. Статті 16 та 17 цього Закону визначають можливість, за допомогою Реєстру адміністративних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг, надавати ці послуги в електронній формі та мати доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги з використанням мережі Інтернет.

У складі ДФС України працює Інформаційно-довідковий департамент, провідними функціями якого є: 1) надання інформаційно-довідкових та консультаційних податкових послуг; 2) організація роботи сервісу «Пульс податкової»; 3) організація роботи з надання послуг електронного цифрового підпису [5].

Завданнями, виконання котрих забезпечують надання інформаційно-довідкових та консультаційних послуг ДФС, є: 1) за допомогою Єдиної бази податкових знань надання податкових консультацій платникам податків у письмовій формі; 2) надання платникам податків інформаційно-довідкових послуг за допомогою комп'ютерної правової системи «Ліга-Закон», Єдиної бази податкових знань, а також офіційних друкованих видань; 3) надання органам ДФС та платникам податків інформації на веб-сайті ДФС України про особливості використання Єдиної бази податкових знань; 4) за бажанням платників податків інформування електронною поштою про прийняття законодавчих актів з питань оподаткування та зміни до них; 5) надання інформації від платників податків про неузгодженості у законодавстві про здійснення оподаткування до відповідних структурних підрозділів ДФС України; 6) наповнення необхідною інформацією Єдиної бази податкових знань та підтримання її в актуальному стані шляхом взаємодії зі структурними підрозділами ДФС України; 7) розроблення порядків та методичних рекомендацій щодо організації

роботи з підготовки та надання інформаційно-довідкових та консультаційних податкових послуг.

Варто звернути увагу на запровадження нового електронного податкового сервісу – «Інформаційне повідомлення про заборгованість з податків, зборів (обов'язкових платежів)», який передбачає направлення платнику податків на його електронну адресу (e-mail) електронного повідомлення про наявність у нього податкового боргу. Такий сервіс постає прикладом надання саме інформаційно-довідкової послуги за допомогою мережі Інтернет.

Інформаційні податкові послуги можуть бути супутніми або уявляти собою початковий етап здійснення інших публічних послуг. Наприклад, для того, щоб отримати ліцензію на право оптової торгівлі тютюновими виробами, особі необхідно отримати спочатку інформаційно-довідкову послугу з Реєстру адміністративних послуг, в яку включено інформацію про законодавчі підстави, на основі яких здійснюється надання цієї послуги, а також адміністративний орган, котрим вона надається, розмір плати за дану послугу (якщо послуга надається на платній основі), перелік документів і відповідні форми заяв, що є необхідними для отримання адміністративної послуги, форму рішення про надання послуги. При цьому, Держатель Реєстру має забезпечувати постійний безплатний доступ користувачів до Реєстру через Єдиний державний портал адміністративних послуг [6]. Слід також зазначити, що надання податкових послуг в електронній формі та доступ фізичних та юридичних осіб до інформації про ті чи інші електронні послуги має забезпечуватися Єдиним державним порталом адміністративних послуг. Наразі функціонує пілотна версія Єдиного державного portalу адміністративних послуг, створеного на вимогу Закону України «Про Адміністративні послуги» для того, щоб спростити способи отримання адміністративних послуг для громадян і бізнесу. Завданнями пілотного проекту Порталу є: упорядкування та надання вичерпної інформації про наявні адміністративні послуги; удосконалення ме-

ханізмів надання адміністративних послуг через функціональні елементи Порталу. Функціональними елементами Порталу є особистий кабінет (створюється для одержувачів послуг та використовується як механізм спілкування між заявником та надавачем послуг), ідентифікація (процедура розпізнавання особи за допомогою електронного цифрового підпису, подача документів (форми заяв та документи подаються в електронному вигляді. Електронний підпис засвідчує автентичність документів), отримання послуги (відбуватиметься в особистому кабінеті шляхом надання результату послуги в електронному вигляді), зворотній зв'язок (здійснюється через електронну пошту заявника). Водночас, вважаємо за необхідне підкреслити, що, незважаючи на те, що електронна форма надання інформації має бути у майбутньому основною, сьогодні слід враховувати той факт, що доступ до Інтернет у нашій країні мають не всі користувачі послуг.

Згідно з підп. 17.1.1 п. 17.1 ст. 17 Податкового кодексу України платники податків мають право безоплатно отримувати у контролюючих органах, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють тощо.

Стаття 52 Кодексу надає право платнику податків звернутися за допомогою до контролюючого органу щодо надання йому безоплатної податкової консультації з питань практичного застосування окремих норм податкового законодавства. У підп. 14.1.172 п. 14.1 ст. 14 Кодексу податкову консультацію визначено як допомогу контролюючого органу конкретному платнику податків. Тому така консультація має індивідуальний характер і може використовуватися винятково платником податків, якому її надано (п. 52.2 ст. 52 Кодексу). За вибором платника податків консультація надається в усній, письмовій або електронній формі. Наприклад, податкові консультації, які не потребують додаткового вивчення змісту вимог закону, можуть надаватися також в усній формі [11, с. 42].

Такі консультації надаються, як правило, з питань, з якими платники податків

звертаються найчастіше: оформлення декларацій, переліку необхідних документів, строків та порядку подання звітності тощо.

Податкові консультації можуть надаватися не лише в індивідуальному порядку (тобто містити конкретні відповіді на запит конкретного платника), але і невизначеному колу платників податків. Йдеться, насамперед, про узагальнюючі податкові консультації, підлягаючі висвітленню в офіційних виданнях. Так, згідно з пп. 52.6 1 ст. 52 Податкового кодексу України центральний орган виконавчої влади, яким забезпечується формування та реалізація державної податкової і митної політики, проводить періодичне узагальнення податкових консультацій, котрі стосуються істотного числа платників податків або значної частини податкових зобов'язань, та затверджує наказом узагальнюючі податкові консультації, які підлягають оприлюдненню (також за допомогою Інтернет-ресурсів). Крім того, у підп. 14.1.173 п. 14.1 ст. 14 Кодексу вказано, що узагальнююча письмова податкова консультація – це оприлюднення позиції контролюючого органу, що склалася за результатами узагальнення податкових консультацій, наданих платникам податків.

Також контролюючі органи у сфері оподаткування надають так звані масові податкові консультації або консультації в порядку масово-роз'яснювальної роботи. Така робота проводиться з метою нагадування платникам про спосіб, строки і порядок виконання податкового обов'язку, роз'яснення окремих норм податкового законодавства та у разі внесення суттєвих змін до податкового законодавства [11, с. 45]. Особливою формою масового консультування є організація публічних виступів (у формі інтерв'ю, круглих столів, гарячих телефонних ліній, оприлюднення аналітичних оглядів тощо) фахівців податкових органів через засоби масової інформації (телебачення, радіо, пресу, мережу Інтернет), в яких надається інформація про правила (порядок) виконання окремих положень податкового законодавства.

Висновки

Таким чином, сфера надання податкових послуг в Україні обумовлюється специфікою публічно-сервісної діяльності ДФС України, а саме: здійснення єдиної державної податкової політики щодо адміністрування податків і зборів, забезпечення формування та реалізації законодавства з питань сплати єдиного внеску, забезпечення формування та реалізації законодавства з питань обліку платників податків – фізичних і юридичних осіб тощо.

Підсумовуючи, відзначимо, що місце ДФС України у системі суб'єктів надання публічних послуг в Україні визначається тими функціями та завданнями, котрі покладені чинним законодавством на податкові органи у сфері надання податкових послуг. Поліпшення механізму надання податкових послуг є одним із пріоритетних аспектів податкової політики в Україні, яке має відповідати сучасним принципам демократичного державного управління, європейським стандартам та принципам системи надання податкових послуг.

Література:

1. Административная деятельность органов внутренних дел: Часть Общая. Учебник. – 2-е изд. / Под ред. А. П. Коренева. – М. : Моск. акад. МВД России, изд-во «Щит-М», 2000. – 420 с.
2. Бахрах Д. Н. Административное право: учеб. / Д. Н. Бахрах, В. Г. Татарян. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Эксмо, 2009. – 602 с.
3. Ільницька Ю. М. Щодо питання про види та форми дозвільних адміністративних послуг органів місцевого самоврядування / Ю.М. Ільницька // Форум права. – 2011. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11ijmomc.pdf>
4. Маниліч Л. І. Публічні послуги в діяльності державної податкової служби України: організаційно-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Маниліч Людмила Іванівна; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2012. – 22 с.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано особливості та порядок надання дозвільних, реєстраційних, консультаційних та інформаційно-довідкових послуг у межах публічно-сервісної діяльності ДФС України.

SUMMARY

The article is analyzed the special features and procedure for licensing, registration, counseling, information and inquiry services within the public-service activities DFS of Ukraine.

5. Мордвін І. А. Деякі аспекти надання платних адміністративних послуг податковими органами України /- І. А. Мордвін // Держава та регіони. Сер. Право. – 2013. – Вип. 2. – С. 48–52.

6. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

8. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 року [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>

9. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів : Наказ Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 року № 1588 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0172-98>

10. Тарасенко В. Податковий сервіс з видачі довідки про відсутність заборгованості з податків і зборів, що контролюються органами ДПС / В.Тарасенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/2887>

11. Теремецький В. І. Проблема вдосконалення консультативно-роз'яснювальної роботи територіальними органами державної фіскальної служби України / В. І. Теремецький // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12, № 3. – С. 39–47.

ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ КАМАСУТРОЮ

АКУЛЕНКО Віктор Іванович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

В памфлеті освітлюється подразливе для общества поняття «сексуальна орієнтація», которое полноправно вошло в законодательство Украины и вызвало немало разногласий на уровне парламента, общественных и религиозных организаций. На пороге имеем угрозу традиционной семье, христианским ценностям и вековой культуре. Защищать их в правовом поле все сложнее с точки зрения на гей-парад 2016 в Киеве под конвоем 6000 полицейских, поэтому автор избрал публицистически-саркастичный жанр.

Ключові слова: європейська камасутра, ЛГБТ, сексуальна орієнтація, міжнародне право, зоосексуали, права людини, Конституція України, Святе Письмо.

«...і не введи нас у спокусу,
але визволи від лукавого»
Із молитви Господньої

Поети та сіамські близнюки

Глибоко неправі ті опоненти, які заперечують, що у нас в Україні не йдуть реформи. Можна з упевненістю сказати, що сексуальна реформація, яка набирає ходу, мабуть, є другою за поліцейською. Є вже флагмани і виконробі, пропагандисти і законотворці імплементації гомосексуально-лесбійського ренесансу далекої зачаклої доби Нерона і Калігули¹, без якого людське суспільство ніби зупиниться в своєму розвитку і нація почне вимирати. Це подається європологетами не як надбання Заходу і нав'язування його дипломатією, а як цивілізаційний по-

ступ людства. Схоже воно форсовано прагне до міжнародної ліги сексуальних реформ, про яку зголошував ще Остап Бендер.

Пригадую опублікований в 1924 році фейлетон Остапа Вишні «Полова проблема». «Ідеш вулицею – і так тобі з усіх парканів, з усіх афішних стовпів і стрибач: «Тайни любові», «Гігієна половой життя», «Світ і тені половой проблеми», «Свободная любов», «Гігієна брака»... І московські, і лєнінградські, і місцеві, і професори, і доктори медицини, і просто собі «відомі» лектори захопили Харків «половою проблемою», що ні проїхати тобі, ні пройти... Ну, є та «полова проблема», є закони всілякі, з нею сполучені, так, помилюйте ж ви мою душу, – навіщо ж «до безчущствя»?.. Я оце думаю: що, якби і лекторів, і слухачів прип'яв днів на два за сіялкою побігати, або снопи на гарбу погирити, або в котельному цеху годин вісім поклепати, знали б вони, що то за «Тайни любові» й «Гігієна половой життя» [2].

Виходить, що за «непівськими мірками» ще добре живемо, не перетруджуємося. Складається враження, що ми живемо в неповторний час, коли гомосексуалісти своєю наростаючою чисельністю намагаються спростувати бородатий анекдот «армянсько-го радіо», слухач якому задав запитання:

– Чи може мужик завагітніти від мужика?

– Теоретично ні, – відповів диктор, – але практично експерименти наполегливо продовжуються.

Небезнадійно, що при такому настирливому сумлінні, коли секстехнології не стоять

на місці, вони зачнуть хоч один ембріон. За споминами І. Еренбурга, ще при непі надмірно напудрений з лорнетом у руці поет Д. Бурлюк, коли піднімався на естраду московського «Кафе поетів», читав: «Мне нравится беременный мужчина...»³.

Як свідчить «Інформація до розгляду питання про внесення сексуальної орієнтації до нової Конституції в якості захищеної ознаки», яка підготовлена Правозахисним ЛГБТ Центром «Наш світ»: «Точно оцінити чисельність ЛГБТ в Україні неможливо через відсутність статистичних даних та закритість цієї соціальної групи. За даними сучасної науки, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність людини не залежить від культури, в якій вона існує, тому відсоток ЛГБ і трансгендерів приблизно однаковий у будь-якому суспільстві. ...Беручи для розрахунку середній показник 5 % ЛГБТІ в суспільстві, можна грубо оцінити їхню кількість в Україні як біля 2 мільйонів осіб»⁴.

Де ж їх стільки наплодилося неаристократів голубої крові? Можливо, настав час нової генерації – гомосек індиго? Ніщо так не прояснить витoki питання, як його історія. Заглянув я в цікаву і змістовну книгу майже столітньої давності Л. Фридланда «За закрытой дверью. Записки врача венеролога». У передмові професор медицини Б. Н. Хольцов оцінив її так: «...с удовлетворением констатирую, что с научно-медицинской точки зрения все изложенные в ней клинические данные и этиологические моменты соответствуют действительности»⁵.

Ось як автор з наукової позиції того часу висловлюється: «Известно, что однополая связь широко распространена в тюрьмах и среди матросов. Понятно почему. Ограничение физиологической нормы ведет к извращениям.

Но отчего в театральной среде мы встречаемся с тем же самым явлением, с огромным числом адептов гомосексуализма? ...Напрашивается такое объяснение: извращение от пресыщения. Нервы требуют остроты ощущений. С этой точки зрения педерастия считалась проявлением дурной воли, и во многих государствах уголовный кодекс отводил этим преступлениям против нравственности особый ряд статей.

Современная наука не совсем согласна с этим взглядом. Вернее, она совсем с ним не согласна.

Гомосексуалистом, оказывается, может быть не каждый. Конечно, можно воспитать и привить какие угодно вкусы. Но в огромном, подавляющем большинстве случаев гомосексуалистом надо родиться как поэтом или как сиамскими близнецами⁶ (підкреслено мною. – В. А.).

...«Там же, где вкусы привиты дурным воздействием, – підсумовує лікар, – сексуальные неправильности должны лечиться по общему принципу: рациональным воспитанием и оздоровлением среды. Среда даже в самом широком смысле.

Социальной среды»⁷.

У нас же в Україні соціальне середовище, яке створює відповідний моральний клімат поведінки в суспільстві, яке суттєво деформоване в умовах здичавілого капіталізму, терміново перезавантажують під єврогейські стандарти, створюючи для їх адептів режим найбільшого сприяння від пропаганди їх життя до законодавчої політики. Голова Верховної Ради В. Гройсман умовляв народних депутатів проголосувати за так звану «антидискримінаційну» поправку щодо сексуальної орієнтації до ст. 21 КЗпП України⁸, запевняючи, що у нас ніколи не буде одностатевих шлюбів. Не дай Бог, щоб це відбулося, себто папа 1 і папа 2, мама 1 і мама 2. Ми ніколи не будемо цього підтримувати. Після тривалих спроб 234 нардепи капітулювали – проголосували, відкриваючи гомосексуальні шлюзи на шляху до безвізової Європи. Найважче зробити перший крок, а далі піде як по накатаній доріжці. Знайдеться одностатева парочка і не одна, які перебувають у цивільному шлюбі, звернуться до Європейського суду з прав людини, що не реєструє їх «священний союз» і знову покійно імплементує офіційна Україна його безапеляційний вердикт.

Перший крок у цьому напрямі вже зробив уряд Яценюка, який поставив за мету у II кварталі 2017 року затвердити законопроект про легалізацію одностатевого (цивільного) партнерства. Як правило, така можливість надається одностатевим парам, які не бажають або не мають підстав по закону зареєструвати шлюб.

Отже, Рубікон перейдено – перед українцями завдяки геям, лесбіянкам, трансвеститам і т. д. і т. п. буде зелене світло на автобанах Європи, от тільки для більшості громадян проблема, де взяти грошей на квиток. Все ж цю історичну подію для України, мабуть, слід відзначити як цивілізаційний поступ жити за Європейською камасутрою. Можливо ввівши до календаря професійне чи аматорське свято для цієї ультрасексуально орієнтованої категорії людей. За традицією найбільш підходить парад геїв і геянок, як це має місце в Берліні та інших містах Європи і Америки. Адже в Базових рекомендаціях Ради Європи у цій інтимній сфері закликається кожен державу-учасницю вживати «належних заходів для захисту учасників мирних демонстрацій на захист прав людини для лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів від будь-яких спроб незаконного зриву або перешкоджання ефективному здійсненню їхнього права на свободу вираження поглядів і мирних зборів» (п. 15)⁹.

Таке дійство кілька років тому на вулицях столиці України намагалися втілити в життя. Однак не підготовлена і шокована публіка не сприйняла цю марш-ходу і навіть пустила криваву юшку демонстрантам-педерастам. Прикро, нецивілізовано пускати в хід кулаки та інший інструмент на свого ближнього, хоча сексуально віддаленого.

Не заладилося з нещодавнім гей «Фестивалем рівності “Львів-2016”», цього разу були проти місцева влада, суд і громадськість, як зговорилися. Не знаю, але можливо, більш прийнятними були б майстер-класи не на мирній території, а в АТО. На майбутнє чому б не спробувати компромісний пілотний проект забіг з биками, як у Мадриді, вулицями Києва геїв і лесбіянок разом з бажаними глядачами, їх візаві.

Динамічне і гібридне видовище було б захоплююче адреналінним і внесло б емоційну розрядку, зняло напругу і, дивись, учасники змагання, якщо й не побраталися, знаходили б підкови на щастя, коли не потрапили під копита.

Може надто гіперболізую? Не скажіть. У вже згаданій «Інформації до розгляду питання про внесення сексуальної орієнтації до нової Конституції в якості захищеної

ознаки» читаємо: «Гомосексуальність і бісексуальність є природними явищами (вони зафіксовані у більш ніж 500 видів тварин) і спостерігаються в людському суспільстві з самого початку його існування»¹⁰.

Відчуваєте, як ці апологети в XXI ст. оскотиніють суспільство як овечок, вірніше баранів, опускають своїми аргументами до рівня інстинктів первісної людини. Нагадаю їм слова І. Еренбурга, що «прикладі піднесеної любові, як Ромео і Джульєтти, свідчать як людство відійшло далеко від злучки неандертальців»¹¹.

Коли вже таке нестерпне бажання зберігати і продовжувати сексуальні традиції тварин і первісних людей, то це ваше право на хтивість і на здоров'я. Але навіщо цим публічно хизуватися, травмувати і намагатися опустити суспільство нижче ватерлінії інтимної охайності. Не дають відповіді, лише качають права і розмивають навіть мораль з цією метою. Розмивають навіть вживані поняття їхньої ознаки, змісту, якщо хочете. Цитую в черговий раз «Інформацію до розгляду питання...»: «Не варто вживати по суті помилкові журналістські штампи «нетрадиційна орієнтація», «нетрадиційна сім'я», тощо. Чи це не гібридний термінологічний викрутас для розповзання поняття-явища, як гомосексуальної епідемії в людському суспільстві? І далі «стосовно ЛГБТ (ЛГБТІ) не варто вживати термін «сексуальні меншини» через те, що цей термін не має чіткого визначення».

Як раз він є усталеною і відмітною дефініцією. Щоб зрозуміти, де тут «собака зарита», нагадаю одну телепередачу гомосексуального характеру. До 20-ти річного гея-студента, якого вигнав із дому батько, у телестудії поставилися не те що доброзичливо, а співчутливо. Молоді і літні, хлопці і дівчата вселяли йому віру і надію, що прийде час, батько прозріє і прийме в обійми свого блудного сина.

Завершуючи ефір, ведучий запитав юнака:

- Чи задоволені ви, як ми без упередженості поставилися до вашого сексуального вподобання?

На що той насуплено відказав:

- Так нас же ще мало серед людей!?

Не меншинами, більшинами хочуть бути, щоб глобально впливати на життя людсько-

го суспільства і перекодовувати його на свій копил.

Чи не є це маніпуляцією свідомістю в суспільстві, відволікання від гострих соціально-економічних проблем, коли йде тотальне зубожіння населення, війна (АТО), падіння народжуваності і скорочення чисельності населення в Україні. Адже деградованим суспільством значно легше управляти.

Коректа Святого Письма

Гомосексуальне перезавантаження в законодавстві йде так фронтально, що тільки встигай переосмислювати. Так, в ухвалі Верховного Суду України від 18 липня 2000 року про призначення убивці «гомосексуаліста» покарання за ст. 95 КК України зазначено, що «гомосексуальні домагання» потерпілого (себто вбитого) «глибоко образили» вбивцю: «те що потерпілий, який у нічний час знаходився поруч із М. повністю оголеним, зняв з нього нижню білизну та торкався інтимних частин тіла, було несподіваним для обвинуваченого, котрий довіряв потерпілому, значно старшому за віком, і не могло не викликати у нього як у особи з нормальною сексуальною орієнтацією тяжкої образи, що принижувала його людську гідність і травмувала психіку»¹².

«Слід зазначити, що процитовану ухвалу було прийнято понад 15 років тому, лише через рік після переходу України на МКХ-10, коли в Україні тільки-но розпочиналося укорінення розуміння гомо- та бісексуальності як нормативних проявів сексуальності; фактично, гомофобна реакція вбивці на дії вбитого трактувалася 2000 року як обставина, що пом'якшує покарання. Натомість зараз стоїть питання про долання гомофобії та трансфобії до вже визначених Кримінальним кодексом України трьох мотивів нетерпимості, які обтяжують покарання (расова, національна, релігійна нетерпимість)»¹³.

Отже, виходить, що тепер на хтине замірвання голубого самця, ви не зможете гідно постояти за свою чоловічу честь, і щоб, чого доброго, не потрапити за ґрати, мабуть, доведеться приймати його неплатонічне фліртування або хутко накивати п'ятами.

Надто вже круто диктує прийнята 31 березня 2010 року Комітетом Міністрів Ради

Європи чинна для України Рекомендація СМ (Rec(2010)5 «Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності», у якій, зокрема, відзначено «принцип, відповідно до якого жодні культурні, традиційні або релігійні цінності, а також норми “панівної культури” не можуть використовуватися задля виправдання [...] будь-яких [...] форм дискримінації, включаючи дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності»¹⁴.

Це явно суперечить принципу недискримінації, сутністю якого є заборона різного ставлення до однакових ситуацій та однакового ставлення до різних ситуацій... Отже, є неприйнятною, а то й дискримінаційною в Європейській камасутрі тенденція нав'язливості тільки свого гендерно-гомосексуального реноме, яка не бере до уваги – зневажає духовно-культурні і моральні цінності народу. Але ж як в унісон трактують наші європейські правники, що не будь-які, а надто чутливі гомосексуальні права людини не слід вирішувати більшістю на референдумі, опитуванні тощо. Це ніби те саме, що обговорювати таким чином гарантії і пільги німеччиним людям для існування. Вдумайтесь: президента України і нардепів можна обирати на виборах більшістю, як і приймати найважливіші владні закони, а тут у лесбі-гейському промислі навіть консультативному опитуванню зась – велике цабе!

Чи не пора звернутися до Святого Письма і з'ясувати, як християнське вчення розглядає і оцінює це неординарне статеве явище. Так, «Новый завет господа нашего Иисуса Христа на славянском и русском языках» (1898 г.). Первое соборное послание святого апостола Петра, глава 4, стих 3 гласит: «Ибо довольно, что вы в прошедшее время жизни поступали по воле языческой, предаваясь нечистотам, похотям, мужеложству, скотоложству, помыслам, пьянству, излишеству в пищу и питии и нелепому идолослужению»¹⁵.

У Біблії, виданій Всесоюзним советом евангельських християн-баптистів¹⁶ аналогічний текст цього послання, як і в Новому Завіті Асоціації Евангельських християн «Геденон»¹⁷.

Водночас у багатьох сучасних виданнях Святого Письма як російською, так і українською мовами, які надходять із Заходу на Україну цей вірш апостола Петра перекладається вже зовсім по-іншому. Зокрема, в Новому Завіті (Восстановительный перевод), виданому в Анахаймі США, читаємо: «Ибо достаточно вам прошедшего времени для исполнения желания язычников, когда вы шли все дальше в разврате, вожделениях, попойках, разгулах, пьянстве и беззаконном идолослужении»¹⁸.

Відчуваєте різницю? Це при тому, що у вступі наголошено: «Восстановительный перевод Нового Завета берет за основу наиболее распространенные и авторитетные переводы и использует эти переводы как точку отсчета, однако он не только вбирает в себя уроки, извлеченные при исследовании того, что было сделано другими, но и пытается избежать проявлений предвзятости и неточных суждений»¹⁹.

Теж саме маємо з українськими перекладами цього тексту. Цитуємо: «Бо досить, що в минулому ви чинили волю інших народів: віддавалися розгнузданості й нестримній похоті, напивалися, влаштовували буйні гулянки, п'яні вечірки та займалися беззаконним ідолопоклонством»²⁰.

Що це випадковий недогляд при перекладі чи свідоме опущення термінів гріхопадіння мужолозтва і скотолозтва? А може, цим розчищається простір і угноюється ґрунт, щоб у черзі за мужолозцями стали скотолозці за визнанням свого правового статусу? Звичайно, так званого антидискримінаційного.

Кілька років тому на політичному телешоу у Савіка Шустера зібралися гомосексуалісти. Серед них виділявся красивий молодий чоловік, як виявилось, оперний співак із Ізраїлю. Саме йому небезвідомий журналіст Д. Корчинський задав питання такого змісту: «Ви ж не будете заперечувати, що сексуальний прогрес на вас, гомосексуалістах, не зупиниться, а буде розвиватися далі. Чи готові ви прийняти в свої ряди скотолозців?».

Тенор аж ніяк не знітився і спокійно відповів, що «такі сексуальні уподобання поки що не передбачені у переліку ООН». Мож-

ливо, він мав на увазі ВООЗ, а там хто його знає, що в нього було на умі.

Звернемося до західних наукових авторитетів у цій скотоінтимній сфері. Як стверджують західні вчені (Мастерс, Милетські, Вайнберг, Битз²¹ та інші), у нинішній час суспільство введено в значну оману щодо проблеми зоофілії і потребує перегляду поглядів на неї, оскільки вона не відрізняється від будь-яких любовно-сексуальних відносин і розглядаються як вид сексуальної орієнтації людини. Тому пропонують у сексології вживати термін зоосексуал, замість застарілого – зоофіл.

За їхніми дослідженнями тварини також здатні до формування справжніх інтимних відносин, які можуть продовжуватися відносно тривалий час і не відрізнятися від будь-яких, навіть взаємних, любовно-сексуальних відносин (Битз, Мастерс).

Доктор юридичних наук Г. Б. Дерягін (Росія) зазначає, що за даними його досліджень «реальні сексуальні контакти з тваринами мали 2,9 % студенток і 1,4 % студентів випускних курсів університетів»²². Що ж до інших категорій населення, то можна сподіватися, що вони так просто лідерства у цій ультрасексуальній сфері не віддадуть. У тому ж дослідженні зазначено, що у таких осіб не спостерігається розумової деградації, не помічалося більших, ніж у контрольної групи, рівня проблем, пов'язаних із сімейним життям. Вік початку сексуального життя також не вище і не нижче типового для соціальних груп.

Так що вперед, тільки вперед по дорозі сексуального прогресу і реформ законодавства.

Конституційні ідеї єврогейства

Наші європеїзовані правники нині переймаються, як занести до низки названих у проекті Конституції підстав, за якими заборонена дискримінація таких ознак, як сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність. Як зазначає національний експерт проекту Ради Європи «Рівний доступ жінок до правосуддя», кандидат юридичних наук О. Уварова, що неправі ті вчені мужі і нардепи, які заперечують такі сексуальні новації прав людини в Конституції, коли в країні йде війна і потрібна консолідація нації.

«Ті, хто роблять такі твердження, забувають, – продовжує експерт, – що... Конституція ухвалюється на десятиріччя, а то й на століття, визначаючи ті цінності, за якими буде жити наше суспільство. І серед таких базових засад...»²³, звичайно, повага до гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації, які за своєю «значимістю» намагаються стати ледве не врівень з конституційною реформою децентралізації влади.

Симптоматичною у цьому контексті є інформація, яка нещодавно прозвучала на українському радіо, про повоєнну конституцію Німеччини, яку шанують її громадяни, незважаючи, що до неї внесено понад сто змін, наступним доповненням до якої буде визнання правового статусу одностатевих шлюбів. Повідомлення запущено в ефір ніби між іншим. Але ж ця одностатева євроїдея, як орієнтир реформування основного закону, пропагується і поступово вживляється у свідомість українського суспільства.

Звичайно, Конституція України не догма на всі часи і до неї вносяться відповідні зміни, як того вимагає життя. Якось я звернувся до одного з не останніх реформаторів із пропозицією:

– Пора б уже нам назвати нашу країну Русь-Україна. Себто повернутися до одвічної назви, яку в нас насильницьки прибрала Московія за імператора Петра I, яка тепер заявляє світу, що Росія має тисячолітню історію, а ми бездержавний народ взагалі. Ніби й не було в нас державної тягlosti від Київської Русі. Адже при необхідності країни міняють назви, навіть Бірма відновила історичну справедливість – стала М'янма.

Знаєте, що він сказав?

– Так це ж треба Конституцію міняти.

Всім зрозуміло, які тепер конституційно-реформаторські пріоритети переважають.

При обговоренні їх в межах робочої групи Конституційної комісії у грудні 2015 року інші експерти звертали увагу, що в універсальних міжнародних документах (Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, тощо) не названо відповідні гендерно-гомосексуальні дискримінації. «А

отже, і ми, – ніби заперечує О. Уварова, – не зобов'язані цього робити. Але знов-таки: коли ухвалювали ці документи, таку підставу справді не називали, оскільки проблема мала прихований характер (підкреслено мною. – В. А.). Важливо відстежувати сучасні тенденції в сфері захисту прав людини (підкреслено О. Уваровою. – В. А.). А вони в останні 10 років є очевидними»²⁴.

За такою логікою в суспільстві маємо також іншу приховану проблему щодо захисту прав громадян із зоосексуальною орієнтацією. Працюючи на випередження законотворчості, можливо, слід подати правовий імпульс європейським структурам розширити стандарти сексуальної орієнтації у ХХІ ст.? Ніж поспішати переформатовувати права людини в Конституції України всупереч зарубіжним науковим дослідженням, які, по суті, спрямовують антидискримінацію зоосексуалів у чинний перелік прав інших видів сексуальної орієнтації.

Не все одразу в цьому неосексуальному проекті піде без сучка і зачіпки. Адже в країнах Європи спочатку теж протидіяли одностатевим шлюбом, усиновленню (удочерінню) такими парами дітей. Перемогла гейсько-лесбійська ідеологія, останньою пала католицька Італія, яка довго протистояла законодавчому визнанню цього неподобства. Приховані проблеми зоосексуалів в Україні чи не повинні бути охарактеризовані у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2015 рік, як це має місце щодо всієї спільноти ЛГБТ²⁵? Чисельність скотолозців можна орієнтовно визначити на око названою методикою гомосексуалів. Пройти тернисту стежу визнання їм непростого, треба мати неабияку сміливість, щоб постати в суспільстві як тато і мама або усиновителів скотинячого чада, щоб вийти на антидискримінаційні зоосексуальні перспективи прав людини.

Отут я знаходжу відповідь дописувачці у Фейсбуці, яка запитує, що «не через геїв розпадаються сім'ї, роблять аборти, кидають дітей в інтернатах; не через геїв у сім'ях насилля і алкоголізм. Чому така гомофобія?».

Мабуть, тому, щоб не була на черзі зоофобія.

На європорозі зоосексуали

Як свідчить європейський досвід, любов зла, полюбиш і козла, не в переносному, а в прямому значенні. До останнього часу скотолозтво було легалізоване в Німеччині (до 2012 року), в Швеції (до 2013 року), Норвегії (до 2011 року), Данії (до 2015 року), терміново заборонили в Нідерландах, Бельгії, Франції... На 2015 рік країнами ЄС, де зоосекс-контакти не були заборонені, залишилися Румунія, Угорщина, Фінляндія.

Загалом законодавство західних країн, яке регламентує статус зоосексуальних відносин людини з «братями і сестрами нашими меншими», невинно змінюється, то воно їх карає, то декриміналізує.

Як розповіла чиновниця щодо захисту прав тварин в уряді землі Гессен Мадлін Мартін в інтерв'ю газеті *Frankfurter Rundschau* «мода на секс з тваринами захопила Німеччину, відкривається все більше борделів для зоофілів, які в казну платять податки»²⁶. Коли бундестаг прийняв закон про заборону сексуальних контактів людей з тваринами (штраф 25 тис. євро), скотолозці, яких у Німеччині нараховується понад 100 тис., почали їздити до Швеції. Коли там содомію заборонили, організували зоосексуали з усієї Європи до Данії.

Такий стан перетворив Данію на центр скупчення європейських скотолозців, що негативно позначилося на іміджі країни. Данцям заборонили вдаватися до плотських утіх з тваринами, оскільки ті, за словами міністра сільського господарства Ден Йоргенсена, не можуть зоосексуалам відмовити – сказати «ні!»²⁷ (за перший випадок правопорушення – 1 рік, рецидив – 2 роки позбавлення волі).

Проте данська рада за етичне ставлення до тварин заперечувала проти накладання такої заборони. Загалом у Європі 25 відсотків населення вважає, що не варто вводити «мораторій» на зоосексуальні утіхи. «Просто неймовірно, що будь-який статевий акт з твариною буде каратися без доказів того, що тварина будь-яким чином постраждала», – заявив бібліотекар Міхаель Клок, який очолює в Німеччині групу «Зоофіли за толерантність і інформованість». І додав, що «ми вважаємо тварин своїми партнерами, а не

засобом задоволення своєї похоті. Ми ні до чого їх не примушуємо. Тварин зрозуміти значно простіше, ніж жінок»²⁸.

В якому стані скотолозтво в Україні, суспільство не відає, як не має відповідного законодавства. Але коли зоосексуали переадресуються з Європи до нас, постане загроза поголів'я худоби, якої у нас і так небагато – втратимо, розтягнуть по борделях.

Бути чи не бути... нам

Здається пристали до іронії причалу, пора завершити свій опус на серйозній ноті. Звернемося знову до статті національного експерта О. Уварової, яка віддзеркалює всі метастази гей-ідеології як у правовому полі, так і суспільстві. Авторка процитувавши слова Луїз Арбур, Верховного комісара ООН з прав людини у 2004–2008 роках: «Відсутність таких підстав, як сексуальна орієнтація й гендерна ідентичність, у переліку підстав дискримінації – це ганебне мовчання, яке є відмовою від фундаментального принципу універсальності прав людини», риторично ставить питання руба: «І перед Україною зараз стоїть вибір – ганебно промовчати чи ні»²⁹.

А мовчати якраз не треба, бо дійсно постає шекспірівське питання «бути чи не бути» жінці і чоловіку, традиційній сім'ї, національній культурі, моралі і духовності українського народу. В ім'я його майбутнього кожен має зробити свій громадянський вибір і відстоювати свою позицію, у тому числі й правознавці.

Видатний правник О. Ф. Коні наголошував на тому, щоб майбутнім юристам ще на студентські й лаві прививалися високі моральні ідеали, з якими «як з надійною зброєю, як з точним компасом, треба ввійти в життя»³⁰.

Однак по Старому і Новому світах іде гомосексуальний й дещо прихований зоосексуальний льодохід, які проривають моральний і духовні греблі, за якими понад дві тисячі років жило і цивілізаційно розвивалося людство. Як писав родоначальник німецької класичної філософії І. Кант (1724–1804 рр.), «дві речі наповнюють душу все новим і все зростаючим захопленням і благоговінням, зчастіше і щотриваліше я про них розмір-

кову: зоряне небо наді мною і моральний закон в мені»³¹. Тепер цей моральний постулат не годиться, застарів? І який одноокий велет-циклоп стоїть за вселенською лесбі-гомосексуальною маніпуляцією людства, атеїстам невідомо.

Але «ніколи любов не перестає!»³² – говорить апостол Павло у I посланні до коринтян (13:8), «бо Бог є любов!»³³ – підсумовує в I соборному посланні св. апостол Іван (4:8). Чи не тому на схилі свого життя, переглядаючи свої атеїстичні погляди і відповідаючи на злободенні питання, які постали перед людиною як виклики часу в Україні, видатний вчений-хірург М. Амосов сказав: «Не давати му порад, права не маю. Треба жити за християнськими заповідями»³⁴. Ніхто із нас, кажучи словами пана Возного Тетерваковського із «Наталки Полтавки», навіть «когда би я імів – теє-то як його – столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурському праві, ...»³⁵, не повинен зневажати те, що іменується моральними заходами. Совістю, як моральною відповідальністю перед собою, суспільством і Богом. Не тільки тому, що це – сутність людської душі, але й через те, що зашкалює негативний стан української юриспруденції з огляду на нинішню криміногенну і моральну спустошеність суспільства в цілому і служителів правосуддя, зокрема.

Тож чи своєчасно і відповідально імплементовано так звані антидискримінаційні європейські стандарти сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в національне законодавство України? Адже вимоги моральності значно ширші рамок закону і новації української законотворчості мають не тільки відповідати міжнародним зобов'язанням, але й бути морально бездоганними. Варто уникати всього сумнівного і неприйняттого як пасток «лукавого», якою б не була для деякого велика спокуса жити за ноу-хау – Європейською камасутрою.

Не віриться, що всі наші правники (науковці і практики), особливо відомі, що публічно підтримують європейські гейсько-лесбійські цінності, в душі схвалюють їх, погоджуються, щоб їхні діти і онуки наслідували їх за інерцією. Складається враження, що вони з політичних мотивів побоюються

залишитися в ар'єргарді новітніх штучних юридичних приписів, ніби відстати від єврототальної моди і бути білою вороною серед елітно-продвинутих. Достоїнством кожної особистості завжди була і є її самобутність і неповторність, як паросток української нації з тисячолітньою культурою і християнською духовністю, які не мають нівелюватися серед міжнародної спільноти. Прийде час, вона перехворіє і одужає фізично і морально, як не раз траплялося на історичному шляху її цивілізаційного поступу.

Література

1. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. – Київ : Вид-во «Україна», 1996. – С. 102, 144.
2. Остап Вишня. Твори в семи томах. – К. Вид-во: «Держлітвидав», 1963. – т.2. Твори 1924-1925. – с. 57
3. Эренбург И. Люди, годы, жизнь: Воспоминания : в 3 т. – М. : Изд-во «Совеский писатель», 1990. – Т. 1. – С. 260.
4. Інформація до розгляду питання про внесення сексуальної орієнтації до нової Конституції в якості захищеної ознаки. Підготовлена Правозахисним ЛГБТ Центром «Наш світ». – 2015. – С. 1.
5. Фридланд Л. За закрытой дверью. Записки врача венеролога. – Л. : Изд-во «Ленинград», 1927. – С. 5.
6. Там само. – С. 13–14.
7. Там само. – С. 17.
8. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/785-19/>
9. Львова Е. Правовой взгляд на легализацию некоторых прав ЛГБТ-сообществ. – territorio.info/pravovoi-vzglyad-na-legalizatsiyu-nekotorych-prav
10. Аналітичний огляд місця «сексуальної орієнтації» та «гендерної ідентичності» у вітчизняній нормативно-правовій базі, який підготовлено до спеціалізованої конференції «Статус меншин і корінних народів у законодавстві України в контексті підготовки проекту змін до Конституції України» (м.: Київ, 18 грудня 2015 р.). – С. 16.
11. Інформація до розгляду питання... – С. 1.
12. Эренбург И. Названа книга. – Т. 2. – С. 178.

АНОТАЦІЯ

У статті-памфлеті висвітлюється драматичне для суспільства поняття «сексуальної орієнтації», яке повноправно увійшло в законодавство України і викликало чимало суперечок на рівні парламенту, громадських і релігійних організацій. На порозі маємо загрозу традиційній сім'ї, християнським цінностям і віковій культурі. Захищати їх у правовому полі все далі проблематично з погляду на гей-парад 2016 у Києві під конвоєм 6000 поліцейських, тому автор обрав публіцистично-саркастичний жанр.

SUMMARY

The author of this pamphlet illuminates the notion of sexual orientation which is touchy for the society because of the attempts to include it fully into legislation of Ukraine, and stimulates many ardent debates at the level of the Parliament, Public and religious organization. Therefore, at the threshold we have a danger for the traditional family, Christian values, and the world culture. To defend them in the field of law is a real problem taking into consideration the gay – parade in Kiev in 2016 under defence of six thousands policemen. That is why author has chosen a publicistic-sarcastic genre.

13. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0102700-00>

14. Аналітичний огляд місця “сексуальної орієнтації”... – С. 5–6.

15. Там само. – С. 9

16. Новый заветъ Господа нашего Иисуса Христа. – Санкт Петербургъ : Синодальная типография, 1898. – С. 685.

17. Библия Книги Священного писания Верхого и Нового завета. Каноническое. – М., 1988. – С. 1320.

18. Новый завет господа нашего Иисуса Христа. – «Гедеон». – С. 315; Новый завет и псалтирь. – TBS.217 Kingston Road, London, swi93 NN. England. – С. 331.

19. Новый завет. Восстановительный перевод. – «Живой поток». – Анахайм, 1998. – С. 1214.

20. Там само. – С. 2.

21. Библия (переклад Нового завіту. Вид-во : Watchtower Bible and Tract Society of New York, I NC). – 3 www.jw.org/uk; Библия. Українського біблійного товариства. – 1991. – С. 268; Новый завіт. Вид-во Українського Католицького Університету ім. св. Климента папи. – Рим, 1989. – С. 385.

22. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Зоофилия>; Там само. Правовое регулирование сексуальных контактов с животными; www.drmiletski.com/e_book.html.

23. Дерягин Г. Б. Криминальная сексология. – М., 2008. – С. 120. Див. також: Социально-психологические аспекты женских

сексуальных действий с животными // Российский психиатрический журнал. – 1999. – № 5. – С. 4–7.

24. commons.com.ua/genderna-identichnist-i-seksualna-oriyentatsiya-yak-pidstavi-diskriminatsiy

25. Там само.

26. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2015 рік. – С. 319–327.

27. <https://tsn.ua/svit/u-nimechchini-uviyshli-v-modu-bordeli-dlya-zoofiliv.html?action=moessort=>

28. madplanet.ru/v-danii-zapretilskotolozhestvo-radi-imidzha-strani/

29. www.bbc.com/russian/society/2012/11/121128_germany-to_ban_bestiality

30. www.uvagoval.info/гендерна-ідентичність-і-сексуальна-0/

31. Кони А. Ф. Собрание сочинений. – М., 1967. – Т. 4. – С. 68.

32. [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Иммануїл Кант](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Иммануїл_Кант).

33. Библия або Книги Святого письма Старого і Нового заповіту. – С. 205.

34. Там само. – С. 274.

35. Акуленко В. Відлуння пам'яті: назад у майбутнє. – К., 2008. – С. 122–123.

36. Котляревський І. П. Повне зібрання творів. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1969. – С. 249.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

КОВАЛЬ Наталія Тарасівна - аспірантка першого курсу Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила

УДК 331.109

Стаття посвячена розгляду теоретико-правових проблем в сфері взаємодії реалізації права і правозастосування, а також виділення особливостей правозастосовної діяльності при цьому.

Ключові слова: реалізація права, правозастосовна діяльність.

Постановка проблеми

Застосування права досить часто виступає гнучкою та дієвою частиною масштабного та складного механізму, який певною мірою забезпечує здійснення реалізації права, як такого. З огляду на те, що правозастосування є організаційно-правовим видом здійснення державно-владної діяльності, в багатьох випадках воно може виступати у вигляді складного комплексу матеріально-правових, процесуальних, організаційних, інформаційних, психологічних зв'язків і відносин. Також, у правозастосуванні не тільки вагомо, а й очевидно виявляються різного роду фактори: і соціальні, і політичні, й економічні, що дозволяє суб'єктам правозастосування їх відчувати, сприймати, оцінювати та, в свою чергу, узагальнювати для інших суб'єктів суспільства. Вагома роль зазначеної діяльності в державних та суспільних відносинах зумовлює необхідність подальшого дослідження співвідношень понять правореалізації та правозастосування, а також, виокремлення особливостей правозастосування при цьому.

Мета і завдання дослідження З огляду на те, що правозастосовна діяльність є сукупністю дій, пов'язаних з реалізацією правових норм, необхідно розглянути співвідношення застосування та реалізації права, виявити відмінності цих явищ, підкреслити особливості правозастосування.

Стан дослідження

Суттєвий внесок у розгляд зазначеної проблеми зробили вчені, які займались проблемами реалізації права, зокрема проблемами правозастосування: Васильківський Є.В., Кістяківський О.Ф., Кістяківський Б.О., Дністрянський С.С., Люблінський П.І., Шершеневич Г.Ф. - періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. Західними юристами, які згодом стали вважати стрижневою характеристикою і важливим проявом права не нормативну систему, а правозастосування та правозастосовні акти були: Є. Ерліх, К. Левеллін, Р. Паунд, О. Холмс, Ж. Карбоньє.

Серед вітчизняних вчених, котрі досліджували поняття правореалізації та правозастосування були В.В. Лазарєв, І.Я. Дюрятін, А.С. Піголкін, М.Н. Ніколаєва, С.М. Братусь, С.С. Алексєєв, Ю.С. Решетов, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, В.Д. Ткаченко та багато інших. Однак, якщо у з'ясуванні ознак та природи реалізації права ними було зроблено ряд загальних висновків, то щодо поняття правозастосування, є деякі розбіжності та неточності.

Виклад основних положень

З огляду на об'єктивну зумовленість правозастосування, доцільно звернути увагу на різновиди та методику правозастосовної діяльності.

Незаперечним є на наш погляд розмежування, яке за формами правозастосовну діяльність поділяє на оперативну-виконавчу, правоохоронну і правосуддя [1, с. 364].

Оперативно-виконавча діяльність передбачає виконання приписів правових норм з метою позитивного результативного впливу на суспільні відносини (наприклад, реєстрація шлюбу і народження, видання наказу про зарахування на навчання, видача документів на право власності на приватизований об'єкт та ін).

Правосуддя – це форма державної діяльності, яка полягає у розгляді і вирішенні судом віднесених до його компетенції цивільних, кримінальних та інших справ. Здійснюється вона тільки загальними і спеціалізованими судами.

Правозастосовну діяльність можна класифікувати також за способами визначення (або пізнання) змісту правовідносин [2, с.28-29]. За результатами застосування цього критерію отримують пізнавальну діяльність, правову класифікацію, конкретизацію змісту правовідносин, розсуд.

Пізнання відбувається як у сфері здійснення теоретичної діяльності, так і у сфері практичної.

Правова кваліфікація – специфічний спосіб пізнання, особливий вид пізнавальної діяльності, під час якої відбувається пошук регулятора для певної ситуації.

Діяльність із конкретизації змісту правовідносин – це також своєрідний спосіб пізнання змісту останніх, завдяки чому індивідуалізується загальна модель поведінки щодо конкретних осіб, узгодження суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

І останній вид – розсуд суб'єкта правозастосовної діяльності в межах параметрів та компетенції, встановлених нормою права, коли надається право вирішення ситуації, але не вказується на шляхи, форми або засоби.

Відповідно до особливостей кожного виду правозастосовної діяльності, можна

виділити наступні функції. В юридичній літературі питання щодо функцій правозастосування розглядалося багатьма авторами [3, с. 32–38].

Загальне призначення застосування права різноманітне. Але головним чином воно пов'язане зі створенням особливих правових актів, які покликані продовжити загальне нормативне регулювання і доповнити його індивідуальним, що виражається в конкретизації правового становища суб'єктів у реальній суспільній ситуації.

Так, І.Я. Дюрягін розглядав застосування права як засіб державно-правового впливу на суспільні відносини і виділяв дві його основні функції: правозабезпечувальну та функцію індивідуального (казуального) регулювання.

Сутність правозабезпечувальної функції полягає в тому, що застосування правових норм має забезпечити їх реалізацію, реально втілення у фактичній поведінці суб'єктів [4].

Варто погодитися з критичною оцінкою І.Б. Шахова щодо подібної класифікації функцій правозастосування. Дopusкаючи можливість такої функціональної характеристики, він зазначає, що автор ставить в один ряд однорівневі характеристики. Тому використання терміна «правозабезпечувальна», на нашу думку, є не зовсім вдалим.

Насправді у процесі застосування забезпечується не право, а його реалізація. Забезпечення правореалізації – є сутністю правозастосовної діяльності в будь-яких проявах і в цьому розумінні може застосовуватися до будь-яких її функцій.

І.Б. Шахов виділяє правонадільну і правоохоронну функції застосування права залежно від того, які обставини (позитивні чи негативні) передували правозастосовній діяльності [5, с.58, 6, с.173].

Прихильники соціологічного підходу щодо аналізу правозастосування виділяють так звану дисфункцію правозастосовної діяльності [7, с. 60]. Дисфункція – це формування і створення судами права у процесі застосування права. Незважаючи на те, що орган, який застосовує право, не є законодавчим, тлумачення ним правової норми може перетворитися у правотворчість. Окрім цьо-

го, до дисфункцій вони відносять випадки, коли правозастосовний орган дотримується буквального тексту норми, не враховуючи при цьому суспільних відносин і реального життя. Такий напрям дії, як зазначає А. Томаш, не обов'язково є негативним явищем. [8, с. 60].

З цього ж питання, І.Я. Дюрягін обґрунтовує точку зору, відповідно до якої заперечує можливість конкретизації правових норм у ході правозастосовної діяльності, відстоює тезу, що конкретизація права є прерогативою правотворчих органів, а правозастосування здійснює в кращому випадку конкретизацію прав і обов'язків [8, с. 42].

В.В.Лазарев допускає конкретизацію права пов'язану із застосуванням в умовах навмисної неповноти закону, за допомогою якої законодавець залишає за правозастосовною практикою право самостійно вирішувати деякі питання, що виникають у зв'язку з індивідуальним правовим регулюванням [10, с. 16].

Ми вважаємо, що на сьогоднішній день, така точка зору, є сумнівною. У контексті питання, що досліджується, найбільш доцільним, на нашу думку, є виділення ширшого кола функцій правозастосовної діяльності, а саме: загальносоціальних і спеціально-юридичних.

Загальносоціальні функції відображають зв'язок правозастосування із суспільними процесами, характеризують його як найважливіший засіб впливу на окремі соціальні сфери з урахуванням специфіки кожної з них. Слід виділити такі соціальні функції застосування норм права: економічна, політична, екологічна, ідеологічна тощо. Також, до загальносоціальних функцій варто наш погляд віднести: виховну, значення якої очевидно, та інформаційну. Правозастосування, як і правове регулювання, є процесом управління за принципом зворотного зв'язку. У процесі правозастосування накопичується інформація, що передається законодавцю, який оцінює її і вносить необхідні зміни у правову систему. У цьому розумінні правозастосовна діяльність є найбільш ефективним й оперативним засобом вияву суспільних потреб у правовому регулюванні. Правозастосовник першим стикається в

процесі здійснення своєї діяльності зі зміною суспільних відносин і безпосередньо відчуває наслідки соціальної еволюції. Тому, за сучасних умов важливого значення набуває інформаційна функція.

До основних спеціально-юридичних функцій належать: пізнавальна, яка має місце на всіх стадіях правозастосовної діяльності; функція індивідуального регламентування суспільних відносин, правонаділяюча, правоохоронна та регулятивна функції.

Таким чином, ми вважаємо, що правозастосовна діяльність займає особливе місце у загальному механізмі правового регулювання, і у відповідності до цього на відміну від дотримання, виконання і використання, має низку особливостей, специфічних властивостей, які розкривають його зміст, характер, внутрішню структуру, призначення, коло суб'єктів і форму.

В літературі до характерних рис правозастосування відносять такі, як:

- у передбачених законодавством випадках правозастосування є необхідною організаційною передумовою реалізації правових норм, внаслідок чого його соціальним призначенням є організація певних суспільних відносин;

- є діяльністю державних органів і уповноважених на це державою громадських об'єднань, оскільки має державно-владний характер;

- набуває юридично значущого характеру насамперед тому, що відносини, які виникають, змінюються або припиняються у результаті такої діяльності, мають вигляд взаємних юридичних прав і обов'язків певних суб'єктів;

- такі відносини, зв'язки яких встановлюються шляхом ухвалення (на основі правових норм і відповідно до конкретних життєвих ситуацій) індивідуальних формально обов'язкових рішень (велінь, приписів) щодо персоніфікованих суб'єктів. Прийняття таких рішень є визначальним елементом, серцевиною змісту правозастосовної діяльності;

- правозастосування є юридично значимою діяльністю ще й тому, що відбувається тільки на підставі юридичних норм і в порядку, передбаченому ними;

- це своєрідний процес (процедура), який регламентований спеціальними (процедурно-процесуальними) нормами і складається з певних послідовних стадій;

- підпорядковується певним загальним вимогам, які забезпечують її правомірність, справедливість та ефективність;

- інтелектуально-юридичні результати правозастосування, тобто відповідні владні рішення, фіксуються, виявляються зовні у певній встановленій законодавством формі – в актах застосування права (правозастосовних актах) [11, с.133-135; 12, с. 388; 13, с. 118].

Досліджуючи систему ознак, необхідно детальніше розглянути три основні критерії правозастосування, що розкривають специфіку цього правового феномена, оскільки вони в сучасних соціально-політичних умовах зазнають найбільш критичного аналізу, а саме: державно-владний характер застосування права, спеціальні суб'єкти правозастосовної діяльності і наявність процесуальної форми.

У радянській науці ще в 50-ті роки точилася дискусія щодо основних специфічних ознак правозастосовної діяльності [14; 15; 16]. Підсумком цієї дискусії був визнаний висновок про державно-владний характер застосування права і вказівка на спеціальних суб'єктів, які уповноважені здійснювати цей вид діяльності. У подальшому владний характер правозастосування неодноразово ставився під сумнів, хоча суттєвих аргументів, на яких ґрунтувалася б інша концепція застосування права, не було вироблено [17, с. 33 – 34].

Так П.Е. Недбайло заперечував владний характер актів застосування права, вважаючи, що суб'єктами застосування права поряд з державними органами, громадськими організаціями і посадовими особами виступають окремі громадяни, так як застосування правових норм відбувається не тільки в тих правовідносинах, в яких одним із суб'єктів неодмінно виступає державний орган, [18, с. 130]. Ю.Х. Калмиков також вказує на можливість здійснення правозастосовної діяльності громадянами як особливості застосування норм цивільного законодавства [19, с. 14].

Подібні погляди піддавалися обґрунтованій критиці. Так, А.В. Наумов заперечує можливість виокремлення як суб'єктів правозастосування навіть громадських організацій і органів, розглядаючи особливості застосування кримінально-правових норм, які здійснюють кримінальне судочинство і не є суб'єктами застосування норм кримінального права [20, с.39]. Проаналізувавши зміст кримінального законодавства в період написання роботи А.В. Наумовим, а також специфіку розглянутої сфери правозастосовної діяльності, можна погодитися з таким підходом. Проте за сучасних умов зазначена теза, на нашу думку, є надмірно категоричною. Так, наприклад, сучасне законодавство визначає досить широку сферу владної правозахисної діяльності органів місцевого самоврядування, які за своєю сутністю є державними, але застосовують право в найрізноманітніших суспільних відносинах.

Характерною рисою, яка привертає до себе увагу, є думка В.М. Карташова про те, що держава володіє монополією, в якій виявляються основні властивості державного суверенітету і здійснення будь-якої юридичної діяльності, є прерогативою державних органів [21, с. 12].

З цим, на нашу думку, можна погодитися певною мірою, враховуючи владний потенціал усієї системи правоохоронних органів держави, а також її контрольні повноваження щодо ліцензування окремих видів юридичної діяльності. Водночас, якщо проаналізувати умови, порядок, рівень якості здійснення юридичної діяльності в недержавному секторі, то в такому разі слід визнати пріоритет громадського та корпоративного контролю над державним. Окрім контролю важливими чинниками, що вказують на відносну самостійність, є самоврядування та самофінансування недержавних об'єднань, що дозволяє виокремити економічний фактор, який має зовнішній вплив на правозастосовну діяльність.

Інші вчені, які підтримують державно-владне трактування застосування норм права, визначають коло суб'єктів правозастосовної діяльності більш «лояльно». І.Я. Дюрягін, А.А. Луць, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, наприклад, як самостійних суб'єктів

застосування норм права виділяють громадські організації, акцентуючи увагу на особливостях їх правозастосовної діяльності [22, с. 19; 23; 24].

Ю.С. Решетов зазначає, що хоча громадяни не застосовують правових норм, але цим аж ніяк не заперечуються демократичні засади правозастосування, оскільки без чітко вираженої ініціативи громадян застосування права зазвичай взагалі не здійснюється [25, с. 102].

В.Д.Ткаченко вважає, що право може застосовуватися з ініціативи громадян (наприклад, подання заяви про скоєне правопорушення, позовної заяви до суду, та ін.). Правозастосовна діяльність здійснюється вказаними суб'єктами в «чужому інтересі», в порядку і процесуальних формах, встановлених законодавством [26, с. 365].

В.В. Лазарєв справедливо стверджує, що безпосереднього зв'язку між визнанням громадян суб'єктами правозастосування і запереченням цієї властивості може і не бути. Варто враховувати можливість делегування державно-владних повноважень окремим громадянам за чітко визначеними питаннями. За таких умов громадянин може здійснювати владну діяльність стосовно посадової особи [27, с. 21].

На нашу думку, така позиція теж потребує уточнення й доповнення. Як уже було зазначено, соціально-політичні процеси, які відбуваються в сучасній Україні, зумовили необхідність уточнення деяких принципових положень концепції правозастосування.

Аналізуючи зміст новітнього українського законодавства, спостерігається стійка тенденція щодо делегування правозастосовної діяльності та розширення кола недержавних суб'єктів застосування права, впровадження нових міжнародних соціально-політичних інститутів. Розширюється сфера застосування норм права, наприклад, органами місцевого самоврядування, профспілками, третейськими судами, які наділяються правозастосовними функціями як допоміжний елемент єдиної системи державних органів. Збільшується кількість випадків застосування норм права суб'єктами, яким делеговані такі повноваження. Цілеспрямоване введення міжнародних стандартів в

соціально-політичні інститути без врахування особливостей того середовища, де вони мають діяти, може призвести до негативних наслідків. За сьогоденних умов, з розвитком ринкових відносин, зміною пріоритетів державної політики в різних суспільних сферах, появою нових соціальних інститутів, зростає роль автономних, незалежних від держави форм регулювання суспільних відносин (перш за все, економічних і соціальних), розширюється коло суб'єктів правозастосування приватного характеру. Зміна організаційно-правових форм юридичної особи, поява значної кількості підприємств із приватною формою власності зумовило визнання фактично фізичної особи (директор) суб'єктом правозастосовної діяльності з досить широкими повноваженнями у сфері застосування норм права.

В.Д.Ткаченко, вважає, що потреба у правозастосовній діяльності при регулюванні індивідуальних відносин пов'язана з наявністю відповідних державних інтересів. Ці інтереси адекватно відображають функції, які виконує держава, які не зменшують обсягу індивідуального правозастосовного регулювання або підкорення державою громадянського суспільства. В деяких випадках воно може навіть обмежувати реалізацію прав і свобод особистості (особи). Найчастіше це відбувається у відносинах між особою (юридичною, фізичною) і державними органами (іноді державними підприємствами, державними іноземними компаніями). Якщо держава нав'язує громадянському суспільству опікунські функції в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя, тоді очікуваний результат правового регулювання може не настати. Роль державно-владного втручання полягає в посиленні його охоронної функції, зміні гарантій, методів, форми правозастосування при звуженні кола суб'єктів цієї діяльності і розширенні їхньої відповідальності. Отже, як зазначає, В.Д. Ткаченко, сфери правозастосовної діяльності в регулятивних відносинах для держав соціально – демократичної орієнтації повинні поступово звужуватись [28, с. 365].

Проте, на нашу думку, розширення сфери саморегулювання поведінки учасниками

суспільних відносин не може зовсім виключити державний контроль за цим процесом. Навпаки, за подібних умов першочерговою є діяльність держави щодо забезпечення реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків відповідно до правових приписів. Правореалізуюча саморегуляція лише тоді буде ефективною, коли забезпечить можливість владної правозастосовної діяльності. Саме така діяльність дозволяє уникнути негативного впливу різних факторів та умов.

Таким чином, характеристика особливих суб'єктів застосування права повинна базуватися не стільки на належності того чи іншого органу або особи до держави, скільки на їх владних повноваженнях у правозастосовній сфері.

Владність як прояв одностороннього волевиявлення повноважень влади характеризується низкою ознак: а) правозастосовною діяльністю займаються в межах своєї компетенції органи і особи, які здебільшого виступають представниками держави; б) правозастосовна діяльність здійснюється при односторонньому волевиявленні компетентних органів; в) виконання правозастосовних актів є обов'язковим; г) за необхідності ці акти забезпечуються державним примусом [29, с. 77].

Так, за допомогою індивідуальних актів спрямовується діяльність міністерств та інших центральних органів, місцевих органів виконавчої влади, об'єднань, підприємств, здійснюється добір кадрів, розподіл матеріальних ресурсів, конкретизуються планові завдання, а також розв'язуються інші питання [1, с. 193]. Подібні відмінності процедури правоохоронної, правосудної й оперативної виконавчої правозастосовної діяльності певною мірою обумовлюють необхідність вирішення питання щодо процесуальної форми.

Справа в тому, що класична модель правозастосування і її відповідна процесуальна форма, розроблені в теорії права, є типовими для сфери загальноохоронних відносин [31]. Що ж стосується застосування права у сфері загальнорегулятивних відносин, то використання «класичної» форми щодо інших видів цієї діяльності не завжди виправдано і коректно, оскільки право застосову-

ється не тільки в судах і правових установах, а й кожним керівником підприємства.

У деяких випадках процес застосування норм права може потребувати проведення додаткових процедур (узгодження рішення, його затвердження, облік інформації більш загального соціального порядку тощо). Наявність чіткої процесуальної форми дозволяє зменшити негативний вплив зовнішнього середовища на результати правозастосовної діяльності. Правозастосовна практика настільки різноманітна, що навряд чи доцільно поєднувати різні її види та форми і обмежувати їх жорсткими рамками єдиних процесуальних стадій.

Досягти поставлених у статті мети та завдань, можливо за умови дослідження методологічних підходів щодо природи правозастосовної діяльності.

У правовій науці на сьогоднішній день не існує єдиного підходу щодо визначення природи правозастосування. Очевидно, саме цим пояснюється наділення застосування норм права факультативним характером [32, с. 359–369], заперечення його існування як самостійної категорії, врахування матеріально-правових відносин при застосуванні норм процесуального права. Такі спроби критикуються через невідповідність практичній діяльності [33, с. 18–20].

У загальнотеоретичних дослідженнях правозастосування розглядається як самостійне явище концепції соціального управління [34, с. 198] і теорії правопорушень [35, с. 222–245].

Діяльність суб'єктів права – юридично значима соціальна діяльність, яка разом з іншою соціальною діяльністю складає зміст суспільних відносин [36, с. 57]. При цьому, «пронизуючи» своєю дією всю соціальну систему, право регулює відносини не тільки всередині об'єкта управління, а й усередині свого суб'єкта – держави і її органів [37, с. 16].

В науці існує систематичний функціональний (позитивний) підхід, що підкреслює юридичний характер правозастосування, та соціологічний (поведінковий) підхід. Кожний з них має декілька різновидів, які доповнюють один одного.

Як елементи системного підходу зазвичай виділяють юридичну надбудову і форми взаємодії правових актів, які характеризуються ознаками законності. Цей підхід традиційно розкривається через механізм правового регулювання, а саме: регламентування суспільних відносин (юридичні норми); дії юридичних норм (правовідносини); реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (акти реалізації і правозастосування). При цьому правосвідомість і законність визнаються основою реалізації права. Використовуючи даний підхід в дослідженні факторів впливу на правозастосовну діяльність, можемо виокремити такі фактори, як: система норм права, дія яких регулює правовідносини та формує певний правопорядок в державі; стан правосвідомості та законності в державі, що відповідає за якість прийняття та застосування нормативних актів.

Отже, дія вищезазначених процесів впливає на юридичний зміст правозастосовної діяльності - класична модель застосування норм права «ламається», що приводить до виникнення суперечностей. Аналіз юридичної природи правозастосовної діяльності дозволяє врахувати лише один з аспектів дії права, зокрема норм права. У дійсності право невіддільне від інших явищ, і тому практичне застосування правових норм обумовлене низкою факторів, які мають соціальну природу, тому юридичний підхід щодо дослідження правозастосовної діяльності варто доповнити соціологічним.

Висновки

Складність та різноманітність факторів правозастосовної діяльності, наявність у них як зовнішньої, так і внутрішньої природи зумовлює необхідність використання різних методологічних підходів у їх сукупності, оскільки тільки в цьому випадку можна отримати цілісне уявлення. Щодо методики у правозастосуванні, ми вважаємо, що це вчення про сукупність підходів, прийомів, способів і організацію застосування методів наукового пізнання. Іншими словами методика правозастосування – технологія наукового пізнання, що здійснюється з допомогою певних підходів та методів.

Література

1. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
2. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 355 с.
3. Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. – М., 1979. – 176 с.
4. Дюрягин И.Я. Применение норм социалистического общенародного права органами советской общественности: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Свердловск, 1965. – 22 с.
5. Шахов И.Б. Правоприменительная деятельность: Правовые формы деятельности в общенародном государстве. – Харьков, 1985. – 58 с.
6. Шахов И.Б. Правоприменительная деятельность: Правовые формы деятельности в общенародном государстве. – Харьков, 1985. – 173 с.
7. Томаш А. Судья и общество. – М., 1980. – 174 с.
8. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права. – Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1973. – 42 с.
9. Лазарев В.В. Применение советского права. – Казань, 1972 – 200 с.
10. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посіб. – 5-те вид. зі змін. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Перекл. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
12. Теорія держави та права: Посібник для підготовки до іспитів / С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 118 с.
13. Витрук. А.М. О применении норм советского социалистического права // Правоведение. – 1983. – №7. – С. 23–26.
14. Керимов Д.А. О применении советских правовых норм // Сов. государство и право. – 1954. – №6. – С.93-96.
15. Теорія держави та права: Посібник для підготовки до іспитів / С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 118 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду теоретико-правових проблем в сфері взаємодії реалізації права та правозастосування, та виділення особливостей правозастосовної діяльності при цьому.

SUMMARY

The article is devoted to the consideration of theoretical and legal problems in the sphere of interaction between the implementation of law and law enforcement, as well as highlighting the features of law enforcement activity in this.

16. Воппенко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов: Наука, 1983. – 174 с.

17. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. – М., 1960. – 258 с.

18. Калмыков Ю.Х. Вопросы применения гражданско-правовых норм. – Саратов, 1976. – 186 с.

19. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. – Москва, 1973. – 201 с.

20. Карташов В.Н. Правоприменительная практика в социалистическом обществе. – Ярославль, 1986. – 113 с.

21. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2002. – 210 с.

22. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Перекл. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

23. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань: Тессей, 1989. – 196 с.

24. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.

25. Лазарев В.В. Социально-психологические аспекты применения права. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 127 с.

26. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.

27. Дюрягин И.Я. Право и управление. – М., 1981. – 168 с.

28. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Нариси з теорії права: Навч. посіб. – К.: Істина, 2004. – 304 с.

29. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права. – Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1973. – 248 с.

30. Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003 – 248 с.

31. Тихомиров О.Д. Загальна характеристика юридичної наукової діяльності // Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія. (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – С. 80–95.

32. Методологические проблемы советской юридической науки: Сб. ст. /Под ред. М.Н. Марченко. – М., 1980. – 104 с.

33. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – 258с.

МІСЦЕ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

ПОЛТАВЕЦЬ Андрій Анатолійович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

В статті раскрыто место военно-гражданских администраций в системе органов публичного управления. Проанализирован административно-правовой статус военно-гражданских администраций, одним из главных признаков которого выступает компетенция органа государственной власти. Последняя, по мнению автора, указывает на: сферу общественной жизни, является объектом деятельности этого органа; государственную функцию, которую орган должен осуществлять в определенной области общественной жизни и которая проявляется в ряде отдельных вопросов, входящих в сферу его компетенции; конкретные полномочия, которые служат средством успешного осуществления указанной функции в упомянутой области общественной жизни. Констатируется, что в условиях проведения операции объединенных сил в отдельных районах Донецкой и Луганской областей положительной выглядит идея концентрации в деятельности одного органа государственной власти (военно-гражданской администрации) функций представительных и исполнительных органов власти, а также функций правоохранительных органов. Раскрыта специфика полномочий военно-гражданских администраций, которая заключается в их условном разделении на две категории: общие, присущие деятельности местных органов государственной власти и органов местного самоуправления и специальные, связанные с деятельностью правоохранительных органов в сфере обеспечения общественного порядка и безопасности. Однако, главная особенность

организационно-правового статуса военно-гражданских администраций заключается в их двойном подчинении. Указанные органы власти действуют в составе Антитеррористического центра при Службе безопасности Украины (в случае их образования для выполнения полномочий соответствующих органов в районе проведения антитеррористической операции), а также в составе Объединенного оперативного штаба Вооруженных Сил Украины (в случае их образования для выполнения полномочий соответствующих органов в районе осуществления мероприятий по обеспечению национальной безопасности и обороны, отпора и сдерживания вооруженной агрессии Российской Федерации в Донецкой и Луганской областях).

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, військово-цивільна адміністрація, компетенція, повноваження, операція об'єднаних сил, антитерористична операція, орган державної влади, публічне управління.

Актуальність теми дослідження

Організація управління різними сферами суспільного життя виступає в якості найважливішої функції будь-якої публічно-правової системи. У цьому процесі беруть участь всі суб'єкти єдиної державної влади. Державна влада завжди єдина у своїх основних проявах – законодавчому, виконавчому, правоохоронному (судовому). Вона не може належати одній особі або одному державному органу, бо це створює загрозу встановлення антидемо-

кратичного тоталітарного режиму, тому державна влада повинна будуватися на основі певної організаційно-компетентної спеціалізації.

Військово-цивільні адміністрації є тимчасовими органами державної влади, адміністративно-правовий статус яких являє собою складну організаційно-правову конструкцію. Її унікальність полягає в тому, що один державний орган поєднує в собі управлінські та правоохоронні функції. Виходячи з цього, для повного і всебічного розкриття його змісту доцільно виокремити головні ознаки органу державної виконавчої влади як суб'єкта управління та, на цій основі, розкрити зміст та особливості адміністративно-правового статусу військово-цивільних адміністрацій. З цією метою слід звернутися до положень, вироблених наукою адміністративного права.

Орган виконавчої влади, будучи ланкою державного апарату, здійснює в межах своєї компетенції виконавчу і розпорядчу діяльність з метою реалізації функцій держави. На практиці за допомогою правових засобів необхідно забезпечити його основні позиції (правовий статус) як суб'єкта державного управління. У цьому полягає одна з гарантій якості і ефективності діяльності органів виконавчої влади.

Таким чином, спробуємо визначити місце військово-цивільних адміністрацій в системі органів публічного управління, спираючись на судження провідних науковців у галузі адміністративного права.

Стан дослідження

Значний внесок в теорію адміністративного права щодо визначення ролі й місця органів державної влади в структурі публічного управління зробили Г.В. Атаманчук, О.М. Бандурка, І.Л. Бачило, В.Д. Бакуменко, Д.О. Безносенко, Л.М. Гогіна, В.П. Горбатенко, В.Г. Вішняков, Р.В. Войтович, І.В. Козюра, В.О. Котюк, В.М. Князев, В.В. Кравченко, С.О. Кравченко, Б.І. Кожохін, Ю.М. Козлов, Б.М. Лазарев, А.С. Луньов, М.Н. Марченко, О.А. Машков, Н.Г. Плахотнюк, В.Ф. Погорілко, В.П. Рубцов, О.В. Скрипник, Ю.М. Стари-

лов, І.І. Тищенко, В.В. Цветков, В.М. Шаповал, Г.І. Щокін та ін.

Однак, окремі питання функціонування військово-цивільних адміністрацій, визначення їх ролі та місця в системі місцевих органів виконавчої влади, розкриті в роботах зазначених авторів доволі побіжно. Потребують якнайшвидшого вирішення питання щодо визначення адміністративно-правового статусу цих органів, механізму їх взаємодії із місцевими держадміністраціями та органами місцевого самоврядування тощо.

Мета дослідження полягає у необхідності з'ясування особливостей адміністративно-правового статусу військово-цивільних адміністрацій та визначення на цій підставі їх місця в системі органів публічного управління.

Виклад основних положень

Зміст і призначення правового статусу органу державної виконавчої влади як суб'єкта управління і права, в літературі визначається по-різному.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією академіка Ю. С. Шемшученка, правовий статус юридичної особи визначається як компетенція, тобто права та обов'язки, зафіксовані в чинному законодавстві [1, с. 71].

Л. Р. Михайлишин у дисертаційному дослідженні «Удосконалення системи місцевого управління в Україні з використанням зарубіжного досвіду» наводить зарубіжний досвід взаємодії на місцевому рівні органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоуправління. Зокрема науковець зазначає, що «органи місцевого самоврядування не поодинокі суб'єкти на певній території щодо надання послуг населенню, оскільки у більшості зарубіжних держав управління місцевими справами здійснюється також і через призначені з центру органи державної адміністрації на місцях, а відтак, взаємодіючи ці суб'єкти формують систему місцевого управління, яку на сьогодні досліджено не достатньо» [2, с. 14].

М. Г. Глобінець, у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правовий статус суб'єктів контрольних проваджень в діяльності нотаріусів» дуже вдало, на нашу думку, виокремила головну ознаку правового статусу, якою, за її твердженням є виступає правосуб'єктність. «Вона (правосуб'єктність) є основою для набуття фізичною чи юридичною особою правового статусу та входить до його складу», - зазначає автор [3, с. 72].

Професор В. Б. Авер'янов розрізняє два самостійних поняття правового статусу: у широкому та вузькому розумінні (співвідношення цілого та частини) [4, с. 156-162]. Він, зокрема, вказав, що компетенція (права і обов'язки) є головною складовою змісту правового статусу кожного органу, яка доповнюється такими важливими елементами, як: завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як по «вертикалі», так і по «горизонталі»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо [4, с. 156-162].

Під час аналізу змісту адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, академік С. В. Ківалов визначає їх види, які, за його думкою, виступають підставою для характеристики першого. Адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади включає в себе такі елементи: функції, завдання, компетенцію [5, с. 82-94].

Аналізуючи судження провідних учених-адміністративістів щодо сутності адміністративно-правового статусу органів державної влади можна дійти висновку про схожість поглядів на досліджувану проблему. Цей факт впливає з існування у наведених судженнях деяких спільних рис щодо сутності питання, що розглядається. Ми погоджуємося з позицією тих учених, які до однієї з головних ознак адміністративно-правового статусу органів державної влади відносять компетенцію. Враховуючи те, що дослідження компетенції військово-цивільних адміністрацій є одним з ключових питань наукового пошуку нашої дисертаційної роботи, спробуємо більш докладно зупинитися на з'ясуванні

теоретичних аспектів окресленої проблематики.

Компетенція органу виконавчої влади є складною правовою конструкцією. Визначення її поняття і правильне використання при розробці нормативних правових актів, що регламентують адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади, має істотне значення для підвищення ефективності діяльності цих органів як на центральному, так і місцевому рівні. Тому для повного і всебічного розкриття змісту даного поняття доцільно проаналізувати його основні елементи та визначити їх співвідношення.

Серед багатьох наукових робіт, що присвячені дослідженню компетенції та повноважень органів виконавчої влади заслуговують на увагу ті з них, які безпосередньо стосуються теми нашої роботи, тобто пов'язані із вивченням специфіки діяльності місцевих органів виконавчої влади.

У дисертаційній роботі Т. О. Карабін «Співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретичні та практичні питання» автор вдало розкрив проблемні аспекти співвідношення повноважень місцевих органів державної виконавчої влади. Науковець дослідив сутність понять «компетенція», «повноваження», виокремив найхарактерніші правові способи встановлення співвідношення повноважень досліджуваних органів, а також з'ясовується значення розмежування їх повноважень. Здобувач розкрив поняття та ознаки принципів і критеріїв, які повинні бути покладені в основу розмежування повноважень зазначених органів. Автор сформулював аргументовані рекомендації, спрямовані на вдосконалення співвідношення повноважень аналізованих органів влади в Україні [6, с. 43].

Найхарактерніші властивості повноважень місцевих органів виконавчої влади розкрив Г. В. Бублик у монографічному дослідженні на тему «Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект». Автор дослідив юридичну природу делегованих повнова-

жень місцевими органами влади, а також проблем, що виникають в процесі делегування повноважень місцевими органами влади. В роботі проаналізовано стан реалізації та перспективи розвитку інституту делегованих повноважень в Україні, розкрито наукове поняття делегованих повноважень через місце і роль делегованих повноважень у діяльності місцевих органів публічної влади; виявлено характерні ознаки делегованих повноважень. Автор на високому науковому рівні розглянув проблеми порядку та умов делегування повноважень, узагальнив класифікацію видів делегованих повноважень, запропонував авторську модель класифікації делегованих повноважень [7, с. 1-2].

Не менш значимою роботою в контексті підвищення ефективності реалізації повноважень місцевих органів державної виконавчої влади та їх взаємодії з органами місцевого самоврядування вважаємо дослідження А. Л. Сухорукова на тему «Структурно-функціональна оптимізація системи місцевих державних адміністрацій в Україні». Серед іншого автор теоретично обґрунтував об'єктивну необхідність та сформулював пропозиції щодо напрямів модернізації моделі взаємодії місцевих державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування в умовах розвитку демократії. Науковець виробив практичні рекомендації щодо шляхів удосконалення управлінських взаємовідносин місцевих державних адміністрацій з іншими органами виконавчої влади [8, с. 11].

Підбиваючи проміжний підсумок дослідження, зазначимо, що компетенція місцевих органів виконавчої влади являє собою сукупність функцій і повноважень (прав і обов'язків) відповідно до визначених об'єктів управління. Відповідно до сформульованого визначення компетенція державного органу вказує на:

1) сферу суспільного життя, що є об'єктом діяльності цього органу;

2) державну функцію, яку орган повинен здійснювати в певній галузі суспільного життя і яка проявляється в ряді окремих питань, що входять до сфери його відання;

3) конкретні повноваження, що слугують засобом успішного здійснення зазначеної функції в згаданій області суспільного життя.

Причому важливо підкреслити, що компетенція органу – це не сукупність її елементів, а їх система. Разом з тим, слід зазначити, що кожен елемент має відносну самостійність.

Так, стаття 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» визначає військово-цивільні адміністрації як «тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях)» [9]. Виходячи зі змісту коментованого законодавчого акту можна зробити висновок, що військово-цивільні адміністрації розподіляються на дві категорії, одна з яких передбачає функціонування ВЦА населених пунктів, які є тимчасовими державними органами, що здійснюють на відповідній території повноваження сільських, селищних, міських рад, районних у містах рад, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад та голів, а інша – ВЦА областей і районів, які визначені в якості тимчасових державних органів, що здійснюють на відповідній території повноваження районних, обласних рад, державних адміністрацій тощо [9]. Крім того, дуалістична природа військово-цивільних адміністрацій проявляється у їх функціонуванні або в складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України, або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України.

З приводу закріплених за військово-цивільними адміністраціями повноважень

спробуємо висловити деякі міркування, основою яких виступив аналіз Конституції України та Закону України «Про військово-цивільні адміністрації».

По-перше, стаття 1 Закону вказує на тимчасовий характер діяльності цих органів, проте а ні в коментованому Законі, а ні в інших нормативно-правових актах не зазначається термін їх дії або підстави, за яких строк виконання повноважень ВЦА може розпочатися або припинитися. Так, у частині 2 статті 3 коментованого Закону зазначено, що «військово-цивільні адміністрації населених пунктів утворюються в одному чи декількох населених пунктах (селах, селищах, містах), в яких сільські, селищні, міські ради та/або їх виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання». Проте, Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» не деталізує такі поняття як «фактичний саморозпуск», «самоусунення від виконання своїх повноважень», «фактичне невиконання повноважень». Більше того, коментований законодавчий акт не містить чіткого механізму складення повноважень зазначеними органами, посилаючись лише на обов'язковість їх припинення у зв'язку з набуттям чинності акту Президента України про утворення військово-цивільної адміністрації (частина 1 статті 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»).

По-друге, ретельний аналіз компетенції військово-цивільних адміністрацій, визначених у статті 4 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» дає підстави для висновку, що вони наділені специфічними повноваженнями, які Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10] поклав на органи місцевого самоврядування, зокрема, повноваження, передбачені ст. ст. 26, 36, 43 тощо. Проте, частина вказаних повноважень органів місцевого самоврядування впливають з конституційних приписів ст. 143 Конституції України [11]. Таким чином, повно-

важення, якими наділені місцеві державні адміністрації згідно статті 119 Конституції України, а також компетенція органів місцевого самоврядування, визначена у статтях 140, 143 Основного закону не може належати іншим державним органам.

По-третє, частиною 2 статті 1 Закону передбачено закріплення за ВЦА конкретно визначеного юридичного статусу, що створює певні особливості їх функціонування. Зокрема, зазначається, що військово-цивільні адміністрації є юридичними особами публічного права і наділяються цим та іншими законами повноваженнями, у межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону. Військово-цивільні адміністрації населених пунктів набувають прав та обов'язків з дня внесення запису про їх державну реєстрацію як юридичних осіб до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

У той же час в Законі України «Про військово-цивільні адміністрації» не визначений докладний порядок утворення, організації та ліквідації цих державних органів, особливості їх державної реєстрації, порядок участі військово-цивільних адміністрацій у цивільних відносинах в якості юридичних осіб публічного права тощо.

По-четверте, особливість організаційно-правового статусу військово-цивільних адміністрацій полягає у тому, що вони діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях). Для більш повного з'ясування цього положення спробуємо дослідити більш докладно специфіку організації та функціонування Антитерористичного центру при Службі безпеки Укра-

їни та особливості його взаємодії з військово-цивільними адміністраціями.

Таким чином, в умовах проведення операції об'єднаних сил в окремих районах Донецької та Луганської областей, на нашу думку, позитивно виглядає ідея концентрації в діяльності одного органу державної влади (військово-цивільної адміністрації) функцій представницьких та виконавчих органів влади, а також функцій правоохоронних органів.

В даному випадку особливості організаційно-правового статусу військово-цивільних адміністрацій полягають у такому:

1. Специфіка повноважень військово-цивільних адміністрацій дозволяє здійснити їх умовний поділ на дві категорії: а) загальні, тобто ті, що властиві діяльності місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування (наприклад, підготовка та затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування; забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів і т.д.) і б) спеціальні, що властиві діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки (наприклад, встановлення охорони важливих об'єктів національної економіки України, які забезпечують життєдіяльність населення; сприяння Державній прикордонній службі України у підтриманні відповідного режиму на державному кордоні і т.д.). Тобто можна зробити висновок про дуалістичну природу компетенції військово-цивільних адміністрацій. Цей висновок також підтверджується й порядком укомплектування вакантних посад ВЦА: якщо в районних та обласних військово-цивільних адміністраціях посади державних службовців можуть замінюватися представниками воєнізованих формувань та правоохоронних органів (частина 5 статті 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»), то військово-цивільні адміністрації населених пунктів формуються

виключно з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах без виключення зі списків особового складу, а також працівників, які уклали з Антитерористичним центром при Службі безпеки України (у разі утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або з Об'єднаним оперативним штабом Збройних Сил України (у разі утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) трудовий договір. (частина 4 статті 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»).

2. Законодавче закріплення розмежування управлінських функцій в залежності від категорії повноважень (загальні чи спеціальні). Якщо загальне керівництво діяльністю військово-цивільних адміністрацій населених пунктів, районних військово-цивільних адміністрацій здійснюють керівники відповідних обласних військово-цивільних адміністрацій, а у разі якщо відповідні обласні військово-цивільні адміністрації не утворені - керівник Антитерористичного центру при Службі безпеки України, а в разі утворення військово-цивільних адміністрацій населених пунктів, районних військово-цивільних адміністрацій для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях - Командувач об'єднаних сил, то керівництво діяльністю обласних військово-цивільних адміністрацій у сфері забезпечення громадського порядку і безпеки здійснює виключно керівник Антитерористичного центру при

Службі безпеки України, а в разі утворення військово-цивільних адміністрацій для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях - Командувач об'єднаних сил. (частина 9 статті 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»).

3. Доцільним також вважаємо внести зміни до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення організаційно-правового забезпечення діяльності військово-цивільних адміністрацій. Зокрема, пропонуємо а) доповнити частину 1 статті 106 Конституції України п. 28-1 наступного змісту: «утворювати тимчасові державні органи для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування»; б) Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» потребує розширення понятійного апарату, у зв'язку з чим пропонуємо доповнити частину 1 статті 1 цього Закону наступними визначеннями:

керівник військово-цивільної адміністрації району, області голова районної, обласної державної адміністрації, який набуває відповідного статусу у разі прийняття рішення Президентом України про утворення районних, обласних військово-цивільних адміністрацій;

керівник військово-цивільної адміністрації населеного пункту (населених пунктів) посадова особа військово-цивільної адміністрації, яка призначається на посаду та звільняється з посади керівником відповідної обласної військово-цивільної адміністрації за погодженням з керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України, а у разі якщо відповідна обласна військово-цивільна адміністрація не утворена - керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України;

самоусунення від виконання повноважень сільської, селищної, міської ради, їх виконавчих органів – фактичне невиконання повноважень сільської, селищної, міської ради, їх виконавчих органів, по-

кладених на них Конституцією та законами України;

фактичний саморозпуск сільської, селищної, міської ради, їх виконавчих органів – добровільне спільне рішення, прийняте відповідною сільською, селищною, міською радою та оформлене у визначеному законом порядку.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с., с. 717
2. Михайлишин Л. Р. Удосконалення системи місцевого управління в Україні з використанням зарубіжного досвіду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 25.00.01 / Л. Р. Михайлишин. – Л., 2008. – 20 с., с. 14
3. Глобінець М. Г. Адміністративно-правовий статус суб'єктів контрольних проваджень в діяльності нотаріусів. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 . Запоріжжя. – 2013. – 214 с.
4. Виконавча влада і адміністративне право / [за заг. ред. В.Б. Авер'янова]. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.
5. Адміністративне право України : [підруч.] / за заг. ред. академіка С.В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 896 с.
6. Карабін Т. О. Співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретичні і практичні питання : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Карабін Тетяна Олександрівна. – Ужгород., 2007. – 202 с.
7. Бублик Г.В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Г.В. Бублик. – К., 2005. – 21 с.
8. Сухорукова А. Л. Структурно-функціональна оптимізація системи місцевих державних адміністрацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 25.00.02 / А. Л. Сухорукова. – Миколаїв., 2011. – 20 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито місце військово-цивільних адміністрацій в системі органів публічного управління. Проаналізовано адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій, однією з головних ознак якого виступає компетенція органу державної влади. Остання, на думку автора, вказує на: сферу суспільного життя, що є об'єктом діяльності цього органу; державну функцію, яку орган повинен здійснювати в певній галузі суспільного життя і яка проявляється в ряді окремих питань, що входять до сфери його відання; конкретні повноваження, що служать засобом успішного здійснення зазначеної функції в згаданій області суспільного життя. Констатовано, що в умовах проведення операції об'єднаних сил в окремих районах Донецької та Луганської областей позитивно виглядає ідея концентрації в діяльності одного органу державної влади (військово-цивільної адміністрації) функцій представницьких та виконавчих органів влади, а також функцій правоохоронних органів.

SUMMARY

The article reveals the place of military-civilian administrations in the system of public administration bodies. The administrative-legal status of military-civilian administrations is analyzed, one of the main features of which is the competence of the state authority. The latter, according to the author, points to: the sphere of public life, which is the object of the activity of this body; the state function that the body must carry out in a particular field of public life and which manifests itself in a number of separate issues within its sphere of competence; specific powers that serve as a means of successful implementation of this function in the area of public life. It was stated that in the conditions of the operation of the joint forces in certain regions of Donetsk and Luhansk regions, the idea of concentration in the activities of one government body (military-civilian administration) of the functions of representative and executive authorities, as well as functions of law enforcement bodies, is positive.

9. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. - № 13. - Ст. 87.

10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

11. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРАДІЖКАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

ПРИХОДЬКО Андрій Андрійович - фахівець Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.851 (477)

У статті визначено, що підвищити рівень запобігання крадіжкам в сільській місцевості можна шляхом як усунення безпосередньо детермінантів майнової злочинності, так і через підвищення рівня життя в сільській місцевості. Зазначені заходи сприятимуть не тільки виправленню девіантної поведінки у осіб, які вже мають судимість за вчинення майнових злочинів, а й дозволять упередити антисуспільну орієнтацію осіб, які мають схильність до протиправної поведінки.

Доведено, що окрема роль в межах спеціального запобігання крадіжкам в сільській місцевості має віддаватися дільничим офіцерам поліції. Завданнями останніх мають стати: своєчасне реагування на звернення громадян щодо вчинення у їх відношенні крадіжки; прогнозування імовірних сценаріїв розвитку потенційних крадіжок; реалізація запобіжних заходів; боротьба з латентністю злочинів в сільській місцевості; якісна взаємодія із відділами поліції тощо.

Ключові слова: крадіжка, сільська місцевість, запобігання, спеціальний захід, прогнозування

Спеціальній профілактиці злочинів притаманні такі характерні риси: цей вид профілактики здійснюється на основі суворого до тримання принципу законності; єдиною метою спеціальної профілактики злочинів виступає забезпечення дотримання правил поведінки, які регулюються кримінальним законом; спеціальна профілактика злочинів є комплексною за своєю природою, поєднуючи в собі різноманітні елементи, що

функціонують на єдиній політичній, правовій, науковій основі; вона включає в собі не тільки власне діяльність, а й організаційні, матеріальні та інші основи цієї діяльності, тобто її зовнішню структуру та матеріально-ресурсну базу, що дозволяє розглядати профілактику як підсистему соціального регулювання; спеціальна профілактика злочинів потребує затрат певних соціальних ресурсів, що спрямовані в кінцевому підсумку на усунення негативних і розвиток позитивних явищ; цей вид профілактики пов'язаний із використанням спеціальних навиків і знань; спеціальна профілактика злочинів здійснюється з урахуванням особливостей реальної соціальної обстановки [1, с. 57].

Як видається з наукової літератури, можливі класифікації спеціально-кримінологічних заходів і за іншими критеріями: залежно **від масштабу:** ті, які здійснюються на всій території країни (загальнодержавні); 2) регіональні (галузеві); 3) ті, що здійснюються у масштабі об'єкту; 4) розраховані на групи конкретних осіб; 5) розраховані на певну особу (індивідуальні); виходячи із моменту їх застосування (початку реалізації) – ранне спеціальне запобігання (заходи з виявлення та усунення несприятливих умов формування особистості у сімейно-побутовому та навчальному середовищі того, як вони вплинуть на конкретну особу. Сюди відносяться, зокрема: заходи з влаштування, надання допомоги, виховної роботи, поліпшення умов, мікросередовища та соціального контролю; заходи, які полягають у виявленні та усу-

ненні явищ, що можуть безпосередньо формувати антигромадську позицію особистості. Це – заходи для припинення чи нейтралізації дії джерел негативних явищ; заходи, які включають припинення розпочатого процесу неправильного формування особистості, забезпечення її корекції та оздоровлення мікросередовища), безпосереднє запобігання, запобігання рецидиву (заходи, що утримують від вчинення злочинів осіб, поведінка і зв'язки яких вказують на наявність такої можливості, та заходи, що забезпечують подальшу корекцію особистості, оздоровлення мікросередовища); залежно від об'єкта: усунення криміногенних факторів у середовищі формування та діяльності особистості, тобто її життя та виховання; усунення обставин, які сприяють прояву вище перерахованих факторів чи обставин, що безпосередньо сприяють створенню ситуації для злочину; безпосереднього профілактичного та коригуючого впливу на особу [2, с.182–189]. Залежно від особливостей застосування заходів профілактичного впливу на різних етапах спеціальної профілактики виділяють ранню, безпосередню і посткримінологічну профілактику [4, с.178-179].

Рання спеціальна профілактика. Застосовується перед вчиненням особою суспільно небезпечного діяння. Полягає у попередженні злочину особами, які мають девіантну поведінку, яка може мати негативні наслідки. Ранні профілактичні заходи включають в себе: проведення бесід із неповнолітніми, які вчинили адміністративні або кримінальні правопорушення, підлітками, які мають неповні або неблагонадійні родини (в тому числі – з представниками таких родин); у дитячих будинках та інтернатах тощо.

Безпосередня спеціальна профілактика. Застосовується безпосередньо до осіб, які продемонстрували свою антисуспільну (маргінальну поведінку). Профілактичні заходи включають в себе: роботу із представниками різних антигромадських угруповань, особами які звільнилися з місць позбавлення волі, особами, які планують вчинення злочину тощо. Аналіз застосування спеціально-кримінологічних заходів запобігання рецидивним злочинам в зарубіжних країнах свідчить про позитивні наслідки

застосування пробаційних форм роботи до засуджених тощо [4, с. 233].

Посткримінологічна спеціальна профілактика. Застосовується до осіб, які вчинили злочини та винність яких підтверджена обвинувальним вироком. Цей вид профілактики можна умовно назвати нормативною профілактикою, оскільки саме на цьому етапі провідне значення має кримінально-правовий вплив на особу за допомоги застосовуваного покарання та демонстрації жорсткості репресії кримінальних норм.

Серед російських науковців висловлюється точка зору щодо того, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам можна вважати діяльністю спеціальних державних і недержавних органів, а також їх представників, спрямовану на виявлення і усунення детермінантів злочинів, здійснення позитивного корегуючого впливу на осіб з кримінально-орієнтованим способом життя і поведінки, з метою добровільної відмови на замах, готування чи припинення незакінченого, триваючого чи продовжуваного злочину [5, с.11-14].

Особливе місце серед спеціального кримінологічного запобігання займають заходи боротьби із найрозповсюдженим видом злочинів – майновими злочинами в сільській місцевості. Відтак, запобіжні заходи в цьому випадку мають не тільки бути спрямовані на усунення детермінант, а й боротьбу із віктимізацією населення в селі, оскільки частими є випадки вчинення крадіжки із проникненням у житлове або інше приміщення, що пов'язано з недостатньою захищеністю останнього.

Запобігання крадіжкам, скоєним із проникненням у помешкання громадян, здійснюється, головним чином, шляхом проведення заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяли їх скоєнню, виявлення осіб, що ведуть паразитичний спосіб життя, і організацію оперативного спостереження за ними, а також покладення краю злочинній діяльності на стадії приготування і замаху на злочин. Крім проведення цих заходів оперативні працівники сектору кримінальної поліції постійно займаються виявленням осіб, життя і поведінка яких дають підстави вважати, що вони

можуть скоїти вказані злочини. Такі особи виявляються серед: раніше судимих, які відбули покарання за майнові злочини, а також серед осіб, засуджених за аналогічні злочини до заходів, не пов'язаних із позбавленням волі; осіб, які ухиляються від суспільно корисної праці і не мають інших джерел прибутку, але у той же час ведуть бездіяльний спосіб життя; важковиховуваних підлітків [6, с.197]. Всі вищевказані заходи доцільно використовувати у профілактиці крадіжок не тільки у місті, але й у сільській місцевості. Функцію працівників сектору кримінальної поліції на селі, як правило, виконує дільничний офіцер поліції. Останні повинні щомісячно проводити аналіз криміногенної ситуації на ввірених їм територіях, своєчасно доповідати керівництву про виявлені кримінальні правопорушення (з метою зниження рівня латентності майнових злочинів), своєчасно реагувати на звернення громадян щодо вчинення у їх відношенні злочинів, перевіряти за місцем мешкання осіб, які нещодавно звільнились з місць позбавлення волі, проводити профілактичні бесіди у сільських школах (для упередження злочинності неповнолітніх).

При обстеженні житлового сектора у містах дільничні офіцери поліції мають виявляти та інформувати зацікавлених осіб про необхідність зміцнення дверей квартири, взяття їх під охорону, встановлення кодових замків на дверях під'їздів, домофонів, організації чергування в під'їздах та інших заходів і засобів захисту приватної власності громадян від злочинних посягань у житлових будинках. З'ясуванню причин і умов крадіжок можуть сприяти особисті обстеження місць і об'єктів, де вони сталися або можуть статися в майбутньому [7, с.54-55]. Такі обстеження дозволяють краще вивчити обслуговувану територію і використовувати знання її особливостей у профілактиці крадіжок.

Здійснюючи профілактику, дільничні офіцери поліції також мають інформувати населення про способи і засоби правомірного захисту від злочинних посягань на їх приватну власність шляхом проведення роз'яснювальної роботи, виступів у засобах масової інформації, розповсюдження

пам'яток. Такі форми роботи дільничні офіцери поліції повинні використовувати і в сільській місцевості для профілактики крадіжок майна сільських жителів. Якщо обстановка на місці події свідчить про те, що злодій без особливих труднощів потрапив до приміщення через відкриті двері, вікно, скористався неуважністю вахтера, чергового, надмірною довірою потерпілого, залишеним ключем і т.д. або викрав майно, залишене без догляду, тоді можна з відомою часткою вірогідності судити, що крадіжка стала можливою через недоліки в охороні або внаслідок недбалого ставлення потерпілого до свого майна.

Однією з головних функцій дільничних офіцерів поліції є індивідуальна профілактична робота з особами, які перебувають на профілактичному обліку, у тому числі своєчасне виявлення громадян, від яких можна очікувати вчинення злочинів проти приватної власності, систематичне спостереження за їх поведінкою та способом життя, вживання необхідних заходів щодо недопущення злочинних діянь з їх сторони. До профілактичної та попереджувальної діяльності широко залучається населення, громадські формування та позаштатні співробітники поліції.

З метою посилення протидії кримінальним проявам в аграрному секторі економіки, своєчасного збирання врожаю, забезпечення його збереження, недопущення зловживань, пов'язаних з ринком зерна, у тому числі реалізацією його за межі держави, бюджетними коштами, що виділяються на ремонт та закупівлю сільгосптехніки, засобів захисту рослин та інших матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарського призначення, щороку Департаментом протидії злочинності у сфері економіки МВС України вживається низка організаційних заходів. Однак не дивлячись на всі застосовувані заходи рівень майнової злочинності в селі залишається стабільно високим. Зрозуміло, що в силу зазначених обставин сільські дільничні офіцери повинні якнайбільше спиратися на допомогу трудових колективів, адміністрації сільськогосподарських підприємств та громадян задіяних аграрному секторі економіки. Окреме місце в цьому

контексті має займати взаємодія поліції із громадянами щодо своєчасного інформування про факт вчинення злочинів, а також інформації про осіб, що їх вчинили; доцільним є також забезпечення якісного обміну інформацією між сільськими та міськими відділами поліції.

На думку І. І. Забродського, повсякденна профілактична діяльність в органах внутрішніх справ повинна одержати поширення проведення в сільській місцевості одноразових сумісних профілактичних заходів. Приблизно раз на місяць варто здійснювати так званий «День профілактики». Суть цього заходу полягає у тому, що у визначені дні в села виїжджають спеціальні групи співробітників поліції, і разом із представниками громадськості здійснюють наступні заходи: проводять огляд схоронності майна (насінного фонду, кормів, сільськогосподарського інвентарю й устаткування, худоби і тощо); перевіряють технічний стан об'єктів, де маються матеріальні цінності, забезпеченість їх сигналізацією, хімічними пастками і тощо; виявляють і беруть на облік осіб, здатних стати на протиправний шлях; відвідують удома чи за місцем роботи конкретних осіб, що допускають правопорушення, розмовляють з ними, їхніми родичами; здійснюють прийом громадян. Коли ж йдеться про те, щоб шляхом застосування різних попереджувальних заходів не допустити вчинення злочину конкретною особою, котра таким чином зможе уникнути кримінальної відповідальності, покарання, то мається на увазі копітку індивідуальну роботу з цією особою [8, с.24-32].

Варто зазначити, що питаннями індивідуальної профілактики злочинів займалися такі вчені як: А. П. Закалюк, О. В. Філімонов, А. М. Яковлев та деякі інші. Внаслідок кропіткої дослідницької праці вченими було резюмовано, що найбільш ефективним шляхом досягнення підвищення рівня індивідуальної профілактики злочинів є, по-перше, усунення чи нейтралізації криміногенних чинників, які можуть призвести до формування антисуспільної орієнтації особи та до її протиправної поведінки; по-друге, зміни спотворених потреб, інтересів, поглядів, прагнень та схильностей особи. Отже,

об'єктом індивідуально-профілактичного впливу у цьому сенсі може бути конкретна особа, яка схильна до правопорушень. Слід враховувати й фактори негативного впливу на неї. Умовно індивідуально-профілактичну діяльність можна поділити на декілька стадій, нерозривно пов'язаних між собою. Вони також доповнюють одна одну. Ці стадії передбачають: а) своєчасне виявлення осіб, схильних до правопорушень, усунення факторів негативного впливу на їх поведінку; б) вивчення антисуспільної поведінки осіб з метою належного проведення індивідуально-профілактичних заходів; в) взяття осіб на профілактичний облік; г) організація і вжиття адекватних заходів, спрямованих на запобігання в подальшому розвитку злочинної діяльності, контроль поведінки; взаємодія з працівниками інших підрозділів з метою отримання належної інформації та ефективного запобіжного впливу; е) прогнозування можливої антигромадської поведінки і планування відповідних індивідуально-профілактичних заходів; є) зняття з профілактичного обліку осіб та визначення результатів індивідуально-профілактичної роботи.

Метою індивідуальної профілактики є позитивна корекція особистості, що зумовлює зміну її поведінки з антигромадської на лояльну, прийнятну для суспільства. Досягнення цієї мети потребує вирішення конкретних завдань: виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість учинення злочинів; вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу; прогнозування ймовірності вчинення особами різних антигромадських і протиправних дій; планування з урахуванням суспільної безпеки особи заходів індивідуальної профілактики; застосування позитивних заходів впливу та корекції. Для виконання цих завдань необхідна чітка регламентація індивідуальної профілактики правовими актами, щоб виключити можливість втручання в приватне життя з можливим обмеженням прав і свобод. Крім того, необхідно обмежити коло суб'єктів, які можуть займатися постановленням на облік, збиранням інформації щодо фігурантів, а головне, приймати

правове рішення про застосування заходів індивідуального впливу. Питання про збирання інформації щодо об'єктів профілактичної діяльності можна вирішити в рамках існуючих у МВС України автоматизованих інформаційно-пошукових систем. Необхідно здійснювати цілеспрямоване збирання відповідних відомостей, починаючи з учинення першого правопорушення, залежно від характеру і небезпеки вчинених особою діянь одержувати дедалі об'ємнішу інформацію.

У Скандинавських країнах уже протягом 30 років діє комісія з профілактики злочинів і обстеження низькооплачуваних груп населення. Ця комісія складає оглядові оціночні таблиці кожного делінквента, починаючи з того моменту, коли він потрапив до поля зору поліції, і до моменту його виправлення. При цьому здійснюється збирання інформації про особисте життя, склад сім'ї, захворювання, психічний стан тощо. У цих країнах розроблено правила доступу державних службовців до такої інформації, а також механізм своєчасного вилучення цих відомостей у випадку виправлення. Наприклад, у Німеччині при використанні сучасних розроблень створено комп'ютерну програму, що дозволяє здійснювати автоматичний контроль за правильним і своєчасним вилученням з оперативної пам'яті ЕОМ матеріалів, де минув строк давності.

Злочини, що вчиняються в сільській місцевості мають бути, в першу чергу, пов'язані із індивідуальною роботою з особами, які звільнились з місць позбавлення волі. Така робота має полягати у допомозі в ресоціалізації, забезпеченні гідним місцем та умовами праці, та іншому сприянні у відновленні статусу правослухняної особи. Особливу увагу необхідно приділяти боротьбі з проявами алкоголізму та наркоманії, які є основними детермінантами крадіжок в сільській місцевості. Доцільним є створення програм з реабілітації таких осіб.

Важливим аспектом у профілактичній діяльності органів внутрішніх справ є дотримання принципів, які визначають основні завдання профілактики: законність, тобто дотримання під час проведення профілактичної роботи при нормативних актів;

гуманізм, тобто моральне, людяне ставлення до об'єкта профілактики. Недопущення під час проведення профілактичної роботи застосовування до осіб фізичне насильства, приниження людської гідності тощо; індивідуальний підхід. Цей принцип означає, що під час проведення профілактичної роботи слід враховувати індивідуальні вольові, психічні, професійні та інші особливості особи, оскільки заходи, дієві для однієї особи, можуть бути шкідливими (протипоказаними) для іншої; комплексність. Найбільш дієвий результат приносить не окремих засіб профілактики, а їх комплекс, гармонійне поєднання. Якщо один із них виявиться не ефективним, тоді можуть спрацювати інші профілактичні заходи; своєчасність, тобто профілактична робота повинна здійснюватися своєчасно, щоб не дати злочинному наміру перерости в конкретні дії, злочинний або адміністративно деліктний акт [9, с.154]. Що стосується індивідуальної профілактики правопорушень, то в цьому випадку важливе місце займає також поліція в особі дільничного офіцера, оскільки останній бере безпосередню участь у житті населення, володіє інформацією про населення та знаходиться в безпосередній близькості до вірогідних об'єктів, на які може здійснюватись злочинний вплив.

Практикою доведено, що ефективність індивідуально-профілактичної роботи, передусім, залежить від професійних навичок суб'єкта профілактики та правильної організації такої роботи. безумовно, великі завдання покладаються на дільничних офіцерів поліції, які за родом своєї діяльності посідають чи не центральне місце серед суб'єктів профілактичної діяльності ОВС. Це пояснюється тим, що на відміну від інших працівників поліції, які, як правило, виконують вузько визначені завдання, робота дільничних офіцерів поліції має різноплановий характер. За неофіційними підрахунками, на дільничного інспектора покладено майже 90 обов'язків [10, с.64]. Таке посадове становище у багатьох випадках зумовлює універсальний характер його діяльності, вимагає високого професіоналізму, знань оперативної обстановки на дільниці обслуговування, ретельного вибору та вмілого використання

у своїй діяльності не лише арсеналу поліцейських засобів і методів, а й психолого-педагогічні навички. Саме завдяки цьому, на наш погляд, і полягає головна особливість цього інституту у проведенні індивідуально-профілактичної роботи.

Під формою профілактики правопорушення дільничними офіцерами поліції слід розуміти зовнішнє вираження змісту їх діяльності щодо запобігання правопорушення, організаційно-правове вираження однорідної за своїм характером та правовою природою групи дій. Під методами профілактики правопорушення дільничними офіцерів поліції слід розуміти способи, прийоми, засоби, які використовуються ними в процесі здійснення діяльності щодо запобігання правопорушенням і становлять зміст цієї діяльності. Доцільним є ведення дільничними офіцерами поліції обліку всіх правопорушень на дільниці, організація індивідуально-виховної роботи з правопорушниками, підтримання зв'язку з адміністрацією підприємств та установ. В сільській місцевості дільничний офіцер повинен підтримувати зв'язки з місцевими органами влади, школою [11, с.149]. Підтримання зв'язків зі школою є також вадливим в цьому контексті, оскільки своєчасна реакція на неправомірну поведінку учнів з боку педагогічного колективу та доведення такої інформації до відома поліції дозволить упередити вчинення злочинів підлітками.

Як показує статистика, здебільшого інформація про правопорушників надходить безпосередньо від громадян. Тому дільничні офіцери поліції повинні якомога більше залучати до співпраці населення, опиратися на підтримку громадських формувань, що сприятиме належному забезпеченню громадського порядку. В цьому плані значний ефект дають виступи поліції в навчальних закладах, трудових колективах, на зборах громадян за місцем їх проживання, де обговорюється поведінка конкретних правопорушників. Такі виступи, як правило, підвищують соціальну активність громадян і сприяють виправленню правопорушників. Важливим фактором в індивідуально-профілактичній роботі є вибір методики індивідуального профілактичного впливу відносно

певної особи, який визначається з урахуванням стану її моральної запущеності, рівня розвитку та характерних особливостей поведінки. Проте, слід відмітити, що успішному виконанню завдань індивідуально-профілактичної роботи в діяльності дільничного офіцера поліції перешкоджає великий обсяг роботи, що не сприяє належному виконанню заходів профілактичного характеру. Їм доводиться виконувати функції працівників сектору кримінальної поліції, дозвільної системи, займатися питаннями організації роботи громадських формувань, забезпечувати безпеку дорожнього руху на автомобільних шляхах, здійснювати нагляд за технічним станом автотранспорту та вирішувати багато інших питань, які виходять за межі їх обов'язків тощо. Особливо складне положення в сільській місцевості, коли через обмежену кількість посад самих дільничних, працівникам цієї служби доводиться обслуговувати п'ять-шість населених пунктів. Це не тільки позначається на низькій ефективності їх роботи, а й певним чином фізично виснажує людину.

До основних методів профілактики правопорушень дільничними офіцерами поліції також належать переконання та примус, однак виділяються й інші методи, а саме: надання допомоги, позитивного прикладу, нейтралізації негативного впливу навколишнього середовища та спостереження. Метод надання допомоги спрямований на зміну способу життя, навколишнього оточення особи, яка вчинила правопорушення, і може здійснюватись у формі працевлаштування, влаштування на навчання, зацікавленні в активній суспільній діяльності. Для виявлення причин і умов вчинення правопорушення найчастіше застосовується метод спостереження, що має такі форми, як контроль або нагляд. Необхідно зазначити, що всі методи, які дільничні офіцери поліції використовують у процесі профілактики правопорушення, повинні поєднуватись один з одним для ефективного досягнення результатів такого впливу [11, с. 150]. Одним із найбільш прийнятних є переконання, оскільки воно допомагає здійснювати саме виховну функцію як кримінології, так і кримінального права. За допомоги пере-

конання дільничні офіцери поліції можуть не вимусити злочинця побоюватися існуючої загрози опинитися у місцях позбавлення волі, а донести йому, що суспільно небезпечна поведінка не є виправданою, а бажаного можна досягти за допомоги правомірної поведінки та праці.

Взагалі, переконання як метод профілактики – це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, який здійснюється з метою перетворення антигромадської спрямованості профілактованих і закріплення позитивної соціальної орієнтації. Переконання служить формуванню у громадян внутрішньої потреби та стійкої звички правомірної поведінки. Метод переконання реалізується в наступних формах: профілактичні бесіди; правове виховання; правова освіта; правова пропаганда; обговорення поведінки за місцем роботи, навчання чи проживання; критика певної поведінки. Профілактична бесіда, на перший погляд, позбавлена ефективності, але при врахуванні самого змісту розмови, тону, в якому вона може бути проведена, і того, що вона повинна проводитись дільничними офіцерами поліції, вона стає надзвичайно ефективним засобом. Ефективність профілактичної бесіди залежить багато в чому від уміння дільничних офіцерів поліції застосовувати психолого-педагогічні прийоми виховного впливу: роз'яснення, порівняння, заохочення, виявлення довіри. Профілактична бесіда включає в себе також і правове виховання учасників конфлікту. Дільничний офіцер поліції попереджає винну особу про можливі наслідки протиправної поведінки, про адміністративну, кримінальну та цивільно-правову відповідальність [11, с. 150]. На сьогоднішній день в нашій країні, на жаль, склалась ситуація, в якій більшість людей не усвідомлюють меж своєї відповідальності. Особливо це стосується жителів сільської місцевості та поселень міського типу. Все це пояснюється тим, що на уроках з правознавства школярів навчають тільки азам нормативної культури держави, іншими словами, – діти отримуть інформацію, здебільшого, лише про державний устрій та основні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність органів державної, виконавчої та судо-

вої влади. Окремі моменти кримінального, адміністративного, цивільного права залишаються без розгляду.

Про необхідність загально-профілактичної правової освіти населення свідчать дані Академії правових наук України, за якими більша частина цього населення не володіє значною інформацією щодо своїх прав та обов'язків. Знання законів, що регулюють цивільні, трудові, сімейні, господарські, кримінально-правові та інші відносини, дають можливість уникнути долі постраждалих від протиправних посягань, реалізувати свої права, сприяти розвитку особистості. Правова пропаганда сприяє розумінню громадянами вимог правових норм і добровільному їх виконанню, дотриманню. До найбільш поширених форм правового виховання населення належать: виступи дільничних офіцерів поліції з доповідями і лекціями на правові теми перед населенням (у трудових колективах, по телебаченню і радіо, на зборах мешканців будинків тощо) [11, с.150]. В сільській місцевості дільничний офіцер поліції також може використовувати дані форми роботи серед сільського населення. Звичайно для виконання завдань правового виховання сільського населення офіцер повинен взаємодіяти з місцевими органами виконавчої влади, працівниками культури, школою. У своїх виступах він повинен дати основи правових знань з адміністративного та кримінального права. Громадяни повинні усвідомити, що незнання законів не звільняє від покарання. Що стосується досліджуваного нами злочину, дільничному доцільно розповісти сільським жителям, особливо молоді, які санкції передбачені за вчинення крадіжки.

Підвищити рівень запобігання крадіжкам в сільській місцевості можна шляхом як усунення безпосередньо детермінантів майнової злочинності (проведення профілактичних бесід із учнями загальноосвітніх закладів, створення психологічних курсів реабілітації алко- та наркозалежних осіб, закладів ресоціалізації осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі тощо), так і через підвищення рівня життя в сільській місцевості (забезпечення населення місцями роботи, гідною заробітною платнею,

створення місць проведення дозвілля, забезпечення неповнолітніх шкільними принадлежностями, створенням обліків осіб, які мають різного роду залежності). Зазначені заходи сприятимуть не тільки виправленню девіантної поведінки у осіб, які вже мають судимість за вчинення майнових злочинів, а й дозволять упередити антисуспільну орієнтацію осіб, які мають схильність до протиправної поведінки.

Доведено, що окрема роль в межах спеціального запобігання крадіжкам в сільській місцевості має віддаватися дільничим офіцерам поліції. Завданнями останніх мають стати: своєчасне реагування на звернення громадян щодо вчинення у їх відношенні крадіжки; прогнозування імовірних сценаріїв розвитку потенційних крадіжок (засновуючись на існуючій інформації про типові способи вчинення крадіжок, характеристиках осіб злочинців тощо); реалізація запобіжних заходів; боротьба з латентністю злочинів в сільській місцевості; якісна взаємодія із відділами поліції тощо.

Література

1. Медицький І.Б. Запобігання злочинності: Навчальний посібник. – Івано-Франківськ, 2008. – 231 с.
2. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – 256 с.
3. Кримінологія / О.С. Стеблинська. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 126 с.
4. Халимон С.І., Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : монографія. Х. : Харків юридичний, 2009. 320 с.
5. Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление. – Горький. – 1975. – 424 с.
6. Швидкий О. Г. Профілактика та припинення злочинів, пов'язаних з квартирними крадіжками / О. Г. Швидкий // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2005. – № 1. – С. 192–200.
7. Николайчик Н. И. Методика расследования краж: учеб. пособие / Н. И. Нико-

SUMMARY

The article stipulates that raising the level of prevention of theft in rural areas can be achieved through the elimination of direct determinants of property crime, as well as through improving living standards in rural areas. The said measures will contribute not only to the correction of deviant behavior in persons who already have a criminal record for committing property crimes, but also to prevent antisocial orientation of persons who have a tendency toward unlawful behavior.

It is proved that a separate role within the special prevention of theft in the countryside should be given to the detachment of police officers. The tasks of the latter should be: timely response to citizens' requests for committing theft; forecasting of potential scenarios for potential theft; implementation of precautionary measures; the fight against the latency of crimes in the countryside; qualitative interaction with police departments, etc.

лайчик. Минск: М-во высш. шк. МВД СССР, 1987. – 59 с.

8. Забродский И. И. Организационные аспекты проблемы предотвращения имущественных преступлений в сельской местности / И. И. Забродский // Проблемы противодействия преступности : сб. материалов науч.- практ. конф. / под общ ред. И. И. Басецкого. – Мн. : Академия МВД Республики Беларусь, 2002. – 231 с.

9. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Бугайчук К. Л. – Х., 2002. – 243 с.

10. Бугаєць О. Є. Роль міліції в сучасних правовідносинах з охорони громадського порядку //Актуальні проблеми профілактики правопорушень підрозділами міліції громадської безпеки: Матеріали науково-практичної конференції. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 64-67.

11. Андреева О. Б. Форми та методи профілактичної діяльності дільничних інспекторів міліції / О. Б. Андреева. // Право і безпека. – 2011. – №1. – С. 148–152.

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 4, 2016

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Здано до набору 01.09.2016 р.
Підписано до друку 17.10.2016 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,15
Тираж 1200. Зам. № 266

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76